“ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАР ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ”

мавзуидаги Республика илмий-назарий конференцияси

74.58
О-43

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАРКАЗИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

«ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАР ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ»

мавзуидаги Республика илмий-назарий конференцияси

«Сано-стандарт» нашриёти
Тошкент – 2012

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
DENOV FILIALI ARM
№ 3489

TerDU ARM
№ 2416

УДК: 37.013.42-06.053
КБК: 74.58
О-43 **«Олий таълим муассасалари маънавий-маърифий ишлар тизимининг ижтимоий-педагогик асослари»**/ – Т.: «Сано-стандарт» нашриёти, 2012 – 256 бет.

ISBN 978-9943-396-76-0 УДК: 37.013.42-06.053
КБК: 74.58

Масъул муҳаррир
Ш.ТЎРАЕВ

Мазкур тўплам «Мустаҳкам оила йили» Давлат дастури ижросига бағишланган бўлиб, «Вазирликлар, идоралар ва маҳаллий ҳокимликларда маънавий-маърифий ишларни аниқ мезонларда баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш» мавзуидаги инновацион грант лойиҳаси доирасида тайёрланди. Тўплам Олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишлар ва ижтимоий педагогика масалаларига бағишланган илмий мақолалардан таркиб топган. Мазкур илмий мажмуа Республика Олий таълим муассасаларида замонавий тарбия, маънавий-маърифий ишларни самарадорлигини ошириш, аниқ мезонларда баҳолаш тизимини шакллантириш жараёнида ахборот хуружлари ва маънавий таҳдидлардан огоҳ этиш ҳамда миллий урф-одатларни сингдиришни илмий тадқиқ этади. Ушбу материаллардан илмий ва амалий фойдаланиш мумкин. Тўплам илмий ходимлар, ўқитувчилар, тарғиботчилар, магистрантлар, иқтидорли талабалар, бугунги глобаллашув шароитида миллий қоммиз, урф-одатларимиз, маънавиятимизни асраб-авайлашнинг долзарб масалалари билан қизиқадиган барча китобхонларга мўлжалланган.

ISBN 978-9943-396-76-0

© «Сано-стандарт» нашриёти, 2012

XXI АСР – ЮКСАК МАЪНАВИЯТЛИ, ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ЁШЛАР АСРИ

М.ҚУРОНОВ – педагогика фанлари доктори, профессор,
З.АЗИМОВА – педагогика фанлари номзоди

2012 йилнинг 16-17 февраль кунлари Тошкентда «Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти» мавзусида халқаро конференция бўлиб ўтди. Мавзу жуда долзарб. Буни иштирокчилар сони ва таркиби тасдиқлади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Осиё Тараққиёт банки, Жаҳон банки, Ислом тараққиёт банки намоиндалари, 8та халқаро ташкилот ва таълим жамғармалари, 48та давлатдан келган 270 нафар хорижлик вакиллар, жами қарийиб 1000 нафар иштирокчи Тошкентнинг «Маърифат маркази» симпозиумлар залини тўлдириб ўтиришди.

Президентимиз маърузасида иштирокчилар эътибори халқаро форумнинг бош мавзусига қаратилди. Кун тартибида таълим тизимини ислоҳ этиш масаласи. Таълим – замонавий давлатни изчил ва барқарор иқтисодий ривожлантиришнинг оддий шарти эмас, энг муҳим шарти сифатида кўрилмоқда. Бу новатор қараш таълимга бўлган анъанавий муносабатни ўзгартирди. Дунёнинг энг ривожланган давлатлари таълим, илмга асосланган модернизацияга таяниб бугунги даражага эришган. Демак, таълим-тарбия оила, мактаб, институт ичидаги локал масала эмас. Таълим ҳар бир давлат чегараси ичидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, технологик муаммоларни ечувчи калит. Барқарорлик, тараққиёт, модернизациянинг энг муҳим шарти.

Бу нажотбахш сўзларнинг 2008 йил бошланган молиявий-иқтисодий инқироз яралари ҳали битмаган 2012 йилда айтилиши алоҳида қизиқиш билан кутиб олинди. Чунки бу сўзлар Тошкентда – жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан ўзини мустаҳкам ҳимоя қилган Ўзбекистонда айтилди. Дунё инқироздан инграётган бир пайтда Тошкентда қурилган қасрда – «Маънавият маркази»нинг суперзамонавий симпозиумлар залида янгради!

XXI аср турлича сифатланмоқда. Бироқ, конференция иштирокчилари асримизнинг Президентимиз таъкидлаган яна бир сифатини ён дафтарларига ёзиб олишди: *XXI аср – рақобат асри!*

Бундай шароитда нима қилмоқ керак? Президентимиз маърузасида бу саволга ҳам аниқ-тиниқ жавоб берилди: **«Бундай шароитда инсон капиталига йўналтирилаётган инвестиция ва қўйилмаларнинг ўсишини, ҳозирги замонда демократик тараққиёт, модернизация ва янгиланиш борасида белгиланган мақсадларга эришишда энг муҳим қадрият ва ҳал қилувчи куч бўлган билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш вазифасини доимо ўзининг асосий устувор йўналишлари қаторига қўядиган давлатгина ўзини намоён эта олиши мумкин[1]».**

Қайси мамлакатнинг ёшларининг билими, маънавияти паст бўлса, бу мамлакат тараққий этмайди. Замондан орқада қолади. Чунки модернизациялаша ол-

[1] "Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти". Халқаро конференция материаллари (февраль, 2012. Тошкент). –Т.: O'zbekiston, 2012. -184 б. 4-бет.

майди. Ортда қолганларга эса тараққиёт меваларининг бошқалардан ортгани тегади. Қайси давлатнинг ёшлари юксак маънавиятли, билимли ва интеллектуал бўлса, оилалар, халқи бахтиёр бўлади.

Конференция аҳли ана шу мақсад йўлида «Ўзбек модели»нинг таркибий қисми сифатида амалга оширилган «Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури»нинг мазмун-моҳияти, Ўзбекистон таълим тизими ислоҳотларининг муҳим натижалари билан танишдилар.

Бу натижаларга эришишнинг асосий мақсади ҳам, шарти ҳам ИНСОН. Зеро фақат Инсон омили тараққиётнинг қолган барча омилларини ривожлантира олади. Шунинг учун ислоҳотлар ислоҳот учун эмас, инсон, унинг бахт-саодати учун амалга оширилмоқда. Билимли, ўтмишнинг ҳар қандай иллатларидан озод бўлган ёшларимиз мамлакатимизни демократлаштириш ва либераллаштириш, уни янгилаш ва изчил тарзда равнақ топтиришнинг ҳал қилувчи ҳаракатлантирувчи кучига айлантирилмоқда. Мустақиллигимизнинг илк йилларида белгилаб олинган қатъий стратегик мақсадлар бунинг замини бўлмоқда. Яъни «**Биз ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган замонавий давлат қуриш йўлига қадам қўйиб, кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари изчиллик билан ўтишни таъминлар эканмиз, фақат миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлиги зарурлигини теран англайдиган, замонавий билимларни, интеллектуал салоҳият ва илғор технологияларни эгаллаган инсонларгина ўз олдимизга қўйган стратегик тараққиёт мақсадларига эришиш мумкин эканини ўзимизга яхши тасаввур этиб келмоқдамиз**»[1].

Осиё тараққиёт банки президенти Харухико Курода: «*Бевосита таълим масалалари хусусида сўз юритишдан аввал мамлакатингиз иқтисодиёти муваффақият билан ривожланиб бораётгани билан Ўзбекистон халқини табриклашга ижозат бергайсиз. Ўзбекистон 2011 йилда юқори иқтисодий ўсиш суръатларини яна бир бор намоён этди...*», деди мамнуният билан.

Кобул шаҳрига электр энергияси етказиб бераётган биринчи ва ҳозирги ягона мамлакат Ўзбекистон эканлиги, Афғонистон тарихида биринчи марта темир йўл тармоғини мисли кўрилмаган қисқа муддатларда, бюджет маблағлари доирасида юксак сифатли қилиб қуриб бергани учун Ўзбекистонга миннатдорлик билдирди. Ҳа, Афғонистон ҳақида гапирувчилар кўп, лекин унинг дардига малҳам қўювчи қўллар кам. Курода зимистони нуранинг кобуллик ноилдан, котиш аравадан кўркмай, мата қилиб уни миниб кетаётган жафокаш афғон халқи номидан давлатимизга миннатдорлик билдирди.

«*Ўзбекистоннинг ижтимоий ва гуманитар ривожланиш борасидаги ютуқлари таҳсинга сазовордир. Президент Ислом Каримовнинг таҳсин кўрсатаётган доимий эътибори ва ташаббуси бу муваффақиятларнинг ҳал қилувчи омили бўлмоқда*», деди у.

Жаноб Курода яхши бир янгиликни айтди – энди қуёш Ўзбекистондан туриб ўрганиладиган бўлди. Тошкентда Қуёш энергияси бўйича халқаро илмий-тадқиқот институти очилди. «*Кечак*», деди у, «*Осиё тараққиёт банки ва Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ўртасида мазкур институтни ҳамкорликда ташкил этиш тўғрисидаги ҳужжат имзоланди*».

[1] "Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти". Халқаро конференция материаллари (февраль, 2012, Тошкент). -Т.: O'zbekiston, 2012. -184 б. 11-бет.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибининг ўринбосари Нойлин Хейзер сўзининг бошида улуғ бобомиз Алишер Навоий руҳига ҳурмат бажо келтирди. Ўзбекистонда ушбу халқаро конференцияни ўтказиш учун муносиб жойлар кўп, бироқ, айнан Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси ҳаммасидан муносиб бўлибди, деди.

Хейзер конференция иштирокчиларига БМТ Бош котибининг «*Инсонлар – ҳар қандай миллатнинг энг катта бойлигидир, лекин бу бойлик сифатли таълимга асосланмоғи лозим*», деган фикрини эслатди. Ҳақ гап. Агар инсон, оила, жамият билимсиз бўлса, у бойликка эмас, муаммога айланади. Бунинг учун у комилликка интилиши ва давлатлар бунинг шарт-шароитларини яратишлари керак.

Комил инсон ғояси Миллий мафкурамизнинг асосий ғояларидан бири. У ёшларимизнинг интеллектуал салоҳиятини Ватан равнақи, Халқ фаровонлигига йўналтирувчи гоявий пойдевор вазифасини бажармоқда. Улар Ўзбекистон учун спорт, интеллектуал, технологик, ижод майдонларига кириб, ғолиб бўлмоқдалар. Демак, «**Фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш – таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим**» (Юксак маънавият – енгилмас куч) деган ҳаму шиҳоат қайси мамлакатда устувор бўлса, улар ҳам биз эришаётган марраларга эришиши мумкин. Чунки ҳар бир мамлакатда барқарор тараққиёт ва модернизацияни амалга оширувчилар – аждодларига қараганда кучли, билимли ва доно янги авлодлардир.

Конференция таълим-тарбия тўғрисида шу пайтгача шаклланган фикрларга ўзгартиш киритди. Яъни «бола таълим-тарбия олса, яхши. Одобли, хушмуомала бўлади. Бола ўқиса яхши-да, ўзига яхши», деган фикрлар ҳам юрар эди. Конференция иштирокчилари бутун таълим-тарбия – мамлакатни модернизация қилиш ва барқарор ривожлантиришнинг, дунёни ўзгартиришнинг энг муҳим шарти, деган қатъий хулосага келишди.

Жумладан Хейзер: «*Барчамизни ўйлантирадиган, ташвишга соладиган жиҳати шундаки, биз фақат ўз билимимиз, ўз муносабатимиз ва хатти-ҳаракатларимизни ўзгартириш орқалигина ўз келажагимизни ўзимиз хоҳлагандек яратишга қодир бўламиз. Таълим – дунёни ўзгартиришда бизга ёрдам берадиган энг муҳим воситадир*», деди.

Хейзер биздаги таълим ва тарбия бирлигидан ҳайратга тушганини яширмади. Халқимизда, ёшларимизда ўз кўзлари билан кўрган маънавиятни улуғлади. Сўзини яна Алишер Навоийнинг «Оз-оз ўрганиб доно бўлур, Қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур», деган сатрлари билан якунлади.

Конференция аҳлида бир хулоса етилди: Ўзбекистоннинг бугунги ютуқлари унинг буюк аждодларига қизиқишни кучайтирмоқда. **Ломоносов номидаги Москва давлат университети ректори Виктор Садовничий**нинг чиқиши ҳам шу хулосага куч берди. Халқаро нуфузга эга атоқли олим сўзининг бошида Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Мирзо Улуғбек боболаримизга ҳурмат бажо келтирди. Нутқини «Кутадғу билиг», ўзбек халқ мақолидаги ҳикматлар билан безади.

«*Бутун дунёдаги таълим тизимлари ҳозирги вақтда муҳим ўзгаришларни бошдан кечирмоқда*», деди у. «*... Таълим соҳаси сўнгги халқаро таснифга кўра, хизматлар соҳасига киритилган. Билим эса пулга сотиб олинадиган товар сифатида баҳоланади... Билим олиш учун таълимга пул тўлашнинг ўзи кифоя қил-*

майди. Билим, ўқиган одамнинг ақлий меҳнати, жиддий мустақил иши натижасидагина ҳақиқий мулкка айланади...»[1].

В.Садовничий Ўзбекистон – жаҳоннинг изчил ривожланиб бораётган, бой маданият ва нуфузли обрў-эътиборга эга мамлакатларидан бири, деди. Шунинг учун бўлса керак, Москва давлат университетида талаба ва аспирантлар ўзбек тилини, Ўзбекистон Республикаси тарихини, ўзбек халкининг моддий ва маънавий маданиятини ўрганиб, Ўзбекистонда малака ошираётганларидан фахрланишини айтди.

Ислом тараккиёти банки президенти, доктор Ахмад Муҳаммад Али: *«Ўзбекистон ҳукуматининг ушбу конференцияни ташкил қилишдек оқилона қарори тасодиф эмас. Бу анжуман Тошкент, Самарқанд ва Бухоро каби тарихий шаҳарларнинг ислом маданияти ва инсоният тараққиёти, илмий салоҳиятига қўшган беқиёс ҳиссасининг узвий давомидир. Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Али ибн Сино, Беруний каби алломалар тарихда юксак мақомга эга бўлган буюк мутафаккирлар сифатида танилганлар. Ислом конференцияси ташкилотининг таълим, фан ва маданият бўйича муассасаси – АЙСЕСКО томонидан Тошкент шаҳрининг 2007 йил Ислом маданияти пойтахти деб эълон қилинишида ушбу алломаларнинг ўрни ва улар қолдирган бебаҳо илмий ва маданий мероси жуда муҳим роль ўйнади.*

У аллома боболаримиз мероси билан замонавий ахборот технологиялари имкониятларини уйғунлаштиришни таклиф қилди: *«Ўзбекистон алломаларидан ўрганганимиздек, билим нафақат иқтисодий ривожланиш, балки инсоният тараққиётини яратишда стратегик манба ҳисобланади. Бундай қимматли ривожланиш эҳтиёжларини қондиришнинг бугунги кундаги яққол мисоли Интернетдир...»*

Франсуаза Картрон – Франция Сенатининг Маданият, таълим ва коммуникациялар қўмитаси раисининг ўринбосари: *«... Таълим соҳасидаги ислоҳотлар Ўзбекистон учун барча жабҳаларда ривожланишнинг асоси бўлишига олиб келмоқда».*

Жозе Рибиера де Кастро – Португалия ассамблеяси таълим, фан ва маданият қўмитаси раиси: *«Таълим олиш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг асосий ҳуқуқларидан биридир. Ўзбекистонда барча ижтимоий қатлам вакилларига бу борада кенг йўл очиб берилаётгани мамлакатда демократик тамойилларнинг юқори даражада эканлигини кўрсатади...»*

Мусулмон давлатлари таълим тизими раҳбарларининг билдаги гендер тенглигига ҳаваси келмоқда. Мана, **Қувайт университетининг ижтимоий фанлар факультети Осиё тадқиқотлари гуруҳи раҳбари, сиёсий фанлар доктори Муҳаммад ал-Саййид Салимга** қулоқ тутайлик: *«...Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Ўзбекистон бутун дунёга, айниқса, мусулмон дунёсига, бу юртда аёллар ҳам таълим олиш ва меҳнат қилишда тенг ҳуқуқли эканини намойиш қилмоқда. Биз университет, коллеж ва лицейларда кўплаб қизлар таълим олаётганини кўрдик. Бу аёлларга ва уларнинг ҳуқуқларига ҳурмат белгисидир».*

Тошио Масуда – Хосей университети ректори(Япония): *«...Япония таълим тизими ҳам ривожланган бўлса-да, ўзбек моделидан ибрат олиш мумкин бўлган жиҳатлар кўп экан...».*

[1] "Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти". Халқаро конференция материаллари (февраль, 2012. Тошкент). Т.: O'zbekiston, 2012. -184 б. 39-бет.

Джун Ку Ли – Тэгу Хани университети ректори(Корея Республикаси): *«Ёшларнинг таълим-тарбия олиш жараёнида, анъанавий, миллий тарбия, миллий тарих, менталитет, анъаналар, урф-одатлар катта аҳамият касб этади. ...Энг эътиборли жиҳати ўзбек ёшларининг миллий урф-одатларга, миллий қадриятларга ҳурмат-эҳтиром руҳида тарбия олаётганидир».*

Маърузаларда ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда ўз мамлакатининг ёшлари келажаги учун ташвиш сезилиб турди. **М.И.Вишневский(Могилев):** *«...Биз тараққиёт нуқтаи назаридан энг муҳим, тезкор бўлган ёшлар гуруҳларини ўз ижтимоий-маданий майдонимизда ушлаб тура оламизми? Ёки улар ўз миллий маданиятига эмас, бегона маданиятларга интилувчи «компрадор*[1]*ларга айланишадими?»*[2]

Украиналик олим А.А.Безносик *«Бизда маънавий қадриятларнинг бемаънилашиб кетиши, маънавий-ахлоқий тарбия дастурининг йўқлиги ёшларимизда руҳий мувозанатнинг издан чиқиши, мотивлар иерархиясининг, мустақил фикрлашнинг, хулқ-атворнинг бузилиши каби руҳий ва психосоматик касалликларни пайдо қилди»,* деди афсусланиб.

В.И.Гришин(Г.В.Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт университети) университетнинг Тошкент филиали халқаро таълим марказига айланганидан мамнунлигини айтди. Бешинчи томонларга йўлингиз тушса, Россия, Хитой, Жанубий Корея, Қозоғистон, Озарбайжон, Арманистон, Афғонистон, Исроил, Тожикистон, Қирғизистон, Туркманистонлик ёшларни учратасиз. Улар Тошкент филиали талабалари.

Олимлардан **Г.Л.Шаматонова, И.Ф.Албегова**лар кейс метод, веб квест каби педагогик технологиялар ҳақида сўзладилар. Бу технологиялар ҳақиқатан самарали. Чунки улар педагогларимиз томонидан Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида бу технологиялардан фойдаланилмоқда.

Хулоса. Халқаро конференция иштирокчилари Ўзбекистоннинг тажрибасини алоҳида эътироф этиш, чуқур ўрганиш лозимлигини таъкидлашди.

Халқаро конференция иштирокчилари Ўзбекистоннинг таълим тизимини ривожлантириш борасидаги тажрибасини ўрганиш бўйича тингланган ва муҳокама этилган маърузаларни ҳисобга олган ҳолда 17 та тавсияни қабул қилдилар.

Шундай кезларда «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобида Президентимиз 1990 йил 20 январь куни айтган фикрлари эсга тушади. Президентимиз шўроларнинг қатағон болтаси кўтарилган ўша кунларда жасорат билан ўзимизнинг раҳбар кадр, амалдорларини, халқимизни ғафлатдан уйғонишга даъват қилди. Шўроларнинг Ўзбекистон ёшлари таълим-тарбиясига «қолдиқ» принципи асосида ёндошувини **«бу принцип ҳар бир халқ учун энг қиммат нарсага – келажакка болта уради»**, дея уларни дахлдорликка даъват қилди.

Бугун, 2012 йилга келиб 48 давлатнинг 270 вакили Ўзбекистоннинг таълим

[1] Компрадорлар(порт. comprador — сотувчи, экспедитор). Ҳозирги маъноси: __ ватанининг табиий ресурсларини хорижга арзон-гаровга пуллаб, ўз юртининг иқтисодиётига зарар келтириш йўли билан бойлик орттирувчи, ўз бойликларини чет эл банкларида сақловчи, шахсий манфаатлари йўлида миллий манфаатларни поймол қилувчи амалдор-бюрократ, тижоратчилар тоифаси.(*Безмуженко-Лада И. В.* Очень уж краткая история человечества с древнейших времен до наших дней и даже несколько дольше. -М.: НПОК, 2007. –С.224.

[2] "Bilimli va aql-zakovatli yetuk avlodni tayyorlash – mamlakatni barqaror rivojlantirish va modernizatsiyalashning muhim sharti xalqaro konferensiya". 16-17.02.2012. Toshkent. ИПТД «Ўзбекистон», 2012. -116 б. 25-б.

ислоҳотлари тажрибасини чуқур ўрганиш керак, дея эътироф қилди. Бу – 1990 йилнинг 20 январида Тошкент шаҳар фаоллари йиғилишида баён қилинган қатъий, халоскор иродаининг, орзунинг рўёби эмасми?!

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ТАРБИЯ ТИЗИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ

Т.МАДУМАРОВ – АДУ ректори, б.ф.д., профессор

Мамлакатимизда таълим тизимининг модернизация қилиниши, уни таркибий жиҳатдан қайта қуриш, таълим, фан, техника ва технологиянинг, иқтисодиёт ва маданиятнинг жаҳон миқёсидаги замонавий ютуқларини ҳисобга олган ҳолда таълим дастурларини ўзгартириб, янгилаб боришни кўзда тутади. Илғор технологияларнинг кенг ўзлаштирилиши, иқтисодиётдаги ижобий ўзгаришлар, тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнеснинг ривожланиши, шунингдек, узлуксиз таълимнинг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялашуви, талабаларнинг қобилияти ва имкониятига мувофиқ равишда таълимга табақалаштирилган ёндашувнинг жорий этилиши ҳамда тарбия беришнинг илғор педагогик технологиялари, замонавий ўқув-услубий мажмуаларнинг яратилиши, маънавий-маърифий фаолиятни замонавий ахборот-коммуникация технологиялари имкониятларидан самарали фойдаланиш олий таълим муассасаларида замонавий тарбия тизимини ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштиришга асос бўлмоқда.

Юртбошимизнинг кенг қамров ва ўткир мушоҳада билан ёзилган, бутун маъно-мазмуни бугунги мураккаб ва таҳликали замонда ёшларимизни мавжуд маънавий таҳдид ва хатарлардан асрашга қаратилган, эзгу ғоялар билан суғорилган «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида «...Бу борада маънавий-маърифий тарғибот ишларининг таъсирчанлигини таъминлайдиган замонавий ахборот ва компьютер технологияларини кенг жорий этиш, жамиятимизнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришга қаратилган самарали шакл ва усулларни ишлаб чиқиш, давлат ва жамоат ташкилотлари учун тегишли тавсия ва қўлланмаларни тайёрлаш бугунги кунда муҳим вазифамизга айланиб бораётганини чуқур тушуниб олишимиз зарур», деб таъкидлаган фикрлари олий таълим муассасаларида замонавий тарбия тизимини ташкил этиш ва бошқаришда дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

Олий таълим муассасалари маънавий-маърифий ишлар тизими маънавий қадриятлар асосида талаба шахсининг ахлоқий-руҳий моҳиятини шакллантиради. Маънан, ахлоқан, руҳан баркамол инсон ўз Ватани, халқи олдидаги бурч ва масъулиятини теран англаб етади, халқи учун, унинг моддий ва маънавий маданияти келажаги учун қайғуради.

Дарҳақиқат, демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қурилаётган бугунги кунда Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори ҳисобланган баркамол авлодда миллий ўзликни англаш, ватанпарварлик, адолатпарварлик каби маънавий-ахлоқий негизларни шакллантириш муҳим ўрин тутади. Шу жиҳатдан ҳам олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий тарбия тизими ўзининг долзарблиги билан «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» доирасида ҳам алоҳида аҳамият касб этди. Чунки, унда талаба-ёшларда миллий ўзликни англашни юксак даражага кўтариш, фидойилик, ватанпарварликни шакллантириш, ўз

ватани билан фахрланиш, халқимизнинг миллий маданий меросига ҳурмат билан қарашни шакллантиришга қаратилган тарбия тизими кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлашда муҳим омил эканлигига улкан эътибор қаратилди.

«Баркамол авлод йили» Давлат дастурида ҳам «Ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, уларни ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик иллатларидан, бошқа турли халокатли таҳдидлар ҳамда биз учун ёт бўлган диний ва экстремистик таъсирлардан, «Оммавий маданият» хуружларидан ҳимоя қилишга доир комплекс чора-тадбирларни амалга оширишга» алоҳида эътибор берилган. Бундан келиб чиқадиган олий таълим олдидаги асосий вазифа турли хавф-хатарлар, таҳдидлар, маънавиятни издан чиқаришга қаратилган ҳар қандай салбий таъсирларга қарши кураша оладиган миллий мафкуравий иммунитети кучли шахсларни шакллантиришга эришишдан иборат.

Демак, талабаларни бу каби салбий оқибатлар домига тушиб қолмаслиги учун маънавий-маърифий ишларимизни ташкил этиш ва бошқаришни янгидан белгилаб олиш зарурлигини давр тақозо этмоқда. Чунки ҳаётимизнинг турли жабҳаларига техника-технологияларнинг кириб келиши, айниқса ахборот алмашинувининг чегара билмаслиги, вақт танламаслиги, «ИНТЕРНЕТ» тармоғидан турли хил керакли ва кераксиз ахборотларни тарқатишга бўлган уринишлар ушбу соҳадаги ишларни модернизация этишни тақозо қилмоқда.

Бугунги кунда талаба ёшларда Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон тарбияси, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби миллий истиқлол ғояларининг асосий йўналишларини шакллантириш олий ўқув юртидаги маънавий-маърифий ишлар мазмунидан чуқур ўрин олган.Чунки, озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш – Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси эканлигини ҳар бир талаба чуқур ҳис этиши ва уни ўз онгига сингдиришни олий таълим профессор-ўқитувчилари олдига улкан вазифалар қўймоқда.

Замонавий олий ўқув юртларида бугунги кунда профессор-ўқитувчилар узлуксиз инновацион изланишда бўлиши, фикрлаши, психологик муносабатларини ўзгартириши, шунингдек, бошқаларда ҳам инновацион ғояларни шакллантириш асосида фаолият кўрсатиши зарур. Профессор-ўқитувчилар бундай фаолиятга алоҳида тайёргарлик кўриши керак бўлиб, бу ўз навбатида олий таълим муассасаси раҳбаридан асосий эътиборни тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этиш ва уни бошқаришга қаратишни талаб этади. Бунда гуруҳ мураббийидан тортиб университет проректори даражасигача бўлган бўғинларда ўқитувчиларнинг касбий қизиқишлари кўламини кенгайтиришга, яъни уларнинг методик адабиётларни ўқиб ўрганишдан то назарий психологик-педагогик ва фундаментал тадқиқотлар олиб боришига ҳам имкониятлар яратади.

Мамлакатимиз иқтисодий, сиёсий, ижтимоий тараққиётида раҳбар кадрлар маънавияти алоҳида аҳамият касб этади. Ҳозир олий ўқув юртларида таълим олаётган талабалар олий маълумотли мутахассис ва кўпчилиги кейинчалик катта ва кичик мансаб лавозимларини эгаллай бошлайдилар. Демак, уларнинг олий ўқув юртларида шакллантирилган маънавияти, мафкураси раҳбар кадрлар қабул қилаётган қарорларда, уларнинг давлат, миллат тараққиётига қўшадиган ҳиссаларида у ёки бу даражада намоён бўлади.

Ижтимоий-сиёсий ҳаёт янги босқичга кирганида бу жараёнларни ўрганувчи илмий йўналишлар ҳам ўзгариб, янгиланади. Ҳозирги вазият барча ижтимоий

соҳаларда бўлгани каби ёш авлодлар тарбиясида ҳам илмий ва миллий тамойиллар уйғунлигини тақозо қилмоқда. Ушбу вазифани амалга оширишу учун маънавият, тарбия масалаларини ўрганувчи, ўзгартирувчи янги ёндашувлар зарур. Айрим ёшларда миллатга, Ватанга фойда келтиришни ўйлаш, мустақилликни мустаҳкамлашда фойдали инсон бўлиб етишиш ҳисси махсус илмий асосда шакллантирилмаганлиги туфайли шахсий манфаатни ўйлаш, енгил йўллар билан тўкис ҳаётга интилиш ҳисси намоён бўлмоқда. Шу билан бирга айрим талабалар орасида маънавий чекланганлик, дунёқарашнинг торлиги туфайли ёт ғояларга алданиш, миллий одоб меъёрларига риоя қилмаслик, сўз ва иш орасидаги тафовут, миллий ғурурнинг сустлиги каби нохуш кўринишлар учраб турадики, уларни илмий асосда ўрганиб, бартараф қилиш лозим.

XXI асрда содир бўлиши мумкин бўлган муҳим халқаро сиёсат масаласи ва бу ғояга барча халқлар қатори Ўзбекистон халқи ва унинг ёшлари – талабалари, маънавиятига ҳам таъсир кўрсатиши табиийдир. Шу сабабли олий ўқув юртлари маънавий-маърифий ишлари тизимининг замонавий вазифаларини илмий асосда белгилашда бу жиҳат назарда тутилиши лозимдир.

Бошқарувда «тизим» тушунчаси кенг қўлланилади. Ижтимоий тизимнинг турларидан ҳисобланган тарбия тизими – ёш авлодга тарбия бериш, тарбия жараёнини ташкил этиш мақсадларига хизмат қилувчи турли структуравий ва функционал боғлиқ бўлган компонентлар мажмуасидан иборат бўлади. Олий таълим муассасаларида замонавий тарбия тизимини ташкил этиш тарбия тизимини ўзгартириш, уни қайта ташкил этиш ва мослаштириш қайсидир қисм ва қисмларнинг ўзаро таъсир кўрсатиш йўналишига боғлиқ. Замонавий тарбия тизимини ташкил этувчи омиллардан бири мақсад бўлиб, унга эришиш учун услуб ва воситалар зарур ҳисобланади. Мақсадга эришишда тизим ва унинг компонентларининг ҳаракати тизим функциясининг моҳиятини белгилайди. Талаб этилаётган, мавжуд бўлган ва истиқбол тизимлар ўртасидаги фарқни бошқарув жиҳатлари белгилайди. Шундан келиб чиқиб, раҳбар ҳар бир бошқарув объектини ҳамда ўз фаолиятини тизим сифатида ҳисоблаб, тизимли ёндашув тамойилларини қўллаши зарур. Олий таълим муассасаларида тарбия жараёнларига замонавий ахборот технологияларини жорий этиш ишлари таҳлили мазкур жараёнларни яхлит тизимни яратиш фаолиятини такомиллаштиришнинг зарурий шарти сифатида қаралиши лозимлигини кўрсатди.

МАЪНАВИЙ ОГОҲЛИККА ДАЪВАТ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон Мустақилликка эришиш остонасида» китоби – Миллий-маънавий тараққиётнинг назарий ва амалий негизлари асослаб берилган асар

Ш.ТЎРАЕВ – фалсафа фанлари номзоди

Президентимиз Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобини мутолаа қилар эканмиз маънавият масалаларининг 1989-1991 йилларда катъий кун тартибига қўйилганига гувоҳ бўламиз. Мазкур масала мана 22 йилдирки тараққиётимизнинг муҳим асосларидан бири бўлиб келмоқда.

Маънавий огоҳлик масалалари Юртбошимиз томонидан шўро империяси тирик вақтидаёқ янги ғоявий йўналиш сифатида кун тартибига қўйилган эди. Бу

масала асарда «миллатлараро муносабатларнинг маънавий-ахлоқий таъминланиши» (1989 йил 28 ноябрь), «жамиятимизнинг ғоявий, маънавий янгиланиши» (1990 йил 24 февраль), «инсоннинг жисмоний ва маънавий юксалиши» (1990 йил 24 март) ва ёшларни «маънавий тарбиялаш» (1990 йил 24 март) каби тезислар воситасида илгари сурилган. Муҳим жиҳати шундаки, бу ғоявий йўналишлар ёвузлик салтанатининг ҳали кучлари ўз қўлларида мавжудлиги пайтида, «Республикамизда **бўлажак миллий давлат ва ижтимоий-иқтисодий сиёсатнинг марказида бўлиши»**, (156-бет) тарзида белгиланган. Диққат қилинса, бунда ички вазифа аниқ белгилаб берилмоқда: 1. маънавиятнинг бўлажак миллий давлатнинг асосларидан бири бўлиши; 2. маънавиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг негизини ташкил қилиши.

Бир сўз билан айтганда, бу концепция маънавий ислоҳотлар негизида мустақил давлат ва ижтимоий-иқтисодий сиёсат барпо этиш ғоясини илгари сурган. Бу 1989-1990 йиллар шароитида муҳим янгилик эди. Аввало, уни ўша вақтларда жуда кам сонли кишилар идрок қилган. Аксинча, марказнинг қулоғи бўлган коммунистик мафкурачилар Ўзбекистон раҳбарининг бу ғояларида гап нима ҳақда кетаётганлигини сезишган. Шу сабабли бу мард шахсга нисбатан турли воситалар ёрдамида маънавий таҳдид уюштира бошлашади.

Юртбошимиз ғоявий ҳужумнинг янги ва жирканч шакли пайдо қилинаётганини дарҳол пайқайди. Шу сабабли 1990 йил 5 июнь куни сўзлаган нутқида маънавий таҳдид ва унинг жирканч кўринишларидан бири «оммавий маданият» хавфи тўғрисида қуйидагича огоҳлантиради: «...**ёшларни ҳуқуққа хилоф хатти-ҳаракатлар кўчасига киришга мажбур этаётган ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-сиёсий сабабларни, илдизларини топиш, уларни бартараф этиш лозим деб ҳисоблаймиз. Гап шу ҳақда борар экан, «маънавий маданият» муаммоларига ҳам алоҳида эътибор беришимиз лозим. Айрим кишиларда яллo қилиб яшаш, зўравонлик, харом-харишлик руҳи ҳукмрондир. Баъзан одобсизлик, беҳаёлик кўнгилни айнитар даражадаги намойишлардан одамларнинг фиғони ошмоқда** « (222-бет). Бу фикрда маънавий таҳдиднинг ўқ илдизи бўлган «оммавий маданият»нинг зарарли таъсиридан муҳофазаланиш илгари сурилган. Унга кўра, қуйидагиларга диққат қилиш лозим бўлади:

– «оммавий маданият» таҳдиди бир гуруҳ ғаламис кимсалар томонидан онгли равишда уюштирилади;

– «оммавий маданият» негизини а) яллo қилиб яшаш, б) зўравонлик; в) харом-харишлик; г) одобсизлик ва д) беҳаёлик ташкил қилади;

– маънавий таҳдиднинг бу кўринишига қарши одоб, ҳаё каби муқаддас тушунчаларни қўйиш керак.

Юртбошимиз бундай ёвузликка қарши курашиш йўлини қуйидагича кўрсатади: «**Ажойиб маданий анъаналар соҳиби бўлган халқимизни маънавий айниш ва кўпол пасткашликдан ҳимоя қилиш учун қонун чиқариб бўлса ҳам қатъий чоралар кўриш керак**» (ўша жойда). Ҳақиқатан ҳам маънавий таҳдиднинг бундай пасткаш кўринишларидан одамларни мудом ва изчил равишда ҳимоя қилиб бориш лозим бўлади. Шу сабабли Юртбошимиз бу масалага орадан 18 йил ўтиб, 2008 йили «Юксак маънавият-енгилмас куч» китобида яна бир бор қайтади.

Зеро, шу тариқа 1989 йил 28 ноябрдан 1992 йил 4 январгача бўлган даврда Президентимиз томонидан маънавий огоҳлик концепцияси ишлаб чиқилди. Бу концепция қуйидаги тушунчалар ва ғояларда ўз ифодасини топган:

бир даврда эътиқоди заиф, маънавияти қашшоқ кимсаларнинг уларнинг қутқусига учраб, бадном бўлиши ҳам табиий ҳол саналади.

2. Ёвуз ниятли кимсалар ёшларимизнинг ички дунёсини қашшоқлаштиришга, уларнинг маънавиятини, эътиқодини сустлаштиришга, миллий анъаналаримизни йўқотишга зўр бериб уринмоқдалар. Бунда радио, аудио, газета, журнал, телевидениедан, интернет материалларидан максимал даражада фойдаланмоқдалар. Айниқса, улар илгари сураётган «оммавий маданият» остида миллатларнинг таназзули, инқирози ётганлиги ҳаммага маълум. Дунё тамаддунига кора зулукдек ёпишиб олган энг ёмон иллатлардан саналган «оммавий маданият» ва унинг остида яшириниб ётган ахлоқий бузуқлик, зўравонлик, индувидуализм, эгоцентризмдан каби ҳолатларни олдини олиш лозим. Бу йўлда биз учун энг ёрқин маёқ бу Юртбошимизнинг асарлари саналади. «Барчамизга аён бўлиши керакки, қаердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча — қаерда ҳушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади»[1], – деб ёзади Юртбошимиз. Буни ҳеч қачон унутмаслигимиз зарур.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ АСОСЛАРИ

З.АЗИМОВА – АДУП ф.н.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги мухбирининг саволларига жавобларида «Ҳозирги энг муҳим, энг долзарб вазифамиз – жамиятимиз аъзоларини, аввалambор, вояга етиб келаётган ёш авлодни камол топтириш, уларнинг қалбида миллий ғоя, миллий мафкура, ўз Ватанига меҳр-садоқат туйғусини уйғотиш, ўзлигини англаш, миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборатдир» ва «Биз барча маърифий мамлакатларда бўлганидек, ғояга қарши ғоя билан курашиш тарафдоримиз» деб таъкидлаган эди. Президентимизнинг ушбу фикрларини амалга ошириш мақсадида барча жабҳаларда, жумладан, ижтимоий гуманитар фанлар соҳасида ҳам Республикада амалга оширилаётган маънавият ва маърифат бўйича тадқиқотлар ҳолатининг таҳлили асосида, унинг тарғибот-ташвиқот усулларининг самарадорлигини ошириш шакллари ва йўналишларини илмий таъминлаш вазифалари, бозор иқтисодиётига ўтишда маънавий-мафкуравий жараённинг ўрни, миллий бирлик, миллий ғоя, миллий мафкура, диний ақидапарастлик илдизларини ўрганиш ва бошқа илмий тадқиқотлар бошлаб юборилди. Мамлакатимизда амалга оширилаётган маънавий ислоҳотлар жамиятимиз тафаккурини янгилашга қаратилган миллий қадриятларни тиклашни ва ўрганишни ҳамда халқ ичига ёйишни, умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириб, давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишига айлантиришга қаратилган фаолиятни ташкил қилади.

[1] Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008, 116-бет.

Биз келажаги буюк давлатнинг фуқаролари сифатида истиқболни кўзламоқдамиз. Шу туфайли юртимизда, барча соҳаларда бўлгани каби маънавият соҳасида ҳам ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Бу жараёнда давлат бош ислоҳотчи бўлиб чиқмоқда ва Президентимиз тегишли фармон, фармойишлар йўналишларининг ҳуқуқий, сиёсий пойдеворини асослаб бермоқда. Маънавият давлат сиёсатининг устувор йўналиши, деб эълон қилинди. Ваҳоланки, ҳеч бир мамлакатда маънавият мустақил соҳа сифатида давлат сиёсати даражасига кўтарилмаган ва унга бунчалик аҳамият берилмаган. Маънавиятни такомиллаштириш, маънавий соҳага ғамхўрлик давлатимизнинг стратегик мақсадига айланди. Буни биз Юртбошимизнинг халқимиз орасида машҳур бўлиб кетган: «Маънавият ва маърифат намояндалари биласизларки, маънавиятнинг энг асосий ҳимоячиси Президент бўлади» деган сўзларидан ҳам англаб олсак бўлади.

Маънавият соҳасидаги энг муҳим қадамлардан бири Президентимиз томонидан имзоланган «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш ҳақида» ги Фармони бўлди. Хуллас, маънавият ва маърифат бошқа ижтимоий соҳалар орасида нуфузли ўрин эгаллади.

Маънавий ислоҳот мафкуравий, маданий-маърифий, ахлоқий-тарбиявий, демак, ижтимоий-педагогик жиҳатларини ҳам қамраб олади. Чунки, эски мустабид тузумдан мерос қолган, инсонлар психологиясидаги худбинлик, лоқайдликни қайта тарбия орқали йўқотишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Шунингдек, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қурилишининг асосий мезони бўлган комил инсонни тарбиялаш, жамиятнинг маънавий асосини яратиш, маънавий ислоҳотнинг моҳияти ва мазмунини ташкил қилади.

Маънавий ислоҳот маънавиятимиз манбалари ва сарчашмалари бўлган маданий меросимизни истиқлол мафкурамизнинг асосий манбаларидан бири сифатида қараш билан биргаликда бу меросни ҳар томонлама холисона ўрганишни, унинг ҳозирги давримиз учун нихоятда аҳамиятли эканлигини назарда тутади. Шу билан биргаликда маънавий соҳа миллий қадриятларимизни тиклаш, уларни тўплаш, ўрганиш, халққа етказиб беришни маънавий сиёсатимизнинг пойдеворига айлантириш каби жиҳатларини ҳам қамраб олади.

Шу боис маънавий ислоҳот, миллий қадриятлар билан биргаликда умуминсоний қадриятларни мужассам тарғиб қила боришни назарда тутади.

Ижтимоий-сиёсий ҳаёт янги босқичга кирганида бу жараёнларни ўрганувчи илмий йўналишлар ҳам, ўзгариб, янгиланади. Ҳозирги вазият барча ижтимоий соҳаларда бўлгани каби ёш авлодлар тарбиясида ҳам илмий ва миллий тамойиллар уйғунлигини тақозо қилмоқда. Ушбу вазифани амалга ошириш учун маънавият, тарбия масалаларини ўрганувчи, ўзгартирувчи янги ёндашувлар зарур.

Жаҳоннинг миллий мустақилликни қўлга киритган мамлакатлари ўз тараққиёт йўлларини белгилаб олиб, ҳар бири ўз халқининг миллий қиёфаси ва ўзлиги хусусида чуқур ўйлаб, миллийликни, миллий маънавиятни тиклашни бош вазифаларидан бири деб ислоҳотга киришганлар. Бизнинг давлатимиз ҳам халқимизнинг ўтмиш тараққиёти ва маънавиятини ҳисобга олиб, шуларга мос тарзда йўл танлади. Айниқса республика раҳбариятининг жамият маънавиятини юксалтириш борасидаги саъйи-ҳаракатлари ёшлар тарбиясини халқимиз

руҳиятига мос бўлишини таъминлашга йўналтирилмоқда. Чунки бу
давлатимизнинг миллий маънавиятини тиклаш, жамиятни маънавий янгилаш,
талаба-ёшларнинг миллий мафкуравий онглилигини ошириш вазифаларини
амалга оширишга қаратилган сиёсатини амалий-педагогик воситаси бўлиб хизмат
қилади. Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти муносабатларини шакллантиришнинг
хос ва мос хусусияти шундан иборатки, бу муносабатлар ижтимоий-маънавий
йўналтирилган, миллий мазмунга эга. Ана шу муносабатларни шакллантирадиган
ва унда фаолият кўрсатадиган кадрларнинг маънавий дунёси – «Мен»и юксак
идеаллар, миллий қадриятлар асосида қарор топиши зарур. Бунинг учун таълим-
тарбия тизими миллий ва умуминсоний қадриятлар билан суғорилган бўлиши
лозим. Бошқача қилиб айтганда, бозор иқтисодиёти муносабатларини
шакллантириш, ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш, эркин фуқаролик
жамиятини қарор топтириш мақсадига ўзида миллий ва умуминсоний ижобий
фазилатларни мужассам қилган, юксак маданиятли инсонларни вояга етказмай
туриб эришиб бўлмайди. Буни ҳар бир ёш авлод назарда тутиши, шундан келиб
чиқиб ўз Ватани, халқи олдидаги юксак масъулият ҳиссини барқарор қилиши
долзарб масала сифатида кун тартибига қўйилмоқда. Миллий ва умуминсоний
тамойиллар уйғунлигига асосланган тараққиётимиз талабига кўра ҳозир
педагогик алоқалар, тажрибаларни киёсий ўрганиш ҳар качонгидан ҳам
ривожлантирилиши керак. Чунки келажак кўп жиҳатдан жаҳон педагогикаси
ютуқларини ўрганиб, миллий тарбия мақсадларида фойдаланишимизга боғлиқ
бўлади. Ана шу жиҳатдан мустамлака мамлакатлар мустақилликка
эришганларида ёшлар тарбиясида қандай сиёсат тутганликлари ва бунинг қандай
натижалар берганлигини таҳлил қилиш алоҳида эътиборга молик.

Республикамизда кенг қулоч ёйган миллий маънавиятимизни тиклашга
қаратилган ишлар самараси X асрдан бошлаб ўлкамизда тарқалган маънавий
тарбиявий ҳаракат – жавонмардлик ва футувват анъаналарини, XIV-XV асрларда
гуллаб-яшнаган «темурийлар тарбияси» хусусиятларини ўрганишга боғлиқ. Ушбу
тамойилга алоҳида эътибор қилмоқ зарур.

Буюк келажакни яратиш зарурати республика фуқароларининг умуммиллий
ижтимоий ҳамкорлигини яратишнинг педагогик муаммоларини ўрганишни ҳам
тақозо этади.

Бу миллий тараққиётимиз тадрижини педагогик ўрганиш учун ҳаётий
аҳамиятга эга. Чунки мамлакатимизнинг ҳозирги ва бундан кейинги тараққиёти
халқимизда, айниқса ёшларимизда миллий мустақилликни мустаҳкамлашга
қодир, ҳар қандай бузғунчи ғояни фикр билан енга олувчи эътиқоднинг
шаклланганлигига боғлиқ. Бу эса ғурурли, ватанпарвар, давлатлараро,
миллатлараро дўстликни мустаҳкамлашга хизмат қилишга қодир, сўзи билан иши
бир, миллий истиқлол ғоясини чуқур ўзлаштирган кишилар, ёшларга боғлиқ.
Бундай фазилат соҳибларини тарбиялашга махсус педагогик масала сифатида
ўрганилиши ва тажриба-тадқиқот ишларида синаб кўриб, жорий қилиниши
давлат ва жамият қурилиши нуқтаи-назаридан катта аҳамиятга молик.

Ўзбекистон XXI асрда кириб бораркан, ўзининг жаҳон ҳамжамиятида
муносиб ўрнини эгаллаши учун маънавий пойдеворга эга бўлмоғи лозим. Жамият
маънавияти – ижтимоий тарбия маҳсулидир. Шу сабабли маънавий тарбиянинг
илмий асосларини ишлаб чиқиш жамият маънавий янгиланишининг стратегик
йўналишларидан бирига айланди. Чунки халқимизнинг миллий ўзига хослиги,
маънавиятини сақлаб қолиш, тиклаш ва такомиллаштиришни унинг маънавий
тарбия анъаналарига таянмай амалга ошириш мушкул.

Жамиятни маънавий юксалтириш мамлакатимизда мустақилликни мустаҳ-
Жамиятни маънавий юксалтириш мамлакатимизда мустақилликни мустаҳ-
камлашнинг устувор масаласи даражасига кўтарилди. Маънавий тарбия анъана-
ларининг тикланиши 70 йилдан ортиқ мудроқда турган миллий ижодкорлигимиз-
ни тиклаб, аждодларимизни юксак маънавий ижодкорликка ундаган педагогик
механизмни ишга туширади. Бу эса ўз навбатида мамлакатимизнинг жўшқин,
барқарор сиёсий тараққиётини таъминлашнинг муҳим шартларидан биридир.

«Маънавий-маърифий ишлар» тушунчаси Ўзбекистонда сиёсий, фундамен-
тал ва амалий аҳамиятга эга. Унда ижтимоий маънавий ҳаётни илмий ўрганиш,
ислоҳ қилиш механизмини белгилашда давлат сиёсати учун фойдали катта
амалий имкониятлар мавжуд. Олий ўқув юртлари маънавий-маърифий ишлар
тизими – миллий давлатчилигимизнинг стратегик мақсадларига хизмат қилади.
Яъни ҳам миллий, ҳам жаҳон мамлакатлари маданиятидан хабардор Ўзбекистон
ёшларининг янги авлоди Шарқ ва Ғарб цивилизациялари ҳамкорлигини
мустаҳкамлашга тайёрлаб борилади. Бу фазилатларнинг уйғун шаклантирилиши
умуммиллий бирликни яратишга ёрдам беради. Яъни диний эътиқодлар, тиллар,
анъаналардаги фарқлар инсонларни ягона мамлакат, унинг тақдири, тарихи,
бугунги муаммоларини ҳал этиш ва келажаги буюк давлат бунёд этиш каби
умумий мақсад йўлида бирлаштиради. Бу эса педагогика фанининг
жамиятимизда маҳаллийчилик, мафкурасизлик, локайдлик каби миллий
хавфсизлигимизга таҳдидларнинг олдини олиш, мамлакатда нафақат талаба-
ёшлар, балки бутун жамиятни маънавий янгилаш, одамлар тафаккурини
ўзгартиришга қаратилган ижтимоий-педагогик зарурат сифатида стратегик,
ижтимоий-сиёсий қимматга эга эканлигини кўрсатади.

Давлатимиз раҳбари 1999 йил 16 февралда Тошкентда содир этилган
мудҳиш қўпорувчилик ҳаракатлари хусусида гапирар экан, ёшларимизнинг кўр ва
тажрибасизлигидан, эътиқоди, дунёқараши ҳали мустаҳкам эмаслигидан
фойдаланган ватанфуруш кимсалар ва уларнинг интилишлари, бу кучларнинг
юртимизга тажовуз қилишга уринаётгани хусусида тўхталиб: «Бундай
ҳаракатларнинг олдини олиш тўғрисида кўп ўйлайман. Ишонаманки, сизлар ҳам
бу ҳақда қайғурасизлар. Нега деганда, ана шу адашган, нотўғри йўлга кириб
қолган ёшлар ҳам бизнинг фарзандларимиз. Уларнинг барчаси ҳам – тирик жон.
Улар ҳам бу дунёга умид билан келган. Уларнинг қанча орзу-ҳаваслари
бўлганини ҳеч ким инкор этолмайди. Лекин, минг афсуски, бундай ишларнинг
рўй беришида ўзимизнинг айбимиз борлигини тан олишимиз керак. Яъни,
таълим-тарбия масаласида оқсоқ бўлганимиз, бу масалага юзаки қараганимиз,
локайдлик, ўзибўларчиликка йўл қўйганимиз – мансабларда ўтирганларнинг
масъулиятсизлиги, керак бўлса, бу борада ота-оналарнинг бепарволиги ҳам сабаб
бўлганини айтиш зарур», – деди.

Маънавият, мафкура соҳасидаги бўшлиқ нафақат ўз халқи, Ватанига қарши
қўлига қурол олган ватан хоинларини юзага келтиради, балки бир қараганда кўзга
ташланмайдиган салбий сифатларни ҳам кучайтиради. Бу борада фалсафа фанлари
доктори М.Жавбировнинг масалага ижтимоий-сиёсий ёндашуви эътиборга молик.
Олим шахс ва муҳитнинг ўзаро таъсири ва бунда маънавиятнинг роли тўғрисида
шундай ёзади: «Тафаккур соҳиби бўлган одамнинг ҳаёти ўз атроф-теварагидаги
«одатий онг», «одатий қилиқлар» таъсирига берилувчандир. Агар ижтимоий муҳит
пок, соғлом бўлса, «одатий онг», «одатий қилиқлар» ҳам соғлом руҳдан озиқланиб,
тўғри йўналиш олса, инсоннинг баркамол шахс бўлиб етишиши учун ёрдам беради.

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
DENOV FILIALI ARM
№ 3489
TerDU ARM
№ 2416

Борди-ю катта-кичик ижтимоий муҳитда носоғломлик, нохушлик бўлса, унинг устига бундай муҳит етакчилик қилса, бу ҳолда одамда ғайриинсоний сифатлар қарор топади. Ғайриинсоний муҳит ғайриинсонлар – ўғрилар, босқинчилар, порахўрлар, фоҳишалар, юлғичлар, текинхўрларни юзага келтиради». Мамлакатимиздаги маънавий тикланишнинг ҳозирги босқичида фуқароларни, хусусан талаба-ёшларни миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялашнинг аҳамияти тобора ошмоқда. Шу боис, олий ўқув юртлари ишлар тизимини тубдан янгилаш, ислоҳ қилиш – Ўзбекистоннинг буюк келажагини таъминлашнинг бош шартларидан бири деб эътироф қилмоқ керак. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда айрим ёшларда миллатга, Ватанга фойда келтиришни ўйлаш, мустақилликни мустаҳкамлашда фойдали инсон бўлиб етишиш ҳисси махсус, илмий асосда шакллантирилмаганлиги туфайли шахсий манфаатни ўйлаш, енгил йўллар билан тўкис ҳаётга интилиш ҳисси намоён бўлмоқда. Шу билан бирга айрим талабалар орасида маънавий чекланганлик, дунёқарашнинг торлиги туфайли ёт ғояларга алданиш, миллий одоб меъёрларига риоя қилмаслик, сўз ва иш орасидаги тафовут, миллий ғурурнинг сустлиги каби нохуш кўринишлар учраб турадики, уларни илмий асосда ўрганиб, бартараф қилиш лозим.

Шахснинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги, позицияси қандай эканлигини мамлакат, давлат учун фавқулоддаги ҳолатларда кузатиш мумкин.

AXBOROT XURUJI VA UNING OQIBATLARI

A.ABDUXALIMOV – ADU

Ta'bir joiz bo'lsa, aytish mumkinki, bugungi zamonda mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham ko'proq kuchga ega.

Islom Karimov

XXI asrga kelib axborot sohasi shiddat bilan rivojlanib bormoqda. So'nggi yillar davomida axborot almashinuvi tezlashib, chegara bilmas darajada millat va davlatlarning ijtimoiy hayotiga bevosita ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligi ularning kelgusi rivojlanishini belgilab bermoqda. Bunday holat so'nggi yillarda axborot texnologiyalarining rivojlanishi oqibatida yanada kuchliroq namoyon bo'lmoqda.

Insoniyat tomonidan kompyuter texnologiyalari yaratilishi natijasida butun dunyo yagona axborot makoniga aylanmoqda. Natijada mamlakatlarning taqdiri bir-birlari bilan bog'lanib qolmoqda. Bugungi kunda har bir davlat tashqaridan bo'layotgan turli xurujlardan himoyalanishini davrning o'zi taqazo etmoqda. Bu esa mamlakatimizning har bir fuqarosidan sergak va hushyor bo'lishini, tashqaridan bo'layotgan xurujlarga o'zining mustaqil fikri va intellektual salohiyati bilan javob berishini talab qilmoqda.

Prezidentimiz Islom Karimov bu haqida to'xtalib, «Hozirgi o'ta murakkab, shiddat bilan o'zgarib taraqqiy topayotgan, kompyuter va telekommunikatsiya davrining ming yillar oldin mavjud bo'lgan sharoit va vaziyatdan yer bilan osmoncha farqi borligini oddiy odam ham tasavvur qila oladi[1]» deb ta'kidlab o'tgan edi.

[1] Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. –T.: O'zbekiston, 2004. 10-11b.

Bu borada axborot sohasidagi milliy xavfsizlikni ta'minlashda davlatimiz tomonidan alohida chora-tadbirlar belgilanib, ko'plab qarorlar qabul qilinmoqda. Albatta, O'zbekistonda axborot tizimi, uni boshqarish, undan foydalanish borasida «Axborot olish kafolatlari», «Elektron pochta», «Elektron raqamli imzo» to'g'risidagi qator qonun hujjatlar qabul qilindi. Axborot xurujlari shaxs, oila va jamiyat hayotida ko'zga tashlanmasligi mumkin. Buning oqibatida jirkanch g'oyalarni o'zida aks ettirgan axboriy xurujlar kishilar ongini zaharlab insonlar hayotini izdan chiqarmoqda. Albatta, bu sohada ularni bartaraf etishdan ko'ra buni oldini olish muhim ahamiyatga egadir. Shuning uchun axborot xurujlarga qarshi kurashda mavjud imkoniyaylarning barchasidan unumli foydalanib va eng muhimi insonlar ongiga vatanparvarlik g'oyalarini singdirish bilan bir qatorda axborot olish madaniyati ham shakllantirilmoqda.

Yurtboshimiz Islom Karimov ta'kidlab o'tganidek – «Shuni unutmaslik kerakki, bugungi kunda inson ma'naviyatiga qarshi yo'naltirilgan, bir qarashda arzimas bo'lib tuyiladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi globallashuv shiddatidan kuch olib, ko'zga ko'rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo'lmaydigan ulkan ziyon yetkazishi mumkin[1]». Bunday jarayonlarning oldini olish uchun, eng avvalo, insonlardan o'z mustaqil fikri va dunyoqarashi teran, irodasi mustahkam bo'lishi, yuksak ma'naviyati va aql zakovati bilan har qanday jarayonga to'g'ri baho bera olishi talab etiladi.

Har qanday axborot xuruji shaxs, jamiyat, millat va davlat manfaatlariga qarshi qaratilmoqda. Chetdan qilinayotgan axborot xurujlari insonlar dunyoqarashiga, jamiyat barqarorligiga, tinchlik va osoyishtalikka, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy yuksalishiga qarshi yo'naltirilgan. O'zbekistonga chetdan ko'rsatilayotgan axborot xurujlari, mamlakatimizda istiqomat qilayotgan aholining turli qatlamlariga, ayniqsa, yoshlar ongiga salbiy ta'sir etmoqda. Jamiyatdagi mavjud ijtimoiy – siyosiy vaziyatni, millatlararo va dinlararo munosabatlarni izdan chiqarishga, beqaror siyosiy vaziyatni yuzaga keltirishga urinmoqda.

Muhtaram Prezidentimiz Islom Karimov «Mana shunday vaziyatda odam o'z mustaqil fikriga, zamonlar sinovidan o'tgan hayotiy-milliy qadriyatlarga, sog'lom negizda shakllangan dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo'lmasa, har turli ma'naviy tahdidlarga, ularning goh oshkora, goh pinhona ko'rinishdagi ta'siriga bardosh berishi amrimahol[2]» deb bejiz ta'kidlamagan.

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalarni rivojlanishi insoniyat hayotiga o'zining ijobiy jihatlari bilan bir qatorda salbiy jihatlarilarini ham keltirib chiqarmoqda. Bu borada kompyuter texnologiyalarining o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Darhaqiqat, jahon hamjamiyati kompyuter texnologiyalaridan keng foydalanayotgan bir paytda, global tarmoqqa aylanib borayotgan internet asosiy qurol sifatida e'tirof etilmoqda. Biroq bugun internetdan foydalanishni cheklab bo'lmaydi, chunki uni cheklash zamondan ortda qolish deganidir. Lekin, bugun, eng avvalo, kompyuter texnologiyalari va internetdan foydalanish uchun undan foydalanuvchilarning yetarli darajada bilimi va ko'nikmasi bo'lishi shart. Umuman olganda, insonlarda kompyuter texnologiyalari va internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirish kerak va bu o'ta muhim masaladir. Buning uchun birinchi navbatda internet saytlaridan foydalanishni insonlar yoshiga qarab tashkil qilish lozim.

[1] Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. 115 b.
[2] O'sha manba. 113 b.

ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖТИМОИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИ ДИАГНОСТИКАСИ

И.Охунов – АДУ

Республикамиз таълим тизимида сўнгги йигирма йил мобайнида ёш авлодни ақлий, жисмоний ва маънавий камолотга етказишда туб islоҳотлар амалга оширилди.

Зеро, Президент И.Каримов таъкидлаб ўтганидек: «Бу мураккаб дунёнинг азалий ва абадий муаммолари, шу билан бирга, ҳар бир даврнинг долзарб масалаларига ҳар томонлама асосли илмий жавоблар топилган тақдирдагина маънавият олами янги маъно-мазмун билан бойиб боради. Бошқача айтганда, ҳар бир илмий янгилик, яратилган кашфиёт – бу янгича фикр ва дунёқарашга туртки беради, маънавиятнинг шаклланишига ўзига хос таъсир ўтказади».[1]

Жамиятимиз ижтимоий ҳаётининг барча жабҳаларида янгиланишлар жараёни амалга оширилаётган бугунги кунда ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар жиҳатдан баркамол инсон қилиб тарбиялаш иши ҳар қачонгидан ҳам долзарб ҳисобланади. Бу масала Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ҳам алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Бу ўринда шуни ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, ўсиб келаётган ёш авлодга баркамоллигини, хусусан, ижтимоий жиҳатдан тарбиялаш бобида ҳукуматимиз томонидан олиб борилаётган саъй-ҳаракатлар натижасида эътиборга молик ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Хусусан, ўқувчи-ёшларни ижтимоий руҳда тарбиялаш бобида бир қатор ютуқларга эришилмоқда. Айниқса, бу борада «Баркамол авлод йили» Давлат дастурининг амалга оширилиши эътиборга молик иш бўлди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида ўсиб келаётган ёш авлодда фуқароликни тарбиялаш бўйича энг долзарб вазифалар белгилаб берилди.

Бу ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, фуқаролик тарбиясининг заминида алоҳида шахснинг ижтимоийлашув жараёни ётади.

Ўқувчи-ёшлар ижтимоийлашуви жараёни масаласи мамлакатимиз ҳамда хорижий мамлакатларнинг бир қатор педагог-психолог тадқиқотчиларининг илмий ишларида турли шаклларда талқин қилинади. Жумладан, М.Куронов, З.Курбанниёзова, З.Э.Азимова, Э.Ғозиевлар ёшларни ижтимоий ҳаётдаги ота-она, жамоа, ижтимоий муҳитнинг ўрнини илмий назарий жиҳатдан таҳлил этганлар.

Ўқувчиларнинг меҳнат фаолияти орқали ижтимоийлашуви жараёнини педагогик олимлардан У.Нишоналиев, Ш.Шарипов, Р.Джураев, П.Холматов ва бошқалар ўз ишларида ҳам алоҳида таъкидлаб ўтганлар.

Ўқувчиларни ижтимоий фаолиятга тайёрлашни технологик ёндашувлар асосида ташкил этиш жараёнини проф. Ў.Толипов, Ж.Йўлдошев, Н.Сайидаҳмедов, Н.Азизходжаева ва бошқа олимлар таҳлил этишган.

Шундай экан, ўқувчилар ижтимоийлашуви жараёнига ўқитувчиларнинг ночизлик тайёргарлик даражаларини интеграл (яхлит) диогностика қилиш муаммоси муҳим аҳамият касб этади.

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008, 40-41-б.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАР

Т.МАТИБАЕВ – с.ф.н.

Таълим ва тарбия бериш жараёнида ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор беришнинг қиммати ва аҳамияти дастлаб унинг эртанги кунни таъминлаб берувчи куч эканлиги билан изоҳланади. Маълумки, маънавият халқнинг моддий ва маънавий ҳаёти, унинг тарихи билан жамият тараққиёти билан боғлиқ равишда ривожланади. Шунинг учун унда халқ донолигининг ажойиб намуналари, чуқур фалсафий фикрлар, кенг маънодаги ифодалар, мантиқий зийраклик ва кузатувчанлик намуналари кўп учрайди.

Ёшларимиз орасида тарихан эскирган баъзи урф-одатларни, қараш ва кўникмаларни, ғоя ҳамда тушунчаларни ота-боболардан қолган қадрият деб билиганлар, маиший турмушда ва ижтимоий ҳаётда уларга амал қилишни тўғри деб ўйлайдиганлар ҳам учраб туради. Ҳолбуки, бу термин ўтмиш билан боғлиқ ҳар қандай қолдиқ, моддий ва маданий мулк намуналарини эмас, балки ҳеч қачон эскирмайдиган, ҳамма замонларда инсоният хизматига яроқли бўладиган олий тушунчаларни ўзида мужассам этади. Унга берилган энг батафсил ва кенг қамровли таърифни Юртбошимизнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асаридан топамиз: «Биз тарих синовларидан ўтган, миллий манфаатларимиз, бугунги ва эртанги орзу-интилишларимизга, тараққиёт талабларига тўла жавоб берадиган, йиллар ўтгани сари қадри ортиб борадиган ғоя ва тушунчаларни қадрият деб биламиз»[1].

Китобда илгари сурилган ғоялардан келиб чиққан ҳолда олий ўқув юрти талабаларининг дарсдан ташқари фаолиятига қуйидагиларни киритиш мумкин:

– ижтимоий мослашув доирасини ташкил этиш ва талабаларнинг ижтимоий ҳаракатчанлигини кўрсатиш;

– бўлажак мутахассисларнинг касбий мослашуви учун зарурий шарт-шароитлар яратиш;

– ҳар бир талабанинг қобилияти, қизиқиши ва иштиёқларини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

– уларга бўш вақтларидан унумли фойдаланишни ва дам олишни ўргатиш.

Ҳордиқ – инсоннинг енгилланиши, тикланиши, унинг жисмоний ва маънавий кучини кўпайтириш, дунёқарашини бойитиш, ижодий фаоллигини оширишни амалга оширишга мўлжалланган ва шу асосда режалаштирилган шахсий вақтнинг бир қисмидир.

Олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий тарбия жараёнини ташкил қилиш асосига илғор миллий, маънавий-ахлоқий қадриятлар ва мезонлар, халқ педагогикаси, маросимлар, байрамлар ва бошқалар қўйилиши мақсадга мувофиқ. Уларни ташкил этишда ва ўтказишда тарбия технологияларидан ёки интерфаол усуллардан фойдаланиш, шаклланаётган мутахассисда ўз юртига меҳр-муҳаббат, ватанпарварлик, касбий фидойилик ва садоқатни рўёбга чиқаришга ёрдам беради.

[1] Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., "Маънавият", 2010 й., 71-бет.

Тарбиявий жараён олий таълим муассасаларида ўзига хос аҳамият касб этади. Педагог ходимлар, тарбиячилар ва гуруҳ раҳбарлари миллий истиқлол ғояси билан қуролланган бўлиб, уни ҳар бир фуқаро онгига етказиш малакаларига эга бўлишлари уларнинг тарбия жараёни, тарбиявий ишлар ва уларнинг услубиёти ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларига, педагогик маҳоратларига кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Тарбия жараёни – шахсни шакллантиришга мақсадли йўналтирилган, тарбияловчи ва тарбияланувчилар ҳамкорлиги учун махсус ташкил этилган, бошқариладиган ва назорат қилинадиган, ўзининг пировард мақсади сифатида шахсни шакллантирадиган жараёндир.

Тарбия жараёнининг энг асосий *натижаси* - ҳар томонлама ва уйғун камол топган юксак маънавиятли шахсни шакллантиришдир[1].

«Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи томонидан Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» деб номланган янги китоби нашр этилди. Китобдан Юртбошимизнинг мамлакатимиз мустақиллиги арафасида ва мустақилликнинг дастлабки даврида (1989-1991 йилларда) олиб борган жўшқин ва серқирра сиёсий-ижтимоий фаолиятини акс эттирадиган маъруза ва нутқлар, суҳбат, мақола ва интервьюлар ўрин олган. ОЎЮ талабалари орасида ўтказилаётган Маънавият дарсларида мазкур китобнинг семинарларини ташкил этиш айни муддао бўлур эди.

«Бизнинг тарихимиз, бугунги ҳаётимиз шуни кўрсатмоқда, озодлик йўли, мустақиллик йўли машаққатли ва ғоят оғир бўлади. Ҳали кўп синовлардан ўтишга тўғри келади.

Истиқлол йўлида биринчи қадам қўйганимиздан бошлаб, Ўзбекистон диёрига, унинг раҳбарияти ва сиёсатига маломат тошларини отиш ва тутаётган йўлимизни тўсиш ҳаракатлари кундан-кунга кучайиб бормоқда», деб таъкидланади Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобида.

Негаки, китоб шаклида илк бор чоп этилаётган бу чиқишларнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» деб номланиши бежиз эмас. Бу китоб яқин ўтмишимизнинг мураккаб тарихий-сиёсий босқичларини, жумладан, тасаввур қилиш ҳам қийин бўлган ғоят оғир ва таҳликали бир вазиятда Ўзбекистон раҳбари сифатида иш бошлаган Ислом Каримовнинг ўлкамизни чуқур инқироздан олиб чиқиш, уни қатъият ва матонат билан истиқлол сари бошлаш, Ватанимиз мустақиллигини эълон қилиш, умумхалқ сайловида ғолиб чиқиб, Президентлик қасамёдини қабул қилингунча бўлган, тинимсиз курашлар, кескин синов ва машаққатлар билан ўтган фаолият даврини ўз ичига олади.

Китобдан жой олган нутқ ва маърузаларда ўша даврдаги ўта драматик воқеалар, тарихий ўзгаришлар қандай мураккаб вазиятларда юз берганн, уларнинг тафсилоти, сабаб ва оқибатлари атрофлича ёритиб берилади: «**Республикага келтирилаётган товарларнинг 60 фоизи эса машиналар, асбоб-ускуналар, енгил саноат ва озиқ-овқат саноати маҳсулотларидир.**

Ғалати бир вазият вужудга келмоқда. Республика жуда қимматли хом ашё – пахта, нитрон, капролактам ишлаб чиқараётган бир пайтда уларни қайта ишлашдаги саёзлик, технологик занжири ниҳоясига етказилмаганлиги

---

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 176-б.

оқибатида айни шу хом ашёдан ишлаб чиқариладиган газлама, сунъий тола ва тайёр маҳсулотларни четдан келтиришга мажбур бўлмоқда». (И.Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Тошкент, 2011, 170-б.)

Маълумки, 1989 йилнинг ўрталарида КПСС Марказий Комитети, совет ҳукумати томонидан Ўзбекистонга нисбатан қатағон сиёсати янги босқичда давом эттирилиб, «пахта иши», «Ўзбеклар иши» деб ном олган сиёсий кампаниялар авж олган эди. Коммунистик партиянинг бош нашри бўлган «Правда» газетасининг «Олтин хазинаси устидаги илон» деб ном олган мақоласида, бошқа етакчи марказий нашрларда халқимиз бошига тинимсиз туҳмат ва бўҳтонлар ёғдирилмоқда эди. Собиқ Марказдан юборилган, эл-юртимиз ўртасида «десантчилар» деб ном олган гуруҳлар томонидан қанча-қанча бегуноҳ инсонлар, бутун-бутун оилалар тазйиқ ва таъқибларга учраганини жамоатчилигимиз яхши эслайди.

Ана шундай оғир бир шароитда Юртбошимиз томонидан халқимиз қалбидаги асрий орзу – истиқлол ғояси улкан жасорат билан илгари сурилгани, уни амалга оширишучун тарихий қадамлар қўйилгани китобнинг асосий мавзусини ташкил этади. Китобнинг маъно-мазмуни Ватанимиз мустақиллиги, унинг янги қиёфаси, янги жамият биноси учун замин бўлган ҳал қилувчи дастурий мақсад ва ғояларни Ислом Каримов ўша долғали йиллардаёқ, узоқни кўрган ҳолда, ўзига нечоғлик аниқ-равшан тасаввур этгани мазкур тўпламнинг ҳар бир саҳифасида ўз тасдиғини топган.

Шу давр мобайнида ўлкамизда рўй берган Фарғона, Гулистон, Бўка, Ўш, Наманган воқеалари пайтида, тарихда «ГКЧП» деб ном олган, СССР давлатининг сўнгги кунларида бир гуруҳ империяпараст кучлар томонидан амалга оширилган сиёсий тўнтариш чоғида ва бошқа шу каби ўта кескин вазиятларда Ислом Каримовнинг яккаю ягона тўғри йўлни топа олгани, халқимизнинг тинчлиги ва хавфсизлигини таъминлаш учун кечаю кундуз тинимсиз машаққатли фаолият олиб борганини тасдиқлайдиган тарихий манбалар ҳам ушбу китобда ўз аксини топган.

Шунингдек, муаллиф мазкур китобида илм-фан ва тарбияга алоҳида урғу бериб, олий ўқув юртларида 17 мингдан ортиқ фан докторлари фаолият юритаётганлигини таъкидлайди. «**Олимларимиз анъанавий йўналишлар билан бир қаторда сўнгги даврда радиация ва гелиоматериалшунослиги, физика ва квант электроникаси, лазер техникаси, нурланиш касаллигига йўлиққанларни даволашда қўлланиладиган дори-дармонларни яратиш, иншоотларнинг зилзилабардошлиги, ўсимлик моддалари химияси соҳалари ва бошқа соҳаларда катта обрў қозондилар.**

Математика соҳасидаги ва фаннинг бошқа тармоқларидаги тадқиқотлар ва ечимлар ҳаммага маълум»[1].

Мамлакатимизни жар ёқасига олиб келиб қўйган оғир ижтимоий-иқтисодий аҳволни юмшатиш, халқ дардига дармон бўлиш, йиллар давомида ечилмасдан келган муаммоларни ҳал этиш мақсадида аҳолига уй-жой қуриш учун участка майдонлари ва томорқа ерлари ажратиш, пахта яккаҳокимлигига барҳам бериш борасида давлатимиз раҳбари томонидан кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Ана шундай чора-тадбирлар туфайли республика бўйича 700 мингга оилага ер берилгани, муаллиф таъбири билан айтганда, кичикроқ бир давлатнинг аҳолисига тенг бўлган 1,5 миллион янги оила пайдо бўлгани, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш, одамларга кредит бериш, ўз хўжалигини юритиш учун уруғлик, чорва

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Тошкент, 2011. 79-б.

моллари ва парранда ажратишга каратилган улкан ишлар хакида маълумот берадиган чикишлар ҳам шу тўпламдан ўрин олган.

Бугунги кунда дунёда «Ўзбек модели» деб ном олган тараққиёт йўлимизнинг асосий принципларининг дастлабки куртаклари сокин кабинетларда эмас, аксинча, ўша йилларда кескин сиёсий курашлар, баҳс ва тортишувлар жараёнида туғилиб, 90-йилларга келиб яхлит таълимотга айлангани ҳақида ушбу китобдаги чикишлар оркали ҳар томонлама тасаввурга эга бўлиш мумкин.

Мустақиллик ғоялари кенг қанот ёза бошлаган, халқимиз озодлик ва эркинликка интилган бир пайтда юртимизнинг дадил қадамларини кўролмайдиган ғаразли кучлар собиқ Марказда ҳам, ўзимизда ҳам топилади. Бундай сиёсий ўйин ва фитналарга бир мисол сифатида 1991 йил 17-19 август кунлари – Ислом Каримов Ҳиндистон Республикасида расмий сафарда бўлган пайтда юз берган воқеаларни келтириш мумкин. Мамлакат раҳбарининг Ўзбекистонда эмаслигидан фойдаланиб, юртимиздаги айрим раҳбарлар ГКЧПнинг ноқонуний қарорларини қўллаб-қувватлайди, шу тарика ўзининг сиёсий ва маънавий қиёфасини кўрсатади. Фақатгина юртбошимизнинг мустаҳкам иродаси, оқилона ва вазмин сиёсати туфайли ГКЧП тарафдори бўлган сиёсий авантюристлар ўз қабиҳ ниятига етолмагани ҳам китобдаги чиқишларда ифодасини топган.

Афсуски, бугун вакт ўтиши билан ана шу воқеаларни кўрган-билган, уларга бевосита гувоҳ бўлган одамларнинг сони тобора камайиб бормоқда. Яқин тарихимизнинг машъум бир даврида содир бўлган бу воқеаларни билмасдан, уларнинг моҳиятини чуқур англамасдан туриб эл-юртимизнинг истиқлолга эришиш йўлидаги курашлар тарихини барча мураккабликлари билан тўлиқ тасаввур этиб бўлмайди. Шу нуктаи назардан қараганда, мазкур китобдан ўрин олган тарихий ҳужжатлар, нутқ ва маърузаларнинг бугунги ва эртанги кунимиз учун ўта муҳим аҳамиятга эга экани янада яққол аён бўлади.

Мухтасар айтганда, тўпламга киритилган ҳар бир чиқишни мутолаа қилиш жараёнида биз янги тарихимизнинг ўзимиз билмаган, англамаган яна кўплаб қирраларини янгитдан кашф этамиз, истиқлол моҳиятини, «тарихий бурилиш палласида халқ дарди, миллат қайғуси буюк шахсларни яратишини янада чуқурроқ англаймиз.

Шу маънода, Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китоби халқимизнинг сиёсий тафаккур хазинасига қўшилган бебаҳо ҳисса бўлиб, мамлакатимизнинг истиқлол тарихини ўрганиш ва англашда беқиёс тарихий аҳамият касб этади.

«Озодлик дарахти вақти-вақти билан ватанпарварлар ва босқинчиларнинг қони билан суғориб турилиши керак. Бу – унинг табиий ўғитидир», – деган экан Томас Жефферсон. Албатта, ўз давридаги муайян вазият тақозосидан келиб чиққан ҳолда айтилган бу гапга қўшилиш ёки уни рад этиш ҳам мумкин. Лекин дунёда биз билган бошқа бир ҳақиқат ҳам борки, уни улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудий «Ҳақ берилмас – ҳақ олинур», деб ифода этганлар. Ҳақиқатан ҳам мустақилликка ҳеч бир миллат гулу райҳон билан қопланган текис, равон йўлдан кириб бормаган.

Балки, Жефферсон Ватан озодлиги учун тўкилган қон – муқаддас, қон тўкиб, Ватанни озод қилиш – буюк жасорат, демоқчи бўлгандир. Лекин бунда босқинчи ёки душманга қарши курашаётган инсоннинг ҳам қони тўкилади-да.

Тарих миллий озодлик учун курашнинг шу йўлини биларди. Лекин на душманнинг, на ўз халқининг қонини тўкмай, ҳеч кимнинг боласини етим қолдирмай Ватанини озод қилиш қийин. Бунинг учун шунча жон, шунча қон баҳосига тенг турадиган, ўз халқи ва Ватанига чексиз муҳаббат, улкан донишмандлик, шижоат, сиёсий маҳорат ва жасорат керак.

Маърифатли халқлар ўзларини озодликка олиб чиққан миллий қаҳрамонларини, саркарда ва йўлбошчиларининг номларини абадий эъзозлайдилар. Миллионлаб одамларнинг ҳаётини сақлаб, халқини озод қилган инсонлар дунёда бармоқ билан санарлидир. Минг-минг шукрки, Ўзбекистоннинг озодлиги миллионлаб одамларнинг ҳаётига зомин бўлиш эвазига эмас, Юртбошимиз Ислом Каримовнинг буюк салоҳияти, мустаҳкам иродаси, қатъият ва матонати эвазига қўлга киритилди. Бу – миллий озодлик учун курашнинг жаҳон тарихидаги камдан-кам учрайдиган йўлидир, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди.

МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК ҒОЯСИНИ ЁШЛАР ОНГИГА СИНГДИРИШ

М.ХАДЖИЕВА – ф.ф.д. УрДУ

Миллатлараро тотувлик – миллий мафкуранинг асосий ғояларидан бири бўлиб, у муайян ҳудуд, давлатда турли миллат вакилларининг ҳамжиҳат яшаши, ҳамкорликда фаолият юритишини ифодаловчи тушунча. Ёки бошқача айтганда, миллатлараро тотувлик ғояси умумбашарий қадрият бўлиб, турли халқлар биргаликда истиқомат қиладиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиётида муҳим омилдир.

Миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликка рахна солувчи иллат, бу – тажовузкор *миллатчилик ва шовинизмдир*. Бундай зарарли ғоялар таъсирига тушган жамият беқарорлик ҳолатига юз тутиши муқаррар. XX асрда Европа халқларини асоратга солган ва айрим давлатларнинг таназзулига сабаб бўлган фашизм ёки миллий хусусиятлар билан ҳисоблашмаган ва сохта байналмилалчилик ғоясига асосланган коммунизм ғояси бунга яққол мисол бўлади.

Ўзбекистон ҳудудида қадим-қадимдан кўплаб миллат ва элат вакиллари баҳамжиҳат истиқомат қилиб келади. Улар ўртасида асрлар давомида миллий низолар бўлмагани халқимизнинг азалий бағрикенглигини кўрсатади.

Мамлакатларда кўп миллатлилик омили демократик ўзгаришларни жадаллаштириш ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг, фуқаролар жамияти қурилишининг таъсирчан воситасига айланиб қолган.

Миллий муносабатларга зийраклик ва нозиклик билан ёндашмаслик, умуммиллий тамойилларга бироз эътиборсизлик ҳам тинчлик ва барқарорликка салбий таъсир кўрсатиши мумкин. И.А.Каримов ўз фикрини давом эттириб, шундай ёзади: «Айни чоғда инсоният тарихида бунинг аксини, яъни кўп элатли давлатлардаги миллатлараро муносабатларда уйғунликнинг йўқлиги, бутун-бутун халқлар ва мамлакатларни анча орқага улоқтириб ташлаган ижтимоий-сиёсий фалокатларга олиб борганини кўрсатувчи мисоллар ҳам оз эмас. Зеро, кўп элатлилик нафақат айрим мамлакатларнинг, балки бутун-бутун минтақаларнинг ҳам ички сиёсий барқарорлиги

ва миллий хавфсизлигига путур етказувчи бош омилга айланган».

Миллатлараро ҳамжиҳатлик қарор топмаса, тажовузкор миллатчилик ва шовинизмнинг ҳалокатли ғоялари тарқалиши учун қулай вазият яратилади. Миллий истиқлол ғоясининг амал қилишига, кишилар қалби ва онгига сингдирилишига жиддий зарар етказади. Шуни ҳисобга олиб, мамлакатимизда бу муаммо илмий асосда, холисона ҳал қилинмоқда. Миллатлар ўртасида можароларга йўл қўймаслик учун этник сиёсатда шахс ҳуқуқлари ҳимоя қилинишининг устувор бўлишини, мамлакатлараро зиддиятларни амалий тарзда ҳал қиладиган усулларга асосланиши бош йўлимиз эканлигига, бозор муносабатларини иқтисодий тараққиётда барча миллатларга мансуб аҳолининг манфаатларига мос келишига, ҳар бир миллат маданияти, тили, урф-одат ва анъаналари, маданий меросини ривожлантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Жаҳон кенг, дунёда мамлакат кўп, лекин бу оламда бетакрор она юртимиз, Ўзбекистонимиз якка-ю ягонадир. Ўзбекистон деб аталмиш юртнинг ягоналиги унинг бетакрор табиати, бой тарихи, меҳнаткаш инсонлари билан бир қаторда бу заминда турли миллат ва элат вакилларининг ягона оила фарзандларидек яшашларида намоён бўлмоқда. Бундай аҳиллик, дўстлик ва ҳамкорлик ўзининг чуқур тарихий илдизларига ва асосига ҳам эга. Бу асослар мамлакатимиз Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган.

Хусусан, унинг 18-моддасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар, қонун олдида тенгдир»[1], – деган қоида ана шу бағрикенгликнинг замонавий сиёсий-ҳуқуқий ифодасидир.

Мазкур қоидада миллий ҳаётга, фуқароларнинг миллий ҳис-туйғуларига дахлдор муҳим аҳамиятга эга бўлган бир қатор тамойиллар белгилаб қўйилган.

Биринчидан, фуқароларнинг миллий мансубликларидан қатъий назар қонун олдида тенглиги мустаҳкамланган.

Иккинчидан, фуқароларнинг диний эътиқодидан қатъий назар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эгалиги таъкидланган. Диний қадриятлар миллат маънавиятининг ажралмас қисми эканлиги инобатга оладиган бўлсак, мазкур қоиданинг амалий аҳамияти ойдинлашади.

Учинчидан, фуқароларнинг ирқий тенглиги қайд этилган. Ирқчиликдан ғайриинсоний мафкура ва амалиётнинг тарихимизда умуман кузатилмаганини алоҳида қайд этиш лозим. Аммо айрим минтақаларда тажовузкор миллатчилик ғоялари билан қуролланган айрим гуруҳлар диний ақидапарастлик ва ирқчилик қарашларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга уринаётганини ҳам унутмаслик зарур. Демак, муайян ҳолларда улар уюшган шаклда ҳам чиқиши мумкин. Ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузлик ва террорчилик мафкурасини яратаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини заҳарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хомхаёлларни амалга оширишга уринаётган қабиҳ кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак[2].

Ахборот глобаллашуви кузатилаётган бугунги кунда турли ғоялар ҳеч қандай

---

[1] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2005.
[2] Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005. 64-65-бетлар.

чегараларини тан олмай кириб келишини эътиборга оладиган бўлсак, ушбу тамойилнинг аҳамияти янада яққол намоён бўлади.

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИ ВА БЕГОНАЛАШУВ ТУШУНЧАСИНИНГ ИЖТИМОИЙ – ФАЛСАФИЙ МОҲИЯТИ

С.ЖАББОРОВА – ЎзМУ стажёр тадқиқотчи-изланувчиси

Бугунги кунда ўзини ёрқин намоён қилаётган глобаллашув аслида бир неча асрлик тарихга эга. XV-XVII асрларда амалга оширилган географик кашфиётлар сабабли, кўпгина мамлакат ҳамда минтақаларда савдо муносабатларининг кенг кўламда амалга оширилиши натижасида халқаро савдо алоқалари кенгайди. Бу эса саноат ва ишлаб чиқариш соҳасидаги инқилоб бўлиб, умумий алоқаларнинг янада авж олишига иқтисодий қулайликлар яратиб берди. Ушбу жараён XX асрнинг бошларига келиб ўзига хос кўринишга эга бўлди ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини ўз қамровига олди. Юзага келган жараён глобаллашув тушунчаси орқали ифодалана бошлади.

Глобаллашув жараёни XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб турли даража ва кўринишларда мавжуд бўлиб келмоқда. Аввал бошда бу жараён стихияли тарзда кечган бўлса, орадан бир оз вақт ўтганидан кейин иқтисодиётни тараққий эттирувчи омилга айланди. Ўз навбатида глобаллашув яратган имкониятлардан деярли кўпчилик манфаатдор бўлган, бу жараённинг авж олиши эса XXI асрнинг кириб келишига тўғри келди. Глобаллашув жараёни бугунги кунда иқтисодиётга қанчалик ижобий томонлари таъсир кўрсатмасин, у халқлар ва миллатларни таназзулга юз тутишига олиб келиш ҳолатлари юз бермоқда. Бу айниқса, келажак таянчи бўлган ёшларнинг ахлоқий жиҳатдан қашшоқлашувига ўтказаётган таъсири ўта хатарли тусга эга бўлмоқда.

Глобаллашув жараёни жамиятнинг барча соҳасига ўзининг таъсирини ўтказмоқда, бу таъсирлардан маънавий соҳа ҳам четда қолаётгани йўқ, албатта. Глобаллашув жараёни ҳозирги замон кишисига ўзига хос тарзда мураккаб таъсир ўтказмоқдаки, бу ҳолат қуйидаги вазиятнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда:

– биринчидан, шахснинг жамиятда содир бўлаётган ижтимоий воқеликка таъсири камайиб бориши билан бир вақтда, жамиятнинг шахсга таъсир ўтказиш йўллари кенгайиб бормоқда;

– иккинчидан, кенг кўламдаги глобаллашиб бораётган дунё, жадал суръатларда ривожланиб бораётган бугунги кундаги ўзгаришлар, фаровонлашаётган турмуш шахснинг жамиятда тутган ўрни ва ижтимоий мавқеига зарар етказиши намоён бўлмоқда;

– учинчидан, глобаллашув жараёнининг бугунги кунда шахс маънавиятига кучайиб бориши натижасида ҳозирги замон кишиларининг айримларида содир бўлаётган ижтимоий ўзгаришлардан қўрқиш, хайиқиш туйғулари юзага чиқмоқда;

– тўртинчидан, глобаллашув жараёни «оммавий маданият»нинг авж олишига ва кенг кўламда ёйилишига замин яратмоқда.

Глобаллашув жараёнининг маданий-маънавий соҳадаги салбий таъсири шахс маънавий бегоналашуви ҳолатини юзага келиши ва ривожланишига туртки бўлади. Бегоналашув – бу шундай бир жараёнки, бунда инсоннинг жамиятдаги ўрни, эгаллаб турган мавқеи, у бажариши лозим бўлган ижтимоий вазифалар

ўртасидаги азалий маънавий боғлиқлик ҳолатининг бузилишидир. Инсон билан жамият ўртасида бўладиган муносабатлардаги мавжуд меъёрнинг бузилиши, инсоннинг ўз моҳиятини белгиловчи хусусиятлардан ажралиб, жамиятда ўз ўрнини тополмаслиги шахс маънавий бегоналашувининг илдизини, ҳам сабаби, ҳам оқибатини ташкил этади. «Бегоналашув ижтимоий – фалсафий тушунча; кишининг жамиятдан, уни бошқаришдан, ўзи яратган муносабатлар ва объективлаштирилган нарсалардан четланганлигини билдирувчи ижтимоий жараён. Амалий фаолиятда яратилган муносабат ва нарсаларнинг объективлашиб кишидан ташқарида турувчи, кишини ўз истакларига итоат эттирувчи, ҳатто, ёв сифатида унга қарши турувчи кучга айланиши бегоналашувни келтириб чиқаради».[1] Ижтимоий ҳаётда содир бўладиган бегоналашув жараёни нафақат бир инсонга доир индивидуал, балки муайян гуруҳларга хос бўлиши ҳам мумкин. Жамиятда бегоналашув ҳолатларининг кучайишига ўзига хос сабаблар мавжуд, қачонки, «инсон қадри ва манфаатлари четда қолиб, у объективлаштирган нарсалар, вужудга келтирган тизимлар, муносабатлар қадри улуғланса ҳамда жамиятда мулкий, ирқий, гуруҳий ва синфий табақаланиш авж олса, кишининг жамият ва объективлаштирилган нарсалардан бегоналашуви янада кучаяди».[2]

Шахс маънавий бегоналашуви ҳодисаси бўйича бир қатор олимлар изланишлар олиб бормоқдалар ва улар бу жараёнда ўз қарашларига эга бўлмоқдалар. Умумий маънода «бегоналашув» тушунчаси бўйича Огурцов шундай фикр билдиради: «инсон фаолияти ва унинг натижалари унга қарши бўлган ва устидан ҳукмронлик қилаётган мустақил кучга объектив айланишини ва бу билан боғлиқ инсоннинг фаол субъектдан ижтимоий жараён объектига айланишини»[3] ни ифодалайди, ҳамда инсон мавжудлигини инсон шахсий фаолиятида унинг шароитига, воситаларига ва ўзига ўзи бегоналашган ҳолатлар ва жараёнларини тасвирлашда ишлатилади.[4] Бегоналашиш моҳияти кўплаб изланувчилар томонидан дунёқараш ўрни ва нуқтаи назарига боғлиқ ҳолда аниқланмоқда. Гегел бегоналашувни, борлиқни бошқача шаклида ўзини англаш учун ўзини ўзи ривожлантириш жараёнида ўзидан ўзини бегоналаштирадиган Абсолют руҳ мавжудлигининг контекстида қайд этади.[5] Л.Фейербах дин моҳиятини, индивид ўзидан ўзининг моҳиятини узоқлаштириб, унинг сифатларини юксак зотга – Худога яққоллаштиришда кўрган. Унинг фикрича, инсон табиати инсоният ҳаётининг бегоналашмайдиган пойдеворидир ва у ҳақиқий бўлмаган бегоналашув дунёсига қарама-қаршидир.

Психологлар бегоналашув ҳодисасини психологик туйғу дея эътироф этиб, у ижтимоий жараёнларда маълум бир ижтимоий, иқтисодий, маънавий-руҳий ҳамда ирсий омилларнинг таъсирида ҳиссий кечинма сифатида юзага чиқишини айтишади. Бегоналашув ҳодисаси бирламчи ижтимоий муҳит ёки шароит таъсирида шакллана боради ва йиллар давомида идрок қилишнинг ўзига хос маҳсули сифатида намоён бўлади. Баъзан шахс ижтимоий ҳаётда содир бўладиган

[1] Фалсафа энциклопедик луғат. –Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти". 2010, 42-б.
[2] Ўша жойда.
[3] Огурцов А. Отчуждение// Философская энциклопедия. В 5 Т. –М.: "Советская энциклопедия", 1967. Т. IV. 189-стр.
[4] Современный философский словарь/ Отв. ред.р В.Е.Кемеров. –Бишкек: Одиссей, 1996. 355-356-стр.
[5] Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. –СПб.: Наука, 2002. 6-стр.

объектив ва субъектив омиллар таъсири натижасида оддий турмуш тарзидан, ижтимоий муҳитдан, шахслараро муносабатлар тизимидан йироқлашиб, «ўз қобиғига» яшириниб оладилар. Бегоналашув ҳолатига тушишида шахсга у бажараётган бирон бир фаолиятидаги муваффақиятсизлик, атрофида у билан бирга муносабатга киришаётган кишиларнинг унга нисбатан салбий муносабати, мавжуд турмуш тарзида содир бўлаётган ўзгаришларни айрим сабаблар туфайли тан олмасликлари сабаб бўлади. Табиийки, шахс бундай ҳолатда ўзгалар билан мулоқотга киришишдан бош тортиб, аста-секинлик билан макон ва замондан бегоналашиб боради. Бегоналашув ҳодисасининг диний, фалсафий, психологик, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий-маънавий ва бошқа соҳалар нуқтаи назарларидан талқинлари мавжуд. Жиноятчиларнинг жиноий хулқ содир этишидаги бегоналашувининг моҳиятини очиб беришда шундай ҳолатни кузатиш мумкин. Жумладан: бегоналашув қабул қилинган умуминсоний-ижтимоий меъёрларни, хулқ-атвор шаклларини, шахслараро муносабатларни шахс томонидан қабул қилинишининг мураккаблашуви натижасидир. Қабул қилинган умуминсоний меъёрлар «Мен учун эмас» муносабати асосида, «Менга шарт эмас» хулосасининг шаклланишида ифодаланади; бегоналашув бола тарбияси борасида оиланинг ўз функциясини тўлиқ бажармаганлиги оқибатидир; бегоналашув ўзгалар билан бўладиган салбий муносабатларнинг ва шахсий адоватнинг сабабчисидир; бегоналашув – «ўзларига ўхшаш» ўсмирлар даврасидан паноҳ излаш асосида ҳам юзага чиқиши мумкин. Бу ўсмирларнинг жиноят ботқоғига янада чуқурроқ ботишига сабаб бўлиб, гуруҳий жиноятлар сонининг ортиши билан характерланади; бегоналашув маълум гуруҳ аъзосига айланган, шу гуруҳдан муносиб ўрин олган ўсмирнинг белгиланган вазифаларни, «кўнгилдагидек» бажармаганлиги сабабли инкор қилиниши оқибатидир; бегоналашув – ўзгаларнинг хиссиётлари, қизиқишлари, хоҳиш – истакларига бефарқлик натижасидир. Ўсмирларда ўзгалардек бўлиш ҳиссининг сусайиши, ўзини ўзгалар ўрнига қўя билиш лаёқатининг йўқолиши кузатилади. Улар бемеҳр, бешафқат бўлиб қолишади. Шунинг учун ҳам содир этилган жиноятларда зўравонлик ҳолати яққол кўзга ташланади; бегоналашув – жисмоний ва руҳий жароҳат ҳажмининг кенгайиши оқибатидир. Бунда ўсмирлар оиладан, мактабдан, жамоадан йироқлашадилар.Ўзларини жамиятга, ҳеч кимга ҳеч қачон керак эмасдек, умуман «ортиқчадек» ҳис қиладилар. Ўсмирлар хулқ-атворларида нафрат, қаҳр-ғазаб билан суғорилган «ўч» олиш ҳиссининг патологик даражага етиши кузатилади. Ёки аксинча, «ўз қобиғига мустаҳкам бекиниб», ичкилик, токсик ва наркотик моддаларга ҳаддан зиёд бериладилар. Баъзан ўз жонларига қасд қилишлари билан бирга ўзини-ўзи маҳкум қилувчи хулқ-атвор қурбонига айланишлари мумкин.

Ушбу мисоллар ёрдамида бегоналашув жараёнини ўсмирлик даврида психологик ва ҳуқуқий жиҳатдан ўрганилишининг асосий сабаби, бунда ўсмирлик даврида бола маънавиятига таъсир қилувчи омилларнинг бир қисмини ёритиш нуқтаи назаридан қаралди. Чунки ҳар қандай соҳадаги бегоналашувнинг асосини шахс маънавий бегоналашуви ташкил қилади.

Бегоналашув бу аслида инсон фаолияти ва унинг натижалари мустақил кучга айланиб,инсон устидан ҳукмронлик ва унга ёвузлик қиладиган ҳолатга киришишини ифодалайдиган ижтимоий жараён ҳисобланади. Бегоналашув жараёни меҳнат шарт – шароити воситалари ва маҳсули устидан ижтимоий

назорат йўқлигидан, шахснинг ҳукмрон ижтимоий гуруҳлар томонидан алдамчилик йўли билан бошқариш объектига айлантирилишида намоён бўлади. Бегоналашув аксарият ҳолларда инсонга психологик таъсир ўтказиш натижасида юзага келади. Бу жараён киши онгида муайян тарзда акс этади. Бунда шахс ижтимоий меъёрларни ёт ва ёвуз меъёрлар сифатида идрок этиши натижасида ёлғизлик ҳисси, лоқайдлик, бепарволик, бемеҳрлик, ишончсизлик ва ҳоказоларнинг кучайиши кузатилади. Бу ўз навбатида миллий ўзликка путур етказади.

Миллий ўзликни англамаслик, миллий қадриятларга нописандлик маънавий бегоналашувнинг бир кўринишидир. Биз бундай ҳолатларни олдини олишимиз, уларга қарши тизимсиз фаолият олиб боришимиз лозим.

ЁШЛАРДА МИЛЛИЙ МЕНТАЛИТЕТГА ЁТ «ДЕМОКРАТИЯ ЭКСПОРТИ»ГА ҚАРШИ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

О.Х.БАЗАРОВ – Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази тадқиқотчиси

«Демократия аввалambор маънавий мезонлар асосида бошқариладиган кучли ҳуқуқий давлат, кучли фуқаролик жамияти демакдир».[1]

Ислом Каримов

Маълумки, XX асрнинг 90-йиллари дунё харитасида янги мустақил давлатларнинг пайдо бўлганлиги билан характерлидир. «Улар ҳозирги тил билан айтганда, социалистик ўтмишга эга бўлган, ўз сиёсий мустақиллигини тинч йўл билан қўлга киритган давлатлардир. Бу давлатлар мустақил ривожланиш ва ижтимоий муносабатларни янгилаш йўлига қадам қўйди»[2]. Дунёдаги бошқа мамлакатлар қаторида ўз мавқеини мустаҳкамлашга интилаётган, ўзининг мустақил тараққиёт йўлини танлаган ва тенглар орасида тенг бўлишга, жаҳон майдонида ўзига хос нуфузли ўринга эга бўлишга ҳаракат қилаётган давлатлардан бири Ўзбекистон Республикасидир.

Тоталитар тузум емирилгандан кейин, дунёнинг қутбларга бўлиниши барҳам топди. Лекин демократик асосларни қарор топтирмасдан ва мустаҳкамламасдан янги мустақил давлатларнинг хавфсизлиги ва барқарор ривожланишига эришиб бўлмаслиги маълум. Ҳозирги кунда дунёнинг 160 дан ортиқ давлатларида демократик тузумлар умумбашарий ва миллий қадрият сифатида қарор топган бўлиб, демократия инсоният ҳаёт тарзининг энг мақбул ривожланиш йўли эканини деярли барча эътироф этмоқда. Шу маънода, бизнинг мустақил давлатимиз ҳам ривожланишнинг ҳуқуқий демократик тамойилларига асосланган йўлини танлади. Истиқлолнинг дастлабки даврларидаёқ Президентимиз Ислом Каримов умумстратегик вазифани: «Пировард мақсадимиз – ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: "Маънавият". 2008. –Б. 108.
[2] Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997, 3-бет.

этишдан иборатдир»[1] – дея белгилаб берган эдилар.

Бугунги дунёда мавжуд демократия ва демократик жамият тўғрисидаги илмий концепцияларда ҳам демократик жамиятнинг қиёфаси, асослари, шакл ва ривожланишининг умумэътироф этилган қонуниятлари ҳамда унинг ҳар бир давлат, халқнинг миллий-маънавий хусусиятлари билан боғлиқ жиҳатлари ўз ифодасини топмоқда. Шарқ ва Ғарб цивилизациялари туташган маконда тарихда биринчи бор умумэътироф этилган демократия тамойиллари миллий қадриятлар билан тўлдирилмоқда.

Жумладан, мустақил Ўзбекистонда ҳам демократик жамият қуриш жаҳонда эътироф этилган демократик тамойиллар ва қадриятларга таяниш билан бирга, унинг ўзига хос хусусиятларини миллий-маданий мероси, қадриятлари ва миллий давлатчилик анъаналарига таянган ҳолда янги жамият қуришга киришилди. Бу ҳақда Юртбошимиз: «...мен демократияни шубҳасиз барча учун умумий талаб ва принципларга эга бўлгани билан айни пайтда ҳар бир муайян мамлакатда демократик янгиланишлар халқ руҳиятини, тарих ва анъаналарини, фақатгина шу жамиятга, шу халққа хос бўлган жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилишини лозимлигини назарда тутяпман»[2], – деб эътироф этган эдилар. Дарҳақиқат, бугун мамлакатимиз ҳар томонлама демократик ривожланишни қўлга киритмоқда. Бу ривожланиш, демократик тараққиёт осонлик билан қўлга киритилаётгани йўқ, албатта.

Жаҳонда геостратегик кучлар мувозанатининг ўзгариши, айрим ривожланган давлатларнинг дунёга ҳукмронлик қилиш учун очиқдан-очиқ даъволари ҳамда Марказий Осиё минтақасида, жумладан, Ўзбекистонда ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилаётган янги ва анъанавий кучлар ўртасидаги геосиёсий рақобатнинг кучайиши жараёнида хавфсизликка таҳдидларнинг янги турлари вужудга келиши кузатилди. Шунингдек, сўнгги вақтларда айрим Ғарб давлатлари томонидан ўз миллий манфаатларини кенгайтиришда асосий воситага айланган «демократия экспорти» ва «ахборот хуружи» каби воситалар ҳам кўзга ташланмоқда. Бу эса, ўз навбатида, Марказий Осиё геосиёсий ва геостратегик аҳамияти ортиб бораётганлиги, улкан табиий-иқтисодий ва бошқа ресурс салоҳиятига эгалиги туфайли хавфсизлик ва барқарорликка таҳдид ва хатарлар сақланиб қолаётган минтақа сифатида ҳамон жаҳон ҳамжамияти диққат марказида бўлишига сабаб бўлмоқда[3].

Демократик жамият қуриш модели дунё халқлари томонидан умумэътироф этилган умумий принципларга эга. Лекин, демократик жамиятни «демократияни экспорт» қилиш орқали ҳам қуриш мумкинлиги тўғрисидаги концепция унинг қонунларига зид. Демократия, демократик жамият қудратли бўлиб кўрингани билан айни вақтда, бир қутбли дунёда ҳукмронлик қилиш даъвоси билан сиёсий майдонга чиқаётган айрим кучлар ундан ниқоб сифатида фойдаланишга ҳаракат қилмоқда.

Демократик тараққиёт йўлини излаётган ёки демократик жамият сари эва-

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997, 3-бет.
[2] Каримов И.А. Танлаган йўлимизнинг тўғрилигига ишончимиз комил. Россия оммавий ахборот воситалари муҳбирлари билан учрашув. –Тошкент, 1996 йил 16 февраль.
[3] Каримов И.А. Шанхай ҳамкорлиги ташкилотига аъзо давлат раҳбарлари кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги мажлисида сўзлаган нутқ. //Халқ сўзи, 2007 йил 17 август.

люцион йўл билан бораётган халқларга демократияни экспорт қилиш йўли билан демократик жараёнларни тезлаштириш мақсадида ўзларининг сиёсий мақсадларини амалга ошириш учун «демократия» ниқобидан фойдаланишга уриниш ҳолатлари айрим нохушликларни келтириб чиқармоқда. Яъни «Алдагани бола яхши» деганларидек, бизнинг ёш давлат эканлигимизни билиб турган йирик давлатлар бизга демократия нима эканлигини «ўргатмоқчи» бўлишмоқда. Бу йўл билан улар Ўзбекистонни норасмий равишда бошқариш ва шу орқали унинг бойликларига эга бўлишни кўзлашгани маълум бўлиб қолмоқда. Аммо буни ҳамма ҳам англаб етаётгани йўқ.

«Демократия экспорти», номидан ҳам маълумки, бир давлатга бошқа давлатдаги мавжуд демократияни кўчириб олиб келиш, экспорт қилиш. Бу турли йўллар орқали амалга оширилади. Шулардан бири демократия олиб кирилиши керак бўлган давлат халқининг мавжуд тузумга нисбатан ишончини йўқотиш ва бу давлатда демократия мавжуд эмас дея ишонтириш орқали амалга оширилади. «Демократия экспорти» давлат мустақиллигини хавф остига қўяди. Инсон ва давлат муносабатларида мураккаблик юзага келади. Аста-секин давлат демократияни экспорт қилаётган ўзга давлатга иқтисодий-сиёсий, маънавий-маърифий қарам бўлиб боради[1]. Демократияни экспорт қилиш ва унинг оқибатларини фалсафий таҳлил қилар экан, фалсафа фанлари номзоди Ш.Тўраев шундай дейди: «Агар демократиянинг универсал модели экспорт қилинадиган бўлса, унинг коммунизмдан фарқи қолмайди. Коммунизмни экспорт қилиш қандай оқибатларга олиб келгани ҳаммага маълум»[2]. Қолаверса, бунинг натижасида мустақилликка путур етади. Яъни иқтисодий-сиёсий, маънавий-маърифий жиҳатдан қарамлик келиб чиқади. Бунга ёш авлодни ўз томонига оғдириш орқали, уларнинг ўз Ватанига, унинг ҳокимиятига нисбатан қарши тарбиялаш орқали эришилади. Бу эса ўсиб келаётган ёш авлодда «демократия экспорти»га қарши иммунитет ҳосил қилиш заруриятини келтириб чиқаради. Зеро: «яна ва яна бир бор халқимизнинг маънавий оламини бундай таҳдидлардан асраш, ҳозирги ўта мураккаб бир замонда халқаро майдонда содир бўлаётган жараёнларнинг туб моҳиятига етиб бориш, улар ҳақида холис ва мустақил фикрга эга бўлиш бугунги куннинг энг долзарб вазифасидир.[3]

Жуда кўп ёшлар демократия деганда фақат эркинликнигина, баъзилари эса тенгликнигина тушунадилар. Яна кимлардир бошқа юртдаги демократияни қандай бўлса шундайлигича Ўзбекистонга кўчириб келтириш ҳақида фикр юритади. Шу маънода, ёш авлодга мамлакатимизда қандай демократия яратмоқчи эканлигимизни уқтиришимиз ҳам муаммони ҳал қилишда муҳим рол ўйнайди. Бу эса ёшларда «демократия экспорти»га қарши иммунитетни шакллантиришдан аввал уларга асл демократия қандай бўлиши кераклигини, унинг мазмун-моҳияти, «демократия экспорти» ўзи нима, ундан қандай мақсад кўзланганлиги, оқибати нималарга олиб келишини тушунтириш лозимлигини тақозо этмоқда. Мазкур муаммони ҳал қилиш зиёлилар қатламига, айниқса, педагогларга жуда катта масъулият юклайди. Шу билан бирга, мазкур муаммони ҳал қилишга оид тадқиқот олиб бориш ва натижасини амалиётга

[1] М.Қуронов. Бир тақдирга беш зарба. Тарғибот материаллари. Т., Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази, 2011.
[2] Ш.Н.Тўраев. Ўзбекистонда демократик жамият қуришда миллий ғоянинг аҳамияти. Ф.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Т.: ЎзФА фундаментал кутубхонаси. 76-бет.
[3] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: "Маънавият". 2008. 116-117-бетлар

тадбиқ этишдек долзарб масалани кун тартибига киритишимизга ҳам асос бўлади. Шундан кейингина биз уларга экспорт қилинаётган демократия ҳақида гапиришимиз мумкин ва шу мантиқан тўғри бўлади.

Хўш, «демократия экспорти»га қарши иммунитетни ҳосил қилиш учун нималар қилиш лозим?

Бунинг учун:

- аввало, ёшларда ҳақиқий демократияга оид тушунча ва кўникмаларни ривожлантириш;
- бошқа давлатларнинг демократия тўғрисидаги қараш ва ғояларини Ўзбекистонга тўлиқ кўчириб келтириш нотўғри эканлигини тушунтириш;
- Шарқ ва Ғарб демократиясининг ўхшаш ва фарқли томонларини ёритиб бериш;
- «демократия экспорти»нинг салбий оқибатлари ва ундан кўзланган мақсадни аниқ мисоллар ёрдамида очиб бериш;
- ёшлар ўртасида мамлакатимизда барпо этилаётган ҳуқуқий демократик давлат ва одил фуқаролик жамиятининг ўзига хос жиҳатларини ёритиб беришга оид турли хил тадбирлар ташкил этиш;
- Президент Ислом Каримов асарларида келтирилган демократияга оид маъруза ва нутқларининг мазмунини таҳлил қилишга қаратилган семинар, давра суҳбати, конференция ва тренинглар ўтказиш;
- ҳаётий воқеалар акс этган, образли (демократия экспорти таҳдидининг оқибатлари акс эттирилган) ҳужжатли фильмлар тайёрлаб, кенг ёшлар жамоаси эътиборига ҳавола қилиш;
- дарслик ва маъруза матнларига «демократия экспорти»нинг мазмун-моҳияти, мақсади, оқибати ва кўринишлари ҳақида мавзулар киритиш;
- Таълим муассасаларида олиб бориладиган маънавият ва ахборот соатларида мазкур масалага оид янгиликлар ва тушунчаларни, иммунитет воситаларини сингдириб бориш;
- радио ва телевидениенинг (кўпчилик тинглайдиган) каналлари орқали мазкур мавзуга оид эшиттириш ва кўрсатувлар тайёрлаш, босма (кўпчилик ўқийдиган «Даракчи» ёки бошқа шу каби) ОАВ ҳамда Интернет саҳифасининг ис. доменида қизиқарли, ёшлар эътиборини тортадиган мақолалар чоп этиб бориш (чунки ёшлар Интернетни энг ишончли ОАВ деб ҳисоблашади) лозим ва зарур.

Умуман, бу борада расмийликдан бир оз йироқлашишимиз, ёшларга ҳар бир нарсанинг мазмунини оддий, халқона тилда тушунтиришимиз ижобий натижага тезроқ эришишимизни таъминлайди. Чунки ҳозирги ёшларни турли зерикарли мавзулардан бездириш уларда акс тушунчаларни ҳосил бўлишига олиб келишини ҳам назардан четда қолдирмаслик керак.

Хулоса шуки, ёшларни «демократия экспорти» таҳдидига қарши руҳда тарбиялаш учун фақат таълим муассасасидаги мазкур йўналишга оид фанлар доирасидаги мавзулар билангина чекланиб қолмасдан, балки бошқа янги ижтимоий-педагогик усуллардан ҳам фойдаланган ҳолда ҳал қилиш мазкур муаммонинг ечимини осонлаштиришда, турли хатарларнинг олдини олишда ёрдам бериши шубҳасиз

TASVIRIY SAN'AT DARSLARIDA IJODIY ISHLAR TAHLILI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

B.O'.QO'CHQOROV – p.f.n.
A.O.MAHMUDOV – as. ADU

Tasviriy san'atni o'qitish jarayonida qo'yiladigan topshiriqlar o'quvchilarni birdan-bir va betakror o'z shaxsini, aqliy imkoniyatlarini namoyon etishga yo'llaydi. Bolalar o'quv topshiriqlarini yechishda o'zlarini ijodkor bo'lishga undaydilar. Ular ijodkor uchun avvaldan ma'lum bo'lgan yo'ldan muammoni tez va oson hal qilib qo'yaqolmay, balki masalani yangicha, qaytarilmas yechimlar orqali o'zlarining ijodkorlik va hayoliyotlarini, me'yor va uyg'unlik sifatlarini ishga soladilar. Natijada, ma'lum miqdorda haqiqiy, yangi, qaytarilmas ijod mahsuli dunyoga keladi.

Ijodkorlik, ijodiy fikrlaydigan shaxslar oddiy ijrochilar emas, ular jamiyatni rivojlantiruvchi asosiy kuchdir. Jamiyatimizning ravnaqi ko'p jihatdan ana shunday kishilarga bog'liq. Jamiyatimizda fikrlaydigan, izlanuvchan, ijodkor, hayotda ko'zda tutilmagan har qanday vaziyatlarda muammoni tez va oson yechimini topa oladigan kishilar xalqimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tarmdilar.

Ijodiy tafakkur butunlay yangi g'oyalar va tasavvurlarni vujudga keltiradi. Shaxsda yashiringan qobilyat va imkoniyatlarni, o'ziga xoslikni ro'yobga chiqarishga yordam beradi. Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, bunday sifatlar faqat olimlar uchungina emas, balki hamma sahnada ishlovchilar uchun ham muhimdir. Shuning uchun ham ta'lim tizimida tafakkur va ijodkorlikni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri deb qaraladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, umumiy o'rta ta'lim maktablarida ijodiy tafakkurni o'stirishda tasviriy san'at darslari boshqa fanlar orasida muhim o'rinni egallaydi.

O'quvchilarning ijodkorligi esa ko'proq ularda diqqat va tasavvurni o'stirish bilan bog'lanadi. O'quvchi, ayniqsa, boshqa sayyoralar, suv osti dunyosi, afsonaviy hayvonlar bilan bog'liq rasmlar ishlaganda tasavvurni kuchli ishga solmasdan turib topshiriqni samarali hal qilolmaydilar. Qolaversa, har bir ijodiy ishni tasavvursiz va diqqatsiz yechib bo'lmaydi. Shuningdek, bu masala bolalarda his-hayajonni rivojlantirish bilan bog'liq. Ma'lumki, bolalar nihoyatda hayajonga boy bo'ladilar. Bolalarni narsalar tasviridagi turfa rang va shakllar, real va afsonaviy obraz va ko'rinishlar, voqea va hodisalar larzaga soladi, ularni to'lqinlantiradi.

Tasviriy san'at darslarining eng muhim vazifalaridan biri, tasviriy, amaliy va me'morchilik san'atlari asarlarini o'qishga o'rgatishdir. Tasviriy san'at asarlari ertak, hikoya, doston, roman kabi ma'lum bir mazmunni aks ettiradi. Biroq uni kitob o'qigandek o'qib bo'lmaydi. Tasviriy san'at asarlarini o'ziga xos tili bor. Ularni bilgan kishilargina o'qiy oladilar. Xususan, rassomlar chiziqlar, ranglar, o'lchovlar kompozitsiya, proportsiya, ritm, simmetriya, shakl kabi ifodali vositalari yordamida asar mazmunini ochib beradilar. Bu borada shuni alohida qayd qilish lozimki, san'at asarlari, ayniqsa, tarixiy, turmush janridagi asarlari, ayrim xalq va mamlakatlar haqida to'la-to'kis va keng qamrovli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bularni o'qiy olgan shaxslargina asaralarda ilgari surilgan g'oyalarni, tasvirlangan mazmunini chuqur idrok eta oladilar. Shuningdek, ular asarning badiiy qiymatini aniqlay oladilar va unga tegishli bahoni ham bera oladilar. Shu bilan bir qatorda asarlardagi go'zallik, ko'tarinkilik, qahramonlik kabi sifatlaridan mamnunlik va zavqlanish hosil qiladilar.

Hozirda umumiy o'rta ta'lim maktablarining vazifalaridan biri bolalarni turli kasb

va hunarlarga yo'llash hisoblanadi. Ma'lumki, bu har bir bolada ochiq namoyon
bo'lmaydi. Ayrimlarda ochiq, ayrimlarda yashiringan bo'ladi. Maktab jamoasining, har
bir o'qituvchisi va tarbiyachisining vazifasi har bir boladagi mavjud havasni rivojlan-
tirish, yashirincha havasini ro'yobga chiqarib, ularni san'atni tushunishi va hurmat qi-
lishiga o'rgatishdan iborat. Maktabdagi boshqa fanlar qatori tasviriy san'at darslarida
ham bolalarni ko'pdan-ko'p hunar va kasblarga yo'naltirish, ularni tarbiyalash imkoni-
yatlari bor. Xususan, rassomlar tomonidan ishlangan asarlarda mashhur turli kasb
egalari, bunday kishilarning ish jarayonlari aks etadi. Shuningdek, tasviriy san'at
haqida olib boriladigan suhbatlarda mashhur xalq amaliy san'ati ustalari, rassomlar,
haykaltaroshlarning hayoti va ijodi haqida fikr yuritiladi.

Rasm darsini muvaffaqiyatli olib borish uchun har bir talabada rasm daftari, 1,2,3
nomerli oddiy qora qalam, rangli qalam, akvarel bo'yoq va yumshoq o'chirg'ich
bo'lishi lozim. Rasm chizayotgan paytda stulda to'g'ri o'tirish talab qilinadi. Rasm
daftari bilan ko'z o'rtasida qo'l uzunligida oraliq bo'lishiga e'tibor bermoq kerak.

Qalamni mumkin qadar uzunchoq, taxminan qalam uchidan 4-5 sm yuqoriroqdan
ushlanadi. Tik, yotiq, qiya chiziqlar faqat panja bilangina emas, balki qalam bilan birga,
qo'l harakatlanishi kerak, shundagina istalgan chiziqlarni chizish imkoni tug'iladi. Qalam,
asosan, bosh barmoq va unga yordam beruvchi ikkala barmoq yordamida ushlanadi.

Rasmdagi xato chiziqlarni o'chirayotganda o'chirg'ichni ohista ushlash lozim.
Aks holda qog'oz yuzasi titilib ketishi mumkin. Rasm chizishda turli yo'nalishdagi
chiziqlarni yarim yoy, qiya, yotiq, tik, to'lqinsimon va turli gullar shaklini eslatuvchi
chiziqlarni chiza bilish katta ahamiyatga ega. Bunga erishmoq uchun bir necha mashq
talab qilinadi.

Tekislikda joylashgan A va B nuqtagacha to'g'ri chiziq tortish lozim. Ikki nuqta
orasida yotiq, tik, qiya, yoysimon chiziq chizishni mashq qilib ko'ring. To'g'ri chiziq
bir necha teng qismga bo'linadi.

Narsaning qismlari orasidagi o'zaro nisbatni, ya'ni ularni bir-biridan katta-
kichikligini, uzun-qisqaligini ko'z bilan chamalab, aniqlaymiz. To'g'ri chiziqni ham
ko'z bilan chamalab teng qismlarga bo'lish mumkin. Bunga erishmoq uchun muntazam
ravishda mashq qilib turish lozim. To'g'ri chiziqni teng 2, 4,8, 3, 6, 9,5, va 7,...
qismlarga ko'rsatilgan ana shunday mashqlardan bir nechtasini bajarib ko'ring.
Burchaklari bo'lgan narsalarning, masalan, qalamdonning rasmi chiziladi.

Bunda turli holatda turgan burchaklarni chizish lozim bo'ladi. Ana shunday
burchaklarni ko'z bilan chamalab, 90, 45, 30, 60 li burchaklar chizing va ularni qancha-
lik to'g'ri chamalaganingizni transportir yordamida o'lchab ko'ring.

Burchaklarning darajalarini siz mo'ljallagan o'lchamga yaqin bo'lsa mashqni
to'g'ri bajargan bo'lasiz.

Oldingi mashqlarda orttirilgan tajribaga asoslanib endi kvadratlar chizishni
o'rganish mumkin.

Bunda qog'ozda katta kvadrat chiziladi buning uchun dastlab kvadratning to'rt
tomonidagi chiziqlarni, chamalarni ikkiga teng bo'lib nuqtalar qo'yamiz. Keyin
nuqtalarni qo'shuv alomati shaklida birlashtirsak, 4 ta kvadratcha hosil bo'ladi katta va
har bir kichik kvadrat burchaklardan diaganal o'tkazsak bir necha uchburchaklar hosil
bo'ladi. Endi rasm daftar varog'iga katta kvadrat chiziladi va har bir tomonini ko'z
bilan chamalab 3 yoki 4 bo'lakka bo'lib nuqta qo'yiladi va ularni birlashtirilsa, bir
necha kvadratchalar hosil bo'ladi.

Kvadratchalarni shaxmat taxtachasiga o'xshatib birini oqligicha qoldirib, ikkin-
chisi qalam bilan shtrixlab bo'yab chiqiladi. Natijada chiroyli naqshni ko'ramiz.

Mashqda chizganimizdek bir varoqqa katta kvadrat yasab ichiga kichikroq kvadrat chiziladi. Ichki kvadratning har bir tomonini teng 3 bo'lakka bo'lib kvadrat chiziqlariga nuqtalar qo'yiladi. Nuqtalarni birlashtirish uchun kvadrat markazi orqali bir necha to'g'ri chiziqlar o'tkazsak, geometrik shakl hosil bo'ladi. So'ngra geometrik shakl chegarasidan katta kvadrat chegarasigacha qalam bilan bir tekisda bo'yaladi.

Yasalgan katta kvadrat burchaklaridan dioganal chiziq o'tkaziladi. Katta kvadratdagi AB va SD nuqtalarni chiziq bilan birlashtiriladi ana shu chiziq markazidan 3 ta teng bo'lakka bo'linadi.

So'ngra yuqori, pastki va ikki yon tomonidagi nuqtalarni birlashtirsak kvadratchalar hosil bo'ladi. Katta kvadratning ichiga uning o'rtasidagi AB va SD nuqtalari orqali qo'lda doira chiziladi. Yasalgan kvadratning burchaklaridan dioganal chiziqlar tortiladi. So'ngra katta kvadrat ichiga to'rtta kvadratcha chizish uchun katta kvadratning markaz qismiga nuqta qo'yib tik va yotiq chiziqlar tortib birlashtiramiz. Keyin qalamda qo'l bilan kvadratning markaz nuqtasi orqali to'rt tomoniga yarim nuqtalar doiralar chiziladi. So'ngra ko'rsatilgandek, kerakli shaklni qoldirib, atrofni chiziqdan chiqarmay oddiy qalam bilan bo'yaladi.

Kvadrat ichida chiroyli shakl hosil bo'ladi. Biz mashqlarimizda oddiy chiziqlarda tik, yotiq, do'ng va boshqalarni bir-biriga qo'shib burchaklar hosil qilishni o'rganamiz. Kvadratlar yasab ko'z bilan chamalab uning tomonlarini teng bo'laklarga bo'lishni va turli shakllar yasashni o'rganamiz. Endi perspektiv o'zgarishni talab etmaydigan, tuzilishi jihatdan sodda bo'lgan yassi narsalarning o'ziga qarab rasm chizishni o'rganamiz. Bu bilan biz o'quvchilarni tasviriy san'at darslarida ijodiy ishlarni tahlil qilish va ularga rasm chizishni o'rgatish orqali ma'naviy tarbiyasini o'stiramiz.

TASVIRIY SAN'AT DARSLARINI TASHKIL QILISH VA O'QITISHDA MA'NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

A. O. MAHMUDOV, G. B. O'LMASOVA – ADU

Tasviriy san'atning inson hayotidagi o'rni, ahamiyati juda kattadir. Chunki, san'atning o'zi odamlarni faqat go'zalikka, yaxshilikka, saodatga yetaklaydi. San'at turlari bir nechta va ularning orasida tasviriy san'at turi jamiyat taraqqiyotida, odamlarning ma'naviyatini shakllanib borishida muhim masala hisoblanadi.

Har bir shaxsni ko'ra bilishi, idrok etishi, tasvirga qarab turib, uning mohiyatini tushunishi, o'sha insonning tabiat bilan fan orasidagi qonuniyatlarini tushunib borishi hamda qobilyatini o'sishi, ko'rish va tasavvurini rivojlanishi muhimdir. San'at bu insonni ijtimoiy hayotini bir bo'lagi hisoblanadi. Avvalgi jamiyatdagi insonlar hayotini arxelogik qazishmalar yordamida odamlarni hayotini, kiyinishlarini, qanday narsalar bilan yumush bajarayotganliklarini, yuz tuzilishlarini tasvirda aks ettirilgan voqealar orqali ko'rsata bilganlar.

Tasvirdagi voqeani bilish, tushunish his etishdan boshlanadi. His etish esa, butun borliqni tasavvur qilish, idrok etish va fikrlashni anglatadi. Tasvir bu – ko'ra bilish, uni fikran shakllantirish, qog'ozda yoki devorda tasvirlashdir. San'at esa shu voqelikni kuzatuvchiga qiziqarli yoki chiroyli, ma'lum ma'noda to'liq tushunchaga ega bo'ladigan ko'rinishni aks ettiradi.

Tasviriy san'at – butun borliqni tasviriy obrazlarda, shakllarda fazoviy kenglikda

yoki tekislikda aks ettiradi. Tasviriy san'at kishilarda dunyoqarashni, fikrlash qobilyatini kuzatish va ko'rish xotirasini, estetik hissiyotini hamda ijodiy tasavvurini o'stiradi. Bu bilan tasviriy san'at odamlar ongini shakllantirishda muhim o'rinni egallaydi.

Tasviriy san'atning eng muhim xususiyatlaridan biri – u hayotni, go'zallikni aks ettiradi, butun borliqni, tabiatni, dunyoni bilishda hamda ko'rishda insonlarga yordam beradi. Ularni estetik jihatdan go'zal qalbli, mehr-muhabbatli va bitmas-tuganmas ma'naviy boylikka yo'g'rilgan qilib tarbiyalaydi. Shuning uchun tasviriy san'at tevarak-atrofimizdagi, hayotimizdagi hamda san'atdagi go'zalliklarni tushuna bilishga yo'naltirilgan va tabiatga, ona Vatanga bo'lgan e'tiqodni, iymonni uyg'otish, shuningdek, rivojlantirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi.

Tasviriy san'at asarlari ko'rish uchun mo'ljallangan san'atdir. Uni tomosha qilish orqali mazmun va mohiyatini tushunib zavq olish mumkin. Ijodkor kishilarning obrazlarini yaratishda, ularni qiyofasi, gavdasi psixologik kechinmalari va barcha qirralarini yoritib tasvirlab beradi. Manzara janrlarida esa butun borliqni, go'zal tabiatni tasvirlab beradi. Shuning uchun tasviriy faoliyat bilan shug'ullanish kishilarga estetik zavq bag'ishlaydi va ularni ruhiy dunyosini boyitadi. Tomoshabinlar tasvirlangan voqealarni, tabiat go'zalliklarini chuqur idrok etadilar.

Umumta'lim maktablarida tasviriy san'at darslari estetik tarbiyaning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Tasviriy san'at darslarida o'quvchilar ilmiy bilim asoslarini egallaydilar. Tevarak atrofdagi borliqni o'zlashtirdilar, ularni g'oyaviy, aqliy, hamda axloqiy estetik jihatdan tarbiyalashda samarali ta'sir ko'rsatadi. Eng muhimi darsda olingan barcha bilim, ko'nikma va malakalar maktabda keyinchalik esa hayotda ya'ni amaliyotda keng qo'llaniladi.

Tasviriy san'at darslari o'quvchilarda dunyoqarashni, g'oyaviy e'tiqodni shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. U fikrlash qobilyatini, ko'rish xotirasini, ijodiy tasavvurini, badiiy didini, estetik xissiyotini o'stiradi. Maktabda o'qitiladigan tasviriy san'atning har bir turi o'quvchilar ijodiy qobilyatining o'sishiga, dunyoqarashining shakllanishiga yordam beradi ya'ni shaxsni har tomonlama kamol toptiradi.

Estetik tarbiya – bu o'quvchilarning hayotdagi, tabiatdagi fan va jamiyatdagi go'zalliklarini to'liq idrok etish qobilyatini tarbiyalashdir. Go'zallik kishilarni qalbiga, aqliga, irodasiga ta'sir etadi va ma'naviy dunyosini boyitadi. Hayotga estetik munosabatda bo'lish ilhom kelishini asosi hisoblanib, mehnatni quvonch va ma'naviy zavq manbaiga aylantirishiga yordam beradi.

Estetik tarbiya jarayonida kishilarning qarashlari, his-tuyg'ulari shakllanadi. Bu shakllanish esa g'oyaviy-siyosiy tarbiya bilan ijodiy tafakkurni rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Maktabning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarga borliqni ijodiy o'zlashtirish va qobilyatini shakllantirish, hamda go'zallik asosida borliqni qaytadan ko'rish hissini tarbiyalashdir. Jamiyatimizni har bir kishisi go'zallikni, nafislikni ko'ra bilishi va tushunishi muhimdir.

Bolalarga quvonch, hayajon baxsh etgan tabiat go'zalliklari ularni hayolida uzoq saqlanib qoladi. Manzarani, daraxtning shoxlarini, barglarini, gullarini, o'ziga qarab rasmini chizish, ularni o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish orqali bolalar tabiatga ko'proq qiziqadilar. Bunday darslar bolalarga dunyoni keng, atroflicha ko'rishga, narsalar haqida aniq va to'liq tushunchalar hosil qilishga yordam beradi.

Rasm chizish jarayonida o'quvchilar narsaning shakli, fazodagi holatlari, rangini diqqat bilan o'rganadilar. Umumta'lim maktablarida tasviriy san'at darslari 1-sinfdan

boshlab 7-sinfgacha o'qitiladi. Boshlang'ich sinflardan boshlab, bolalarga quvonch, his-hayajon baxsh etgan tabiat go'zalliklari, narsalarni shakli hamda, ularni tashqi ko'rinishlari, rangi va ranglarning bir-birlaridan farqi, chizganda esa bosqichma-bosqich bajarilishi o'rgatiladi. Quyida boshlang'ich sinf tasviriy san'at darslarida gullarning o'ziga qarab rasmini chizish mavzusidagi dars ishlanmasini keltirib o'tamiz.

O'tilayotgan dars o'qituvchining gullar haqidagi suhbati bilan boshlanadi. Bolalarga bahor kelib ishlar boshlanishi, ya'ni, dehqonchilik ishlari, bog'lardagi mevalarni parvarishi, ko'chalarga, maktab hovlilariga, xonadonlarga bahorgi gullarni ekib parvarish qilishlari haqida tushuntirib beradi.

Suhbat davomida gullarning nomlari, kuz faslida ham ochiladigan gullarni, uyda o'stiradigan gullarni parvarish qilishi to'g'risida aytib o'tadi. O'quvchilardan gul haqidagi she'rlarini yod olishni aytadi. Dars davomida chizish uchun olib kelingan gulning nomini, qanday bo'laklardan tuzilganligiga, shakliga, rangiga, barglarini qay tartibda joylashishiga hamda o'lchovlariga e'tibor berishlarini tushuntiradi. Gulning bosh qismi, uning umumiy balandligiga nisbatan qancha kichik, gulning eni bo'yidan qancha katta yoki kichik, ranglarning qayerlari ochroq, qayerlari to'qroq ko'rinishda ekanligini aniqlashni so'raydi. O'quvchilar gulni har tomonlama o'rganib bo'lganlaridan so'ng o'qituvchi chizish usulini bosqichma-bosqich ko'rsatib beradi. Ushbu jarayonda o'quvchilarni partada to'g'ri o'tirishlarini, chizish asboblaridan qanday foydalanish qoidalarini o'rgatib boradi. Gulning rasmini chizish jarayonida har bir bolaning shakl, rang, o'lchovlar haqidagi tushunchalarini o'qituvchi o'rgatib boradi. Dars oxirida o'quvchilarning ishlari o'rganib chiqiladi. Bolalarning ishlarini tahlil qilish murakkab masala bo'lib, o'qituvchi har bir bolaning psixologik jihatdan fe'l-atvorlarini bilishi lozim. Ayrim o'quvchilar qattiq nazorat qilish bilan yoki tanbeh eshitish davomida o'z ustida ishlaydi va ayrimlari esa yaxshi muomalada maqtovlar bilan darslarda faol qatnashib o'zlashtirib boradilar.

O'quvchilar darslarni o'zlashtirib olishlarining asosiy negizi rasm chizish bilan muntazam ravishda shug'ullanib borishlari kerak. Shuning uchun tasviriy san'at darsining turlari ko'p va keng qirrali olingan.

Tasviriy san'atda narsani o'ziga qarab rasm chizish, tanlangan mavzu asosida rasm chizish, dekorativ rasm chizish va suhbat asosida rasm chizish mumkin. Tasviriy san'atning ushbu turlari har biri o'quvchi dunyosini boyitadi, insoniylik fazilatlarini shakllantiradi. Estetik didini va ma'naviy go'zalligini boyitadi.

Tasviriy san'at darslarini tashkil qilish va o'qitishda o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasi shakllanadi va san'atga bo'lgan ishtiyoqida milliylik ulug'lanadi.

ТАЛАБА-ЁШЛАР ОНГИГА МИЛЛИЙ ҒОЯНИ ТАЪЛИМДАН ТАШҚАРИ ЖАРАЁНЛАРДА СИНГДИРИШ УСУЛЛАРИ

М.РАДЖАБОВ   ТДТУ

Ўқувчи-талабаларга миллий ғояни таълимдан ташқари ишлар орқали сингдиришнинг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларга эътибор қаратилиши лозим:

– ёшларни эркин фикрлашга ўргатиш, ҳаёт мазмунини тушуниб олишига кўмаклашиш, ўз-ўзини идора ва назорат қила билишини шакллантириш, ўз

шахсий турмушига мақсадли ёндашув, режа ва амал бирлиги ҳиссини уйғотиш;

– ўқувчиларни миллий, умуминсоний қадриятлар, Ватанимизнинг бой маънавий мероси билан таништириш, маданий ҳамда дунёвий билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш, малака ҳосил қилдириш, ўстириб-бойитиб бориш ва эстетик тушунчаларини шакллантириш;

– ҳар бир ўсмирнинг билимдонлигини ва ижодий имкониятларини аниқлаб, уларни ривожлантириш, инсон фаолиятини турли соҳаларда жорий қилиб кўриш. Болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит ҳозирлаш;

– инсонпарварлик одоби меъёрларини шакллантириш (бир-бирини тушуниш, меҳрибонлик, шафқатлилик, ирқий ва миллий камситишларга қарши кураша олиш), муомала одоби каби тарбия воситаларини кенг қўллаш;

– одамлар билан ўзаро муносабат – мулоқотни ўрганиш, ўз халқига, давлатига, унинг ҳимояси учун ҳамиша шай бўлиб туриш. Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш; ёш авлодни Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Байроғига, Гербига, Мадҳиясига, Президентига садоқатли қилиб тарбиялаш;

– қонуний жамоа ахлоқи ва турмуш қоидаларига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш, шахснинг ноёб қирраларини белгиловчи фуқаролик ва ижтимоий масъулият ҳисларини ривожлантириш, ўзи яшаётган мамлакатнинг равнақи. Инсоният тараққиётини барқарор сақлаб қолиш учун фидойиликни, экологик таълим-тарбияни амалга ошириш;

– мустақил давлатимиз – Ўзбекистон Республикасининг ички ва ташқи сиёсатига қизиқишини ошириш. Унинг тинчликсеварлик, демократия ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, ошкора-очиқ ташқи сиёсатига ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирилган, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қиладиган ички сиёсатини тўғри тушунтириш;

– турмушда энг олий қадрият ҳисобланган меҳнатга ижодий ёндашиш фазилатларини шакллантириш;

– соғлом турмуш тарзига интилишни тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлиш истагини шакллантириш;

– ёшларимизни эркин ва мустақил фикрлашга ўргатиш.

Таълимдан ташқари тарбиявий ишлар ўқувчи-талабаларнинг қизиқиши, истаклари, хоҳиш ва эҳтиёжларига суянган ҳолда, уларнинг дарсдан бўш вақтларида ўқув-тарбия жараёнини тўлдиради. У ўқувчи-талабаларнинг ижодий қобилиятларини, ташаббускорлигини оширишга имконият яратади. Таълимдан ташқари ишларнинг ўзига хослиги шундаки, тўгарак, клуб дастурларининг ранг-баранглиги, улар мазмунидаги янгиликлар йигит-қизларнинг ижтимоий шахс сифатида шаклланишлари учун қатор имкониятлар яратади.

Таълимдан ташқари ишларни амалга ошириш орқали ўқувчи-талабалар ўртасида миллий истиқлол ғояларини тарғиб қилиш, шакллантириш имкониятлари мавжуд бўлиб, уларни такомиллаштириш орқали самарали натижаларга эришиш мумкин.

Ўқувчи-талабаларнинг бир кунлик вақт бюджети: ўқув ва дарсдан ташқари вақт солиштирмасини аниқлаш ва шу асосда таълимдан ташқари ишларни самарали ташкил этиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарур.

Дарсдан ташқари маънавий-маърифий ишларни ташкил этишда: тўгараклар, клублар, бадиий ҳаваскорлик, учрашувлар, баҳслар, спорт мусобақалари, давра

суҳбатлари, тренинглар ва ҳ.к., усуллари: ишонтириш, намуна кўрсатиш, ўргатиш, машқ қилдириш, рағбатлантириш, иллатларга салбий муносабат билдириш, мунозаралар, кузатиш, тренинг, жамоавий ижодий фаолият, «мафкуравий вазият», ҳаракатли, тақлидли, ролли ўйинлар ва ҳ.к.лардан самарали фойдаланиш лозим.

Ўзбек оилаларидаги китобга муҳаббат, китобни асраб-авайлаб сақлаш ва китобхонлик халқимиз маънавий камолотида муҳим аҳамият касб этган фазилатга айланган.

Чунки кишининг ўзини-ўзи тарбиялашида китоб ҳам билим манбаи, ҳам ўзингизни кўриш, таққослаш, тақлид қилиш, мунозара юритиш, баҳслашишда маълум даражада кўзгу вазифасини ўтайди. Китобхонлик мушоҳада ва мулоҳаза юритиш иқтидорини шакллантиради, фикрни чархлайди, теранлаштиради. Таълимдан ташқари ишларда ёшларни китоб мутолаа қилишга даъват этиш, уларнинг китоблардан фойдаланиб ўз устида ишлаш имкониятларини яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Тарихий жойлар, осори атиқалар, ёдгорликлар, зиёратгоҳлар билан танишиб, уларни ўрганишга ўқувчи-талабаларни жалб этиш зарур. Бугунги кун талабларидан келиб чиқиб, музейлар фаолиятини янада такомиллаштириш ишлари амалга оширилмоқда. Музейларга ўқувчи-талабаларнинг ташрифини уюштириб бориш анъанага айланиши керак.

«Менинг давлатим», «Менинг халқим», «Менинг Ватаним», «Биз хеч кимдан кам бўлмаганмиз, кам бўлмаймиз ҳам» ва шу каби мавзуларда турли маърифий тадбирлар ташкил этиб, уларда талаба-ўқувчиларнинг фаол иштирокини таъминлаш лозим.

Туман, шаҳар, вилоят ва республика маънавият-маърифат марказлари, олийгоҳлар, илмий текшириш институтлари, музейлар, саёҳат муассасалари, оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда ишлашни йўлга қўйиш зарур.

Музейлар, тарихий жойлар, завод-фабрикалар, санъат даргоҳлари, концерт заллари, театр, телевидение ва ҳоказоларга саёҳат дарсларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Тарихий жойларга саёҳат ўзига хос маънавий-маърифий иш услуби бўлиб, ўқувчиларга ўрганилаётган объектни бевосита кўриш, кузатиш ва улар тўғрисида мукаммал, тўлиқ маълумотлар олиш имконини беради. Бу дарс афзаллигининг яна бир томони бўлиб, ўрганилаётган объект тўғрисида илгариги мавжуд билимларини тўлдириш учун қиёслаш, таҳлил қилиш шароитини яратади.

Мамлакатимизнинг барча ҳудудий бирликларида сағалар, номлар, тарихий воқеалар, даврлар билан боғлиқ жойлар мавжуд. Улар кўча, тепалик, бино, сой, ариқ, қишлоқ, овул, маҳалла бўлиши мумкин. Саёҳатларни ўқув муассасасига яқин, ўқувчиларнинг яшаш жойларида уюштириш қатор қулайликларга эга.

Учрашувлар, танишувлар, кўргазмалар, кўрик-танловлар ташкил қилиш Миллий ғояни ёшлар онгига сингдиришда муҳим аҳамиятга эга. Миллий ғояни ўқувчиларга сингдиришда жамоатчилик вакиллари билан учрашувлар алоҳида аҳамиятга эга. Улар халқ севган адиблар, санъат усталари, ҳуқуқ органларининг вакиллари, Ватан қаҳрамонлари, ҳарбийлар, солиқ, меҳнат бўлимларининг ходимлари, сиёсий партияларнинг вакиллари, олимлар, сиёсатчилар ва спортчилар бўлиши мумкин. Бундай жамоатчилик вакиллари билан учрашувлар ҳаёт тажрибалари хусусида жонли мулоқот юритишга имкон беради. Улар билан мулоқот орқали ўқувчи-талабалар ўзларини қийнаётган, қизиқтирадиган

саволларга бевосита жавоб оладилар. Уларнинг ҳаёти ва фаолияти Ватан учун хизмат қилиш ғоясига яққол мисол бўлиб, ўқувчиларни ана шу йўсинда яшашга ундайди.

Фан бўйича тўгараклар ташкил этиш ва уларнинг муттасил ишлашини таъминлаш Миллий ғояни ўқувчилар онгига сингдиришда муҳим таълим-тарбия жараёни ҳисобланади.

Тўгараклар ва ёшлар клубларида кўрик-танловлар ёки конференциялар, фотосуратлар, альбомлар, расм чизиш, кашта, сўзана ва бошқа миллий ҳунармандчилик ишларини намойиш қилиш билан ҳам Миллий ғоя тушунчалари сингдирилиши мумкин.

Ёшларнинг тўй-маъракаларда, оммавий сайиллар, байрамларда иштироки асосида маҳаллада ўзини тутишни, каттага ҳурмат, кичикка иззатни, яхши-ёмон кунларда елкадошликни ҳис қилишни ўргатиш орқали Миллий ғоянинг асосий тамойилларидан бўлган миллий ва умуминсоний қадриятларга муносабатни шакллантиришга эътибор қаратиш лозим.

МИЛЛИЙ ҒОЯ КУЧЛИ ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

О.ХОДЖАЕВ - ҚДПИ

Ўзбекистонда миллий давлатчиликнинг қарор топиши ва такомиллашуви бир қатор ижтимоий сиёсий муаммолар билан узвий боғлиқ бўлади. Мустақил Ўзбекистонда миллатлараро муносабатларни ҳал қилиниши, диний қадриятларимизни тикланиши, ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши ва бошқалар, шубҳасиз, мамлакатимизда кучли жамият шаклланишини таъминловчи муҳим ва тарихий аҳамиятга молик омиллардир.

Миллий ғоя ривожланиши кучли жамият шаклланиши жараёнига ижобий таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, миллий ғоянинг ривожланиши миллат маънавий тараққиётининг даражаси билан ҳам белгиланади. Демак, миллий ғоя ва миллий мафкура баркамол ижтимоий онг ва умуман маданият ривожланишининг маҳсули сифатида юзага келади ҳамда кучли фуқаролик жамияти тараққиётига хизмат қилади.

Миллий ғоя халқнинг ўзлигини англатувчи, миллий ҳис-туйғуларини уйғотувчи, миллий ғурур ва ориятини кўзғатувчи, унинг қадр-қимматини тикловчи, ижодкор ва яратувчанлигини рўёбга чиқарувчи, жамият тараққиётини инсонпарварлик йўналишига етакловчи куч сифатида намоён бўлади. Миллат, давлат, юртнинг қадр-қимматини юксалтиради, иқтисодий-ижтимоий, сиёсий ва маънавий салоҳиятини юзага чиқаради. Шу маънода, миллий ғоя ўзбек миллатининг ўзига хослиги нимада эканлигини асослаб берувчи назарий ва фалсафий қарашлар тизимидир[1].

Миллий ғоянинг асосий таянч нуқтаси ҳам, ҳаракатга келтирувчи, уйғотувчи кучи ҳам миллий ўзликни англашдир. Миллат ўзини халқ сифатида, миллат

---

[1] Қаранг: Тўраев Б., Раҳимов Ж. Миллий истиқлол ғояси: асосий хусусиятлари, фалсафий ва тарихий илдизлари. –Т.: Ижод дунёси, 2002.-76 б.

сифатида, эл сифатида англамагунича унинг обрўйи, қадр-қиммати, ор-номуси ҳақида қайғуриши, миллий фахр ва ғурури ҳақида куйиниши мумкин эмас. Ўзликни англаш халқни ғафлатдан уйғотувчи, фаол ҳаракатга келтирувчи, ижтимоий уюштирувчи кучдир[1].

Ўзликни англаш – тарихни билишдан бошланади. Тарих – бу инсониятнинг, миллатнинг ижтимоий хотираси, унинг ўз-ўзини билиши ва англашидир. Зеро, ўтмишни билиш ҳозиргини яратиш учун беқиёс аҳамиятга молик. Ижтимоий ҳаётни тушунишдаги биринчи қадам ҳозирнинг ўтмиш томонидан яратилганлигини тасаввур қилиш билан боғлиқдир. Тарихий хотирасидан жудо бўлган халқ ўзини миллат сифатида англай олмайди, миллатнинг манфаат ва эҳтиёжларини қалбан ҳис қила олмайди. Бинобарин халқимиз тарихига, унинг тарихий хотирасига таянган миллий ғоя ҳам рационал, ҳам иррационал моҳиятга эга бўлиб, у миллий руҳият, ички уюштирувчи, йўналтирувчи, ҳаракатга келтирувчи, етакловчи ҳис-туйғу ҳисобланади[2]. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, миллий ғоянинг ривожланиши ва демократик жамият шаклланиши билан, диалектик алоқадорлик мавжуд. Ўзбекистонда шаклланаётган демократик давлатнинг юксак тараққиёт босқичларига эришишидан, алоҳида олинган шахс ёки ижтимоий гуруҳлар эмас, балки бу ҳудудда яшаётган миллати, диний эътиқодидан қатъий назар барча кишилар манфаатдордирлар. Шунинг учун ҳам, демократик ислоҳотларнинг ҳаётийлигини унинг объектив заруриятлигини, Ўзбекистонни ўз ватани деб билган барча халқ ва этник бирликларининг, хусусан, ўзбек халқининг маънавий маърифий даражаси интеллектуал салоҳияти белгилайди.

Демократик давлат, кучли жамият шаклланишида миллий қадриятларимизнинг тикланиши ҳам асосий ўринлардан бирини эгаллайди.

Шу нуқтаи назардан, халқимизнинг миллий тикланиши масаласи Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритган дастлабки кунлардан бошлаб, динимизга ва тилимизга қайтиш, уни тиклаш, ижтимоий мавкеини ошириш учун курашдан бошланганлиги ҳам, мамлакатимизда илк демократик тамойилларни жорий этиш, кучли жамиятни қарор топтириш жараёни билан боғлиқ бўлади. Миллий онг, шунингдек тафаккур тараққиётисиз миллий ғоя ва мафкура мавжуд бўла олмайди. Демократик жамият ижтимоий онг ва тафаккурнинг демократлашувини тақозо қилади.

Айни пайтда, фуқаролик жамиятининг шаклланиши демократик тамойиллар асосида амалга ошади. Кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш жараёни, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти тамойилларининг ижтимоий амалиётдаги бирлиги сифатида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам, Президент И.Каримов демократик ўзгаришларнинг янги йўналишларига ўтиш даврини қуйидагича талқин этади: «Ҳақиқатдан ҳам демократия – фақат назария ва сиёсий жараён бўлиб қолмай, шу билан бирга, халқнинг турмуш тарзи ва унинг бутун руҳияти, анъаналари, маданияти психологиясининг хусусиятлари ҳамдир. Демократия ғояларини баён қилиш мумкин, сиёсатда демократияни юқоридан тузиш мумкин. Лекин бу билан демократия биз-у бизнинг амалий ҳаётимизга сингмайди. Демократия жамиятнинг қадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса, бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия

[1] Қаранг: Тўраев Б., Рамазон Ж. Миллий истиқлол ғояси: асосий хусусиятлари, фалсафий ва тарихий илдизлари. Т.: Иқбол дунёси. 2002. – 76 б.
[2] Қаранг: Ўша жойда.

турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди»[1].

Фуқаролик жамиятининг асосий вазифаларидан бири - бу тараққиёт стратегиясини аниқ белгилаб олиш ва уни ҳаётга жорий этиш учун қаттиқ назорат олиб боришдан иборат бўлади. Ана шундай давлат кучли давлат бўла олади ва демократик жамиятни шакллантириш, демократик қадриятларни тиклаш ва ривожлантириш жамиятимиз ривожланишининг бош концепцияси ва миллий равнақимиз асоси ҳисобланади.

Ўзбекистонда кучли давлат заминида шаклланаётган демократик фуқаролик жамиятининг асосий мақсадларидан бири, аввало, шахсларaро, миллатлараро, жамиятнинг барча ижтимоий қатламлари, давлат ва ижтимоий-сиёсий муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат.

Демократик жамият ижтимоий-сиёсий, мафкуравий ва ҳуқуқий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга тўлатўкис шароитлар яратиб беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишида ёрдам беради. Айни пайтда, жамият аъзоларининг турли шароитларда ҳуқуқ ва эркинликларини камситилишига йўл қўйилмайди.

Давлатимиз раҳбарининг асарларида халқимизнинг маънавий, маданий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш, умуминсоний қадриятларга содиқлик масаларига алоҳида эътибор қаратилган.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида қўлга киритилган энг муҳим ютуғимиз, бу аввало, ижтимоий-сиёсий барқарорлик бўлиб, уни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш эса, Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги каби ғояларимизга қай даражада содиқлигимизга боғлиқ.

МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ МАРКАЗЛАР – ХАЛҚЛАР МАЪНАВИЙ ЯҚИНЛИГИНИНГ МАНБАИ

С.ЁРМАТОВ – УрДУ

Миллий-маданий марказлар – халқларнинг маънавий яқинлиги манбаидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 8-моддасида «Ўзбекистон халқини, миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади», деб аниқ белгилаб қўйилган. «Ўзбекистон халқи» тушунчаси мамлакатимизда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатлик учун маънавий асос бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари Конституциямизда «Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади», деб таъкидланган. Бу борада ҳаётимизда кўплаб тадбирлар амалга оширилмоқда.

Статистик маълумотларга кўра, мамлакатимизда 136 миллат, элат, халқ ва этник гуруҳларнинг вакиллари яшайди. Уларнинг ҳар бири ўз миллий маданий урф-одатлари, анъаналари, тилига, конституциявий ҳуқуқий тенгликка эга.

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. -Т.: Ўзбекистон, 1998.-Б. 185.

Республика Байналминал Маданият Маркази (РБММ) ва миллий маданият марказлари (МММ)нинг фаолияти бу ерда яшовчи халқларнинг миллий анъаналари, урф-одатлари ва маросимларини қайта тиклаш, маънавият ва маданиятни ривожлантириш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштиришга қаратилган. Турли миллатларга мансуб фуқароларимизнинг катта умумхалқ байрамларига тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш, мамлакат маданий турмушидаги шоғли воксаларни нишонлашда фаол иштирок этаётганликлари самимий саховат ва меҳр оқибат муҳитини яратмоқда. Бу муҳит бизга ягона оила туйғусини қайта-қайта хис этиш «Ўзбекистон умумий уйимиз» деган сўзлар замиридаги чуқур маъноки англаб олиш имконини беради.

Дастлабки миллий маданият марказлари корейслар, қозоқлар, яхудийлар, арманлар томонидан Республика вилоятларида 1989 йилда тузилди. Ўша пайтда уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириб туриш мақсадида Ўзбекистон ҳукуматининг қарорига биноан Маданият ишлари вазирлиги ҳузурида Республика миллатлараро маданият маркази ташкил этилди. Аммо бу марказларнинг чинакам ривожланиши ва равнақ топиши 1991 йилдан мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин бошланди. 1992 йилнинг январида Президент И.А.Каримовнинг ташаббуси билан Республика миллатлараро Байналмилал маркази қошидаги Маданият ишлари вазирлиги Республика «байналмилал маданият» марказига айлантирилди.

1992 йилда 12 та миллий-маданий марказ фаолиятини бирлаштирган бу жамоат ташкилоти – «Байналминал маданият» 2005 йилга келиб 120 та янги марказлар ишини мувофиқлаштириб келмоқда. Бугунги кунда яна шундай марказларни тузиш бўйича 15 та ташаббускор гуруҳ иш олиб бормоқда.

РБММ тўғрисидаги низомда унинг мустақил муассаса эканлиги белгилаб қўйилган. Марказ миллий-маданий марказларнинг фаолиятига раҳбарлик қилади. Ўзбекистонда яшовчи миллий гуруҳларнинг маданий эҳтиёжларини қондиришда давлат идораларига ва жамоат ташкилотларига кўмаклашади.

Республика Байналминал Маданият Марказининг моддий техникавий база билан таъминланиши РБММ ва МММ ишларини фаоллаштирди, уларнинг бирлашуви ва самарали ҳамкорлик қилиши учун кенг истиқболлар очди.

Ўзбекистонда барча миллат вакилларига тенг ҳуқуқли муносабат давлат қонуни билан мустаҳкамланган. Бунинг ижобати мактабларимизда 9 та миллий тилда ўқитиш ишлари, 20 тилда оммавий ахборот нашрлари фаолият кўрсатаётганлигида кўринмоқда.

Мазкур миллий-маданий марказларнинг мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги роли бекиёсдир. Миллий маданий марказларнинг асосий вазифалари 3 йўналишга эга:

1) Ҳар бир миллатнинг тили, маданияти, урф-одатлари ва расм-русумларини тиклаш, тарихий Ватан билан алоқа ва муносабатларни жонлантириш, миллий хис-туйғуларнинг намоён бўлишига кенг йўл очиш.

2) Мустақил Ўзбекистонни ўзининг ҳақиқий ватани деб билиш ва унга беминнат ҳамда садоқат билан хизмат қилиш.

3) Ватан билан муштарак ҳаёт кечириш, унинг маданияти, турмуш тарзи ва тилини ўрганиш, мустақил давлатга номи берилган миллат билан дўстликда, ҳамкорликда ва тотувликда яшаш.

Ана шу 3 йўналишда олиб борилаётган ишлар йил сайин янгидан- янги шаклларда, турларда, йўналишларда ранг-баранг бўлиб бормоқда. Шу жумладан:

– ўз миллий тарихини, маданиятини, тилини, урф-одатларини ўрганиш тўгаракллари ишламоқда;

– Ўзбекистон тарихини, маданиятини ва тилини ўрганиш тўгараклари фаолият кўрсатмоқда;

– миллий мусиқа, рақс ва ҳунар тўгараклари ўз ишини жонлантирмоқда;

– миллий байрам кунларига бағишлаб тадбирлар ўтказмоқда, фестиваллар ташкил қилмоқда;

– тарихий Ватанининг рассомлари, ёзувчилари, шоирлари, олимлари ва бахшилари, маданият ва сиёсат арбобларига бағишланган кўргазмалар ташкил қилинмоқда ва х.к.

Умуман, миллий маданият марказлари Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашга катта ҳисса қўшмоқдалар.

Мамлакатимизда истиқомат қилаётган барча миллат ва элатларнинг ўз она тилида ўқиши учун кенг имкониятлар яратилгани, олий ўқув юртлари ва мактабларда бунга амал қилинаётгани, кўплаб тилларда газета ва журналлар чоп этилиб, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар олиб борилаётгани ва бошқа ишлар ҳам бу борада самарали фаолиятнинг яққол далилидир.

Қаердаки миллатлараро тотувлик ғоясининг аҳамияти англаб етилмаса, жамият ҳаётида турли зиддиятлар, муаммолар вужудга келса, бу жараён – тинчлик ва барқарорликка хавф солади. Бугунги кунда жаҳоннинг айрим минтақаларида содир бўлаётган миллий низолар шундан далолат бериб турибди.

Турли миллат вакилларининг ижодий тадбирлари, бадиий кўргазмалари, бир томондан, айни миллатнинг Ўзбекистон фуқароси сифатида ўз ўрни борлигини кўрсатса, иккинчи томондан, шу заминда яшовчи барча миллатларнинг Ўзбекистон халқи – Ўзбекистон фуқароси эканлигини намоён этувчи, мустаҳкамловчи миллий ғоя атрофида бирлашувига олиб боради.

Башарият тушунчаси турли хил миллатлар ва элатлар, шунингдек, турли дин ва ирққа мансуб инсонларни ўзига қамраб олади. Демак, ҳар бир инсон башарият ва айни вақтда ўз халқи, ўз Ватанининг фарзанди ҳамдир. Ҳар бир кишида ўз халқининг тили, руҳияти, анъаналари, қадриятлари барқ уриб туради.

Миллий ғоя ўз мазмун-моҳиятига кўра барча миллатларнинг умумий манфаатларини рўёбга чиқаради. Мамлакатда фуқаролараро ва миллатлараро тотувлик ҳамда ижтимоий барқарорлик муҳитини таъминлашга хизмат қилади.

Зотан, ҳар қандай полиэтник давлатда турли миллатлар ўртасидаги муносабатлар давлат ва жамият тараққиётига замин яратувчи омиллардан ҳисобланади.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA I.A.KARIMOVNING «YUKSAK MA'NAVIYAT – YENGILMAS KUCH» ASARI O'QITILISHINING ASOSLARI VA UNING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

F.MIRSOLIYEVA – O'zDJTU

Hozirgi kunda Oliy ta'lim muassasalarida, maktab va kollejlarda ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini yo'lga qo'yish va uni rivojlantirish ishlariga alohida e'tibor berilmoqda. Bu ayni paytda zamon talabidir. Shu maqsadda o'quv qo'llanmalar yaratilib, turli xil metodik tavsiyalar ishlab chiqilmoqda. Bu yo'nalishga katta e'tibor

berilishidan maqsad: yoshlarni vatanparvarlik, fidoiylik, mardlik, jonkuyarlik ruhida tarbiyalash hamda ulardagi vijdon uyg'oqligi, iymon-e'tiqod butunligi, vatan taqdiri uchun mas'ullik, o'z yurtiga sadoqat hissini uyg'otishdan iboratdir.

Prezidentimiz 1989-yil 25-oktabrda O'zbekiston SSR Oliy Sovetining XI sessiyasida so'zlagan nutqlarida shunday deganlar: **«Agar ertangi kunimizni o'ylab ish qilmoqchi bo'lsak, kelajakda ishimizni davom ettiradigan bugungi yoshlarimizga sharoit yaratib, ularning hayoti haqida qayg'uradigan bo'lsak, avvalo, mahalliy yoshlarni tarbiyalash ishiga munosabatimizni mutlaqo o'zgartirishimiz kerak. Mumkin qadar ko'proq iqtidorli yoshlarimizni Ittifoqning eng ilg'or korxonalariga, shu jumladan, hatto, xorijiy mamlakatlarga, kerak bo'lsa, yangi texnologiya, yangicha ish tashkil qilishni o'rganish uchun Yaponiya, Amerikaga hamda boshqa joylarga yuborib, ularning o'qishiga, tajriba orttirishiga imkoniyat yaratish lozim. Iqtisodiyotimizni, hayotimizni o'zgartirish ana shularga bog'liq bo'ladi. Agar shuni qilmasak, bu yurishda katta yo'lga chiqishimiz qiyin bo'ladi.»** (I.A.Karimov, «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida», Toshkent «O'zbekiston», 2011.)

Yuqoridagi so'zlar orqali yurtboshimizning ilk rahbarlik kunlaridayoq kadrlar masalasiga, yoshlarimizni yuksak saviyadagi kadr bo'lib yetishtirish ishlariga katta e'tibor berganliklarining guvohi bo'lishimiz mumkin. Shu maqsadda mustaqillik yillarida o'quv ishlari masalalariga alohida e'tibor berilib, zamonaviy texnika va ta'lim-tarbiya berish uchun yetuk mutaxassislar bilan ta'minlash ishlari juda yaxshi yo'lga qo'yildi. Islom Karimov respublika rahbari bo'lib faoliyat boshlashi bilan falsafa, tarix, ayniqsa, Vatan tarixini o'rganish, uning uslubiyatiga «oq dog'lar»ga doir masalalar faol muhokama etila boshlandi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarda jamiyat va shaxs masalalari, ma'daniy meros, til muammolari kabi masalalarni hal etishga intilish yuzaga keldi.

Ayniqsa, yoshlarning haqqoniy tariximizni yaxshi bilishlari, o'z ona tilimizda gaplashib, milliy an'ana va urf-odatlarimizga katta hurmat va ehtirom bilan qarashlari uchun keng ko'lamli ishlar olib borildi. Chunki tarixni bilish orqali kelajakka ishonch ortadi, ota-bobolarimiz bilan faxrlanib ularga munosib voris bo'lish hissi paydo bo'ladi. Agar o'tmishimizni, biz aslida kim ekanligimizni bilmasak, ongimizda ma'naviy bo'shliq paydo bo'lishi mumkin. Shu o'rinda Prezidentimizning aytgan bir fikrlarini keltirish o'rinlidir: **«...Bu dunyoda tabiatda ham, jamiyatda ham bo'shliq bo'lmaydi. Qayerdadir bo'shliq paydo bo'ldimi, hech shubhasiz, uni albatta kimdir to'ldirishga harakat qiladi.»** (I.A.Karimov, «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch», Toshkent, «Ma'naviyat», 2008.) Shunday ekan, milliy ongimizda ma'naviy bo'shliq paydo bo'lib, uni kimdir egallab olishidan avval biz o'zligimizga va milliyligimizga ega bo'lib, uni anglay olishimiz lozim. Prezidentimizning «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida ma'naviyatni shakllantiruvchi omillar va ma'naviyat beshiklari batafsil yoritilgan.

Tarixiy xalq an'analari, urf-odatlari va marosimlari asosida odamlar ongini shakllantirish omillarini kuchaytirish lozim. Bu maqsadda Oliy ta'lim muassasasi, akademik-litsey, kollejlar va maktablardagi o'qituvchi, murabbiylar zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi. Chunki yoshlar tarbiyasi, ularga bilim berish bilan birgalikda milliy mentalitetimizga xos, zamonaviy xususiyat va fazilatlarga ega kadrlarni tarbiyalash ular qo'lidadir. Ushbu maqsadni amalga oshirishda, eng avvalo, yoshlardagi beparvolik, dangasalik, loqaydlik illatlarini yo'qotish va ulardagi ijtimoiy faollik va fidoiylik xislatlarini shakllantira olish, rivojlantirish lozim bo'ladi. Bu yo'lda o'ylaymanki, ushbu

fanning yoshlar ongiga tez yetib borishi va samarali ta'sir ko'rsatishi uchun har qanday fan o'qituvchisi o'z fanini tushuntirishni boshlashidan oldin, ya'ni dars boshida 3-5 daqiqa davomida ma'naviyatni shakllantiradigan omillar va mezonlar haqida prezidentimiz so'zlaridan yoki biron bir fikrlaridan misol keltirib, u haqida tushuncha bersa, shu bilan birgalikda bu fikrga nisbatan talaba yoshlarning fikr va mulohazalari tinglansa, fan samaradorligi yanada oshib, yoshlarimiz ongiga tez yetib boradi.

Fanning samarali o'tishi uchun esa o'z navbatida o'qituvchi samaraga oson erishadigan va yoshlar ongiga tez yetib boradigan metodlardan foydalanishi lozim. Bunda darsning jonli, ya'ni qiziq o'tishi uchun o'qituvchining kayfiyati, hattoki, yuz ifodasi ham muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birgalikda o'qituvchi faqat o'zi gapirmasdan, mavzuga oid talabalarning ham fikr-mulohazalariga qiziqishi, ularning ham so'zlarini tinglashi, ko'rgazmali qurollardan, albatta, foydalanishi dars samaradorligiga ta'sir o'tkazadi.

Darsning samaradorligini yanada oshirish uchun mavzular bo'yicha jadvallashtirilgan ko'rgazmali qurollardan foydalanish, talabalarning yodda saqlab qolish lozim bo'lgan mavzularni o'zlashtirishlarini yengillashtiradi. Shuningdek, talabalarning darslarni qay darajada o'zlashtirayotganliklarini tekshirish maqsadida turli xil testlar tuzish va ularning bilimlarini sinab turish lozim. Ushbu testlar talabalar bilim darajasini sinash bilan birgalikda mavzuni ixcham qilib yodda saqlab qolishi va faktlarga e'tibor berishini oshiradi.

Ushbu asarni ta'lim muassasalarida o'qitish, yoshlarni milliy ruhda tarbiyalash ishlariga katta e'tibor berish va yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalash, shubhasiz, vatanimiz kelajagi, yurtimiz ravnaqi uchun faqat ijobiy natijalar olib keladi.

I.A.KARIMOVNING «YUKSAK MA'NAVIYAT – YENGILMAS KUCH» ASARI O'QITILISHINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

M.SATTAROVA – O'zDJTU

Oliy ta'lim muassasalari ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini izchillashtirish hozirgi zamon talabiga aylandi. Bu borada qator darsliklar yaratildi va yaratilmoqda. Ularga muvofiq fanga iqtidorli va iste'dodli yoshlarning kirib kelishini ta'minlash uchun oliy maktabning, hatto umumta'lim maktablari faoliyati takomillashtirilishi rejalashtirildi. Ushbu rejalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

• Iste'dodli va iqtidorli yoshlarni izlab topish, qo'llab-quvvatlash hamda ularning qobiliyatini rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish;

• Maxsus respublika fondini tashkil etish hamda iqtidorli bolalar uchun maktablar, internatlar tarmog'ini vujudga keltirish, yosh olimlar uchun turli mukofotlar ta'sis etish;

• Fanni mablag' bilan ta'minlash muammolarini ham puxta ishlab chiqish, yangi institutlar tashkil etish, mavjud institutlarni o'zgartirish.

Prezidentimiz ta'kidlab o'tganlaridek: «Hozir har bir olim, ayniqsa, jamoatshunos olim o'z ilmiy faoliyatini respublika muammolariga, o'z xalqi va butun mamlakatimiz taqdiriga muvofiqlashtirishi lozim. Ravshanki, bunday intilish jamiyatshunos olimlar, ilmiy va ijtimoiy faoliyatining birlig-u xarakterini, ularning respublika ijtimoiy hayotidagi amaliy ishtirokini belgilab berishi kerak».

Birinchi navbatda xudbinlik va loqaydlik, qarindosh-urug'chilik va mahalliychilik, korrupsiya va manfaatparastlik, boshqalarni mensimaslik kabi illatlardan ja-

таъминлаш мақсадида олий таълим муассасалари хотин-қизлар қўмитаси томонидан алоҳида йиллик режа асосида талаба-қизлар ўртасида маънавий-маърифий тадбирлар замонавий илмий дунёқараш асосидаги қадриятлар тизимини шакллантириш; маънавий-ахлоқий тарбия; ватанпарварлик руҳида тарбиялаш; ҳуқуқий тарбия; эстетик тарбия; меҳнат ва касбий маҳорат тарбияси; жисмоний тарбия; соғлом турмуш тарзини шакллантириш; оилавий маиший тарбия; экологик тарбия каби йўналишларда ташкил этиб келинмоқда.

Айниқса, «бугунги мураккаб глобаллашув даврида маънавият соҳасида вужудга келаётган долзарб муаммолар, халқимиз маънавиятини асраш ва юксалтириш, айниқса, ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафкуралар таъсиридан сақлаш ва ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилаётган»[1] бир даврда хотин-қизларнинг маънавий салоҳияти янада муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки, ўзбек аёллари зиммасида «миллий шарқона маънавиятни сақлаб қолиш ва уни янада юксак даражада, замонавий асосларда давом эттириш» каби масъулиятли вазифа ётади. Шунинг учун ҳам талаба-қизларни мустақил оилага тайёрлашда «Аёл маънавияти — мустаҳкам оила негизи», «Алломалар ижодида аёлнинг оиладаги ўрни масалалари» каби мавзуларда оилашунос олималар, соҳа мутахассислари, ФҲДЁ бўлими масъуллари иштирокида учрашув ва давра суҳбатлари ўтказиб келинмоқдаки, бу сингари тадбирлар талаба-қизларни шарқона аёл анъаналари асосида оқила уй бекаси бўлиб тарбияланишларида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ёзма манбалардан маълумки, аёл маънавияти мустаҳкам оиланинг негизи эканлиги ва аёл маънавиятининг комил шахс тарбиясидаги ўрни масалалари алломалар ижодида ҳам ўз ифодасини топган. Жумладан, буюк қомусий олим Ибн Сино ҳам ўзининг «Уй тутиш тадбири» номли асарида фарзанд тарбияси ва уйда аёлларнинг ўрни масалалари ҳақида фикр юритиб, аёлларнинг оила ва жамиятдаги ўрни муҳимлигини эътиборга олган ҳолда, бир қатор мезонларни ишлаб чиққан бўлиб, булар қуйидагилардан иборатдир: 1) хотин киши билимли бўлсин; 2) динга эътиқодли бўлсин; 3) уятчан, шарм-ҳаёли; 4) табиатан жасур ва сабр-тоқатли, 5) ўз эрини қаттиқ севиши; 6) тугиш ва бола тарбияси ҳақида ўйлаши; 7) эзма бўлмаслиги; 8) ўз эрига бўйсуниши; 9) тўғри сўз, камтар ва фаросатли бўлиши; 10) у ҳеч вақт ўз шаънига доғ туширмаслиги; 11) эри билан эҳтиёткор бўлиб, унинг ҳурматини жойига қўйиб муомала қилиши; 12) ўз вазифаси ва бурчини яхши билиши; 13) рўзғордаги нарсалардан тўғри, тежамкорлик билан фойдалана олиши, 14) ўзининг хулқ-атвори ва яхши фазилатлари билан эридаги камчиликларни йўқотишга эришиши[2] каби фазилатлар. Ибн Сино мазкур фазилатларни санаш орқали аёлнинг оиладаги бурчи ва вазифаларини ҳам алоҳида таъкидлайди. Инсон, дейди у, яхши ва ёмон майлларнинг ижодкори бўлади ва ўз характерини шакллантириб боради, шунингдек, яхшиликка мойиллик инсон табиатини гўзаллаштирса, ёмонликка мойиллик унинг хулқини тубанлаштиради. Қомусий олим томонидан ишлаб чиқилган мазкур мезонлар бугун ҳам оилада маънавий муҳитнинг соғлом бўлишини таъминлашда муҳим ўрин тутгани ҳолда, оила мустаҳкамлигида аёл маънавиятининг ўрнини яна бир карра исботлайди. Маълумки, талаба-қизларга

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008. –Б. 2.
[2] Дўстмонов Т. Мамлакат академики олимларининг ижтимоий-ахлоқий қарашлари. –Т.: 2005, 61-бет.

таъсир ўтказишда индивидуал тарбиянинг натижаси самарали экан, устоз-мураббийлар зиммасида мазкур мезонларни такрорлашдан ҳеч чарчамаслик талаб этилади.

Шунингдек, аёл маънавияти оилавий қадриятлар анъанавийлигини таъминлаш билан бирга фарзандларни шу қадриятлар асосида (каттага ҳурмат, кичикка иззат, ота-онага ҳурмат, аёлни эъзозлаш) баркамол шахслар этиб тарбиялашда ҳам муҳим аҳамият касб этишини барчамизга маълум. Агар эркак миллатнинг бугуни бўлса, аёл миллатнинг келажагидир. Шундай экан, оила муҳитининг қанчалик соғломлиги, аввало, аёлга боғлиқ бўлганидек, жамиятдаги маънавий муҳитнинг соғломлиги ҳам бевосита оилага ва оила тарбиясига масъул бўлган онага боғлиқ. Қайси замон ва маконда бўлмасин, аёлнинг бирламчи вазифаси комил фарзандларни тарбиялаш ва уларни соғлом фикрли инсонлар қилиб улғайтиришдан иборат бўлган. Бу вазифа ҳеч қачон ўз маъно ва моҳиятини йўқотмайди. Токи аёл фарзандини юксак ахлоқли, ватанпарвар ва фидойи қилиб вояга етказар экан, ўша миллатнинг келажаги ёруғ бўлади. Ва аксинча, агар аёл ўз оиласидаги маънавий муҳитни бошқара олмаса, бундан эл-юрт ҳам зиён чекади. Бу ҳақда юртбошимиз шундай дейди: «...болаларимизни ёшлик чоғидан бошлаб миллий тарбия, ахлоқ-одоб, юксак маънавият асосида вояга етказиш биз учун доимо долзарб аҳамият касб этиб келган. Бу масалага эътибор бермаслик нафақат айрим ота-оналар, балки бутун жамият учун жуда қимматга тушишини ҳам кўпгина ҳаётий мисолларда кўриш мумкин»[1].

Шунингдек, хотин-қизлар қўмитаси ҳамда «Ибн Сино саломатлик масканн» маърифат маркази томонидан талаба-қизлар ўртасида шахсий гигиена қоидаларини тўғри шакллантириш, балоғатга етмасдан турмуш қуришнинг олдини олиш, уларнинг тиббий маданиятини ошириш, никоҳ ёшидаги қизлар орасида оила муқаддаслиги, турли муносабатлар, ҳомиладорликка оид жараёнлар ҳақида кенг тушунчалар беришга йўналтирилган «Ораста қизлар» тўгараги доирасидаги тадбирлар ҳам қизларимизни мустақил оилага тайёрлаш мақсадларига хизмат қилмоқда. Талаба-қизларга тўгарак доирасида бугун жаҳон ҳамжамиятида ўзига хос муносиб ўрин эгаллаб бораётган Ўзбекистоннинг тиббиёт соҳасидаги ютуқлари, айниқса, она ва бола саломатлигини асраш масалаларида эришилган ютуқлари дунё давлатлари томонидан эътироф этилаётгани ҳақида ҳам кенг маълумотлар бериб борилмоқда. Бу борада айнан, 2011 йил 25-26 ноябрь кунлари Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган «Ўзбекистонда она ва бола саломатлигини муҳофаза қилишнинг миллий модели: «Соғлом она – соғлом бола» мавзусидаги халқаро симпозиум иштирокчиларининг қуйидаги мулоҳазалари талабалар ўртасида кенг тарғиб қилинди. Жумладан, италиялик шифокор, Милан шаҳри кардиожарроҳлик клиникаси болалар кардиожарроҳлиги бўлими бошлиғи Стефано Марианечи шундай дейди: Ўзбекистон мустақилликка эришганидан буён ўтган қисқа даврда тиббиёт соҳасида, оналар ва болалар саломатлигини асраш масалаларида улкан ютуқларга эришганидан хабардорман. Буни кардиожарроҳлик соҳасида ҳам яққол кўриш мумкин. Бугунги кунда мамлакатингизда болаларда учрайдиган туғма юрак нуқсони хасталигининг барча турларини жаҳон андозалари даражасида даволаш ва болаларга соғлом ҳаёт бахш этишга эришилмоқда. Президент Ислом Каримов раҳнамолигида тиббиёт

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008, 57-бет.

тизимини ривожлантириш бўйича босқичма-босқич амалга оширилаётган ислоҳотлар самарасида шаклланган замонавий тиббиёт масканлари бундай улкан ютуқларда муҳим омил бўлаётир[1].

Испаниялик шифокор, Мадрид шаҳри госпиталининг болалар жарроҳлиги бўлими бошлиғи Лоренса Бонни – Республика ихтисослаштирилган жарроҳлик марказида бўлиб ўтаётган операцияларда иштирок этиб, ўзбекистонлик ҳамкасбларимиз билан тажриба алмашмоқдамиз. Ўзбекистон шифокорларининг юксак маҳорати ва болалар саломатлигини асраш бўйича ёндашувларига ҳавас қилса арзийди, - дея таъкидлайди[2].

Хитой Халқ Республикасининг соғлиқни сақлаш вазири ўринбосари Лю Цзянь эса бу борада қуйидаги фикрларни билдирди: Бугун глобаллашув жараёни, тараққиёт шиддат билан илдамлаётган замон. Шу билан бирга дунёнинг айрим мамлакатларида рўй бераётган ҳар хил табиий офатларни, кўнгилсизликларни ҳаммамиз кўриб, билиб турибмиз. Қайсидир давлатда ишсизлик авж олмоқда, бошқа бирида турли хасталиклар хуруж қилмоқда. Ўзбекистонда эса, келажак ҳақида, ёш авлод тақдири хусусида улкан ғамхўрлик кўрсатилмоқда. Симпозиум доирасида бир нечта даволаш муассасаларида бўлиб, у ерда яратилган шарт-шароит, малакали мутахассислар билан танишиб, бир олам таассурот олдим. Шундай эзгу ислоҳотларнинг ҳаётга изчиллик билан татбиқ этилишида бош-қош бўлаётган Ислом Каримовга раҳмат. Ўзбек халқи ўзининг доно ва оқил раҳнамоси бошчилигида мамлакатнинг буюк келажагига мустаҳкам пойдевор яратмоқда. Бунга ишончим комил![3] Ушбу юқорида келтирилган фикр-мулоҳазалар, тиббиёт соҳасида эътироф этилган ижобий натижалар она ва бола соғлиғини сақлаш давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишига айланганлигини яна бир карра исботлайди.

Хулоса ўрнида шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, талаба-қизлар ўртасида кенг қамровли ишларни олиб бориш тақозо этилар экан, бу эса хотин-қизлар қўмитаси бошланғич ташкилотларидан янада масъулият билан ўз вазифасига нисбатан ёндашувни талаб этади. Чунки, улар миллат таянчи тарбиячисидирлар.

---

[1] Б.Хидирова, И.Умарова, Н.Мансурова, М.Умарова. Ўзбекистоннинг тиббиёт соҳасидаги ютуқларига ҳавас қилса арзийди // Халқ сўзи. 2011 йил 25 ноябрь.

[2] Б.Хидирова, И.Умарова, Н.Мансурова, М.Умарова. Ўзбекистоннинг тиббиёт соҳасидаги ютуқларига ҳавас қилса арзийди // Халқ сўзи. 2011 йил 25 ноябрь.

[3] М.Жонихонов, С.Махсумов. Ўзбекистонда буюк келажак ва ёш авлод истиқболини ўйлаб кўрсатилаётган ғамхўрлик туфайли юксак натижаларга эришилмоқда // Халқ сўзи. 2011 йил 25 ноябрь.

YOSHLAR MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI

O.SUYAROV – TIMI

Bugungi kunda yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Biz yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosini tashkil qilar ekanmiz, uni jamiyat axloq me'yorlari talablari asosida yo'naltirishimiz va unga rahbarlik qilishimiz darkor. Yoshlar tarbiyasini har doim to'g'ri tashkil qilib, tasodifiy, stixiyali hosil bo'ladigan jarayonlar emas, balki mustaqillik ideallariga sodiq kishilarni tarbiyalashga erishishimiz lozim.

Yoshlarda ijtimoiy zarur sifatlarni tarbiyalashda jamoa muhim vosita bo'la oladi. «... Bizning yagona yo'limiz xulqni mashq qildirish va bizning jamoa esa - uning uchun gimnastika zali hisoblanadi».

O'quvchilarni tarbiyalashda sinf jamoasi muhim rol o'ynaydi. Jamoa deganda o'quvchilar hayotini jamoaviy hayot talablari asosida tashkil qilishni tushunish kerak. Kishilarning maqsadsiz to'plami emas, ijtimoiy maqsad birligida tashkil qilingan jamoa kuchli tarbiya vositasi bo'la oladi. Jamoa hamkorlikdagi faoliyat oqibatida rivojlanadi. Shuning uchun jamoaning butun hayoti tarbiyaviy maqsadlarga bo'ysundirilgan bo'lishi lozim.

O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini maqsad qilib olgan tarbiyachi shunga muvofiq ular hayotini tashkil qila olishi lozim. Bunda asosiy «material» mustaqil mamlakatimizning ijtimoiy voqeligi bo'lishi kerak. Ya'ni, o'quvchilarning o'qishi, o'yini, mehnati mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, axloqiy, mafkuraviy jarayonlar bilan uyg'un olib borilishi lozim.

O'quvchilar jamoasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni tashkil qilishda jamoa majlisi ham muhim vazifani bajaradi. Chunki unda jamoa hayotining xilma-xil masalalari muhokama qilinishi va ma'lum umumiy fikr ishlab chiqilishi mumkin. O'quvchilar jamoasi o'zining sermazmun hayoti va huquqlari doirasida o'z rivojlanishida tartib-intizomni mustahkamlab, har bir o'quvchi va butun jamoa faoliyatini nazorat qilish, tartibga keltirishni, ma'lum rejim asosida uni boshqarishni amalga oshiradi.

Jamoada bunday sifatlarni tarbiyalashda unda shakllangan jamoa fikri ham muhim vosita hisoblanadi. Jamoa fikrining shakllanishida undagi sog'lom ruhiy axloqiy muhit va tanqid, o'z-o'zini tanqid qilish muhim vosita bo'lib hisoblanadi. Jamoa fikri o'quvchilar xulq-atvoriga bir qator talablar qo'yadi. Bu talablar jamoa a'zolarining xulq-atvorida mustahkamlanib, uning odat va an'analariga aylanadi.

Bundan tashqari jamoa fikrining ta'sir kuchi bizning milliy xususiyatlarimiz bilan bog'liq. Ko'pchilik Sharq musulmon xalqlarida, ayniqsa, ular ichida o'troqligi, qadimiy tarixi, tili, madaniyati bilan ajralib turuvchi o'zbek xalqi milliy mentalitetida jamoaviy fikr o'ta katta ta'sir kuchiga ega. Buni jamoa bo'lib, turli tadbir - to'y, maraka, marosimlarni hamaslahat o'tkazish, mahalla-ko'yda uyushib yashash, farzandlar tarbiyasida ibrat-namuna va fidoiylik ko'rsatish kabi sifatlarida yaqqol ko'rish mumkin. O'quvchilar ma'naviy-axloqiy tarbiyasining ham maktab, sinf, ota-onalar, qo'shnilar, mahalladagilarning, eng avvalo, uyushganligi, ijobiy ibrat-namunasi, tajribasi muhim vosita bo'la olishiga shubha yo'q.

Jamoada shakllangan odat, tajriba, madaniy muomala asosida tarbiyaviy an'analar shakllanadi. An'ana tarbiyaviy jarayonda mustahkam o'rnashib kuchli tarbiya vositasiga aylanadi. An'analar ob'ektiv butun o'quv-tarbiya va o'quvchilar jamoaviy hayoti tarzi ta'sirining natijasi sifatida shakllanadi. Ammo o'quvchilar ta'lim-tarbiyasi bilan

bog'liq hamma umumiy odatga aylangan narsalar ham ijobiy an'ana bo'la olmaydi. Masalan, o'quvchilar jamoasining jipslashganligi natijasida salbiy an'analar ham kelib chiqishi mumkin. Uy vazifalarini o'zi ishlamasdan birovdan ko'chirish, o'rtog'i javob berayotganda «unga yordam» berish, ko'r-ko'rona bir-birini himoya qilish va h.k.

Ammo o'quvchilar jamoasining rivojlanib, jipslashib borishi bilan salbiy an'analar, odatlar ijobiylari tomonidan siqib chiqariladi.

Ta'lim-tarbiya bilan bog'liq an'analar har bir jamoa tabiiy rivojlanishi, uning taraqqiyot darajasi natijasi sifatida shakllangandagina jamoa hayotining maroqli, ajralmas qismiga aylanadi. Bunday an'analar o'quvchilar ijtimoiy faolligi, tashabbusi va o'z-o'zini tarbiyalashining kuchli o'stiruvchi omiliga aylanadi. Bunda tarbiyachining vazifasi o'quvchilar hayotini o'rganib, ularning haqiqiy ehtiyoji va imkoniyatlarini aniqlab, jamoa uchun foydali va istiqbolli, ijobiy an'analarni tarkib topishiga sharoit yaratishdir.

An'analar o'quvchilar jamoasining shon-sharafi sifatida namoyon bo'ladi. Ularning go'zalligi va tarbiyaviy mohiyati ham shunda. Ular o'quvchilarda o'z sinfi, maktabi uchun faxrlanish, g'urur hissini uyg'otadi. O'quvchilar ularni mustahkamlashda shaxsiy faollik va tashabbus ko'rsatadilar. An'analar o'quvchilarni faqat o'zi uchun emas, balki jamoa uchun tashabbus ko'rsatishga undaydi. Bu jarayonda o'zidagi sifatlarni boshqalar bilan solishtirish, ularga o'xshamagan salbiy tomonlarini o'zgartirishga ichki intilish kuchayadi. An'analarning yana bir muhim tomoni - ularning jamoaviy birgalikdagi harakatlaridan qayg'urishi yoki o'z qilgan ishlaridan faxrlanishi, ya'ni jamoaviy hissiyotlaridir. Birgalikdagi kechiradigan taassurotlar o'quvchilarni yaqinlashtiradi, ma'naviy birlashtiradi. Bunda o'quvchilar jamoasining tashkiliy va ma'naviy yaxlitligini ko'rish mumkin. Shu bilan birga o'quvchilarning birgalikdagi umumiy reja va umumjamoa uchun ishi bir-biriga hurmatini, mehr-oqibatini mustahkamlab, jamoaviy fikr, irodani o'stirib, bir-birini tushunish va yaqinligini ta'minlab, jamoadagi munosabatlar ko'lamini butunlay o'zgartiradi.

O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini tashkil qilishda jamoa bilan o'zaro munosabati haqida gapirar ekanmiz, shuni ta'kidlash lozimki, o'z xulq-atvori va harakatini ongli ravishda jamoa manfaati, ijtimoiy foydaga yo'naltirib, ular uchun kurashga tayyor va boshqalardan ham aynan shuni talab qiladigan o'quvchini tarbiyalash har qanday tarbiyalashning asosiy maqsadidir.

O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning muhim vositalaridan biri o'z-o'zini tarbiyalashdir. Bu haqida fikr yuritar ekanmiz, butun ongli hayotini ta'lim-tarbiyaga bag'ishlab juda katta pedagogik meros qoldirgan atoqli ukrain pedagogi V.A.Suxomlinskiy fikrlariga quloq solmasligimiz mumkin emas. Talantli ta'lim-tarbiya va o'quvchilar hayotining tashkilotchisi V.A.Suxomlinskiyning «Tarbiya va o'z-o'zini tarbiya» maqolasida o'quvchilarning tarbiyasini tashkil qilish vositalari haqidagi fikrlarida qimmatli vositalar bayon qilinganligini ko'ramiz.

ЁШЛАР ОНГИГА МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯСИНИ СИНГДИРИШДА «ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ ОСТОНАСИДА» КИТОБИНИНГ АҲАМИЯТИ

Қ. БЕГНИЯЗОВА – ЎДЖТУ

«Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобининг ёшлар ҳаётида тутган ўрни юкори. Негаки, китоб мустакиллик суви билан суғорилган. Унда халкимизнинг истиклолимизни қўлга киритганга қадар босиб ўтган йўли батафсил ёритилган. Уни ўкиган одам мустакиллигимизнинг кадр-кийматини янада англай бошлайди. Қалбида истиклолимизга бўлган шукроналик хисси жўш уради. Президентимизнинг мазкур китобида юртимиз мустакиллиги тарихи бўйича аниқ фактлар келтирилган. Улар вокеалар асосида шарҳланган. Шунингдек, халкимизнинг тинчлик ва баркарорлик йўлидаги фидойилиги Фарғона, Наманганда бўлган вокеалар мисолида очиб берилган. Китобда мамлакатимиз мустакилликни эришганидан сўнг умумхалк сайлови асосида мустакил Ўзбекистон Республикаси Президенти этиб И.А.Каримовнинг сайланиши ва ўз вазифасини бажариш санасига киришиш санасигача бўлган даврда сўзлаган нутклари ва журналистларга берган интервьюлари ҳамда карор-фармонлар ўрин олган.

Китоб якин ўтмишимизнинг энг ноёб ва ишончли манбаси. Шунинг билан бирга, миллий истиқлол ғоясининг бирламчиси ҳисобланади. Китобдан жой олган барча чикиш чукур амалий ва прагматик руҳи ўша даврга хос. Бунда компирка ғояси таъсири остида бўлган халқимизнинг аҳволи, бошдан кечирган қийинчиликлари бирин-кетин таҳлил қилинган. Гарчи биз, ёшлар ушбу вокеаларнинг шоҳиди бўлмасак ҳам, фикр ва карашларимиз билан мулоҳаза қиламиз. Ўша таҳликали даврдаги боболаримизнинг қандай турмуш кечирганлигини кўз олдимизга келтирамиз. Юрагимизда она ватанимизга меҳр-муҳаббат жо бўлади. Якин ўтмишимизнинг аниқ манзараси бизда ҳушёрлик ва ватан руҳида тарбияланишимизга даъват этади.

Президентимизнинг ушбу китоби истиклолимизнинг ўз ўзидан пайдо бўлиб колмаганлиги, кандайдир такдир эҳсони ҳам эмаслиги, бу халкимизнинг жиис ва жасорати оркасида қўлга киритилганлигини англашимизда ёрдам беради.

Китобдаги биринчи материал 1989 йил 24 июнда Президентимизнинг республика раҳбари сифатида иш бошлаган иккинчи куни Ўзбекистон Министрлар Советида бўлиб ўтган Фарғона водийсининг иктисодий ва ижтимоий ривожлантиришига каратилган нуткида халкимизнинг дардини енгил киладиган дамларнинг келганлигини кўпчилик сезган, дилдан ҳис килган эди. Унинг куйидаги гаплари шунчаки айтилган гаплар эмас, балки катъий талаб ҳам эди.

«...Ишга бўлган, ўзимизга топширилган вазифага нисбатан муносабатни, дунёкарашимизни ва умуман, маъсулиятимизни ўзгартира олсаккина ишларимиз йўлга тушиб кетади. Акс ҳолда, вазиятни издан чиқаришга интиладиган кучлар ё мени четга суриб қўяди ёки жуда кўп раҳбарларни ўзгартиришга тўғри келади».

Бу нафақат ўша кунлар, балки бугунги кун учун айтилган гапга ўхшайди. Негаки, ҳозирги оммавий хуружлар даврида ҳар биримиз ватан руҳи ва ҳисси билан яшасак ҳеч бир куч бизни танлаган йўлимиздан оркага кайтара олмайди. Бунинг учун оила, жамиятда ёшлар тарбиясида истиқлол ғояси сингдирилиб бо-

рилиши керак. Ота-она фарзандини меҳр-муҳаббат билан тарбиялаши, кичкиналигидан китоб ва билим олишга бўлган қизиқишини шакллантириши лозим. Кенг дунёқарашга эга бола атрофдаги воқеа-ҳодисаларга нисбатан фикр юритади. Унинг оқ ва қоралигини яхшигина англайди. Юртига бўлган садоқати мустаҳкам бўлади. Истиқлол қадрини онгли равишда тушунади. Яқин ўтмишимиздаги воқеалардан тегишли хулоса чиқаради.

Ўшанда Республикамизнинг собиқ раҳбари Р. Нишонов Фарғонада бўлиб ўтган қонли тўқнашувларни хаспўшлаб, собиқ мустабид тузумнинг энг олий идораси бўлмиш СССР Олий Совети сессияси минбаридан «Бу бир тарелка қулупнай устида бўлиб ўтган оддий можаро», дея бутун дунёни чалғитган, энг ёмони Марказга яхши кўриниш учун ўз халқининг бошига тушган фожиани атайлаб яшириб, унинг манфаатларига хиёнат қилган эди.

Ўз халқини бундай оғир кулфатлардан, таъна ю маломатлардан халос этиш унинг озод ва мустақил ҳаётини таъминлашни ўзининг бош мақсади, фаолиятининг асосий маъно-мазмуни деб билган Ислом Каримов эса ҳақиқатни ўз номи билан атаб, жанжал-тўполонларнинг сабабини дадиллик билан очиб ташлайди: «Барча воқеаларнинг илдизи Фарғона водийсида яшаётган аҳолининг оғир ижтимоий-иқтисодий аҳволи билан боғлиқ, десам, ўйлайманки, кўпчилик бу фикрга қўшилади». Ўша пайтда Президентимиз советлар сиёсатига қарши чиқди. Истиқлол сари қадамини тўғри ва дадил ташлай олди. Ёшлар бу ҳаракатларни тўғри баҳолай олади.

«Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобида истиқлолимизнинг дастлабки кунлариданоқ суд-ҳуқуқ тизимининг янги асосда барпо этилиши ва инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида амалга оширилган ишлар ҳамда қатор қонунлар бўйича кенг турда тўхталиб ўтилган. Бу мустақил мамлакатнинг асосий ва кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан ҳисобланади. Президентимиз буни вақтида англаб етди ва илк ибратли ишларни шунга йўналтирди. Албатта, мазкур китоб ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялайди, комил инсон сифатида шаклланишида дастурламал бўлиб хизмат қилади. У доим ёшларнинг истиқлол ғояси моҳиятини тушунишида кўмакчи бўлади, эзгу ишларга қанот бўлади. Ҳар бир ишимиз, сўзимизда миллий мустақиллик ғояси сингдирилган бўлиши лозим, тилимизда ва дилимизда ватан madҳи бўлиши керак. Мана шундай эзгу фазилатларни ушбу китобдан ўзимизга оламиз. Қалбимизда юртимга нафим теганмикин?» савали ўрнашади. Шу савол бизни ҳаракатга келтиради.

Ҳозирда китоб Республикамизнинг барча ўқув даргоҳларида махсус дарслик сифатида ўрганилиб келинмоқда. Бундаги кўзланган асосий мақсад эса ёшларга ватанимиз мустақиллигининг қандай қўлга киритилганлиги ва унинг аҳамиятини тушунтиришдан иборат. Асар орқали ёшлар яқин ўтмишимиз билан танишади, истиқлолимизнинг қадрини чуқур ҳис қилади, ҳар қандай хавфдан ўзини миллий мустақиллик ғояси билан ҳимоялашга ўрганади. Шундагина юртимизга ҳеч бир куч хавф сола олмайди. Негаки, эртанги келажак эгалари бўлмиш ёшларимиз онгида маънавий бўшлиқ бўлмайди. Маънавий етуклик, баркамоллик буюк келажак сари дадил одимлашга замин яратади.

«ЮКСАК МАЪНАВИЯТ ЕНГИЛМАС КУЧ» АСАРИДА ЁШЛАР ТАРБИЯСИ ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАР

З.ЎТАНОВА, М.БАДАЛОВА АДТИ

Фарзандларимиз биздан кўра кучли, билимли, доно, ва албатта бахтли бўлишлари шарт.
Ислом Каримов

Тарбия, айниқса, ёшлар тарбияси ҳар доим долзарб ва мураккаб жараён ҳисобланиши ҳаммамизга маълум.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Президентимиз И.А.Каримов ташаббуси билан ёшларга ғамхўрлик давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди. Бу борада «Ёшлар сиёсати тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди, ёшларимизга ўз истеъдодларини намоён қилиш учун имкониятлар эшиги кенг очиб берилди. 2008 йил Президентимиз ташаббуси билан «Ёшлар йили» деб эълон қилинган эди. Қолаверса шу йили бир қатор академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари, янги мактаб бинолари барпо этилди.

Президентимиз ўзининг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида «... келажагимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқимизнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ...» лигини алоҳида эътироф этганлар.

Дарҳақиқат, истиқлол даврида барпо этилган, барча шарт-шароитларга эга бўлган билим даргоҳларида таҳсил олаётган, замонавий касб-ҳунар ва илм – маърифат сирларини ўрганаётган, ўз истеъдоди ва салоҳиятини эркин намоён этаётган ёшларимиз мисолида ана шундай орзу-интилишларимиз бугуннинг ўзида ўз ҳосилини бераётганининг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Қолаверса ёшлар тарбиясида оилавий тарбия масаласида хатога йўл қўймаслик учун авало ҳар қайси хонадондаги маънавий иқлимни ўзаро ҳурмат, ахлоқ – одоб, инсоний муносабатлар асосида қуриш муҳимдир.

Буюк алломаларимиз асарларида ҳам қаҳрамонлар орқали ўзбек халқининг ўзаро муомала ва мулоқотлари, уларнинг ҳатто кичик фарзандларини ҳам «сизлаб» гапириши мисолида ота-боболаримизнинг оила маънавиятига катта эътибор берганлигини эътироф этиш мумкин.

Шу жиҳатдан қараганда, бугунги кунда ҳам юртимизда гўзал ахлоқ мезонлари билан яшаб келаётган оилалар мавжуд.

Фарзандларимиз нафақат жисмоний ва маънавий ўсиши, балки уларнинг энг замонавий интеллектуал билимларга эга бўлган, XXI аср талабларига тўлиқ жавоб берадиган баркамол авлод бўлиб вояга етиши учун зарур бўлган барча шарт-шароитлар етарли даражада яратилмоқда. Хусусан, Президентимизнинг «Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан, одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди.[1]», – деган фикрларини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Бугунги кунда фарзандларимизнинг маънавий оламини юксалтириш, уларни

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Б.56

миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш масаласи устувор вазифа бўлиб қолмоқда. Айниқса, ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда миллий ўзлигимиз, азалий қадриятларимизга ёт ва бегона бўлган турли хил хуружлар, ёшларимизнинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ғаразли интилишлар тобора кучайиб бораётгани нафақат ёшларни, барчамизни янада хушёр ва огоҳ бўлишга даъват этиши табиийдир. Шу сабабли, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзи тамойилларини қарор топтириш, уларни гиёҳвандлик, ахлоқсизлик, четдан кириб келаётган ҳар хил зарарли таъсирлардан, «оммавий маданият» никоби остидаги таҳдид ва хатарлардан асраш масалалари эътиборимиздан четда қолмаслиги керак.

Шунинг учун оила институтини жамиятнинг бошқа «муҳим ижтимоий тузилмалари, юртимиздаги маънавий ўзгаришлар билан уйғун тарзда ривожлантириш, унинг нуфузини ошириш масаласига давлат сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши сифатида доим эътибор бериб келинмоқда. Бир сўз билан айтганда оила жамиятнинг энг кичик бўғинидир, лекин барча масъулият оилада. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари оилада шаклланади. Боланинг характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар, яхшилик ва эзгулик, олижанoблик ва меҳр-оқибат, ор-номус андиша каби илк муқаддас тушунчалар оила шароитида қарор топиши табиийдир.

Илмий кузатишлардан кўриш мумкинки, боланинг онги асосан 5-7 ёшда шаклланади ва айнан шу даврда боланинг қалбида оиладаги муҳит таъсирида маънавиятнинг илк куртаклари намоён бўлади.

Шу ўринда фарзандларимизнинг бахт-саодатини, иқболи ва камолини кўришда нафақат оиладаги, балки маҳалла-кўйдаги одамларнинг хатти-ҳаракати келажак авлод, фарзандларимиз онгига қандай таъсир кўрсатиши ҳақида доимо ўйлашимиз ва бу борада зиммамизда катта масъулият борлигини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак.

Бугун биз яшаётган XXI аср – интеллектуал бойлик ҳукмронлик қиладиган аср. Буни чуқур англаб олган давлат, бундай хулосани чиқарган, халқаро ҳамжамият ва тараққий топган мамлакатлар қаторига қўшилиш учун ҳаракат қиладиган жамият, биринчи навбатда, униб-ўсиб келаётган фарзандларининг ҳар томонлама юксак маънавиятли, баркамол авлод бўлиб ҳаётга кириб боришини ўзи учун энг улуғ, энг муқаддас мақсад деб билади. Шуни эътироф этиш керакки, бугунги кунда биз меҳр билан тарбиялаётган фарзандларимиз комил инсон сифатида шаклланмоғи, биз барпо этаётган келажаги буюк давлатнинг ҳақиқий бунёдкорлари бўлмоғи лозим.

ЖАМИЯТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНИДА МАЪНАВИЯТ СОҲАСИДАГИ СИЁСАТНИНГ АҲАМИЯТИ

Х.ОЧИЛОВ – ДЖКА тадқиқотчиси

Ўзбекистон жамиятини модернизациялашнинг ҳозирги жараёнида изчил амалга оширилаётган ишлар самарадорлиги билан диққатни тортмоқда. Негаки бу жараён қуйидаги йўналишларда амалга оширилаётгани маълум:

- давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш;
- суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этишни чуқурлаштириш;
- ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш;
- сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш;
- фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш;
- демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодиётни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш[1].

Табиийки, бу жараёнда *маънавият соҳасидаги сиёсат* асосий ғоявий тамал бўлиб хизмат қилади. Чунки мазкур сиёсатнинг асосий натижаси юрт тинчлигини мустаҳкамлаш ва Халқ фаровонлигини юзага келтиришни ташкил қилади[2]. Эътибор берилса, бу ғояларга қуйидаги хусусиятлар хос:

1) инсон ва жамият манфаатларини устувор билиш, ижтимоий адолатни рўёбга чиқариш;

2) тинчликпарварлик, ватанпарварлик ва халқпарварликни олий мақсад-муддао деб билиш;

3) халқ учун фаровон турмуш тарзи барпо этиш ва ҳ.к.

Бу ғоялар юқорида таъкидланган модернизация Концепцияси учун муҳим ижтимоий замин ҳозирлайди. Шу маънода маънавият соҳасидаги сиёсат жамиятни модернизациялаш жараёнида ғоявий уюшувчанлик, ижтимоий фаоллик ва фаолият самарадорлиги вазифасини бажаради.

Модернизациянинг самараси тараққиётни юзага келтириши билан баҳоланади[3]. Шундай экан, мазкур жараёнда мамлакатимиз учун маънавият соҳасидаги сиёсат қуйидаги жиҳатлари билан аҳамиятга эгадир:

- одамлар онгида миллий, умуминсоний ва демократик қадриятларни уйғун шакллантириш;
- одамларни ғоявий-ижтимоий иллатлардан (зўравонлик, боқимандалик, тўкинликка шўхлик, меъёрсиз индивидуализм кабилардан) муҳофаза қилиш;
- одамларни эркинлик, адолат ва тараққиёт руҳида тарбиялаш;
- жамиятда ҳуқуқий маданият, инсон ҳуқуқларига риоя қилиш ва қонун устуворлиги даражасини ошириб бориш;
- ақлий, ахлоқий ва жисмоний тарбия уйғунлигини устувор даражада тарғиб қилиш;
- давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўртасида тенг ҳамкорлик ҳамда ўзаро тийилиб туришни таъминлаш;
- «Кучли давлатдан – кучли жамият сари» ҳаракатига ғоявий асос бўлиш ва ҳ.к.

Маънавият соҳасидаги сиёсат демократик ва либерал хусусиятга эгалиги билан жамиятни модернизациялаш жараёнини тезлаштиради. Бу сиёсат темурийлар давлатининг идеологларидан бири Ҳусайн Воиз Кошифий (1442-1505) иборасн билан айтганда, «мамлакатни қўлда тутиш ва ҳар кимни ўзига муносиб ўринга қўйиш»га асосланади[4].

---

[1] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
[2] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. –Б. 71-74.
[3] Скирбекк Г., Гилье Н. Фалсафа тарихи. –Т.: Шарқ, 2002. –Б. 690.
[4] Кошифий Ҳ.В. Футувватномаи султоний. Ахлоқи муҳсиний. –Т.: ЎзМЭ нашр., 2011. –Б. 261.

Тарих тажрибасидан ўтган бу икки қоида бугун ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Негаки «мамлакатни қўлда тутиш» – бу миллий тараққиётни таъминлашда кучли ғоявий асосга таянишни ва «ҳар кимни ўзига муносиб ўринга қўйиш» эса одамларни лаёқати, меҳнати ҳамда фаолиятига кўра мазмунли ҳаёт кечиришга ўргатишни ифодалайди. Шу ўринда маънавият соҳасидаги сиёсатнинг икки аспекти намоён бўлади: 1) одамларга ўзлигини англатиш; 2) мамлакатни хуружлардан ҳимоя қилиш[1]. Бу жамиятни модернизациялаш жараёни учун кислороддир.

Маънавият соҳасидаги сиёсат тамаллари изчил ва мудом янгиланиб, сайқалланиб бориши билан жамиятни янгилашда қўл келади. Агар унга стереотиплик хос бўлганида жамиятни модернизациялашда ғоявий-ижтимоий асос бўла олмасди. Музкур масала аниқ идрок қилиниши шарт.

Зеро, жамиятни модернизациялаш жараёнида маънавият соҳасидаги сиёсат муҳим илмий-назарий ўрганиш ва амалий хулосаларга келиш олдимизда турган муҳим вазифалардан бири бўлиб турибди.

ТАЛАБАЛАРГА МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ БЕРИШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Х.А.ТЎРАҚУЛОВ – профессор

Талабалар маънавий дунёқарашини кенгайтириш бўйича миллий-маънавий қадриятлар: шарқона урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, улуғ мутафаккир-донишмандларимиздан бизга қолдирган маънавий мерослар уларнинг маънавий тарбияси бўйича, бой дидактик асос бўлади. Талабаларнинг улар бўйича оладиган билимлари, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларда ота-боболаримиздан бизгача етиб келган бой маънавий меросини қай даражада тушуниб етганлигини аниқлашда ўта муҳимдир ва улар мактабга борганда ўз ўқувчиларининг машғулотларида самарали фаолият юрита олишида маънавий асос бўла олади.

Бундай маънавий асосларининг қамрови кенг бўлиб, уларга оид маълумотлар ҳажми ҳам жуда катта. Бу талабалар онгига бундай муҳим миллий-маънавий асосларни сингдириш ўта мураккаб педагогик жараён эканлигини кўрсатади. Шу сабабли бундай ҳолатларда илм-фан ва техника-технологияларининг ютуқларидан фойдаланиш керак бўлади.

Мазкур мақолада талабаларга миллий-маънавий тарбия беришда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиш ҳақидаги маълумотлар келтирилади.

Қўйилган муаммони ҳал этиш учун дастлаб ахборот-коммуникацион технологиялар ёрдамида талабаларнинг маънавий савиясини аниқлаш лозим бўлади. Бундан мақсад миллий-маънавий қадриятларимизни талабалар онгига сингдириб, уларнинг маънавий тафаккурини кенгайтиришдан иборатдир. Бу муаммо юзасидан бир қанча вақт мобайнида қуйидагича изланишлар олиб борилди:

- талабаларнинг маънавий билим доираси кенглигини аниқлаш;

[1] Шу жойда.

- талабаларнинг миллий қадриятлар тўғрисидаги билим доирасини аниқлаш;
- талабалар томонидан миллий қадриятлар бўйича назарий билимларни ўзлаштирганлик даражасини аниқлаш;
- бу соҳадаги мавжуд билимларини ёшларга етказиб бериш технологиясини эгаллаганлиги ва шу кабилар.

Талабаларга миллий-маънавий тарбия беришни педагогика олий ўқув юртларининг ўқув режаси бўйича ўқитиладиган ҳар бир фанни ўрганиш жараёнида олиб борса бўлади. Ушбу соҳадаги кўп йиллик изланишларимиз натижалари ҳамда ўқув жараёнини ташкил қилишдаги ўқув режадаги фанлар ва уларга мос келувчи ўқув дастурларини ўрганиб чиқиш натижасида талабаларга миллий-маънавий тарбия бериш йўлларини тадқиқ қилишга эришдик ва бунда ахборот-коммуникацион технологиялар воситаларидан фойдаланиш ўзининг ижобий педагогик самараларини беришлигини кўрсатади.

Ахборот-коммуникацион технологиялар-бу талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштиришда мукаммал техник-дидактик восита бўлиб, у уларнинг амалий тафаккурини кенгайтириб ҳамда чуқурлаштириб, улардаги миллий-маънавий қадриятлар бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришни юқори даражага кўтаради.

Ушбу соҳада қўлга киритилган натижалар шуни кўрсатмоқдаки, талабаларнинг миллий-маънавий тарбияси бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш жараёнини қуйидагидек уч босқичда олиб бориш мақсадга мувофиқ экан:

Биринчи босқич - талабаларнинг миллий-маънавий қадриятлари бўйича тушунчалари компьютер ўқув-мулоқоти дастурларини қўллаш орқали шакллантирилади.

Иккинчи босқич - миллий-маънавий қадриятлар ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш жараёнида зарур бўлган график билим ва малакалар компьютер ўқув-мулоқотли бошқарувчи (таълим берувчи) дастурлардан фойдаланиб шакллантирилади.

Учинчи босқич - миллий-маънавий қадриятлар тўғрисидаги билим ва малакаларга оид аниқ тушунчалар ва қоидалар ўқиш жараёни учун ишлаб чиқилган компьютерли тизим асосида шакллантирилади ва ривожлантирилади.

Бунда талабаларга миллий-маънавий қадриятлар ҳақидаги тушунчаларини компьютер ўқув-мулоқотли дастури асосида шакллантириш қуйидаги кетма-кетликда бўлади:

- мафкура;
- миллий мафкуранинг ҳозирги кундаги аҳамияти;
- қадриятларнинг турлари;
- миллий-маънавий қадриятлар йўналишлари;
- миллий-маънавий қадриятларни улуғловчи мақоллар;
- улуғ шоирлар ҳаёти, ижоди, асарлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти;
- улуғ ёзувчилар ҳаёти, ижоди, асарлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти;
- қомусий олимларнинг ҳаёти, ижоди, асарлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти;
- ҳадис илми соҳибларининг ҳаёти, ижоди, асарлари ва уларнинг тарбиявий аҳамияти;

Бу ҳолда миллий-маънавий қадриятларни ўрганиш алгоритми қуйидагича бўлади:

- **Миллийлик** – муайян бир халққа тааллуқли бўлган хислатлар, маънавий

бойликлар;

• **миллий қадриятлар** – муайян бир халққа тааллуқли бўлган урф-одатлар, анъаналар, ўша ва барча халққа тегишли бўлган маънавий бойликлар;

• **миллий қадриятларнинг асосий босқичлари**: тайёрлаш операциялари, ўзгартириш операциялари.

Биз ўз илмий изланишларимизни олиб бориш даврида компьютерли мулоқотдан фойдаланиш жараёнида шу нарсага амин бўлдикки, бунда ҳар бир талаба компьютер билан бемалол мулоқотга кириша олади ва миллий-маънавиятга бўлган қизиқишлари яна ортиб улардан тўлиқ фойдаланиш имкониятларига эга бўладилар.

Шундай қилиб, мустақиллик бой миллий-маънавий қадриятларни қайта тиклаш имконини берганлиги боис халқ таълими тизимида ҳам ижобий силжишлар юзага келмоқда. Мазкур илмий изланишларимиздаги миллий-маънавий қадриятларни талабалар онгига қай даражада сингдиришни таҳлили ва миллий-маънавий қадриятларни ўрганиш учун маълумотлар мажмуи ҳажми, шунингдек, бу соҳага ахборот-коммуникацион технологияларни қўллашнинг имкониятлари қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради:

• жаҳонга машҳур қомусий олимларимиз, ҳадис илми соҳибларимиз, шоир-ёзувчиларимиз, давлат арбобларимиз бор. Уларнинг ҳаёти, фаолияти, асарлари ҳақидаги маълумотларни тўплаш имкониятларимиз етарли. Уларнинг турмуш тарзи «Баркамол авлод тарбиясида» ибрат-намуна бўла олади;

• педагогик олий ўқув юртлари ўқув режаларида, хусусан «Халқ педагогикаси» курсида миллий-маънавий қадриятларни ўрганишга кенг эътибор берилган;

• бўлажак мутахассисларни тайёрлашда миллий-маънавий қадриятлар асосий ўринлардан бирини эгаллаши лозим. Буни ижтимоий-гуманитар, аниқ фанларни ўқитиш давомида ҳам олиб бориш мумкин;

• миллий мафкурамизни талабалар онгига сингдиришда, миллий қадриятларни ўрганишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланишнинг тўлиқ вақти-соати етиб келди;

• ҳар қандай билим, кўникма ва малакаларни эгаллашни такомиллаштиришда ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиш шубҳасиз ижобий педагогик самараларини беради. Айниқса, бунда компьютерли мулоқотли дастурлардан ҳар қандай билим савиясига эга бўлган киши фойдаланиши мумкин.

• бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг миллий-маънавий тарбияси бўйича яратилган ахборот-коммуникацион технологиялардан бошқа йўналишдаги бўлажак мутахассислар маънавий тарбиясида ҳам фойдаланиши мумкин.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИ ЎЗЛАШТИРИШ ОМИЛЛАРИ

Ҳ.БОҚИЕВА – ТДПУ

Кишилар тил воситасида ўзаро муносабатга киришадилар. Тил воситасида алоқага киришиш жараёни нутқ саналади. Демак, кишилар нутқ жараёнида тил бирликларидан фойдаланади. Кишилар нутқи қай даражада тил бирликларига бой бўлса, борлиқ ва жамият ҳақида ҳам кўпроқ тушунчага эга бўлади. Психологлар-

нинг аниқлашича, нутқни эгалламаган боланинг ақлий камолоти ҳам жуда паст даражага тушиб қолади. Профессор Н. Маҳмудов таъкидлаганидек: «Нутқнинг бой ва камбағаллиги унда тилнинг бир-биридан фарқ қиладиган унсурлари (сўзлар, маънолар, интонация, синтактик тузилмалар, иборалар ва ш. к.)дан қай даражада фойдаланганлик билан белгиланади. Айни бир тил унсури нутқда қанчалик кам такрорланган бўлса, бу нутқнинг бойлик даражаси шунчалик юқори бўлади ёки, аксинча, муайян тил унсурининг такрори кўп бўлган нутқ камбағал ҳисобланади ва унинг таъсири шунга яраша бўлади»[1]. Инсон фикрларини ички ва ташқи нутқ шаклида сўзлар ва жумлалардан фойдаланиб ифода этади. Демак, инсон ҳар қандай нутқий жараён учун тил бойликларини ўзлаштириши зарур. Тил бирликлари кишилар билан мулоқотда, таълим-тарбия ва мустақил равишда китоб мутолаа қилиш жараёнида ўзлаштирилади.

Бошланғич синфда она тили таълими жараёнини суҳбат, мунозара шаклида ташкил этишнинг юқори самара бериши бежиз эмас. Ўқитувчи нутқидаги тушунарлилик, аниқлик, тўғрилик, мазмундорлик у қўллаган тил бирликлари билан бевосита боғлиқ. Ўқувчилар суҳбат жараёнида ўқитувчи қўллаган сўз ва ибораларни ўз бойлигига айлантиради. Нутқий жараёнда ифода этилган нутқ ҳақида Т. Алиматов шундай деб ёзади: «Ҳар қандай грамматик қоидаларга амал қилинган нутқни тўғри дейиш мумкин-у, аммо у чиройли ва яхши нутқ бўлмаслиги мумкин. Чиройли гапириш грамматик қонун-қоидаларга амал қилишдан ташқари, мавзуга мос келадиган лексемалардан ўринли фойдаланиш ҳамдир»[2].

Психолог Ф. Н. Гоноболиннинг фикрича, «Кичик ёшдаги ўқувчилар ёрқин, образли ва эмоционал нутқни яхши идрок қиладилар»[3]. Нутқ ўқувчиларга фақат маълумотларни етказиш учунгина хизмат қилмасдан, уларнинг ҳиссиётларига ҳам таъсир ўтказиши лозим.

Ўқитувчи таълим жараёнида нутқ сифатларига алоҳида аҳамият бериши ва унга амал қилиши талаб этилади. Жумладан, нутқнинг лексикаси – луғат таркиби бир хилдаги сўзлардан иборат бўлиб қолмаслигига эътибор қаратилиши зарур. Ўқувчи кўз олдида тилнинг ранг-баранглиги намоён бўлиб туриши унинг маълумотларга бўлган қизиқишини ҳам оширади.

Ўқувчи ҳар куни дарслик устида ўқитувчи раҳбарлигида ва ўзи мустақил равишда ишлайди. Шундай экан, дарсликдаги ўқув материалларида қўлланадиган сўз ва иборалар аниқ, тушунарли, таъсирчан бўлиши лозим. Ҳозирги кунда амалда бўлган она тили дарсликларидаги ўқув материаллари лексикасига эътибор қаратадиган бўлсак, уларни талаб даражасида дейиш қийин. Она тили дарсликларидаги матнлар лексикасига қандай талаблар қўйилиши ўринли бўлади, деган саволга аниқ жавоб йўқ.

Бизнингча, она тили дарсликларидаги матнлар лексикаси грамматик мавзуга доир атамалар, ҳодисаларнинг қўлланиши ҳамда ўқувчи нутқига киритилиши лозим бўлган тил бирликлари нуқтаи назардан белгиланиши лозим. Амалдаги она тили дарсликларида биринчи масала қониқарли аҳволда. Лекин иккинчи масала алоҳида ўрганишни тақозо этади. Ўқувчилар нутқига киритилиши лозим бўлган сўзлар ва уларнинг миқдорини аниқлашда дастур талаблари эътиборга олинади.

---

[1] Маҳмудов Н. Нутқ бойлиги. // Умумфилологик тадқиқотлар: муаммо ва ечимлар. -Жиззах, 2011, 22-бет.
[2] Алиматов Т. Адабий тил рамзи ва нутқий жараён. // Умумфилологик тадқиқотлар: муаммо ва ечимлар. -Жиззах, 2011, 191-бет.
[3] Гоноболин Ф. Н. Психология. –Т.: Ўқитувчи, 1976, 101-бет.

Давлат таълим стандартида кўрсатилишича, ўкувчи «тасвирда тилнинг ифода воситаларидан фойдалана олиш»и, «сўз ва ибораларни тўғри ёзиш»и, «матнда сўзларни такрорлашдан сақланиши ва синонимларни қўллай олиш»и, «маънодош, қарама-қарши маъноли, уядош сўзлар гурухини тузиш»и, «сўзларнинг ўз ва кўчма маъноларини фарқлаш»и, «сўз бойлигини ошира бориш ва нутқида фаол қўллаш»и қайд этилган. Демак, дарсликдаги матнларда юқоридаги лексик бирликлар қўлланиши ва улар устида мунтазам таҳлил ишлари ўтказилиши лозим. Мазкур лексик бирликлар бадиий матнлар таркиби қўлланса-гина унинг эмоционал таъсири ва маъноси англашилади. Шунинг учун она тили дарсликларида боғланишли матн берилишига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Она тили дарсликларида қўлланган сўзларнинг ҳаммасини ўкувчининг сўз минимумига киритиб бўлмайди. 4-синф она тили дастурида айтилишича, «Дарсликда сўзлар маъноси берилган бўлиб, ўкувчилардан уларни ўзлаштиришлари талаб қилинмайди» дейилган. Шунинг учун дарсликда матн мавзуси ва мазмуни билан боғлиқ ҳолда қўлланган баъзи сўзларнинг ишлатилиши уларни сўз минимуми ва сўз максимумига ажратишни тақозо этади.

Хулоса қилиб айтганда, ўкувчиларни сифатли нутқий жараёнга тайёрлашда ўқитувчи нутқининг ва дарсликдаги ўқув материалларининг лексик бирликларга бойлиги муҳим омил саналади.

ТАШКИЛОТЧИЛИК СИФАТЛАРИ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ НЕГИЗИ

Ф.М.КОМИЛОВА – АДУ

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларидан келиб чиққан ҳолда комил инсон ва малакали мутахассисни тарбиялаш борасидаги ижтимоий эҳтиёжни қондиришда, энг аввало, ёшларнинг мустақил фикрлаш, эркинлик ва ижтимоий фаоллик лаёқатларига эга бўлишларига эришиш талаб этилади.Уларда интизомлилик, мустақиллик, ташаббускорлик, тадбиркорлик, мақсадга интилувчанлик каби сифатларни тарбиялаш келгусида баркамол инсон ва юқори малакали, етук мутахассис бўлиб вояга етишларини таъминлайди

Ўкувчиларда ташкилотчилик сифатларини шакллантириш ва ривожлантириш нафақат психологик-педагогик, балки ижтимоий муаммо сифатида ҳам ўзига хос долзарблик касб этади.Ташкилотчилик лаёқатига эгалик шахснинг жамоа фаолиятини уюштириш, ижтимоий, шу жумладан, маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этишда ташкилий масалаларни муваффақиятли ҳал қилиш, тадбирларни методик жиҳатдан мақсадга мувофиқ ўтказилишини таъминлаш ҳамда тадбирлар жараёнида ҳар бир иштирокчи томонидан муайян вазифаларнинг бажарилишига раҳбарлик қилиш эҳтиёжининг мавжудлигини ифодалайди. Жамоа фаолиятини уюштиришда ташкилотчи шахс ўз зиммасига муайян мажбуриятларни олиш, масъулиятни чуқур ҳис этиш, дадил ҳаракатланиш, берилган сўз (ваъда)да қатъий туриш, ҳар бир аъзога нисбатан талабчан бўлиш, жараён натижаси учун жавобгарлик ҳиссини туйиш каби сифатларни ўзида намоён эта олиши лозим.

Бошланғич синф ўкувчиларида ташкилотчилик сифатлари ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди. Бунинг учун ана шу мақсадга йўналтирилган педагогик фаолиятни ташкил этиш тақозо этилади. Педагогик фаолиятни ташкил қилиш жараёнида эса муайян шартларга амал қилингандагина кўзланган натижани қўлга киритиш мумкин. Бошланғич синф ўкувчиларида ташкилотчилик сифатларини самарали шакллантириш қуйидаги жараёнларда эришилиши аниқланди:

1. Дарс жараёнида:

– ўкувчининг ёши, индивидуал-психологик хусусиятларини чуқур таҳлил қилиш, билим савиясини муносиб баҳолаш;

– дарс жараёнида замонавий технологиялар, илғор тажрибалардан фойдаланиш учун қулай шарт-шароитларнинг яратилиши;

– педагог ҳамда ўкувчилар ўртасида объектив ва субъектив муносабатларнинг тўғри йўлга қўйилиши;

– дарс жараёнида ўкувчиларни турли муаммоли вазиятлар ва уларнинг ечимини топиш орқали фаол ташкилотчи сифатида қобилиятини намоён қилишга шароит яратиш;

– дарс мавзуларининг мазмунига мос равишда ўкувчиларда ташкилотчилик сифатларини шакллантиришга йўналтирувчи ўқув топшириқлари тизимини ишлаб чиқиш.

2. Синфдан ташқари ишлар жараёнида:

– ўкувчилар жамоаси, ўкувчининг жамоадаги иштироки, ўзаро муносабатга киришувчанлиги;

– ўқитувчи томонидан муайян ижтимоий вазият, педагогик шарт-шароит, мавжуд ҳолатнинг ўрганилиши;

– соғлом ижтимоий муҳит, қадриятлар, жамоада риоя қилинадиган тартиб-қоида, интизомни ўкувчилар томонидан англаб етилиши;

– бажарилган ва бажарилиши лозим бўлган фаолият турига кўра ўкувчиларни ўз вақтида рағбатлантириб борилиши.

3. Оилада:

– оиланинг ижтимоий мавқеи, соғлом муҳит, ота-она ва фарзанд ўртасидаги муносабатлар;

– фарзандининг хоҳиш-истаклари, қизиқишлари ва эҳтиёжлари даражасини ҳисобга олиш;

– ота-оналар ва катта ёшли оила аъзоларининг оилада ташкилотчилик қобилияти, уни боланинг онгига таъсири, шахсан ибрат, намуна бўлишлари;

– оилаларда мақсаднинг ягоналиги ҳамда дуч келган муаммоларнинг биргаликда ҳал этилиши;

– ота-она ва фарзанд ўртасида ўзаро психологик бирликнинг қарор топганлиги.

Бошланғич синф ўкувчиларида ташкилотчилик сифатларини шакллантиришда ўкувчилар жамоаси етакчи ўрин тутади. Ўкувчилар жамоаси ўз-ўзини бошқариш хусусиятига эга бўлиб, у мақсаднинг бирлиги, ягоналиги ва ташкил қилиш хусусиятлари орқали умумжамоа билан боғланади. Бу борада Абу Наср Форобийнинг қуйидаги фикрларини келтириб ўтиш ғоят ўринлидир: «Ҳар бир инсон ўз табиати билан шундай тузилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни

қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади.Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда уларнинг ҳар бирига яшаш ва тўкисликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради». Ўқувчилар жамоасидан фаолини, ташкилотчисини шакллантириш жамоанинг у ёки бу фаолиятга нисбатан эҳтиёжи мазмунидан келиб чиқади. Алоҳида таъкидлаш лозимки, ўқувчиларнинг айримлари ўзининг ташкилотчилиги ва катъийлиги билан ажралиб туради. Уларнинг дунёқараши, характери, мойиллиги, қизиқишлари, одатда, турлича бўлади. Шу жиҳатдан олиб қаралганда ўқувчиларга таълим ва тарбия бериш жараёнида ҳар бирига индивидуал тарзда ёндашиш, уларни эътибордан четда қолдирмаслик, ижобий хислатларига таяниш, яхши хатти-ҳаракатлари учун мунтазам рағбатлантириб бориш зарурдир.

Бошланғич таълим ёши психологик нуқтаи назардан мустақиллик, ўз имкониятларини баҳолаш ва ўз-ўзини бошқариш каби сифатлар шаклланадиган давр саналади. Болаларнинг турли фаолият кўринишлари – ўйин, меҳнат ва таълим жараёнларидаги иштироклари уларда фаоллик, ҳаракатчанлик, мустақил қарор қабул қилиш, ўз имкониятларини баҳолаш ҳамда ўзлари мансуб бўлган микрогуруҳда тенгдошларининг хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш лаёқатларининг шаклланишига сезиларли таъсир кўрсатади.

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТАҲДИДЛАРИДАН МАЪНАВИЙ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК

О.МУХТОРОВ – АДУ

«Глобаллашув – миллий чегараларнинг ювилиб кетиши жараёни», – деган эди француз тадқиқотчиси Б.Бади.

Б.Бадининг глобаллашувга доир айтган бу таърифи бугунги кунда ўз исботини топаётганини кузатиш қийин эмас. Глобаллашув шундай жараёнки, у мафкуравий полигонлар ёрдамида илдиз отаверади, мафкуравий полигонларни суғоришда оммавий ахборот воситалари хизмат қилади. Бугун интернет сайтларида, хориж телекўрсатувларида мафкуравий полигон малайларининг баралла айтаётган қуйидаги фикрларини тез-тез эшитамиз: **«Ҳар бир инсон шарқда яшаса-да, хаёлан ғарбни орзу қилади. Ғарбча турмуш кечиришга интилади».**

Ачинарлиси шундаки, мафкуравий полигонлар малайларининг ушбу қарашлари айрим шарқ мамлакатлари учун мутлақо ғайритабиий туюлмайди. Лекин бу қарашлар негизида қандай мақсадлар борлигини, қандай муаммолар борлигини тушуниш ва таҳлил қила билиш бизнинг бугунги кундаги энг муҳим вазифаларимиздан бўлиши шарт. Ўз навбатида Россиянинг Туркистондаги генерал губернатори М.Скобелевнинг қуйидаги фикрларига эътибор берсак: «Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, уни маданиятини, санъатини, тилини йўқ қилсанг бас»[1]. Ушбу ғоя фақат Скобелевнинг эмас ҳар қандай босқинчининг мақсади бўлиб келган.

Тарихдан маълумки, шарқ ўғлонларининг шиддати, бунёдкорлиги, жасорати,

[1] Ш.Қурбонов, Ҳ.Саидов, Р.Ахлиддинов. "Баркамол авлод орзуси". -Т.: Шарқ нашриёти. 1998, 10-11 бет.

шарқ аёлларининг нафосати, одоб-ахлоқи ҳақида Ғарб олимлари Марк Поло, Ибн Батута, Сергей Есенин, М.И.Лермонтовлар ҳавас билан асарлар ёзганлар. Ваҳоланки, Ғарб маданияти деб таърифланаётган, яъни эркакларнинг ғурурли, аёлларни ор-номусли бўлишидан йироқлаштирувчи омиллар бутун оммавий маданият сифатида кимларнингдир шахсий манфаатлари йўлида оммавий ахборот воситалари орқали шарқ мамлакатларига кириб келмоқда. Шу ўринда Президентимиз И.А.Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таъкидлаган фикрларини ёдга олсак. «Табиийки, «оммавий маданият» деган ниқоб остида ахлоқий бузуқлик ва зўравонлик индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатиш, керак бўлса, шунинг ҳисобидан бойлик орттириш, бошқа халқларнинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари турмуш тарзининг маънавий негизларига беписандлик, уларни кўпоришга қаратилган хатарли таҳдидлар одамни ташвишга солмай қўймайди?» Глобаллашув соясида ҳаракатланаётган ушбу жараён шарқ маънавиятига, маданиятига сайқал берган буюк алломалар юрти бўлмиш Ўзбекистонимизга ҳам раҳна солмоқда. Шуни айтиш жоизки, «Оммавий маданият» ниқоби остидаги негизида носоғлом ғоялар яширинган омиллар чет элдан тўғридан-тўғри ватанимизга кириб келаётгани йўқ. Аслида, ўз ватандошларимиз ҳам шу омилларни ватанимиз ҳудудига кириб келишига замин яратмоқдалар. Шуни унутмаслигимиз кераки, мафкуравий полигон малайлари бўлган шахслар бошқа инсонларни ўзларидан бир поғона пастда кўришади. Бироқ ўз суҳбатдошлари билан ўз шахсий манфаатлари борасида сўзлашаётганда ички кечинмаларини асло сездирмайдилар. Глобаллашув орқали халқлар маънавиятига сингдирилаётган омиллар бир қарашда ялтироқ кўринсада, аслида бу омилларнинг негизида чириндли, жирканч ғоялар яширинган бўлади. Шунинг учун жамиятимизнинг ҳар бир фуқароси қабул қилинаётган ахборотни сиёсий жиҳатдан мулоҳаза қилиб, ўз онгида психологик анализ синтездан ўтказиб, ахборотни мавзуси, мазмунининг тагси, ғоя ортидаги мақсадни англаб етган ҳолда тўғри хулоса чиқара олиши керак. Ушбу механизмни тўғри йўлга қўйиш учун ҳар бир инсон онгида соғлом сиёсий руҳиятни шакллантиришимиз, бойитиб ва ривожлантириб боришимиз керак, деб ўйлаймиз. Ушбу механизмни амалга ошириш учун ишни, аввало, оиладан бошлаш керак. Зеро, инсон оилада тарбияланади, маҳаллада ўсиб улғаяди, боғчада, мактабда камолга етади. Демак, жамиятни тўлиқ аъзоси бўлиб шаклланади. Шундай экан ахборий психологик хавфсизликни шакллантиришда юқорида айтиб ўтганимиз боланинг то оиладан + боғча + мактаб + маҳалла олий ўқув юрти... формуласи асосида олиб боришни тавсия этган бўлар эдик. Бунинг учун, энг аввало, ота-оналар ўз фарзандларининг порлоқ келажаги учун фарзандларининг руҳиятини ўрганган ҳолда асосий режалар тузиши керак. МФЙ ўз тасаррруфидаги оилаларнинг психологик иқлимидан бохабар бўлиши ва ҳар бир оила вакилларининг фаолиятига хайрихоҳ бўлиши лозим. Ўқув муассасаларда, барча нашриётларида телевидение, радиоларда ходимлар етарли даражада психологик ва сиёсий савияга эга бўлиши керак. Шунда ишончимиз комилки, ёшлар юртбошимиз таъкидлаганидек: «Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат»[1] билан кураша оладиган келажаги буюк давлатнинг муносиб ворислари бўлиб етишадилар.

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: "Маънавият" нашриёти, 2008. 117 бет.

МАЪНАВИЙ БАРКАМОЛ АВЛОДНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

А.А.ИСАЕВ – АДУ

Халқаро ҳамжамият ва тараққий топган мамлакатлар қаторига кўтарилиш учун ҳаракат қилаётган жамият, биринчи навбатда, бугун униб ўсиб келаётган фарзандларнинг ҳар томонлама баркамол авлод бўлиб ҳаётга кириб боришини ўзи учун энг улуғ, энг муқаддас мақсад деб билади. Шунинг учун ҳам барча эзгу ниятларимизнинг марказида фарзандларимизни ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан соғлом қилиб ўстириш, уларнинг бахту саодати, фаровон келажагини кўриш, дунёда ҳеч кимдан кам бўлмайдиган авлодни тарбиялаш орзуси туради[1].

Шундай экан, аҳолисининг 40 % ни 18 ёшгача бўлган болалар, 64 % ни 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этган Ўзбекистон учун баркамол авлодни тарбиялаш долзарб мавзу эканлигини тасаввур қилиш қийин эмас.

Жамият ривожланишининг бугунги босқичида баркамол авлодни шакллантириш ёшларни нафақат жисмоний ва ақлий, балки маънавий, сиёсий, руҳий, шунингдек ҳуқуқий жиҳатдан ҳам камолотга эришишини талаб қилади. Чунки «ҳозирги мураккаб ва таҳликали замонда миллий ўзлигимиз, азалий қадриятларимизга ёт ва бегона бўлган турли хил хуружлар, ёшларимизнинг онги ва қалбини эгаллашга қаратилган ғаразли интилишлар тобора кучайиб бораётгани барчамизни янада ҳушёр ва огоҳ бўлишга даъват этиши табиийдир»[2].

Ёшлар онги ва қалбини эгаллашга, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига қарши қаратилган таҳдид ва хуружлар бир-бири билан боғлиқ бўлиб, улар бир-бирини озиқлантириш ва кучайтиришга ҳаракат қилади. Шу боис бугунги кунда ёшларни ҳимоя қилишнинг асосий йўналишларини қуйидагича кўрсатиш мумкин:

1) криминоген хусусиятга эга бўлган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий, руҳий ва бошқа омилларнинг таъсиридан ҳимоя қилиш;

2) носоғлом турмуш тарзидан ҳимоялаш;

3) салбий мазмундаги ва ёлғон ахборотлар хуружидан асраш;

4) экстремистик, айирмачилик, диний-фундаментал, террорчилик ғоялари таъсиридан муҳофаза қилиш;

5) гиёҳвандлик, ичкиликбозлик ва тубан «оммавий маданият» хуружидан асраш;

6) жиноий, ғайриижтимоий норасмий тузилмалар (гуруҳлар) фаолиятида учрайдиган жиноят олами қоидалари, урф – одатлари, ҳаёт тарзи ва салбий ижтимоий-руҳий омиллар таъсиридан ҳимоя қилиш;

7) давлат органлари ва улар мансабдор шахсларининг ноқонуний ва адолатсиз ҳаракатлари ҳамда қарорларидан ҳимояланишга ўргатиш;

8) уларга нисбатан содир этиладиган жиноий қилмишларидан асраш.

Ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзи тамойилларини қарор топтириш, уларни гиёҳвандлик, ахлоқсизлик, четдан кириб келаётган ҳар хил зарарли таъсирлардан, «оммавий маданият» ниқоби остидаги таҳдид ва хатарлардан асраш учун, энг аввало, уларда маънавий, ақлий, интеллектуал, руҳий, сиёсий,

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. // Халқ сўзи. – 2009. – 6 декабрь.
[2] Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир // Халқ сўзи. – 2009. – 6 декабрь.

ҳуқуқий, жисмоний баркамолликни шакллантиришимиз зарур. Шу боис бугунги кунда баркамоллик ўзида қуйидаги омилларни мужассамлантиради: 1) маънавий; 2) ақлий; 3) руҳий; 4) сиёсий; 5) ҳуқуқий; 6) жисмоний.

Ижтимоий жараёнларнинг глобаллашуви ва жадаллашуви кучайиб бораётган, ёвуз ва ғаразли мақсадларни амалга ошириш учун ёшлар онгини заҳарлашга ва эгаллашга ҳаракат қилаётган кучлар ва таҳдидлар кўпайиб бораётган бугунги кунда ёшларда баркамолликнинг барча жиҳатларини шакллантириш ўта мураккаб таълим-тарбия жараёни бўлиб, у узлуксиз, тизимли ва мақсадли комплекс чора-тадбирларни мувофиқлаштирган ҳолда амалга оширишни талаб қилади.

Бугунги кунда ёшларнинг ҳуқуқий баркамоллигига эришиш нафақат таълим-тарбия жараёнида, балки ҳаётнинг барча йўналишларида уларнинг ҳуқуқий билими, онги ва маданиятини шакллантириш ҳамда юксалтириш орқали амалга оширилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, биз бугунги кунда жамият ҳуқуқий маданиятининг барча таркибий қисмлари мукаммал ва бу йўналишда амалга оширалаётган ишлар бизни қаноатлантиради, деб айта олмаймиз.

Фикримизча, ҳуқуқий тарбия орқали ёшларда ҳуқуқий баркамолликка олиб келадиган қуйидаги хусусиятлар шакллантирилиши керак:

– ҳуқуқий нормалар мазмунини мукаммал билиш;

– қонун ва ҳуқуқий талабларга чуқур ҳурматда бўлиш;

– ҳуқуқий воқелик ва институтларни тўғри англаш ҳамда тушуниш;

– юксак ижтимоий ҳуқуқий фаоллик;

– ҳуқуқни ижобий ижтимоий ўзгаришлар ва инсон манфаатларини муҳофаза этувчи восита (қадрият) сифатида баҳолаш ва унга амал қилиш;

– ҳуқуқий меъёрлар талабига ихтиёрий тарзда, ички эътиқод амри билан риоя этиш ва бошқалар.

Бугунги кунда ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда уларнинг ўз ҳуқуқларини билиш ва амалга оширишларига кўмаклашиш билан бир қаторда конституциявий, касбий, инсоний бурчлари ҳақида таълим бериш ва уни огишмай амалга ошириш борасида зарур кўникмаларни шакллантириш ўта муҳим аҳамиятга эгадир.

Таҳлиллар ва кузатишлар натижасига кўра, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясини шартли равишда қуйидаги йўналишларда амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

– ёшлар ўсиб-улғаяётган барча босқичларда ҳуқуқий тарбияни амалга оширувчи субъектларнинг ушбу соҳада фаолият олиб боришга доир тайёргарлигини махсус дастурлар асосида ташкил этиш;

– ёшлар таълим-тарбия олаётган барча тизимларда, шу жумладан уларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш учун масъул бўлган масканларда ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш жараёнини методик таъминлаш : бунда *биринчидан*, ёшларни амалдаги ва янги қабул қилинаётган қонун ва қонун ости ҳужжатларини мустақил равишда ўрганиш бўйича махсус дастурлар тайёрлаш; *иккинчидан*, ҳуқуқ тармоқларини, уларнинг асосий манбалари ҳисобланган қонун ва қонун ости ҳужжатларини ўрганиш бўйича электрон ўқув қўлланмалар яратиш;

– ҳуқуқий тарбияни амалга ошириш жараёнида қўлланиладиган илғор педагогик технологиялар ва интерфаол усулларни кенг кўламда жорий этиш;

– ҳуқуқий тарбия жараёнининг моддий-техник таъминотини такомиллаштириш.

Ўзбекистон жаҳоннинг ривожланган давлатлари қаторида жой олиши учун, аввало, фуқароларнинг, хусусан, ёшларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш мақсадида улар ўртасида қабул қилинаётган қонунлар тарғиботини кучайтириш лозим. Бинобарин, Президент Ислом Каримов таъкидланганидек, «ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон ўз ҳақ-ҳуқуқини яхши билиши ва уни ҳимоя қила олиши зарур. Одамларни ҳуқуқий билимлар билан қуроллантириш шарт. Токи, жамиятнинг ҳар қайси аъзоси ўз ҳуқуқи, ўз бурчи ва ўз масъулиятини пухта билмас экан, уни ҳаётий эҳтиёж сифатида англамас экан, бизнинг ислоҳотлар, янгиланиш ҳақидаги барча сўзларимиз, саъй-ҳаракатларимиз бесамар кетаверади»[1]. Демак, фуқаролик жамиятини шакллантириш, ҳаётимизнинг тинч ва фаровон бўлиши, фуқаролар, хусусан, ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражаси билан боғлиқдир.

ЮКСАК САЛОҲИЯТЛИ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАБ ЕТКАЗИШДА МИЛЛИЙ ҒОЯНИНГ РОЛИ

К.А.ЮНУСОВ – с.ф.д., АДУ

Миллий ғоя ва унинг асосий тамойиллари, жамиятимизнинг маънавий-маърифий жиҳатдан юксалиши негизини ташкил қилади. Шунинг баробарида, миллий ғоя ва унинг асосий тамойиллари айрим олинган шахс фаолияти ва маънавияти негизини ҳам ташкил этмоғи лозим. Шундай экан, миллий ғоя – юксак салоҳиятли авлодни тарбиялаб етказишнинг ижтимоий-педагогик асосларидан бирини ташкил этиши муқаррар. Чунки ҳар қандай ижтимоий-педагогик фаолият, илмий тадқиқотлар, тарғибот-ташвиқот ишлари муайян миллат равнақига хизмат қилади. Бинобарин, бундай фаолият, энг аввало, миллий-ғоявий жиҳатдан асосланиши шарт.

Миллий ғоянинг яна бир муҳим жиҳати шундан иборатки, бу ғоя жаҳон миқёсида эришилаётган барча илғор тажрибаларни, инсоният равнақи учун хизмат қиладиган ҳар қандай эзгу мақсадларни мужассамлаштирган ғояларни ўзида ифода этади. Унинг бош ғояси: озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этиш ҳамда унинг асосий тамойиллари: юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик кабилар жамият юксалишининг барча жабҳаларида, шунингдек, олий таълим муассасалари маънавий-маърифий ишлар тизимида, ундаги ижтимоий-педагогик фаолиятда ҳам ўз ифодасини топади.

Демак, миллий ғоя – олий таълим муассасалари маънавий-маърифий ишлар тизимининг ижтимоий-педагогик асосларидан бири сифатида ҳам амал қилади. Илғор миллат ва ривожланган давлат даражасига эришишнинг зарурий шартларидан бири бу, бой ҳамда юксак маънавиятга эга бўлишдир. Шу сабабдан Юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаб кўрсатадики: «Ҳар қандай халқни халқ, миллатни миллат қиладиган, унинг йўли, мақсадларини аниқ-равшан, чароғон этадиган мафкура – миллий ғояни шакллантиришнинг асосий шарти – одамларнинг тафаккури, дунёқарашининг воқеликка нисбатан таъсирини инобатга олишдир. Шу маънода миллий ғоя, миллий онг туйғусининг моҳиятини тўғри англаш, уни тарбия қилиш, уни бугунги куннинг энг зарур вазифаларидан бири сифатида эътироф этиш, бу хусусда баҳсу мунозаралар олиб бориш, фикр алмашиш, очиқ-ойдин гапириш, ўйлайманки, ижтимоий тараққиётимиз учун катта наф келтиради»[1].

Ҳар қандай фан, илмий йўналиш қайси соҳага тааллуқли бўлмасин, охир-оқибат инсон учун, жамият ҳаёти, унинг равнақи учун хизмат қилади. Шунинг учун ҳам, фан ижтимоий онг шаклларидан бири ҳисобланади. Демак, бугунги кунда Ўзбекистонда фан ривожи, олиб борилаётган илмий изланишлар, илмий тадқиқот ишлари ҳиртимизнинг тараққиёти учун хизмат қилмоғи лозим. Шу жиҳатдан миллий ғоя жамиятимизнинг ижтимоий-маънавий юксалиши ҳамда ҳар қайси фан, илмий тадқиқот ишлари учун назарий ва методологик асос бўлади.

Бошқача қилиб айтганда, қайси соҳа бўлмасин, ҳар қандай илмий тадқиқот иши, ҳар қандай фан соҳаси, ижтимоий-педагогик фаолият ўзининг умуминсоний тамойиллари билан бир қаторда миллий, муайян миллат, мамлакат манфаатларига хизмат қилиш хусусиятига ҳам эга бўлади. Шу икки жиҳатнинг ўзаро узвий боғлиқлиги ҳар бир фан соҳасида олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг инсонпарварлик ва миллатпарварлик моҳиятини ташкил этади. Акс ҳолда эса, у инсоният, муайян миллат ва шахс ҳаёти учун ўта хавфли қуролга, бузғунчи воситага айланади. Тарихда динамитнинг кашф қилинишини, ҳозирда, америкалик химик олим Джон Хоффман томонидан яратилган «Спайк» номли сунъий гиёҳванд моддасини мисол қилиб олишимиз мумкин. Ҳозирда, ғарб давлатларида, Россияда ушбу гиёҳванд моддани истеъмол қилаётган ёшлар ҳаёти фожиали тугамоқда.

2012 йил 16-17 февраль кунлари Тошкентдаги Симпозиумлар саройида Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан ташкил этилган «Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти» мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида таъкидлаб кўрсатдики: **«Биз ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган замонавий давлат қуриш йўлига қадам қўйиб, кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари изчиллик билан ўтишни таъминлар эканмиз, фақат миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги заруратини теран англайдиган, замонавий билимларни, интеллектуал салоҳият ва илғор технологияларни эгаллаган инсонларгина ўз олдимизга қўйган стратегик тараққиёт мақсадларига эришишни мумкин эканини ҳамиша ўзимизга яхши тасаввур этиб келмоқдамиз»**[2].

Юқорида келтирилган иқтибослардан шуни яхши англаш мумкинки, ҳозирда таълим соҳасида амалга оширилиши зарур бўлган энг муҳим вазифа: замонавий билимларни, интеллектуал салоҳият ва илғор технологияларни эгаллаган юксак салоҳиятли ёш авлодни тарбиялаб етказишдан иборатдир. Ана шу ижтимоий-педагогик моҳиятга эга бўлган муҳим вазифани бажаришда, миллий ғоя назарий-методологик асос бўлади.

---

[1] Каримов И.А. Адолат ҳар ишда ҳамроҳимиз ва дастуримиз бўлсин // Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. –Т.7. – Т.: 1999. 245-б.

[1] 1. И.А.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Асарлар тўплами. 7 Т. – Т.: "Ўзбекистон" нашриёти, 1999, 298-бет.

[2] Президент Ислом Каримовнинг "Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти" мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. "Халқ сўзи" газетаси 2012 йил 18 февраль сони.

Юртбошимиз 2012 йил 7 декабрда, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишлаб ўтказилган тантанали маросимда «Бизнинг йўлимиз – демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир» мавзусида сўзлаган маърузасида, собиқ совет худудида эски мустабид тузумни кўрмаган, бу ҳақда етарли маълумотга эга бўлмаган ёшларга нисбатан турли сохта талқин ва уйдирмаларни ишлатиб, уларнинг онгида кечаги совет даврини қўмсаш туйғуси ва кайфиятини уйғотишга қаратилган уринишлар намоён бўлаётганидан огоҳ қилар экан, «... онги, тафаккури, эътиқоди мустаҳкам бўлган, ўз мустақил фикри билан яшаётган одамни чалғитиб ҳам, кимлардир хоҳлаган томонга оғдириб ҳам бўлмайди»[1], – деб таъкидлади.

Ҳақиқатдан ҳам, янги минг йиллик бошида жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уринишлар авж олмоқда. Бундай уринишлардан кўзланган асосий мақсад, муайян сиёсий кучлар, марказлар ва давлатларнинг жаҳон миқёсида ўз таъсир доирасини кенгайтириш, ўзга халқларни тобе қилиш, уларни бўйсундириш ва моддий бойликларга эга бўлишдан иборатдир. Энди улар очиқ ҳарбий куч ишлатиш усулидан кўра кўпроқ халқларни маънавий-мафкуравий жиҳатдан тобе қилишга интилмоқдалар. Бундай усулнинг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, жуда катта маблағлар сарф қилиш орқали ўз ғояларини маънавий-мафкуравий йўллар билан ўзга халқлар онгига сингдиришга уринмоқдалар.

Бундай мафкуравий хуружлар юртимизга, айниқса, ёшлар ҳаётига таъсири сезилмоқда. Интернет тизими орқали мафкуравий хуружларнинг кўламиниҳоятда ортмоқда. Интернет тизимидан фойдаланаётган ёшлар эса унинг салбий таъсирига берилиши мумкин. Расмий маълумотларга кўра, ҳозирда интернет тизимида 400дан ортиқ экстремистик моҳиятга эга бўлган интернет сайтлари мавжудлиги эътироф этилмоқда. Бундан ташқари, шарқона ўзбек миллий қадриятларига, одоб-ахлоқ нормаларига, тарбиямизга мутлақо зид бўлган минглаб-миллионлаб маълумотлар интернет тизимидан жой олганлиги сир эмас. Улар томонидан тарғиб қилинаётган турли бузғунчи ғоялар эса ёшлар онгига ўзининг салбий таъсирини ўтказмай қолмайди. Ёшларнинг уларга берилмаслигининг олдини олишда, юксак билимли салоҳиятли авлодни шакллантиришда миллий ғоянинг роли каттадир.

Юқорида баён қилинган фикр ва мулоҳазалардан қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин.

1. Миллий ғоя – юксак салоҳиятли авлодни тарбиялаб етказишнинг маънавий, миллий-ғоявий, ижтимоий-педагогик асоси бўлиб хизмат қилади.

2. Миллий ғоя – шахс, миллат, жамият ва давлат манфаатларини бирлаштирувчи, уйғунлаштирувчи маънавий омил бўлиб, турли мафкуравий хуружларни бартараф этишда муҳим роль ўйнайди.

3. Миллий ғоя – мамлакатимизнинг ижтимоий тараққиётини таъминлашда инсон фаолиятини маънавий-руҳий жиҳатдан кучайтирувчи омил бўлиб хизмат қилади.

[1] Ислом Каримов. "Бизнинг йўлимиз – демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир". Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишлаб ўтказилган тантанали маросимдаги маърузаси. "Халқ сўзи" газетаси. 2011 йил 8 декабрь сони.

4. Миллий ғоя – юртимизда ривожлантириб борилаётган ҳар қандай фан соҳаларининг назарий-методологик асосларидан бири бўлиб, олий таълим муассасалари маънавий-маърифий ишлар тизими фаолияти самарадорлигини таъминлайди.

ТАЛАБАНИНГ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТИДАГИ ҚАДРИЯТЛАРГА МОСЛАШИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Доц. Х.Р.ХАЙДАРОВА, О.ПЎЛАТОВА – АндМИ

Олий ўқув юртидаги қадриятлар, аввало, унинг маъмурияти томонидан белгиланган ташкилий маданият, қоидалар, анъаналардир. Талабанинг қабул қилинган маросимлар, анъаналар, белгиланган қоидаларни бажариш ёрдамида сингиб бориши унинг олий ўқув юрти ҳаётига мослашиши ва кейинчалик ўзини улкан бир гуруҳ, ҳамжамиятнинг бир қисми сифатида ҳис қилишига кўмаклашади. Лекин талабанинг олий ўқув юртида бўлишидаги асосий вазифаси ва мақсади нафақат таълим олиш, билимларни эгаллаш ва диплом олиш, шу билан бирга касбий жиҳатдан ёрқин ваколатли мутахассис мақомини ҳам эгаллашдир.

Олий ўқув юртидаги таълим жараёни даврида устунлик қиладиган билимлар қадриятлари – энг асосий, устувор йўналиш ҳисобланади. Мураббий тарбиявий ишларни шу нуқтаи назардан ўтказиши, олий ўқув юртидаги кундалик ҳаётнинг қоидалари, тартиблари, ўзига хос хусусиятларини тушунтириб бориши керак. У шахснинг психологик тузилишини, талабаларнинг шу ёшдаги феъл-атворининг психик моделларини яхши билиши зарур. Фақат ана шундагина у самара олиш мақсадида талабаларни уюштиришга қаратилган тадбирларни амалга оширишга киришиши керак.

Мактаб, лицей ва коллежларда тўла миқёсда етишмаган хусусиятлар – аниқ мақсадга интилиш, қатъиятлилик, тиришқоқлик, мустақиллик, ташаббускорлик, ўзини тута билиш каби хусусиятлар сезиларли тарзда мустаҳкамланади. Ахлоқий муаммоларга (мақсадлар, турмуш тарзи, бурч, муҳаббат, садоқат ва бошқаларга) нисбатан қизиқиш ошади.

Олий ўқув юртига ўқишга кирганлик факти талабанинг кучи ва қобилиятига ишончини янада мустаҳкамлайди, тўлақонли ва қизиқарли ҳаётга умидни пайдо қилади. Шу билан бирга II ва III курсларда кўпинча олий ўқув юртини, ихтисослик, касбни танлаганликнинг тўғрилиги ҳақидаги масала кўндаланг бўлади. III курснинг охирига бориб касбий жиҳатдан ўзини - ўзи белгилаш ҳақидаги масала узил-кесил ҳал бўлади. Бироқ шундай ҳам бўладики, бу пайтга келиб келгусида ихтисослик бўйича ишламаслик тўғрисида ҳам қарорлар қабул қилинади.

Кўпинча талабаларнинг кайфиятларида – олий ўқув юртидаги таҳсилнинг биринчи ойларидаги завқу шавқ ва қувноқликдан то бу ердаги ўқиш тартиби, ўқитиш тизими, айрим профессор – ўқитувчилардан норози бўлишгача бўлган даражадаги ўзгаришлар юз беради. Кўпинча кишининг касбни танлаши тасодифий омилларга боғлиқ бўлади. Айниқса, олий ўқув юртига ўқишга киришда бунга йўл қўйиб бўлмайди, чунки бундай хатолар жамият ва шахснинг ўзига анча қимматга тушади.

Олий маълумот кишининг руҳиятига, унинг шахсининг ривожланишига катта таъсир кўрсатади. Олий ўқув юртида таълим олиш пайтида қулай шарт-

шароитлар мавжуд бўлганида талабаларда руҳиятнинг ҳамма даражаларида ривожланиш юз беради. Улар киши ақлининг йўналишини белгилайди, яъни шахснинг касбий йўналишини тавсифлайдиган фикр юритиш тарзини шакллантиради.

Олий ўқув юртида муваффақиятли равишда билим олиш учун умумий интеллектуал ривожланиш, жумладан идрок этиш, тасаввурлар, хотира, тафаккур, диққат-эътибор, билимдонликнинг юксак даражаси, билишга оид кенг миқёсдаги қизиқишлар, мантиқий операцияларнинг муайян доирасини эгаллаганлик даражаси зарур бўлади. Бундай даража бироз пасайганида уни ўқув фаолиятидаги мотивация ёки юнга қобилиятлилик, кунт, зийраклик ва батартибликни ошириш ҳисобига қоплаш мумкин.

Талабаларнинг муваффақиятли таълим олиши кўплаб омилларга боғлиқ бўлиб, талабаларнинг ақлий фаолияти ва диққат-эътиборининг кўрсаткичи сифатидаги интеллектуал ривожланганлиги – билиш фаолиятини тартибга солиш вазифаси улар ичида энг муҳимларидан бири ҳисобланади. Таълимнинг мактаб, лицей ва коллежлардагига нисбатан бутунлай бошқача тарзда ташкил этилганлиги, мустақил ишлашга кўп вақт ажратилиши, оиладан ажралган ҳолдаги мустақил ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари, талабалар жамоасининг янгича меъёрлари – бундай омилларнинг ҳаммаси талабанинг ўзи учун янгича бўлган олий ўқув юртидаги ҳаёт шарт-шароитларига кўникиши жараёнига жуда кучли таъсир кўрсатади. Кечагина мактаб, лицей ва коллежда ўқувчиси бўлган ёки айниқса «олисдан келиб» бугунги кунда ўз оиласидан ажралган ҳолда яшаб, ўқиётган талабанинг таълим олиш сифати ана шундай даврни қандай бошидан кечиришига боғлиқ.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, биринчи курс талабалари ҳар доим ҳам билимларни муваффақиятли ўзлаштира олмайдилар. Бу уларнинг мактаб, лицей ва коллежда суст тайёрланишидан эмас, балки уларда шахсга хос таълим олишга тайёрлик, мустақил таълим олиш қобилияти, ўзини - ўзи назорат қилиш ва баҳолаш, ўзининг билишга оид фаолиятининг ўзига хос хусусиятларига эгалик, ўзининг иш вақтини мустақил тайёрланиши учун тўғри тақсимлай билиш қобилияти каби хусусиятларининг ҳали шаклланиб улгурмагани сабабли юз беради.

Мактаб, лицей ва коллежда ҳар куни назорат остида бўлиб келган ва бугунги кунда биринчи курс талабаси бўлиб қолган ёшларнинг айримлари оддий қарорларни ҳам қабул қилишга қодир бўлмайди. Уларда ўз билимини ўзи орттириш ва ўзини - ўзи тарбиялаш малакалари етарли даражада тарбияланмаган бўлади. Маълумки, олий ўқув юртидаги таълим услублари кескин фарқ қилиб, чунки ўрта мактаб, лицей ва коллеждаги ўқув жараёни шундай қурилганки, у ўқувчини машғулотларга қатнашишга ундайди, уни мунтазам тарзда ишлашга мажбур қилади, акс ҳолда тез орада ҳамма баҳолар «икки»га айланиб кетиши мумкин.

Кечагина мактаб, лицей ва коллеж ўқувчиси бўлиб, бугунги кунда олий ўқув юрти талабаси бўлган ёш бошқача вазиятга: кетма-кет маърузалар ўқиладиган вазиятга тушади. Семинарлар бошланганида уларга ҳам ҳар доим ўз вақтида тайёрланиб бўлмаслиги маълум бўлиб қолади. Умуман олганда, ҳар куни ҳам нимanидир ўқиш, ҳал этиш, ёдлаб олиш зарурати бўлмайди. Бунинг натижасида биринчи семестрда кўпинча олий ўқув юртида ўқишнинг гўёки енгиллиги ҳақидаги фикр пайдо бўлади, ҳамма нарсани якуний назорат арафасида ўқиб, ўзлаштириб оламан-ку, деган ишонч ҳосил бўлади, ўқишга нисбатан бепарволик муносабати пайдо бўлади.

Кўпчилик биринчи курс талабалари ўқишнинг илк босқичларида ўқув ишларини мустақил бажариш борасидаги малакалари йўқлиги сабабли ҳатто қийинчи-

ликларни бошидан кечиришади. Улар маърузаларни конспект қилиб ёзиб олиш, дарсликлар билан ишлаш, бошланғич манбалардан керакли билимларни қидириш ва топиб олиш, катта ҳажмдаги ахборотларни таҳлил этиш, ўз фикрларини аниқ ва бурро баён қилишни билишмайди. Талабаларнинг ўқув жараёнига кўникиши (руҳиятнинг тартибга солувчилик функциясини ўрганиш маълумотларига кўра) 2-ўқув семестри охири ёки 3-ўқув семестри бошларига бориб якун топади.

Кўпгина талабаларда ҳали мактаб, лицей ва коллежда ўқиб юрган пайтидаёқ ўзига хос «уч баҳо олиш психологияси», «ҳеч нарса ўқимасдан ҳам ўқийвериш»га интилиш шаклланган бўлади. Уларнинг бундай кайфияти олий ўқув юртига ҳам етаклашиб келади. «Уч» баҳо олиб ўқиганда ҳам барибир ҳақиқий мутахассис бўлиб чиқишга ишонч курсдан – курсга орта боради.

Расман олганда талабаларнинг ўқишида мактаб, лицей ва коллеждаги каби ҳар кунлик қатъий текшириш тизими, ўқитувчи олдида «қалтираб туришлик», ҳар куни дарс тайёрлаш зарурати бўлмайди. Айрим талабалар ўқишга киришдаги мураккаб ва қийин тест синовларидан муваффақиятли ўтиб олгач, кейинчалик ўқишга нисбатан масъулият билан ёндашиш кераклигига тайёр бўлмай қолади, машғулотларини эсдан чиқариб юборади. Олий ўқув юртидаги назорат тизими ишни бир хил суръатда бажармаслик, кўпинча оралиқ ва якуний назорат арафасида бир йўла ҳамла қилиш йўли билан муаммоларни ҳал этиш мумкинлиги эҳтимолига ҳам йўл қўяди.

Талабанинг ижтимоий – психологик қиёфаси белгиланадиган ва кўп жиҳатдан таълим олишнинг муваффақиятига таъсир қиладиган омилларни икки тоифага бўлиш мумкин: талаба олий ўқув юртига келганида унда мавжуд бўлган омиллар – уларни фақат эътиборга олиб қўйиш, таълим олиш жараёнида ҳосил бўладиган омиллар – уларни бошқариш мумкин бўлади. Талабанинг касбий ва руҳий қиёфасини бошланғич даража эмас, балки кўп жиҳатдан айни шу нарсалар белгилайди. Олий ўқув юрти ўқитувчилари ва мураббийлари шуни эсда тутиши кераки, ўқув масканига турлича кўрсаткичлар ва турли «бошланғич шарт-шароитлар»га эга шахслар кириб келишади. Унинг энг асосий вазифаси – шуни идрок этиш ва тарбиячилик фаолиятини уларнинг руҳий ўзига хос хусусиятларини тушуниш асосида қуриш, таълим олишга мотивацияни кучайтиришдир.

ТАЛАБАЛАРНИ МАЪНАВИЙ–АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

С.С.АБДУКАРИМОВА – Хоразм вилояти ҳокими ўринбосари, хотин-қизлар қўмитаси раиси

М.И.ИСКАНДАРОВА – ТТА Урганч филиали маънавият ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосари, Ўзбекистон «Олимахотин-қизлар уюшмаси Хоразм вилояти бўлими раиси, доцент

Таълим тизимида миллий истиқлол мафкураси асосида таълим бериш талабаларни мустақил дунёқарашини ва эркин тафаккурини шакллантиришда, эртанги кунига ишончсизликдан холи бўлган, ўзининг билими ва кучига таяниб яшайдиган комил инсонни тарбиялашда муҳим ўрин тутади. Бугунги кунда миллий мафкура ғояси билан қуролланган инсонлар ўз орзу-истаклари,

мақсадлари, интилишлари ва манфаатлари йўлида ўзларини намоён қилишга қодир бўладилар.

Бизга маълумки, «2012 йил – Мустаҳкам оила йили» деб эълон қилиниб, «Мустаҳкам оила йили» Давлат дастури ишлаб чиқилди ва ҳозирда амалиётга тадбиқ этилмоқда. Ёшларимизни маънавий тарбиялаш, миллий мафкура ғоялари хусусидаги билимларни бериш орқали уларда ҳар хил кўринишдаги ғоявий таҳдидларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш муҳим педагогик муаммолардан биридир. Бу эса талабаларни эркин фикрловчи шахс сифатида шакллантиришни талаб этади. Шундай экан, шахс шаклланишининг асосий омили ҳисобланган тарбия жараёнига эътибор янада кучайиб боради. Чунки тарбия жамиятнинг ижтимоий буюртмасини бажарибгина қолмай, яъни жамиятнинг эртанги кунини ривожлантирувчи мутахассис қилиб тарбиялаш билан бирга ёшларни миллий мафкура ғоялари асосида ахлоқий етук инсон қилиб тарбиялашни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу билан биргаликда ёшларни манфаатларини янада тўлиқ таъминлаш, ахлоқан етуклигини, сиёсий онг, экологик маданият, ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, ёш авлодни ҳаётга қатъий эътиқод ва қарашлар руҳида тарбиялаш ҳамда соғлом турмуш тарзини шакллантириш лозим.

Ахлоқ ижтимоий онг шаклларидан бири сифатида, инсон турмушининг барча соҳаларида кишининг хулқи, хатти-ҳаракатларини тартибга солиб, бошқариб турувчи қоидалар, тамойиллар, йўл-йўриқлар, мезонлар, панд-насиҳатлар мажмуидан иборат. Ахлоқ - умуминсоний ва миллий характерга эга бўлиб, кишиларнинг тарихан қарор топган ва ҳар бир одам эгаллаши лозим бўлган ахлоқий идеаллари, орзу-умидлари тўғрисидаги тасаввурлар, тушунчалар, билимлар, қарашларни ўз ичига олади. Шунинг учун ахлоқан етуклик бу жамиятнинг ҳар бир шахси учун хос бўлиши керак. Айниқса ёшларда буни шакллантиришга алоҳида эътибор бериш керак.

Инсон онги, руҳияти, дунёқараши ва тафаккурига буйруқ ва фармойишлар бериш йўли билан таъсир этиб бўлмайди. Бунинг учун аниқ мақсадга қаратилган тарбия тизимини ташкил этиш зарур. Тарбия жараёни доимо таълим жараёни билан биргаликда кечади. Шунинг учун ёшларни маънавий-ахлоқан етуклигига асосан таълим жараёни орқали эришилади.

Бугунги кунда таълим муассасаларида таълим олаётган талаба ёшларни миллий мафкура руҳида тарбиялаб, мафкуравий ва ғоявий жиҳатдан қуроллантиришга муҳим педагогик жараён сифатида қаралмоқда. Бунда нафақат ижтимоий-сиёсий, махсус фанлар, балки педагогика туркумидаги фанларнинг ҳам имкониятлари катта. Мазкур фанлараро боғлиқлик талабаларни маънавий шакллантиришга қаратилган таълим - тарбия ўртасидаги узвий алоқанинг ўрнатилишига эришиш, ҳамда маънавий-мафкуравий тарбия самарадорлигини таъминлашга яқиндан ёрдам беради.

Ахлоқий тарбия тури асосида ёшларга асрлар давомида яратилган маънавий қадриятларимизни ўргатиш ётади. Маънавий қадриятлардан «ватанпарварлик» - олий қадрият сифатида қаралади. Миллий мафкуранинг бош ғояси ҳам озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Чунки Ватан меҳрини йўқотган шахс оёғи остидаги заминни йўқотади, гўёки таянчсиз муаллақ ҳолатда қолади. Ватанга муҳаббат, аждодлар меросига қизиқиш, миллий маънавиятдан баҳраманддлик, ўз шахсий салоҳиятига ишонч, умумбашариятга ҳурмат, келажак олдида масъулият туйғуларини тарбиялайди. Биз бўлғуси ўқитувчиларни тарбиялар

экканмиз, улар ахлоқан етук бўлишларида бу хислатларни ўзларида мужассамлаштиришлари, бу қадриятларни келгуси фаолиятларида дастуриламал қилиб олишлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг ҳозирги босқичида ёшларимиздан илм-маърифатли, диёнатли, юксак ахлоқли бўлишлари билан бирга, замонавий техника ва технологияларни пухта ўзлаштириб олишлари талаб этилмоқда. Ёшларимиз исломий қадриятлар билан бир қаторда коинот сиру-асрорларигача бўлган дунёвий билимларни ҳам мукаммал ўзлаштиришлари зарур.

СОҒЛОМ АВЛОДНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ АСОСЛАРИ

М.М.ЛАДАЖОНОВА – и.ф.н., доц.
Д.С.РАҲМОНОВА – АндМИ

Республикамиз Президенти И.Каримов таъкидлаб ўтганларидек, «Юқори маълумотли, маданиятли ҳамда профессионал жиҳатдан етук шахсгина иқтисодий эркин бўлиши, демократик ва туб иқтисодий ўзгаришларнинг ишончли таянчи бўлиши мумкин»[1]. Ушбу ҳақиқатни тушуниш халқни маънавий ҳаётини яхшилаш, таълим-тарбияни бутун тизимини янгилаш жараёнларининг замирида ётади.

Оила жамият ижтимоий тузумининг дастлабки ва бирламчи бўғинидир. Ижтимоий ҳаёт оиладан бошланади. Оилада бола туғилади, тарбия топиб вояга етади ва меҳнат ресурсларига келиб қўшилади. У улғайгач моддий неъматлар ва хизматлар яратишда қатнашади ҳамда жамиятнинг иқтисодий салоҳияти ва унинг миллий бойлигини оширишга хизмат қилади. Шу сабабдан оилада фарзандни тарбиялаш муаммоларини иқтисодий жиҳатдан таъминлаш муаммоларини ўрганиш ҳозирги даврда ўта муҳим вазифа ҳисобланади.

Республикамиздаги оилалар ҳар йили 130 мингдан зиёд меҳнат ёшига етган ёшларни меҳнат ресурси сифатида қўшиб боради. Оилада инсон капиталини шакллантириш фарзанднинг туғилишидан бошланади. Фарзанд вояга етиб, оёққа тургунча оиладан анчагина моддий ва меҳнат сарфини талаб қилади.

Жамият ривожланган сари болалар тарбияси оила учун серхаражат ишга айланади ва шу сабабли ота-она болалар сонининг меъёрли бўлишига интилади. Инсон капиталини шакллантириш болаларни едириб-ичириш ва кийинтириш билан чекланмайди, балки уларни мустақил ҳаётга тайёрлаш, иқтисодий шароитга мослаштиришни ҳам билдиради. Оила зиммасига улғайган болаларни амалий ишга жалб этиш ҳам юклатиладики, бу уларни оилавий бизнесга тортиш, уй хўжалигини юритишга жалб этиш ва ёлланиб ишлаб пул топишни ҳам тақозо этади. Фарзандли бўлиш ҳар бир оиланинг орзусидир. Болалар ҳар бир ота-онанинг севинчи, қувончи, қариликдаги таянчи, кундалик ҳаётини безаги уларнинг авлодини давомчисидир. Фарзандлик бўлишнинг маънавий аҳамияти жуда каттадир. Шу боис халқимизда «болали уй бозор-боласиз уй мозор» деган нақл тарихдан бизгача етиб келган. Шу сабабдан иқтисод илмида ҳам фарзандли бўлишнинг иқтисодий аҳамиятига ҳам

[1] Каримов И.А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларини чуқурлаштириш йўлида». –Т.: 1995. – Б.259-260.

жиддий эътибор қаратилади. Яхши мутахассис бўлиб етишган болалар оила даромадига даромад қўшади, фаровон ва тўла-тўкис бўлишига ўз ҳиссасини қўшади. Даромад келтирувчи кўп оилалар амалда йўқ эмасдилар, шу сабабли болаларга билим ва касб бериш учун оила пул сарфлайди. Фарзандлар ота-онани қариликда моддий жиҳатдан таъминлаб турадилар, аммо бу оиланинг топиб тутишига қараб фарқланади. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда ота-она қариликда болалар ёрдамига муҳтож бўлмайдилар, чунки нафақа уларнинг тирикчилигига етиб ортади. Иқтисодиёти ривожланмаган мамлакатларда, қарилик нафақаси ҳам бўлган ота-оналар болалар ёрдамига муҳтож бўладилар. Шундай зарурият Ўзбекистонда ҳам бор, аммо бизда ҳам ўзига тўқ ота-оналар болаларидан кўмак кутмайдилар. Аксинча, кўп фарзандлар, ўз ютуқлари билан ота-она номини улуғлайдилар. Чунончи шулар асосида Андижонда ҳам оилавий саноат молия гуруҳлари бизнесчилари сулоласи пайдо бўлди. Масалан, И.Ибрагимов, Ш.Ибрагимов, А.Бобоев, Р.Шамсутдинов ва бошқалар. Зеро, бозор муносабатларида бундай ҳодисаларни бўлиши табиий ҳол ҳисобланади.

Оилада фарзандли бўлиш фақат иқтисодий жиҳатдан наф келтирибгина қолмай, балки харажат ҳам талаб қилади. «Топган туттанинг болаларинга буюрсин» деган гапнинг маъноси ҳам шундан деб биламиз. Болалар харажати уларни туғилишидан бошлаб, то улар вояга етгунгача, яъни ўзларини-ўзлари топган пули билан таъминлагунча давом этади. Тирикчиликка доир барча харажатлар чунончи, овқатланиш, кийиниш, уй-жой, билим олиш, дам олиш, саломатликни сақлаш, даволаниш, транспорт, алоқа, ва ниҳоят коммунал хизматлар харажатлари болаларни вояга етказиш харажатларига киради. Булардан ташқари ота – она бола тарбиясига кетган вақти ҳам харажатга киради, лекин буни пул билан ҳисоблаш мушкулдир.

Тарбия харажатини ҳисоблаш аслида олиб қараганда беъманиликдек туюлади. Аслида бунинг моҳиятини тушуниш муҳим, чунки тарбия қимматлашаётган шароитда оилада ўз имконига қараб нечта фарзанд кўриш ота-она учун маълум эканини аниқлаш мумкин. Ҳозирги бозор муносабатлари шароитида ишчи кучи сифатига қўйиладиган талаб ортиб бормоқда. Бунга тайёр туриш ва болаларни келажагидан хотиржам бўлиш учун уларни ҳаётга пухта тайёрлаш зарур эканини ҳаёт ўзи кўрсатмоқда. Шу боис болаларни пул тўлаб ўқитиш харажатлари юзага келмоқда, чунки бозор муносабатлари бола тарбиясига масъулиятни, бинобарин, унинг харажатини ошириб юбормоқда.

Оилада етарли даражада яхши тайёргарлик кўрмай ўсган, бозор муносабатлари талабига мослаша олмайдиган болаларнинг вояга етганида ишсиз қолиш хавфи айнан юқоридаги ҳолатларга боғлиқлигини, ҳозирда кўпчилик оилалар буни инобатга олмайдилар ва ҳис этмаганликлари боис катта хато қиладилар. Зеро, билимдон профессионал жиҳатдан саводли ҳамда ғайрат- шижоатли шахсларни, ўз мамлакатининг чинакам ватанпарварларини тарбиялай оладиган, уларни буюк миллий маданиятининг улкан мероси билан бойита оладиган, жаҳон фани ва маданияти дурдоналаридан баҳраманд эта оладиган мамлакатгина, миллатини буюк келажакка эришиши мумкинлигини ёддан чиқармаслик лозим деб биламиз. Миллий тикланиш йўли юқори саводхонлик, юксак маданият орқали ўтади. Шунинг учун ҳам болаларнинг маълумот даражаси профессионал тайёргарлик даражаси XXI асрда бизнинг ижтимоий ривожланишимизнинг ўлчови бўлиб ҳисобланмоқда.

ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИНГ ЎРНИ

Т.У. ЯЗДАНОВ – СамДУ

Барча даврларда айниқса, бугунги кунда кенг қамровли, такомиллашган жамоатчилик назоратисиз ҳуқуқий демократик тамойилларга асосланган фуқаролик жамияти мавжуд бўла олмайди. Бошқача айтганда, давлат органлари устидан кучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги – фуқаролик жамиятининг энг биринчи шартидир.

Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати институтини мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлабоқ ривожлантиришга катта эътибор бериб келинмоқда. Бу ҳақда юртбошимиз шундай дейди: «Агар биз жамоатчилик назоратини таъминламас эканмиз, яъни жойларда давлат муассасалари устидан жамоатчиликнинг назоратини ўрната олмасак, мавжуд салбий ҳолатларни таг томири билан суғуриб ташлаш учун имкониятлар бўлмайди. Бу иллат, бу касаллик билан кураш олиб боришнинг бошқача йўли йўқ»[1].

Дунё мамлакатлари қаторида жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашиб бораётган мамлакатимиз демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш сари салмоқли қадамлар қўймоқда. Тараққий этиб бораётган мамлакатимизда мавжуд фуқаролик жамиятини янада ривожлантиришимиз учун жамиятнинг муҳим назорат институти сифатида фаолият кўрсатиши лозим бўлган жамоатчилик назоратининг назарий-методологик томонларини янада бойитиб, амалиётга татбиқ этишимиз лозим.

Президентимиз Ислом Каримовнинг ушбу масала юзасидан белгилаб берган ғоялари ғоят муҳимдир. «Жамият ҳаётини демократлаштириш шароитида ислоҳотларни жамоатчилик назорати остида амалга ошириш ...ғоят муҳим аҳамиятга эга. Ана шундагина биз ушбу ислоҳотлардан кутилаётган натижа ва самараларга эриша оламиз»[2], дейди.

Давлат органлари устидан кучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги демократиянинг муҳим шартидир. Давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар кадр ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиши жамият ривожида муҳим аҳамиятга эга. Шу боис, давлат идоралари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳозирги даврда Ўзбекистонда демократик ислоҳотларнинг ажралмас таркибий қисми сифатида эътироф этилмоқда.

Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов бу масалага алоҳида тўхталиб, «Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда. Шу сабабли Давлат ҳокимияти ва бошқаруви орган-

---

[1] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 42-43 бетлар.

[2] Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 18 июн мажлисидаги маърузаси.

лари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш фурсати етди»[1], - деб таъкидлаган эди.

Бундан кўриниб турибдики, фуқаролик жамиятида фуқароларининг фаоллиги, ижтимоий ходисаларга бефарқ бўлмаслиги, давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар ходим ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиши жамият ривожида муҳим аҳамиятта эга.

Президентимиз Ислом Каримов Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясида давлат назорат функцияларига нисбатан жамоатчилик назорати афзалроқ ва муҳимроқ эканига тўхталиб шундай дейди: «Шуни унутмайликки, биз давлатнинг назорат функцияларини қанча кучайтирсак, назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмалари ва органларини қанча кўпайтирсак, амалдорларнинг зўравонлиги ва коррупция шунча авж олаверади. Шунинг учун биз жамоатчилик назоратини, давлат фаолияти, шу жумладан, унинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти устидан ҳам жамият назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ»[2].

Жамоатчилик назоратини кучайтиришнинг Юртбошимиз томонидан олға сурилаётган ғоявий ва назарий масалалари бугунги кунда барча фан соҳалари вакиллари томонидан қизғин ўрганилмоқда, мавжуд муаммоларнинг ечимлари қидирилмоқда. Шу боисдан ҳам, жамоатчилик тушунчаси, уни амалга оширувчи субъектлар, назоратга тортиладиган объектлар қиёфаси, назоратга тортиш шакли ва услублари тўғрисида бир қанча ёндашувлар бўлиши табиийдир. Бундай ҳолат жамоатчилик назорати тушунчасига яна бир марта тўхтаб ўтишни тақозо этади.

Жамоа назорати объектлари фаолиятининг Конституция моддалари, қонунлар, бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларга мослиги ва улар томонидан давлат интизомига риоя қилиниши устидан фуқароларнинг ташкилий расмийлаштирилган фаолияти жамоат назорати деб номланади[3]. Бундан ташқари, жамоатчилик назорати - фуқаролик жамиятининг муҳим институтларидан бири саналади. Жамоатчилик назорати, бир томондан, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятини янада такомиллаштиришга хизмат қилса, иккинчи томондан, фуқароларни ҳаққуқларини мансабдор шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатларидан ҳимоя қилиш механизми вазифасини ўтайди[4].

Жамоат назорати қонунийлик, инсон ҳуқуқларининг устуворлиги, ихти-

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисида сўзлаган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» номли маърузасидан. Халқ сўзи, 2010 й, 13 ноябр сони.

[2] Каримов И.А. «Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли». Т. 11. - Т.: Ўзбекистон, 2003. 10-бет.

[3] Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси Илмий кенгашининг 2012 йил 7 февралидаги биринчи мажлиси қарори билан нашрга тавсия этилган "Ўзбекистон демократик ислоҳотлар ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлида" мавзусидаги, республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Тошкент, 2012, 26-бет.

[4] Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси Илмий кенгашининг 2012 йил 7 февралидаги биринчи мажлиси қарори билан нашрга тавсия этилган "Ўзбекистон демократик ислоҳотлар ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлида" мавзусидаги, республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Тошкент, 2012, 26-бет.

ёрийлик ва ошкоралик тамойилларига таянган ҳолда амалга оширилади. Жамоатчилик назорати генезисига мамлакатимиз мисолида эътибор қаратадиган бўлсак, у узоқ тарихий илдизларга эга. Чунончи, у азал-азалдан маҳаллалар, оқсоқоллар кенгаши кўринишларида амал қилиб келган. Жумладан, ҳар бир оилада ота-оналар томонидан фарзандлар тарбиясига бефарқ бўлмаслик, огоҳ бўлиш каби фазилатлар сингдирилган ва жамоатчилик назоратини амалга оширишда фарзандларнинг масъулияти маълум бир меъёрлар билан белгилаб берилган. Ёши улуғ кексаларимизнинг айтишича, азал-азалдан бирор бир маҳаллага нотаниш киши ёки меҳмон кириб келса, унга «Кимсиз?», «Қаердансиз?», «Қандай иш билан маҳалламизда юрибсиз?» каби саволлар берилган ва бу ҳолат жамоатчилик назорати сифатида намоён бўлган.

Жамоатчилик назоратига оид қоида ва нормалар мамлакатимизнинг амалдаги 30 дан ортиқ қонунларида, шу жумладан, «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги, «Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги, «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонунлар, шунингдек, соғлиқни сақлаш, экологияга оид бошқа қонун ҳужжатларида ўз аксини топган.

Хулоса қилиб айтганда, Президентимиз томонидан илгари сурилган мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида белгиланган «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги қонунни қабул қилишнинг аҳамияти беқиёсдир. Ушбу ҳужжат «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилининг амалда қарор топишига зарур шарт-шароит яратиб, фуқаролик жамиятида жамоатчилик назорати, фуқароларнинг ўз ҳуқуқлари ва бурчларини бошқалар билан биргаликда адо этадиган, жамият бошқарувини шакллантирадиган, инсон – жамият – давлат ўртасидаги мувозанатни ушлаб туришга хизмат қиладиган ижтимоий институт сифатида ривожланиб бораверади.

ЎСМИР ЙИГИТЛАРНИ ИЖТИМОИЙ МУСТАҚИЛ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШДА МАҲАЛЛАНИНГ ЎРНИ

О. МУХТОРОВ, Ш. МУХТОРОВА

Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик маҳоратга, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларига, таълим-тарбия ишларига замонавий тўғарак технологиялари, интерфаол усулларда тўғри фойдалана олиш ва кутилган натижага эришиш давр талаби ҳисобланади. Таълим жараёнига илғор педагогик-психологик технологияларни қўллаш таълим самарадорлигини ошириш, илм-фан ютуқларини амалиётга жорий этиш орқали ижодкор, мустақил фикр юрита оладиган ижтимоий фаол, юксак маънавиятли ёшларни тарбиялаш вазифаси муҳим аҳамият касб этади.

Ёшларни жамият ҳаётига ва мустақил оила ҳаётига тайёрлаш масаласи давлат аҳамиятига молик барча ҳужжатлар – Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари ва бошқа ҳужжатлар негизини ташкил қилади. Мазкур масала таълим муассасаари «Камолот» ЁИҲ, «Маҳалла», «Соғлом авлод учун» жамғармаларининг зиммасидаги вазифалардан бири ҳисобланади. «Сиҳат – саломатлик йили» давлат дастури, «Она ва бола» ҳамда «Соғлом авлод» жорий

«Мустаҳкам оила» давлат дастурларида ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш борасида белгиланган тадбирлар бунинг яққол мисолидир.

Мактаб боласининг камол топиши шахс сифатида шаклланишига ёрдам беради. Оила эса боланинг тарбия ўчоғидир. Бола оилада нимани кўрса, шуни бажаришга одатланади. «Қуш уясида кўрганини қилади» деб ота-боболаримиз бекорга айтишмаган.

Боғдод ўғриси ҳақидаги ривоят барчамизга маълум. Ўлимга маҳкум этилган ўғридан сўнгги тилагинг нима деб сўрашганида, у сўнгги бора онасининг ширин тилларидан бўса олишга рухсат сўрайди. Шунда она халойиқ орасидан дод солиб йиғлаб чиқади, фарзанди дийдорига шошилади. Ўғли йиғлаб турган онасининг тилларини тишлаб узиб олади-да, қоп-қора қонга беланган тилни тупроққа улоқтиради. Бу ёвузликни кўрган оломон жунбушга келади. Ўғрини тезроқ ўлдирмоқчи бўлишганида у шундай дейди:

– Мен биринчи бор тухум ўғирлаб келганимда онам мени дуо қилиб оси ҳам бир кунимизга яраб қолибсан, бугун қора қозонимиз қайнайдиган бўлди, деган эди. Ўшанда онам бу бировнинг ҳақи, уни олган жойингга қайтариб олиб бориб қўй, деб уришганида мен, балки, бугун шу дор остида турмаган бўлардим, – дейди.

«Инсон ҳаётидаги энг мураккаб қолипга тушувчи мураккаб даври бу унинг ўсмирлик даври»[1].

Демак, ота-она ўзи билган билмаган ҳолатда ҳар бир айтган сўзи ҳар бир ҳаёт тарзи билан фарзандига тарбия беради. Маҳаллада маҳалладаги инсонларга тенгдошларга муносиб ва хашарларга, ободонлаштириш ишларига мунтазам равишда қатнашишини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ.

Ўқитувчи бундай ҳолатда ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлашни, уларнинг имконият ва қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда ёндашади. Бу ўқувчи ва ўқитувчи ўртасидаги ўзаро муносабатнинг уйғунлиги ўқувчини мустақил бўлишига ёрдам беради. Ўқувчиларни айниқса, ўсмир йигитларни мустақил ҳаётга тайёрлашда умумий ўрта таълим мактаблари асосий рол ўйнайди. Умумий ўрта таълим мактабида оила, маҳалла ва жамоатчилик асосида олиб бориладиган тарбиявий ишлар самарадорлигига эришишда махсус режа ва дастур ишлаб чиқилиши зарур.

Дастур асосида ўсмир йигитларда:

– Ватанга муҳаббат, садоқат ва умумбашарий қадриятларга, демократик тамойилларга асосланган дунёқарашни шакллантириш;

– ёшларга келажакда ҳаётда муносиб ўрин топиш учун улуғ мақсадларга эътиқод, жасурлик ва фидойилик руҳини янада чуқур сингдириш;

– ўз миллий қадриятларимиз, мутафаккирларимиз меросларидан, ислом динининг мустақил ҳаёт ва ватанпарварлик, инсонпарварлик ота-онага меҳрибонлик ғояларига ўсмир йигитларни мустақил ҳаётга тайёрлашда оқилона фойдаланиш;

– ўсмир йигитларни мавжуд кичик муаммоларни аниқлай олиш ва уларни ҳал қилишнинг аниқ йўлларини топишда самарали кўрсатмалар ва маслаҳатлар бериб бориш;

– мактаб, маҳалла ва оила аъзоларига ҳурмат, айниқса, хотин-қизларга бўлган ҳурматни шакллантириш;

– ахборот психологик хавфсизликни шакллантириш;

– соғломлаштириш ишларини олиб бориш, ўғил болаларни жисмонан ва

[1] Возрастная психология. Пособие для вузов. М., 1993. 42-43 ст.

руҳан оилавий ҳаётга тайёрлаш кўникма ва малакаларни шакллантирилади.

Юқорида келтирилган вазифаларни шакллантиришда ўқитувчиларнинг дарсдан ташқари тарбиявий ишларда интерфаол усуллардан фойдаланиши ўқувчиларнинг мотивациясини ва ижодий изланувчанлигини оширишга ёрдам беради.

Қуйида «Мен мактабда, оиламда ва маҳаллада кимдан, нимани ўрганишим керак?» мавзусидаги ролли ўйин машғулоти намунасини келтирамиз.

Мақсад: ўқувчиларни ижтимоий – мустақил ҳаётга тайёрлаш, ахборот психологик хавфсизликни шакллантириш.

Ўқувчилар уч гуруҳга бўлинади:

– биринчи гуруҳ – мактаб;

– иккинчи гуруҳ – оила;

– учинчи гуруҳ – маҳалладаги ҳаётий вазиятларни саҳналаштириш топширилади. Саҳналаштириш учун ўн дақиқа вақт берилади. Ҳар бир гуруҳда сардор сайланади. Сценарийни ўқувчиларнинг ўзлари ишлаб чиқишади ва гуруҳ сардори ролларни тақсимлайди. Ташкил қилинган бундай вазият ўқувчиларга ўзларни қизиқтириб юрган масалани ўртага ташлашга ёки ҳаётни кўркам воқеаларни саҳналаштиришга имкон беради.

Биринчи гуруҳ иштирок этганда бошқа гуруҳлар кузатиб ўтиради. Гуруҳ сардори нима учун сценарийни бундай саҳналаштирганини изоҳлаб беради. Сўнгра қуйидаги саволларга гуруҳлар жавоб беришади.

1. Нима учун мавзу номини бундай танладингиз?
2. Бу кўринишни ўқувчи ҳаётига қандай таъсири бор?
3. Сиз бу жараёндан қандай таассурот олдингиз?
4. Сиз мустақил ҳаёт ҳақида тушунчага эгамисиз?
5. Сиз оила бошлиғи бўлганингизда жамият ва оила учун нималар қилар эдингиз?

Дарс охирида гуруҳлар ўртасида савол-жавоб ўтказилади. Саҳна кўриниши ўқувчиларда қизиқиш уйғотади. Бундай ролли ўйинлардан фойдаланиш ўқувчиларни мустақил ҳаётга тайёрлайди. Кимдан нимани ўрганиши кераклигини инсонларни яхши, ёмонлигини ажрата олишида кўмаклашади. Ўқувчи оддий дарсда ўқитувчи айтаётган фикрларни эшитиб пассив иштирокчи сифатида ўтиради. Биз таклиф қилаётган усулда ўқувчи фаол иштирокчига айланади. У ўзи ҳайратланган ва тенгдошлари учун ҳам таъсири бўладиган ҳаётий вазиятни саҳналаштиради ва ўзига хос образга киради. Ўқитувчи у тўғри бу нотўғри дегандан кўра қандай бўлса тўғри бўлади деган саволга жавоб топади. Ўсмирларни мустақил ҳаётга тайёрлашда «Давра суҳбати» методидан фойдаланиш самарали натижа беради. «Давра суҳбати» методи айлана стол устида берилган муаммо ёки саволлар юзасидан ўқувчилар томонидан ўз мулоҳазаларини билдириш орқали олиб бориладиган ўқитиш методи ҳисобланади. Синфдаги стол-стуллар доира шаклида жойлаштирилган бу ҳар бир ўқувчининг бир-бири билан нафақат вербал балки новербал алоқа ўрнатиб туришига ёрдам беради ва синф ичидаги ўзгариш ўқувчиларда қизиқиш уйғотади. Шундай қилиб айлана бўйлаб ўқувчилар кетма-кет ўз фикр-мулоҳазаларини мустақил оғзаки баён этадилар. Сўзлаётган ўқувчини барча диққат билан тинглайди, агар муҳокама қилиш лозим бўлса, ҳамма ўз фикрини баён этгандан сўнг муҳокама қилинади.

Хулоса қилиб айтганда, таълим жараёнида ўсмир йигитларни ижтимоий мустақил ҳаётга тайёрлашда интерфаол методлардан фойдаланишнинг аҳамияти катта.

«ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИКА ЭРИШИШ ОСТОНАСИДА» АСАРИДА ЁШЛАР ТАРБИЯСИ ҲАҚИДА ФИКРЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Б.БОТИРОВА – т.ф.н.,
Н.НУРМАТОВА – АДТИ

Тарбия хусусида барча тарихий даврларда мутафаккирлар ўзларининг бир-бирига ўхшамаган, ўзига хос, лекин битта мақсад – комил инсон шаклланишига қаратилган қимматли фикрларини баён этганлар. Бундай фикрларни мушоҳада қилиш, амалиётга татбиқ этиш давомида инсон етуклик сари олға интилган.

Ҳозирги вақтга келиб ҳам тарбия, ёшлар тарбияси масаласи ўзининг долзарблигини йўқотгани йўқ, аксинча, ҳозирги халқаро вазият мураккаблашган, республикамизга ички ва ташқи тарафдан таҳдидлар кучли бўлган бир даврда ёшлар тарбияси ўзига алоҳида эътиборни талаб қилади. Республикамиз аҳолисининг асосий кўпчилиги ёшлар эканлиги буни тақозо этади.

Бугунги кунда баркамол авлод тарбиясига ҳукуматимиз томонидан улкан эътибор қаратилмоқда. «Таълим тўғрисида» ги Қонун, «Кадрлар тайёрлаш Миллий Дастури»нинг амалиётга татбиқ этилиши ушбу ғамхўрликнинг самараси натижасидир. Лекин таълим-тарбия соҳасидаги шундай ижобий ўзгаришларнинг илдизи анча илгарига, мустақиллик арафаси даврига бориб тақалиши, ўша шиддатли тарихий воқеалар содир бўлган даврдаёқ Президентимиз ёшлар тақдирига нисбатан бефарқ бўлмаганлиги, ўзининг нутқ ва маърузаларида таълим тизимида амалга ошириладиган ислоҳотларнинг ғоявий негизларини илгари сурилганлиги, ёшларга оид муаммоларини ҳал қилиш учун чуқур қайғурганлигини кам одам эслайди.

Ўзбекистон мустақиллигининг 20 йиллиги арафасида чоп этилган «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» асари нафақат ўша драматик жараёнлар юз берган даврни эсга солди, балки бугунги ислоҳотларнинг, жумладан, таълим-тарбия соҳасидаги ислоҳотларнинг асослари қачондан бошланганлигини яққол кўрсатиб қўйди.

И.А.Каримов ўзининг республика раҳбари сифатидаги фаолиятининг биринчи кунидаёқ сўзлаган нутқида ёшларга оид жиддий муаммоларни кўтарган эди. «Биз бундан буён эскича яшолмаймиз ва бундай яшашга замоннинг ўзи йўл қўймайди» деб номланган 1989 йилги 24 июнда сўзланган бу нутқда ёш кадрларни тарбиялаш, уларга илғор меҳнат ва тафаккур усулларини сингдириш, талантли ёшлар учун махсус стипендиялар белгилаш ва уларни республикамиз ташқарисига билим олишга юбориш фурсати етганлиги ҳақида гапирилади.[1]

Президентимизнинг 1989 йили 19 августда сўзлаган «Жамиятни янгилаш учун курашаётган барча соғлом кучларни бирлаштириш лозим» деб номланган нутқида ёшларни иш билан band этиш, болаларни ёшликдан меҳнат қилишга ўргатиш, ёшларга ер берилса,улар ўзларини ер соҳиби деб ҳис этишлари, меҳнат кўникмаларини ҳосил қилишлари, бекорчилик айниқса, ёшлар учун офат эканлиги хусусида гапирилади. Шунингдек, ёшлар муаммоларига кўпроқ эътибор ло-

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон Мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2012. Б. 40.

зимлиги, ҳеч қачон ва ҳеч қаерда бўшлиқ бўлмаслиги, давлат эътибори қаратилмаган жойда ёшлар ва халқ билан бошқалар шуғулланиши, ёшларни бегоналарнинг қўлига топширмаслик кераклиги, ёшлар учун, уларнинг чин инсон, ўз юртининг ватанпарварлари бўлиб ўсишлари учун фаол курашиш зарурлиги таъкидланади.[1] Ушбу таҳликали фикрларнинг асоссиз эмаслигини вақт кўрсатиб қўйди. XX аср 90 йилларининг бошида юзага келган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб юртимизга суқилиб кирган «ваҳҳобийлар», «ҳизбут-таҳрир» гуруҳлари қанчадан қанча ёшларимизни издан чиқариб домига тортди. Кейинги йилларда шаклланган «акромийлар» гуруҳи, «нурчилар» ҳаракати ҳам ёшларимизнинг қалби ва онгига ўзларининг ғояларини сингдиришга ҳаракат қилдилар. Бўшлиқ ҳамда ишсизлик муаммоси кескин бўлган жойда бундай ҳолатнинг юзага келиши мумкинлигини юртбошимиз олдиндан кўра билган, унинг ечими йўлларини ўша ҳамда кейинги даврдаги нутқ ва маърузаларида, асарларида кўрсатиб ўтган эди.

Иқтидорли ёшларни республика ташқарисидаги илғор корхоналарга, жумладан, хорижий давлатларга янги технология, янгича иш ташкил қилишни ўрганиш учун юбориш, уларнинг ўқишига, тажриба орттиришига имкон яратиш лозимлиги «Тил элни бирлаштириши лозим» номли 1989 йили 25 октябрда сўзлаган нутқида ҳам таъкидлаб ўтилади. Бу нутқда ёшларнинг ўзбек ва рус тилидан ташқари учинчи тилни билишлари нур устига нур бўлиши таъкидланади.[2]

Биз жаҳонга донғи кетган, нафақат Ўзбекистон, балки инсоният тарихида ўчмас из қолдирган, цивилизацияга беқиёс ҳисса қўшган буюк мутафаккирларимизнинг бир неча тилларни мукаммал билганликлари, бу нарса уларнинг ўша даврдаги билимларни чуқур эгаллашига ёрдам берганлиги, оламшумул кашфиётларни амалга оширишига омиллардан бири сифатида хизмат қилганлигини яхши биламиз. Совет даврида ёшларни она тилисидан ташқари рус тилини пухта билишлари талаб қилинар, учинчи тилни ўрганиш масаласига эътибор берилмас эди. Зеро, «темир парда» га ўралиб олган, жаҳон ҳамжамиятидан четда турган давлатда бунга эҳтиёж йўқ эди.

И.Каримов жаҳондаги интеграция жараёнларига киришиш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш учун тил йўл очиб бериши, калит бўлиши мумкинлигини анча олдин айтиб ўтган эди. Ушбу фикрларнинг самараси ўлароқ мустақиллик даврида иқтидорли, талантли, учинчигина эмас, балки яна бир нечта тилларни эгаллаган юрт равнақи учун фаол ҳаракат қилаётган кўплаб ёшлар етишиб чиқди, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти билан ҳамнафас ҳаракат қила бошлади.

И.Каримовнинг «Илм-фан имкониятларидан тўлароқ фойдаланайлик» деб номланган 1989 йил 28 ноябрда сўзлаган нутқида ўша даврда ёшлар орасида илм-фаннинг нуфузи пасайиб кетганлиги ҳақида сўз боради. Бунинг ечими сифатида истеъдодли ёшларни қидириб топиш, қўллаб-қувватлаш ва уларнинг қобилиятларини ривожлантириш учун барча шарт-шароитларни яратишнинг республика системасини ишлаб чиқиш, бунинг учун махсус республика фондини ташкил этиш, иқтидорли болалар учун мактаблар ва интернатлар тармоғини вужудга келтириш, ёш олимлар учун турли мукофотлар таъсис этиш каби амалий таклифлар илгари сурилади. Ушбу таклифлар асосида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида мана шу кунга келиб ёш олимларнинг сафи тобора кен-

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон Мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2012. Б. 62.
[2] Ўша жойда. – Б. 70.

гаймоқда, фан номзоди, фан доктори даражасига эришган олимлар таркиби сезиларли ёшармоқда.

Юртбошимизнинг «Тошкентни юксак тараққиёт ва маданият шаҳрига айлантиришимиз керак» номли 1990 йили 20 январда сўзлаган нутқида ҳам ёшлар масаласи четлаб ўтилмайди. Боиси, Тошкентнинг студентлар шаҳри эканлиги, бу ерда ҳеч қандай муаммони ёшларнинг манфаатларини ҳисобга олмай, уларнинг ўқиши, бўш вақтларини ўтказишлари учун шарт-шароитларни яратиб бермасдан ҳал этиб бўлмаслиги эди.[1] Мазкур нутқда пойтахтдаги ўқув юртлари ва студентлар ётоқхоналаридаги етишмовчиликлар ҳақида тилга олинади, ўша даврдаёқ 49 та студентлар ётоқхонасида 4 млн сўм сарфлаб капитал ремонт қилинганлиги, бу маблағ 1988 йилдагига нисбатан тўрт баробар кўплиги, қатор олий ўқув юртларида иссиқ овқатланиш жорий этилганлиги, ётоқхона етишмовчилиги туфайли ижара уйларда яшашга мажбур студентларга харажатларини қоплаш учун пул тўлаш жорий қилинганлиги каби ёшларни ижтимоий ҳимоялаш мақсадида қилинган дастлабки ишлар тўғрисида гапирилади. Тошкент шаҳар ижроия комитети, Халқ таълими министрлигига ёшларнинг билим олишлари, дам олишлари, маданият ва спорт билан шуғулланишлари учун керакли шароитлар билан таъминлайдиган тармоқ программасини ишлаб чиқиш вазифаси юкланади.

«Ўтмишдан сабоқ чиқариб келажакка ишонч билан» номли 1990 йил 5 июнда сўзланган маърузасида президентимиз кўп йиллар давомида жамият ёшларнинг янгиликларга ва жасоратга интилиши, қийин шароитларда ўзини синаб кўришга тайёргарлик каби хусусиятларидан фойдаланиб келгани, бироқ уларнинг энг зарур ҳаётий масалаларини ҳал этмаганини, бунинг натижасида ёшларнинг ижтимоий ҳимоясизлиги юзага келганлиги, уларда одамларга, давлатга нисбатан ишончсизлик пайдо бўлгани, умидсизлик туйғусининг ўрнашиб қолганлиги, ёшлар орасида жиноятчиликнинг ўсгани ҳақида қайтуриб гапиради.

Мустақилликдан кейин, аниқроғи, 1992 йили 4 январда сўзланган «Ўзбекистон дунё харитасида ўзига муносиб жой олди» номли маърузасида И.Каримов келажакнинг бугундан бошланишини, маънавий ва ахлоқий покланиш, имон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат каби чин инсоний фазилатлар ўз-ўзидан юзага келмаслиги, ҳаммасининг замирида тарбия ётишини таъкидлайди.[2]

Юқорида тилга олинган барча маъруза ва нутқлар И.Каримовнинг давлат раҳбари сифатида фаолият бошлаган дастлабки даврдаёқ ёшлар муаммосига эътибор қаратганлиги, ёшлар муаммосига чуқур ёндашганини кўрсатмоқда.

«Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» асари бизга мустақилликка эришмасдан олдин, унинг арафасидаёқ ёшлар масаласи, ёшлар тарбияси масаласи давлат сиёсатида етакчи ўрин эгаллаганлиги, ўша тарихий даврда сиёсий фаолият бошлаган И.А.Каримовнинг бунга жиддий ёндашгани ҳақида тасаввур беради. Юртбошимизнинг ўша даврдаги маъруза ва нутқларида илгари сурилган концептуал фикрлар, ғоялар бугунги кундаги ҳосила – ютуқларимизга асос бўлганлиги шубҳасиз. Шу жиҳатдан «Мустақилликка эришиш остонасида» асарининг нашр этилиши буни яна бир карра ёдга солганлиги билан хайрлидир.

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон Мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2012. –Б.115.
[2] Ўша жойда. – Б. 412.

КАСБ-ҲУНАР КОЛЛЕЖИ ЎҚУВЧИЛАРИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МУСТАҚИЛ СОҒЛОМ ФИКР

Б.М.РАХМОНОВ – ТИМИ,
Ж.Б.МИРЗАЕВ – ТТЙМИ

Баъзи одамларда манманлик касали доимо хуруж қилиб туради.

Манманлик – бу ўз камчилигини ва ўзгаларни тан олмаслик, ўзгалар фикри билан ҳисоблашмаслик, такаббурлик, худбинликдир. Манманлик иллати у макон қурган кишиларни мустақил ва соғлом фикр юритишдан, ўзини такомиллаштириб боришдан маҳрум этади.

Натижада бундай одамларда жаҳолат иллати, яъни билимсизлик пайдо бўлади.

Бир оқил инсоннинг дил изҳорлари: Соф темирнинг камида уч юзтасини янчишга тайёрман ёки кўкрагимга ханжар уриб, дил қони билан фалакни бўяшдек мушкул ишни бажаришим мумкин ёхуд бир умр зиндонга тушишга розиман. Аммо нодоннинг бир дақиқа суҳбатига дош беришим мушкул. Сўз сўзлаганда унинг маъноси ва мантиғига эътибор бермай сўзлайдиган инсонларни тинглаб, дилни яралагандан кўра, оғир меҳнат қилган осонроқ, тана чарчоғи дам олинса чиқиб кетади. Бироқ маза-матрасиз, фаҳм-фаросатсиз суҳбатни тинглаб орттирилган қалб чарчоғи, дил яраси чиқиб кетиши, тузалиши қийиндир. Ха, билдирмоқчи бўлган фикрнинг обдон пухталаниши, сайқалланиши, лўндаланиши ва кейингина тилга чиқарилиши инсонни юксакликка кўтаради, унга латофат бағишлайди. Шунинг учун ҳам инсон қалбидан чиққан самимий, гўзал сўзларга ва ширин муомалага ўзида эҳтиёж сезади.

Инсон энг аввало ҳар томонлама билимдон бўлмоғи лозим. Билимдон бўлмоқлик, бу ўз касбини пухта эгаллаш, эл-юрт, Ватан манфаатлари йўлида сидқидилдан меҳнат қилиш, унга садоқатли бўлиш, уни эъзозлаш, иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий билимларни доимий равишда етарли даражада эгаллаб бориш, манфаатли бўлиш, маънавий камолот сари интилиш, халқнинг, инсонларнинг ғам ташвишлари, қувончларида ҳамдард, ҳамкор, елкадош бўлиш, умумий қилиб айтганда жамият ҳаётининг барча жабҳаларида фаол иштирок этиш, унинг истиқболи учун қайғуриш, доимо эзгу ишлар, орзу-умидлар, ниятлар билан йўлдош бўлиб юриш демакдир.

Бунинг учун инсон ҳар доим ўз мустақил ва соғлом фикрлаш қобилиятини шакллантириб, сайқаллаб бормоғи керак.

И.А.Каримов ўзининг «Баркамол авлод орзуси» китобида «Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори», «Куч билим ва тафаккурда», деган ғояларни илгари суриб, ёшларни шундай бўлишига ундаётганлиги бежиз эмас. Чунки бугунги ёшлар эртанги юрт эгаларидир. Шунингдек, юртбошимиз комил инсон деганда, биз, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз, дейдилар.

Демак, Президентимиз орзу қилган жамиятимизнинг тамал тошини қўювчи «Баркамол авлод» комиллигининг асосий мезони, ёшларнинг мустақил ва соғлом фикрлай олиш ва ўрганган билим ва тажрибаларини амалиётда қўллай билишидир.

Хўш, ёшларда мустақил ва соғлом фикрлай олиш ва ўзининг шахсий тўғри

хулосасини чиқара оладиган фазилатини қандай тарбиялаш мумкин?

Мустақил ва соғлом фикрлай олиш комилликнинг асосий белгисидир. Комиллик уч босқичдан иборат:

1. Жисмоний саломатлик;
2. Ахлоқий саломатлик;
3. Ақлий саломатлик.

Бу босқичларни шакллантиришда мустақил ва соғлом фикрлай олиш етакчи устувор ўрин эгаллайди. Ўқувчи ёшлар тарбияланишини қалбан хохлаб интилсалар, жисмоний ва ахлоқий комиллик даражасига осонлик билан эришса бўлади.

Аммо ақлий камолотга эришиш эса, асаб тизимининг тарангланиши, ақлий зўриқиш, хиссий жиддийлашув, барқарор иродавий хатти-ҳаракатлар, узлуксиз фаоллик, фидойилик, билимга чанқоқлик намуналари эвазига босқичма –босқич, аста – секинлик билан амалга ошади. Мустақил ва соғлом фикрлай олиш сарчашмаси фаҳмлаш яъни англашдан, фикр юритишдан бошланади.

Англаш – бирор бир ғояни(мустақил ва соғлом фикрни) туб мазмунига тушуниб етиш.

Мушоҳада- шу ғоя(мустақил ва соғлом фикр) ни мантиқан талқин қилиш.

Тафаккур – инсон онгидаги мавжуд илмий ҳаётий билимлар мажмуаларидан кераклигини саралаб олиш ва амалиётда қўллаш.

Амалиётда қўллаш- ҳаётда бир неча қўлланилган, ўзининг ижобий хосиласини берган, ишончли муаммолар ечими солиштирилиб, хулоса қилиш, сўнг тафаккур саviясига таяниб, ягона ечимни танлаш ва ундан амалиётда фойдаланишдир.

Мустақил ва соғлом фикр юритиш жараёнида инсонда фикр-мулоҳаза, ғоя, фараз, мақсад кабилар вужудга келади. Мустақил ва соғлом фикр юритиш тил ва нутқ билан чамбарчас боғлиқ равишда намоён бўлади, ҳамда улар узлуксиз тарзда бир – бирини тақозо этади. Худи шу боисдан инсон ўзининг мустақил ва соғлом фикрлай олиши, муомаласи(мулоқати), нутқи, онгли хулқ – атвори туфайли борлиқдаги мавжудотлардан тубдан ажралиб туради.

Инсон мустақил ва соғлом фикр юритиш фаолиятида ўзи акс эттирган, сезган, идрок қилган, тасаввур этган, хотирлаб қолган нарса ва ҳодисалар тўғрилиги, аниқлиги ҳақиқийлиги ёки уларнинг воқеликка мос тушишини аниқлайди. Борлиқни билиш жараёнида хосил қилинган ҳукмлар, тушунчалар, хулосалар, фаразлар (тахминлар), чиқарилган қарорлар чин ёки чин эмаслигини белгилаб олади. Инсон мустақил ва соғлом фикрлай олиш орқали воқеликни умумлаштириб, билвосита ва бевосита акс эттиради, нарса ва ҳодисалар ўртасидаги ички, мураккаб боғланишлар, муносабатлар, хоссалар, хусусият ҳамда механизмларни англаб етади. Бинобарин, инсон муайян қонун, қонуният ва қоидаларга асосланган ҳолда табиий, ижтимоий ҳодиса ва воқеаларнинг вужудга келиши, кечиши, ривожланиши ҳамда оқибатини олдиндан кўриб туриш имкониятига эгадирлар.

Одатда, фикр юритиш воқеликни умумлаштириш даражасига, муаммони ечиш воситаси хусусиятига, объектнинг субъект учун янгилиги шахснинг фаоллик кўрсаткичга кўра бир неча турларга ажратилиб таҳлил қилинади. Мустақил ва соғлом фикрлай олиш ақлий фаолият сифатида олиб қаралганда, инсон томонидан масалалар, топшириқлар ечиш назарда тутилади. Уларнинг шартлари, моҳияти, тузилиши, шакллари ва шахснинг англаш имкониятлари кузатилади.

Масала, муаммо, топшириқларни ечиш шахснинг эҳтиёжи, қизиқиши майли,

қобилияти, истеъдоди, салоҳиёти билан боғлиқ равишда олиб қаралади. Уларнинг талабларини қабул қилиш, муайян қарорга келиш, воситалар қидириш мустақил ва соғлом фикр юритишнинг мустаҳкам негизини ташкил қилади.

Мустақил ва соғлом фикр юритиш фаолиятида, муаммо ечимини қидиришни бошқаришда, борлиқни инъикос қилишда инсоннинг хис – туйғулари, кечинмалари, фавқулоддаги вазиятлар, объектив ва субъектив шароитлар алоҳида аҳамият касб этади.

Ижтимоий ҳаётда, таълим жараёнида ва ишлаб чиқаришда шахслараро (объектив ва субъектив) муносабатлар алоқалар, ҳамкорликдаги ақлий ва жисмоний меҳнат маҳсули, муомала меъёри, мустақил ва соғлом фикрлаш мажмуаси тариқасида юзага келади.

Жамоада танқид, ўзини-ўзи танқид қилиш, баҳолаш, назорат қилиш, текшириш, бошқариш, ривожлантириш, намоён қилиш, гуруҳий мулоҳаза, мушоҳададан иборат мустақил ва соғлом фикр юритиш сифатлари шаклланади.

Инсонни инсон томонидан идрок қилиниши, яъни нотаниш шахснинг руҳий ҳолатини аниқлаш тахмин қилиш, энг зарур аломат ва белгиларни тўплаш ҳам мустақил фикрлаш махсулидир. Мазкур мураккаб босқичли билиш жараёни инсондан иродавий зўр бериш, ақлий жиддийликни, онгли муносабатни, барқарор вазиятни, қулай шарт-шароитни талаб қилади, муайян хулосага келинади.

Мустақил ва соғлом фикр юритиш жараёни, муаммоли вазият вужудга келишидан бошланади. Лекин мазкур вазият туғилиши, ечими бу билан тугалланмайди. Инсонда билишга нисбатан мойиллик, ихтиёрсиз хатти-ҳаракат муаммоли вазиятгача ёрқин бўлмаган носизликларни излаб топиш каби ҳолатлар юзага келади, сўнг туб маънодаги ечимга муҳтож муаммоли вазият яралади ва ниҳоят унинг ечими топилса-да, лекин билишнинг муаммодан кейинги босқичи фикрнинг ўз йўналишида ихтиёрсиз давом этаверади.

Ўқув фаолиятида фикр юритишнинг, тафаккур қилишнинг ўзаро мустаҳкам боғланган берк занжири вужудга келади.

Ҳар бир инсон ўз ақл-идроки, тафаккурининг теранлиги, интеллектуал шаклланганлигига хос ва мос ҳолда муаммоларни ечади ва ҳаётга жорий этади. Шу йўсинда шахснинг мустақил ва соғлом фикрлаш қобилияти сайқаллашиб бораверади.

ТАБИИЙ ФАН ВА ИЛМИЙ-ОММАБОП КИТОБ, ЖУРНАЛЛАРНИНГ КАСБ -ҲУНАР КОЛЛЕЖИ ЎҚУВЧИЛАРИ ҲАЁТИДАГИ РОЛИ

Б.М.РАХМОНОВ, С.Ш.АЗИЗОВА – ТИМИ

Замонавий фанлар ютуқларини тарғибот қилиш ишлари ҳозирги кунда қанчалик қийинлашмасин, кўпгина олимлар билимларини оммалаштириш йўлида бор кучларини сарфламоқдалар.

Албатта, хозирги кунда кенг оммага, масалан, элементар зарраларда корпускуляр ва тўлқин хусусиятларининг мавжудлигини тушунтириш осон эмас. Бироқ инсоният тарихида бундай ҳолатлар кўп учраган. Жумладан, машхур Ньютон ва

Лейбниц замонларида фақат баъзиларигина дифференциал ва интеграл ҳисобларини тушуниб етганлар. Ҳозирги кунда эса, бу тушунчаларни махсус, касб-ҳунар таълим муассасалари дастурида баён этиш зарурияти туғилди.

Фаннинг кишилик жамиятида роли кундан кунга ортиб бормоқда. Бу вазият миллиардлаб кишиларнинг замонавий илмий ютуқлардан хабардор бўлишлик заруриятини туғдиради. Аммо илмий ютуқлар, айниқса, математика ёки физикадагиси, шунчалик абстракт, шу даражада ўзига хос шаклга эгаки, уларни ўзлаштириш ҳатто мутахассисларнинг ўзларига ҳам қийин бўлмоқда. Шундай бўлсада, фанимизда қўлга киритилган натижаларни асосийлари кенг оммага етиб бориши керак, чунки улар маълум даражада бизнинг дунёқарашимизни белгилаб беради.

Илмий-техникавий ўзгаришлар шу даражада тез бўлмоқдаки, улар ҳақида кишиларни хабардор қилишга вақт етишмаяпти. Шундай экан, олимлар бу муаммони ҳал этишда янада тезкорлик билан ҳаракат қилишлари лозим.

Ҳозирги кунда касб-ҳунар таълим муассасалари ўқувчиларининг табиат ҳақидаги, унинг ядро физикасига оид томонлари ҳақидаги билимларимиз сифат жиҳатдан ўзгаради. Уткан хабарлар оқимида янги билимлар аста-секин йиғила борди. Оқимни таҳлил қилиш, ундан муҳим томонини аниқлаш осон эмас. Лекин ҳақиқий олимнинг мақсадини, муҳитига кўра билиш билан бирга, у ҳақда содда ва тушунарли қилинган ҳаракатлар зое кетмаганига ишонтиришдан иборат.

Замонавий фаннинг ютуқлари инсоният олдида, тинчлик мақсадларида фойдаланишнинг мислсиз имкониятларини очиб бериш билан бирга ўзига турли хил ҳарбий қўлланишлар хавфини ҳам сақлайди. Атом энергиясининг кашф этилиши, атом электростанциялари, атом кемалари, радиоизотоплардан фойдаланишнинг кенг имкониятларини таклиф этиш билан бирга унинг энг кучли ҳарбий қуролни яратишига ҳам сабаб бўлди. Ернинг сунъий йўлдошлар об-ҳаво масалалари ёки улкан масофаларга телеэшиттиришларда хизмат қилиши мумкин. Инсониятни бўлиши мумкин бўлган хавф-хатарлар тўғрисида қанчалик кўп хабардор қилинса, тинчликни сақлаш учун кураш шунчалик самарали бўлади. Ҳозирги давр илмий натижалар кўлами ўта тезлик билан кенгайиб бормоқда, уни кенг омма, шу жумладан, илмий жамоатчилик ҳам тушуниши мумкин эмас. Уни фақат тор доирадаги мутахассисларгина тушуна оладилар. Агар мазкур натижалар қандайдир моддий маҳсулот ёки технологияга айлантирилмас экан, у ҳолда фан кенг оммага тушунарсиз норсал нарса бўлиб, унчалик аҳамиятсиз бўлиб қолади. Ана шундай вазиятда илмий натижаларни ёритадиган китоблар ва илмий-оммабоп журналлар кишилар тасаввуридаги «бўшлиқ»ни тўлдиради.

Илмий-оммабоп китоблар муаллифлари касб-ҳунар таълим муассасалари ўқувчиларининг ҳозирги замон фанини фақат ақлий, мантиқий ва математик мулоҳазалари ёрдами билангина осонгина тушуниб ўтиш даражасида эмаслигини унутмасликлари керак. Тушуниш учун сезги, ҳис-туйғу ва фаннинг улуғлигидан завқланиш лозим. Ана шунинг учун рисола, ёшларнинг ақли ва сезгиларига бир вақтда таъсир этадиган даражада ёзилиши керак.

Китоб инсонда илмнинг қандайдир бир соҳасига қизиқиш уйғотадиган қилиб ёзилиши, унда фаннинг асосий йирик муаммолари кўрсатилиб, ёшларни фан «хаёлпарастлари»га айлантириши керак. Шундан кейин уларда янада аниқроқ ўрганиш, ҳозирги замон фанининг ютуқлари тўғрисида кўпроқ билиб олиш истаги пайдо бўлади. Ана шу вақтда ёшларга жиддий илмий-оммабоп кито-

блар ва у танлаган соҳага оид мақолалар тутқазиш керак. Бундай асарлар, одатда, йирик олимлар томонидан ёзилиши лозим.

Таниқли физик олим Вильгельм Конрад Рентген ўтган асрнинг кўпгина немис олимлари каби фанни «оммалаштириш»га қарши эди. У оммабоп рисолалар муаллифлари бўлган бошқа буюк физиклар - Гельмгольц, Мах, Больцман, Оствальдлардан фарқли ҳолда, оммабоп хабарлар, маърузалар ёки монографиялари билан чиқмаган, балки оммабоп китоблари орқали оламшумул шон-шуҳратга эришган эди.

Ҳозирги вақтга келиб фан материя сирлари томон янада чуқурлашди, техника эса, асримиз бошидаги фантастларнинг кўпгина далил орзуларини рўёбга чиқарди. Халқимизнинг маданияти ва таълимининг умумий даражаси ортди, ёшларнинг талаблари ҳам ўсди. Илмий-оммабоп рисолаларга бўлган эҳтиёж ҳам беқиёс ортди. Машҳур инглиз олими ва публицисти профессор Жон Берналнинг ҳисобига кўра, техниканинг ва уни озиқлантирувчи фаннинг илгарилаб борувчи ҳаракатига улгириш учун ҳозирги замон индустрияси илғор тармоғининг ҳар бир ходимини камида бир неча йил қайта ўқитишга тўғри келади.

Бизнинг давримизда фаннинг гуркираб ривожланиши инсон турмушининг ҳамма жабҳасида ўз изини қолдирмоқда, илмий ютуқлардан фойдаланиш эса ишлаб чиқаришнинг ҳамма соҳасидаги миллионлаб ходимларнинг кундалик иши бўлиб қолмоқда, кишиларнинг маданий савиясига, биринчи галда, меҳнатнинг маданий даражасига талаб тобора ошмоқда. Фан-техника ижодиёти меҳнат фаолиятининг муҳим ва зарур элементи ҳисобланган янги типдаги ходимни шакллантириш, ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг қонуни бўлмоқда. Зотан, ўзи танлаган касб бўйича чуқур билимларга эга бўлиш, ўз маҳоратини мунтазам такомиллаштириб бориш ҳар бир касб-ҳунар таълим муассасалари ўқувчиларининг муҳим эҳтиёжига айланмоқда.

Шарқ донишмандларидан бири: «Билим – барча фалокатлардан сақловчи қалқон» – деган экан. Мана бугун, ўзимизнинг маънавий қайта тикланишимизнинг уйғун жараёнида улуғ аждодларимизнинг – фақат билим, жумладан, физика соҳасидаги билим инсонни эркин, кучли ва улуғвор қилади, деган доно фикрларини алоҳида эслаб ўтиш лозим.

Дарҳақиқат, ҳар бир давлатни буюк давлат қиладиган куч унинг турли соҳаларидаги мутахассислари ва фанни ривожлантирувчи олимларидир, деб бежиз айтишмаган. Унинг устига илғор техника жиҳатидан ривожланган мамлакатлар билан бир сафда тура билиш учун тоқат билан, тартибли меҳнат қилиш керак.

Фан универсал табиат бўлганлигидан, олимлар ўртасида доимий чамбарчас алоқа бўлиши, унга талантли ёшлар жалб этиб турилиши керак.

Акс ҳолда, фан ўлади ва унинг ҳаётга татбиқ этилишидаги барча ҳаракатлар тўхтаб қолади. Ҳозирги давр шароитида «Ўқимишли, зиёлиларни қадрламайдиган халқ – ҳалокатга маҳкум» деган абсолют қоида мавжуд.

Бугунги кунда биз ҳали ҳам ўз мавқеимизни сақлаб турибмиз, лекин эртага фан олға томон яна бир қадам ташлайди ва у вақтда саводсиз кишиларнинг ҳеч бир ёлвориши эшитилмай қолади.

Олимнинг меҳнати роҳатланиш манбаидир. Ҳар бир олим максимал даражада «қобилиятига кўра билим бериш»га интилади. Олим учун унинг изланиши моддий томондан алоқадор бўлмасдан, ўз қизиқишининг маҳсулидир.

ИЖТИМОИЙ МУҲИТНИ СОҒЛОМЛАШТИРИШ ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРДА ХУЛҚ ОҒИШИНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

И.М. САТТАРОВА, Ш.ТУРДИЕВА– АДУ,
М.Д.СОБИРЖОНОВА – Андижон педагогика коллежи ўқитувчиси

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ҳар томонлама камол топган, жамиятга, турмушга мослашган, таълим ва касб-ҳунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароитларни яратишни, жамият, давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутади. Зотан, ҳар томонлама баркамол, касбий маҳорат сирларини пухта эгаллаган мутахассислар юрт фаровонлигига муносиб ҳисса қўша олади.

Халқ таълими тизимида фаолият юритаётган психолог ўз фаолиятида педагогик жамоа, ота-оналар, васийлар, тиббиёт ходимлари, ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва психологик-педагогик ташхис Марказлари мутахассислари, балоғатга етмаган ўсмирлар билан ишлаш тузилмалари, маҳалла фуқаролар йиғини ва жамоатчилик ташкилотлари билан узвий алоқада ҳамкорлик қилади. Ўқувчилардаги психологик хусусиятлар, ривожланишида ўзига хос томонлар, улар ўртасида салбий одатларнинг олдини олиш ва бошқа масалалар доирасида психотренинг ва психокоррекцион ишларни олиб боради.

Амалиётчи психолог ўз фаолиятида ўқувчиларнинг, педагогик жамоа аъзоларининг психологик саломатлигини муҳофаза қилади, ўқувчиларни индивидуал ривожланиш йўналишларини аниқлайди ва уларнинг баркамол шахс бўлиб шаклланиши учун маънавий-руҳий шароит яратади.

Вояга етмаганлар ўртасида хулқ оғиши муаммосини ўрганиш натижаларидан маълум бўлишича, ўсмирда хулқ оғиши бирданига вужудга келмайди. Унинг ғайри қонуний хатти-ҳаракатга қўл уриши камида бир йил ёки бўлмаса икки, уч йиллар оралиғида ўсмир шахсининг деформациялашув даражасига қараб амалга ошади.

Маълумки, ўсмирнинг оила ва катта ёшдаги кишилар назоратидан четда қолиши, ўқишга нисбатан қизиқишнинг сусайиши, зарарли одатларга берилиш, турли хил қонунбузарликни содир этиши, умумий тартиб интизомни бузиш ва шахслараро муносабатлардаги салбий ўзгаришлар хулқ оғишининг келиб чиқишига сабаб бўлади ва улар хулқида ўзгаришларни келтириб чиқаради. Бундай ўзгаришларга баъзан ота-оналар ва мактаб жамоаси аъзоларининг кўзлари тушмаслиги мумкин эмас. Аммо ота-оналар ва атрофдагиларнинг ўсмир хулқидаги бундай ўзгаришларга бирида бўлмасада, иккинчисида кўзи тушишлиги аниқ. Шунинг учун ушбу бир-бирини тўлдирувчи икки ижтимоий тарбия масканининг болалар ва ўсмирлар ўртасидаги хулқ оғишининг олдини олишдаги ўрни беқиёс каттадир. Аммо болалар ва ўсмирлар жиноятчилигининг олдини олишда бу икки ижтимоий институтнинг ўрни, таъсири негадир кейинги йилларда кўзга ташланмай бораяпти. Хўш бунинг сабаби нимада бўлиши мумкин? Бизнингча, бунга энг аввало улар ўртасидаги мустаҳкам ўзаро алоқанинг, узвийликнинг

йўқолиб бораётганлиги сабаб бўлса, иккинчидан ота-оналар ва мактаб ўқитувчиларининг болалар тарбияси уларнинг маънавий-ахлоқий камолоти билан жиддий шуғулланмаётганликлари ва болалар фаолияти, уларнинг бўш вақтларини назорат қилмаётганликлари бунга сабаб бўлмоқда. Шу боисдан болалар ва ўсмирлар жиноятчилигининг олдини олишда оила ва педагогик жамоа муҳитини соғломлаштириш, улар ўртасида ўзаро ҳамкорликни юзага келтириш муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, оила ва теварак-атрофдаги муҳит индивиднинг ижтимоийлашувида катта ўрин тутади. Шундай экан, оила ва теварак атрофдаги муҳитни соғломлаштириш болалар ва ўсмирлар ўртасидаги турли хил кўринишдаги хулқ оғишининг, шу жумладан, жиноятчиликнинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга эканлигини унутмаслигимиз керак.

Оилада ота ёки онадан бирининг ёки иккаласининг ҳам йўқлиги болага кучли эмоционал йўқотиш сифатида таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳатто, низоли вазиятлар кўплаб учраб турадиган носоғлом оилада ўсаётган ўсмир учун ҳам ота-онанинг ўрни беқиёс ҳисобланади. Ўсмир учун ота-она меҳри турли хил оилавий уруш-жанжаллардан, муаммолардан устун туради. Шу боисдан болалар хулқ-атворига кучли таъсир кўрсатувчи омил бу ота-она ва оила аъзоларининг таъсири бўлиб ҳисобланади. Шундай бўлишига қарамасдан жамиятимизда ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этиш, ота-оналарнинг ўз фарзандларини бир умрга ташлаб кетишлари, болалар тарбияси билан жиддий шуғулланмасликлари ҳамда улар фаолиятини назорат қилмаслик ҳолатлари учраб турмоқда. Бундай ҳолатлар, ўз навбатида, болалар ва ўсмирлар ўртасида жиноятчиликнинг ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Демак, айтиш мумкинки, болалар ва ўсмирларнинг ота-оналари бағрида бўлишини таъминлаш, уларнинг тарбиявий таъсир кўрсатиш даражасини ошириш, вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Шу билан бир қаторда, оила ва оила аъзоларининг болага салбий таъсир кўрсатиш ҳолатларига имкон қадар чек қўйиш, вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Носоғлом муҳитли оилани соғломлаштириш учун, энг аввало, қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

Биринчидан, оилада ота-она болаларнинг истак ва қизиқишларига мос равишда бошқара билиши лозим бўлса, иккинчидан оилада ҳар бир болага уларнинг индивидуал-психологик хусусиятларидан келиб чиқиб муомила муносабатда бўлишлик талаб этилади. Бу ўринда хулқ-атвори деморализациялашган ота-оналарни болалар қизиқишларини бошқаришга йўл қўймасликка ҳаракат қилиш керак бўлади. Акс ҳолда, бундай ота-оналарнинг ўзлари болаларда салбий хулқнинг келиб чиқишига имконият яратишлари мумкин.

Маълумки, ҳеч бир ота-она болалари хулқ-атворида салбий иллатларнинг келиб чиқишини хоҳламайди. Лекин улар хоҳламасаларда болалар хулқида ўзгариш келиб чиқади. Бунинг сабаби сифатида оилалаги криминоген муҳит ва ота-оналарнинг салбий хулққа эга бўлиши тарбиядаги йўл қўйилган нуқсонлар намоён бўлади. Чунки, оиладаги муҳит, айниқса ота-она хулқи кучлироқ таъсир кучига эгадир. Бундай оилаларда яшаётган болалар ва ўсмирларда оилавий муҳитга боғлиқ бўлган хулқ оғишининг келиб чиқиши муқаррардир. Бундай ҳолатда ота-она ва оила аъзолари хулқини, оилавий муҳитни соғломлаштириш чора-тадбирларини кўриш зарур бўлади.

Кузатишларимизга қараганда, кўпинча ота-оналар ва педагоглар болалар ва ўсмирлар жиноятчилигининг олдини олишга ёрдам қилиш кераклиги, қандай йўл-йўриқ ва усуллардан фойдаланиш зарурлиги масаласида қийналадилар. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, болалар ва ўсмирлар ўртасида хулқ оғишининг олдини олишда ҳеч қандай махсус ишлаб чиқилган йўл-йўриқ ёки усуллардан фойдаланиш талаб этилмайди. Аксинча, барча тадбирларни одатий тарбиявий восита ва болаларнинг умумий хулқ-атворини соғломлаштиришга қаратилган тадбирлар орқали амалга ошириш мумкин.

Шуни унутмаслик керакки, профилактик чора-тадбирларни болалар ва ўсмирларда жиноятчилик кўчасига кириб кетиш хавфи туғилмасдан қўлланилиши яхши натижа беради. Профилактик тадбирларни оилавий носоғлом муҳитнинг болага таъсири сезилганда, оиладан ташқарида хавфли таъсирлар юзага келганда, оилавий тарбияда хатоликка йўл қўйилганда ва болалар қаровсизлиги ҳолатларида амалга оширилиши янада мақсадга мувофиқдир. Болалар хулқидаги ўзгаришларнинг олдини олиш чора-тадбирлари оилада ва мактабда бир хил суръатда амалга оширилиши керак. Ўрни келганда оила ва мактаб умумий тарбияловчилик вазифасини, ўрни келганда эса профилактик таъсир кўрсатувчилик вазифасини амалга ошириши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки, вояга етмаганлар ўртасида хулқ оғишини ва жиноятчиликнинг олдини олиш тадбирлари болалар ва ўсмирларнинг ёш ва индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилишини таъминлаш, вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олишда мактаб, маҳалла ва оила ҳамкорлигини юзага келтириш, ижтимоий ҳамда оила муҳитини соғломлаштириш ва шу кабилар асосида олиб борилса мақсадга мувофиқ бўлади.

АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ ВА ФУҚАРОЛАР ПОЗИЦИЯСИ

Ж. ОЧИЛОВ – ДЖКА

Жамиятимиз ривожида ахборот ва сўз эркинлиги воситасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш муҳим ўрин тутади. Бунда, айниқса, фуқаролик позициясини такомиллаштириш асосий масалалардан бири ҳисобланади. Президентимиз И.А.Каримов томонидан илгари сурилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»да таъкидланганидек, «фуқароларнинг ахборот соҳасидаги ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласи инсоннинг ахборот олиш, ахборотни ва ўз шахсий фикрини тарқатиш ҳуқуқи ва эркинлигини ўзида мужассам этади»[1]. Бу масалада ахборот хавфсизлиги муҳим аҳамиятга эга. Чунки *ахборот хавфсизлиги* фуқароларнинг ахборот ва сўз эркинлигини рўёбга чиқаришда ҳаққоний маълумотларни тарқатиш, узатиш ва таҳлил қилиш билан

[1] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010.

таъминланади. Бунинг акси ўлароқ, сохта ва ёлғон ахборотларни тарқатиш, узатиш ва тақдим этиш жамият ахборот хавфсизлигига путур етказади. Бундай ҳолат муайян хорижлик сиёсий кучларнинг мақсад-муддаосига айланиб бормоқда ва улар Интернет имкониятларидан фойдаланиб, бирор мамлакат ёки жамият ҳақида ёлғон ахборотларни тарқатмоқда. Натижада айрим мамлакатларда фуқароларнинг ўз жамияти ва тараққиёт йўлига бўлган ишончи сусаймоқда. Шу маънода ахборот хавфсизлигига зарарли таъсир кўрсатувчи омилларга қарши *фуқаролик позициясини* шакллантириш муҳим вазифалардан биридир.

Фуқаролик позицияси – бу жамият аъзоларининг сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий, маданий, ғоявий ва маънавий жиҳатдан қатъий ва мустаҳкам қарашга эга бўлишидир. Фуқаролар мазкур хусусиятларга, асосан, ўз позициясини намоён қилади ва ахборот хавфсизлигини таъминлашда у муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг шаҳар ва қишлоқларида оммавий ахборот воситалари, уларнинг нодавлат шакллари, айниқса, Интернет жадал ривожланиб бормоқда. Ҳар қандай ёшдаги фуқаро кабелли телевидиния ёки Интернет воситасида хоҳлаган ахборотни олиши мумкин. Аммо бу ахборот воситаларида тарқатилаётган барча маълумотларнинг ҳаққонийлигига ҳеч ким кафолат бермайди. Шу маънода ахборот олиш, уни таҳлил қилиш ва ҳаққоний маълумотларни ажрата билиш кўникмасига эга бўлиши керак.

Фуқароларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашдаги позициясини мустаҳкамлаш қуйидаги тартибда амалга оширилади: *сиёсий* жиҳатдан ҳушёр ва огоҳ бўлиш, *ижтимоий* жиҳатдан фуқаровий фаоллик кўрсатиш, *ҳуқуқий* жиҳатдан ахборот олиш ва тарқатиш қоидаларига риоя қилиш, *маданий* жиҳатдан керакли ахборотни истеъмол қилиш кўникмасини эгаллаш, *ғоявий* жиҳатдан миллий ғоя тамойилларини ўзлаштириш ва *маънавий* жиҳатдан эса ахборот соҳасида масъулиятли бўлиш. Бундай асослар фуқароларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашдаги позициясининг маъно-мазмунини белгилайди.

Биз фуқаролар позицияси тушунчасини қуйидагича тасаввур қиламиз (чизмаси):

Фукаролик позицияси телерадио, матбуот, интернет каби оммавий ахборот воситаларидан эълон қилинаётган турли хил ахборотлар оқимидан ҳаққоний ва тўғри, соғлом ва асосли маълумотларни олиш, истеъмол қилиш ҳамда узатишнинг кучли танчи сифатида кўзга ташланади. Шу сабабли ахборот хуружини уюштирадиган ғаразгўй кимсалар фукаролик позициясини издан чиқаришга уринади ва бу жамиятда ахборот хавфсизлигини издан чиқаради.

Мамлакатимизда фуқаролик позициясини мустаҳкам ва такомиллашишини юзага келтирувчи шарт-шароитлар мавжуд. Уларнинг энг муҳимлари қуйидагилардан иборат:

биринчидан, аҳолимизнинг саводхонлик даражаси юқори бўлиб, фуқароларимиз ўрта ва ўрта махсус ва олий маълумотли;

иккинчидан, сиёсий тушунчалари юксак даража;

учинчидан, жамиятда ахборот олиш ва узатиш эркинлиги мавжуд (оммавий ахборот воситалари замонавий даражада ривожланган);

тўртинчидан, моддий фаровонлик ортиб бормоқда ва ҳ.к.

Мазкур шарт-шароитлар фуқаролик позициясини талаб даражасида бўлишини таъминламоқда. Шу сабабли жамиятда фуқаролик позицияси омилидан унумли фойдаланиш тақозо этилади.

Фуқаролар ахборот хавфсизлигини таъминлашда қуйидаги механизмлар воситасида ўз позицияси билан фаол иштирок этади.

Демак, турли зарарли таъсирларга қарши курашишда ахборот хавфсизлигининг ўрни беқиёсдир. Ўз навбатида, маърифий ахборот хавфсизлигини таъминлаш фуқароларнинг фаол позициясига таянади. Бу масалани атрофлича тадқиқ этиш зарурат бўлиб турибди.

МАЪНАВИЯТНИНГ УЛУҒВОРЛИГИ

Н.ХУШВАҚОВА, А.МАМАТҚУЛОВ – АДУ

Баркамол шахсни тарбиялаш барча даврларда муҳим ижтимоий талаблардан бири бўлиб келган.

Республикамиз мустақилликка эришгач таълим-тарбия жараёни қайта кўриб чиқилиб уни ривожлантириш учун бир қанча янги асослар юзага келди. Жумладан, «Таълим тўғрисидаги» Қонун, «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг яратилиши таълимни тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш имкониятини берди.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ўзининг бир қанча нутқ ва рисолаларида истиқболга эришишнинг йўллари, тамойилларини аниқ ва равшан кўрсатиб берган. Жумладан, «Юксак маънавият-енгилмас куч», «Истиқлол ва маънавият», «Ўзбекистоннинг сиёсий ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари», «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида», «Баркамол авлод орзуси» каби асарларида жамиятнинг маънавий жиҳатдан янгиланиши ва ривожланишининг асосий негизлари баён этилган.

Ўтиш даврининг энг асосий хусусиятларидан бири – бу жамиятнинг маънавий жиҳатдан янада юқори поғонага кўтарилишидир. Чунки ўтиш даври биринчи галда жамиятдан маънавий ўсишни талаб этади. Маънавий ўсиш ўз навбатида фан-техника, маданият, санъат ҳамда иқтисодий ривожланишига асос бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда маънавий фазилатларни тарбиялаш масаласи ўта долзарб масаладир.

Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да ҳар томонлама баркамол шахс-фуқарони шакллантириш назарда тутилган. Бундай натижага эришиш учун таълим-тарбия жараёнининг уйғунлигини таъминлаш, тарбия жараёнининг қонуниятларини чуқур ўрганиш ва бугунги кун талабларига жавоб бера оладиган баркамол ёш авлодни тарбиялаш усулларини тақиқ қилиш лозим.

Юртбошимизнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» номли асарларида шундай фикрлар қайд этилган: **«Ватанимизнинг келажаги халқимизнинг эртанги куни, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори, фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Биз бундай ўткир ҳақиқатни ҳеч қачон унумаслигимиз керак».**

Бизга маълумки, бугунги кунга келиб турли хилдаги ядровий урушлардан кўра инсонларнинг қалби ва онгини захарлашга қаратилган мафкуравий курашлар барча мамлакатлар хавфсизлигига жиддий хавф туғдирмоқда. Президентимиз таъкидлаганидек, – «эндиликда ҳарб майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани ҳал қилади». Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик керак. Чунки кишилар, айниқса, ёшлар онгини захарлаш ва

уларни ўзларига оғдириб олиш орқали давлатни ичдан емириш ва мавжуд тузумни ағдаришга интилиши жуда кўплаб диний экстремистик гуруҳ ҳамда оқимларнинг асосий қуроли бўлиб қолди.

Мазкур салбий оқибатларга олиб келувчи мафкуравий таъсирларнинг олдини олиш учун нима қилиш керак, деган савол туғилади. Ушбу ҳолатнинг олдини олиш учун Президентимиз И.А.Каримов таъбири билан айтганда: «...одамларимиз, авваломбор, ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унутмаслик, ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва хурмат қилиш фазилатини қарор топтириш. Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман, деб, ғурур ва ифтихор билан яшашига эришишдир. Фарзандларимиз юрагида она Ватанига, бой тарихимизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур».

Халқимизнинг миллий ғоя ҳамда миллий мафкурасини шакллантириш, ёшларимизни зарарли мафкуралардан ҳимоя қилиш, уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаб, онгли, билимли ҳамда Ватан тараққиёти учун хизмат қиладиган қилиб вояга етказиш борасида Президентимиз И.А.Каримов ўзининг бир қатор, жумладан, «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда», «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз», «Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончидир», «Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин» каби асарлари мавжуддир.

Мамлакатимиз олдига қўйган мақсадларига эришишда, халқимиз ва ёшларимизнинг ижтимоий фаоллигини оширишда тубислоҳотлар, янги жамиятни барпо этиш, жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш ҳозирги давр талаби эканлигини унутмаслигимиз лозим. Бу жараёнда юзага келган иқтисодий, маънавий муаммоларнинг онгли ечимини, ижтимоий фаолликни амалга ошириш шарт. Бўлаётган ўзгаришларни илмий тафаккур орқали қабул қилиш, мантиқий асослаш керак.

Юқорида билдирилган фикрларга хулоса тариқасида шуни таъкидлаш лозимки, мамлакат равнақи, унинг эртанги порлоқ келажагини яратадиган ёшлар қалбига миллий қадриятлар, халқимизнинг бой тарихи ва маънавий мероси анъаналарини чуқур сингдириб, уларни ватанпарварлик, фидоийлик ҳамда умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш ҳар бир ўқитувчи, ҳар бир ота-она қолаверса, ҳар бир фуқаранинг бурчи. Бунинг учун имкониятлар етарли, фақат ҳар биримиз бу масъулиятни чуқур ҳис этиб, куч-ғайратимизни сафарбар этишимиз лозим. Зеро, Президентимиз таъкидлаганларидек, маънавиятли шахсни енгадиган куч йўқ. Маънавиятнинг улуғворлиги ҳам шундадир.

ПРЕЗИДЕНТ ИСЛОМ КАРИМОВ ИБРАТ ҲАҚИДА

М.П.Юнусова, Х.Ғозибоев, Д.Гоффорова АндДУ

Аждодларимиз бой маънавий меросининг чуқур билимдони, уларнинг комилликка интилиш анъаналарига содиқ бўлган Юртбошимиз ибрат феноменининг ижтимоий тарбиявий аҳамиятига ҳамиша ҳам кўпроқ эътибор қаратмоқда. Чунки бу феномен Президент наздида замондошларимиз учун ўтмиш билан келажакни боғловчи халқа бўлиб хизмат қилади.

Ислом Каримов, аввало, аждодларимизнинг ибратли ҳаётидан ўрнак олиш, уларга муносиб ворис бўлиш, уларнинг орзуларини рўёбга чиқариш учун интилиш зарурлигига кишилар эътиборини тортади. Айниқса, миллий ғоямизнинг ижтимоий негизини ифодаловчи миллий менталитетнинг тарихий заминига алоҳида эътибор бериб, Ислом Каримов шундай ёзади: «**Ҳар қандай босқин ва истилоларга қарамасдан, ҳар қандай оғир ва мураккаб шароитда ҳам ота-боболаримиз ўзлигини йўқотмасдан, маънавий ҳаёт мезонлари, одоб-ахлоқ қоидаларига амал қилиб, комиллик сари интилиб яшагани барчамизга ибрат бўлиб, куч-қувват бағишлаб келмоқда**».[1]

Ҳар бир инсон жамиятда муносиб даражада ўз «мен»лигини намоён қилиш истаги билан яшайди. Бундай истакка аждодларимиз қандай қилиб эришган? Аждодлардан ибрат олиш қилиб. Зеро, юқорида зикр этилганидек, буюк зотлар аввал ўтган, юксак чўққиларга эришган инсонлардан ибрат олганлар, уларга ҳавас кўзи билан қараганлар.

Аслида, ҳавас даражасидаги ҳар бир ибрат намунасида улуғ инсоний фазилатлар ўзига хос тарзда мужассамланган бўлади. Республикамиз Президенти Ислом Каримов ана шундай фазилатларни ўзида мужассам этган зотлар ибратини замондошларимиз учун ибратомуз талқин қилган. Биринчидан, ибрат бўлиш комилликнинг асосий аломати эканлигига урғу берди. Иккинчидан, аниқ далиллар ва ҳаёт билан боғлаб тушунтирди. Масалан, давлат арбобларига оид ибрат намуналарини кўрсатар экан, бир неча миқёсларда фаолият кўрсатган ва кўрсатаётган зотлар мисолида ибрат таснифини берди:

1.Амир Темур каби оламшумул шахслар ибрати;

2.Шароф Рашидов каби Ватанимиз фидойилари ибрати;

3.Маҳаллий ҳокимият тизимида жонбозлик кўрсатиб, атрофига ҳақиқий тадбиркорларни жипслаштирган кийбошчилар ибрати.

Ислом Каримов Амир Темурдаги инсоний фазилатларни шундай таърифлайди: «**Муҳаммад Тарағай Баҳодур ўғли Амир Темур ёшлик чоғидан мард, довюрак, ғурурли, ўткир зеҳн ва ақлу-идрок эгаси бўлиб ўсди. Турли дунёвий илмларни, ҳарбий санъатни эгаллади. Қуръони каримни ёд олди, ҳадис илмини ўрганди. Иймон-эътиқодли, ҳалол-пок инсон бўлиб етишди**».[2]

Юртбошимиз Амир Темурнинг барча ишларини ибрат намунаси сифатида баҳолайди. «**Биз ўзбекларни улуғ бунёдкор халқ деб дунёга тараннум этишимиз, аслида ҳам шундай. ЮНЕСКОнинг Париждаги қароргоҳида Амир Темур бобомизнинг тўйларини ўтказишдан мақсад нима эди? Бу комил инсоннинг, энг аввало, буюк давлат асосчиси, буюк бунёдкор, ижодкор шахс бўлганини, фан, маданиятга ҳомийлик қилиб, жаҳон цивилизациясига тараққиётига беқиёс ҳисса қўшганини оламга билдириш эди. Айни давлатчилигимиз асосларини яратиб кетган Темур бобомиз ғайрат-шижоати, юксак ақл-заковати, тадбиркорлиги, элпарварлиги билан бизга ҳамиша ибрат намунаси бўлиб қолғусидир**» – дейди Президент Ислом Каримов.[3]

---

[1] Каримов И. А. «Юксак маънавият – енгилмас куч». Тошкент. «Маънавият» 2008. 7- бет

[2] Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисодиёт, сиёсат, мафкура. Т.1 Тошкент, «Ўзбекистон», 1996, 360-бет

[3] Каримов И. А. «Тарихий хотирасиз келажак йўқ». /Каримов И. А. «Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз». Т.7. Тошкент. «Ўзбекистон» 1999, 142 – бет.

Юртбошининг талқинига кўра, ибратнинг тарбиявий моҳияти қуйидагиларда намоён бўлади:

Ёшлар келажакдаги жамиятда ўзига муносиб мақомга эга бўлиш учун кураша экан, буни улар муайян рамз, тимсол воситасида кўз олдида гавдалантиради. Масалан, мардликда Амир Темурдек, ватанпарварликда Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Паҳлавон Маҳмуддек буюк инсонлар сиймосини кўз ўнгига келтиришга интиладилар. Бунинг учун ёшлар бу зотларнинг ўз давридаги ижтимоий муаммоларни ечиш билан бизга ҳам хизмат қилганликларини билишлари лозим. Фақат тарихни яхши биладиган маърифатли кишиларгина буни эплайди.

Аммо Амир Темурнинг, Жалолиддин Мангубердининг мардлигию жасорати ҳақида билим ва тасаввурга эга бўлмаган кишилар шахсларнинг жасурлик, ватанпарварлик, қаҳрамонлик рамзи ва тимсоли ҳам эканликларини билмайдилар. Шунинг учун ўтмишдаги ибратли зотлар ҳаёти ва фаолиятига оид оилавий китоблар, аудио ва видео тасвирлар сериясини яратиш муҳим аҳамиятга эга. Оилада муайян ижтимоий аҳамиятли қадриятларга эътиқод шакллантирилса, мактабда, жамоада гоявий менталитет ва мафкуравий иммунитет шакллантирилади, мустаҳкамланади. Яъни бундай сиймолар ибраси билан тарихда қолгани тушунтирилади.

Амир Темурнинг мустақил ва мустаҳкам давлат барпо этиш, Бобурнинг маърифатли давлат барпо этиш истаги, орзу армони уларни жаҳонгир бўлишга ундаган, улар бундай ишларни уддалаш салоҳиятига эга бўлганлар. Бу сиймолар ибрати ёшларда мамлакатимизда барпо этилажак буюк давлат идеалларини шакллантиради.

Ислом Каримов «**Бобур биз учун том маънодаги буюк маданият, олий даражадаги шарқона одоб ва ахлоқ тимсолидир**»[1] деб эътироф этар экан, бизни у зотга муносиб ворис бўлишга даъват қилади. Ислом Каримовнинг таъкидлашича аввалги **аждодлар орасидан чиққан ибратли зотларнинг намуна қилиб келтиришдан мақсад шуки, ҳар бир инсон ўз умрини ана шу табаррук зотлар кечирган ибратли ҳаёти билан таққосляр экан, кўнглидан мен мана шу салафларимизга муносиб ворисманми, деган савол ўтсин. Улар шу қадар буюк мерос қолдирибди, мендан нима қолади, деган туйғу билан ўз фаолиятини баҳоласин.**

Бу билан Президент ибратнинг том маънодаги ижтимоий-тарихий қимматига, унинг келажакка йўналтирувчи функциясига эътибор бермоқда. Зеро, Ислом Каримов талқинида «**Ибратнинг маъноси жамиятимиз аъзолари ўзларида аждодларимиз ибратли ҳаётидан ўрнак олиб, она юртимиз – Ўзбекистонга садоқатли фарзандлар бўлиб хизмат қилиш, уни ёмон кўзлардан, ёвуз кучлардан асраш, керак бўлса, шу йўлда, ҳатто, жон фидо этишга ҳам қодир бўлиш**»[2]ни билдиради.

Президент Ислом Каримов мамлакатимиз истиқболидаги эркин демократик жамиятни яратувчи кучларга эътиборни қаратар экан хотин-қизларнинг жамиятдаги муносиб мақоми ва уларнинг яратувчилик фаолиятига урғу беради. «**Инсо-**

[1] Каримов И. А. Янгича тафаккурга кенг йўл. //Каримов И. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. Тошкент «Ўзбекистон» 1998, 5 – бет.
[2] Каримов И. А. Ватан мудофаачилари [illegible]. //Каримов И. А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. – Т.5. Тошкент, «Ўзбекистон» 1991, 254 – бет.

ният тарихи шундан гувоҳлик берадики, минг йиллар давомида ҳар қайси жамиятнинг маданий даражаси ва маънавий баркамоллиги аёлларга бўлган муносабат билан белгиланади. Айниқса аёлларга шарқона эҳтиром ва эъзоз биз учун ибратли меросдир.

Халқимизнинг буюк тарихида ўзининг жасорати ва матонати, ақлзаковати, нафосат ва назокати билан ўчмас ном қолдирган Тўмарис, Бибихоним, Гулбаданбегим, Зебуннисо, Нодира, Увайсий, Анбар отин ва бошқа юзлаб аёлларимизни эҳтиром билан тилга оламиз».[1]

Бу фикрларнинг амалий аҳамияти шундаки, ижтимоий ҳамжиҳатликка эришишнинг энг асосий бўгини мамлакат хотин-қизларининг жамиятда муносиб юқори мақомга эришишлари учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий ва услубий имкониятларини яратишдир.

Миллий мафкурамизнинг асосий гоялари сирасидан муносиб ўрин олган ижтимоий ҳамжиҳатлик ва миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик гоялари минглаб йиллар давомида минтақамизда яшаб келаётган туб миллатларнинг, улардан етишиб чиққан мутафаккирларнинг диққат марказида турган. Мустабид тузумлар (мўғуллар зулми, чоризм мустамлакачилик сиёсатига) қарши ҳаракатда туб миллат вакиллари, айниқса, ўзбек ва тожик халқлари елкама-елка туриб курашганлар.

Ислом Каримов бу ҳамжиҳатликни талқин қилар экан, шундай дейди: «**Мустабидликнинг энг оғир йилларида ҳам ўзбек ва тожик халқларининг асл фарзандлари Аҳмад Дониш ва Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдулла Қодирий ва Садриддин Айний, Чўлпон ва Абдурауф Фитрат дўсту ҳамкор бўлиб, маърифат йўлида биргаликда кураш олиб борганлар»**.[2] Чунки, ҳар бир ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар даврида истиқболни англашга ёрдам берадиган «**маънавият, маърифатни тарғиб қилиш ҳар бир зиёлининг виждон иши»...**[3]бўлиб, «**виждон амри билан иш тутувчи зиёли, маърифатчи, энг аввало, фидойи бўлмоғи, ўзидан кечмоғи керак**лигини билар, ҳис қилар эдилар.[4]

«XX аср бошидаги маърифатчилик ҳаракатининг намояндалари бойлик учун, шон-шуҳрат учун майдонга чиқишганми? Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунаввар Қори, Фитрат, Таваллолар мактаб очганлари учун биров маош тўлаганми? Биров уларга ойлик берганми? Албатта, йўқ. Улар ўт билан ўйнашаётганларини, истибдодга қарши курашаётганлиги учун аёвсиз жазоланишларини олдиндан яхши билганлар. Билатуриб, онгли равишда мана шу йўлдан борганлар. Чунки, виждонлари, иймонлари шунга даъват этган».[5] Туркистоннинг Россиядан мустақил бўлиш йўлида фидокор бўлган қирғиз, қозоқ ва бошқа халқлар илғор намояндаларининг ҳамкорлиги ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

[1] Каримов И. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисодиёт, сиёсат, мафкура. Т.1. Тошкент, «Ўзбекистон», 1996. 256 – бет.
[2] Каримов И. А. Ўзбекистонда Тожикистон Республикаси кунларининг тантанали очилиш маросимида сўзланган нутқ. //Каримов И. А. «Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз». Т.7. Тошкент. «Ўзбекистон» 1999, 107-бет.
[3] Каримов И. А. «Тарихий хотирасиз келажак йўқ». //Каримов И. А. «Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз». Т.7. Тошкент. «Ўзбекистон» 1999, 135-бет.
[4] Каримов И. А. Адолат. «Ватан ва халқ манфаати ҳар нарсадан устун». //Каримов И. А. «Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз». Т.7. Тошкент. «Ўзбекистон» 1999, 136-бет.
[5] Каримов И. А. «Тарихий хотирасиз келажак йўқ». //Каримов И. А. «Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз». Т.7. Тошкент. «Ўзбекистон» 1999, 136-бет.

Миллий ғоямизнинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳар бир фуқарода комиллик фазилатларининг мужассам бўлишига эришиш вазифасига тўхталар экан Ислом Каримов Ватан мукофотларига сазовор бўлган кишилар олдида нутк сўзлаб, уларнинг комил инсон сифатидаги ибратомуз ишлари катта аҳамият касб этганлигига эътиборни қаратди. **«Биз Ўзбекистоннинг келажаги шонли ўтмиши каби буюк бўлади, халқимиз фаровон турмуш ва осойишта ҳаётга албатта эришади ва шулар орқали жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллайди деб ишонч билдирар эканмиз, биринчи галда сиз каби фидоий, заҳматкаш, салоҳиятли, илму ҳунар эгаларига таянамиз».**[1]

Ўқимишли, олим кишилар жамиятнинг ибратли кишилари ҳисобланган. Ҳозир ҳам илм-фан ривожи учун жонбозлик қилаётган олимлар жамиятимизнинг мўътабар, ибратли тоифаси ҳисобланади. Ёшларнинг комил инсон бўлиб, илм-ҳунар эгаллашларида, жамият истиқболи учун фаол курашчи бўлиб етишишида улар қилаётган ишлар таҳсинга сазовордир. Бу ҳол Юртбошининг эътиборидан четда қолмади. Замонамизнинг энг фидойи олимларини ибрат қилиб кўрсатар экан, Яҳё Ғуломов каби фуқаролик жасоратини кўрсатган олимларни тилга олади. Унинг фикрича Яҳё Ғуломов «мустақил фикрга эга бўлган, керак бўлса, энг юқори лавозим эгасига ёқмайдиган тўғри гапни айта оладиган олим эди». Унинг фуқаролик жасоратига тўхталар экан Ислом Каримов таъкидлайди: «Тарихий тепаликларни ҳам текислаб пахта даласига айлантириш сиёсати авж олганда бунга қарши чиққан олим Яҳё Ғуломов бўлган».[2]

Мустақиллик йилларида мамлакатимиз тараққиётига оид, унинг ютуқларини ифода этувчи ва тарғиб қилувчи дадил фикрларни илгари сурган зиёлилардан бири Озод Шарафиддинов бўлган. Унинг фикр тарзини ***маънавий жасорат*** дея тавсифлар экан Ислом Каримов шундай ёзади: ***«Мен билган ва ҳурмат қиладиган маънавий жасорат соҳибларидан яна бири атоқли олим ва жамоат арбоби Озод Шарофиддинов эди».***[3] Юқорида зикр этилган далиллар шуни билдирадики, Ислом Каримов талқинида аждодларимиз ва замондош олимлар ҳамда иқтидорли зиёлиларнинг ютуқлари, ҳаётий тажрибалари, фазилатлари, тафаккур қудрати барча учун, аввало, ўсиб келаётган ёш авлодимиз учун ҳамиша ибрат намунаси бўлиб хизмат қилади.

МЕҲНАТ ВА КАСБ ТАЪЛИМИ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИМИЗ РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ

А.А.ЗАПАРОВ, А.ЮНУСОВ, А.А.ЗАФАРОВ,
М.ЎРИНБОЕВА – АндДУ

Истиқлол шарофати туфайли жамиятимизда чуқур маънавий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Жумладан, миллий маданий меросимиз, миллий қадриятларимиз тарихини ва мазмунини ҳар томонлама ўрганиш ва тиклашга давлатимиз томонидан катта эътибор берилмоқда.

---

[1] Каримов И. А. Ватан мукофотлари топширилди. //Каримов И. А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. – Т.5. Тошкент. «Ўзбекистон» 1997.

[2] Каримов И. А. «Тарихий хотирасиз келажак йўқ». //Каримов И. А. «Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз». Т.7. Тошкент. «Ўзбекистон» 1999. 151-152бет.

[3] Каримов И. А. «Юксак маънавият – енгилмас куч». Тошкент, «Маънавият» 2008. 167-168 - бет.

Меҳнат ва касб таълими йўналиши талабаларига бой миллий қадриятларимиз, уларни истиқлолимизни ҳар томонлама мустаҳкамлашда тутган ўрнини ўқув жараёнида сингдириб бориш имкониятлари мавжуд.

Ёшларимизни миллий қадриятларимиз руҳида тарбиялаш маънавий тарбиянинг ажралмас қисми бўлиб, бу масалага жиддий ёндашган ҳолда аниқ режа асосида иш олиб борилиши лозим. Ўқув фанлари мавзулари мазмунига мос ҳолда ҳамда касб-ҳунар таълими бўйича синфдан ташқари ишларни таҳлил қилиш натижасида талабаларга миллий қадриятлар ҳақидаги асосий тушунчаларни сингдириш қуйидаги структуравий кўринишда амалга оширилиши мумкин:

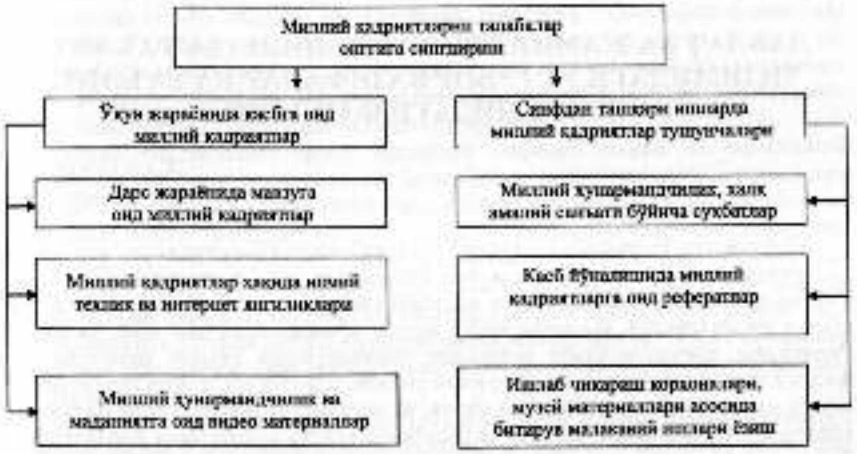

Дарс жараёнида миллий қадриятларни талабаларга тушунтириб боришда ўтилаётган мавзунинг мазмунига мос касб-ҳунар, маънавий-маърифий мавзуларда суҳбат, касбга оид видеофильмлар ва интернет маълумотларидан фойдаланиш мумкин. Мавзулар бўйича материал танлаш ўқитувчидан чуқур билим ва тажриба талаб қилади, акс ҳолда берилаётган материал ўқувчиларга зерикарли туюлиши мумкин. Дарс жараёнида ўқувчиларнинг толиққанлиги сезилса мавзуга оид (халқ амалий санъати, ҳунармандчилик, маданий меърослар) видеоматериаллар намойиш этишни тавсия қиламиз. Ўтказилган тадқиқотларимизда бундай видеоматериаллар талабаларда тетиклик ва яхши кайфият ҳосил қилиши кузатилди. Бундан ташқари кўргазмали материал сифатида қабул қилинган маълумотларнинг талабалар хотирасидаги яшовчанлиги анча узоқ давом этиши аниқланди.

Талабаларни миллий қадриятларимиз руҳида тарбиялаш синфдан ташқари ишларда, асосан, суҳбатлар, баҳслар, халқ ҳунармандлари билан учрашувлар, ушбу мавзулар бўйича реферат, курс иши, битирув малакавий ишлари тайёрлаш, шунингдек талабаларни техник ижодкорлик ишларига йўллаш каби шаклларда амалга оширилади. Курс ишлари ва битирув малакавий ишлари учун қуйидаги мавзуларни мисол сифатида келтириш мумкин: «Меҳнат ва касб таълими дарсларида талабаларга Миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунчаларини сингдириб бориш», «Меҳнат ва касб таълими дарсларида миллийлик масалалари», «Эркаклар миллий кийимларига замонавий кўриниш бериш ва уни мактаб

ўқувчиларига ўргатиш», «Умумтаълим мактаблари ва касб ҳунар коллежларида ўқувчиларга халқ амалий санъатини ўргатиш», «Умумтаълим мактаблари ва касб-ҳунар коллежларида зардўзлик бўйича тўгарак ташкил қилиш», «Аёллар миллий кўйлакларига безаклар беришда дизайн элементларини қўллаш», «Умумтаълим мактаблари ва касб ҳунар коллежлари ўқувчиларига ёғоч ўймакорлигини ўргатиш услубиёти» ва бошқалар.

Ўқув фанлари мазмунини миллий қадриятларимиз билан боғланган ҳолда ўқитиш ёшларимизни миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялашда ҳамда уларни маънавий етук мутахассислар бўлиб етишишида муҳим роль ўйнайди.

ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ РИВОЖЛАНИШИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДАГИ УСТУВОР ВАЗИФАЛАР ВА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДАГИ ФАОЛЛИК

Ж.ШОНАЗАРОВ,
Ҳ.ЭРГАШЕВА Қарши МИИ

Ўзбекистон Республикаси сиёсий мустақилликни қўлга киритгач, ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳаларида туб ислоҳотлар амалга оширила бошланди. Тоталитар бошқарув усули асосида иш юритилаётган халқ таълими тизимида ҳам сўнгги ўн йилликлар давомида юзага келган муаммоларни ҳал этиш вазифаси Республика ҳукумати ҳамда мутасадди ташкилотларни таълим тизимида ҳам жиддий ўзгаришларни амалга оширишга ундади. Дарҳақиқат, комил ишонч билан айтиш мумкинки, жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилаш, иқтисодиётда ва ижтимоий соҳаларда мўлжалланган устувор вазифаларни амалга оширилиши ўзининг ижобий натижаларини намоён қилмоқда.

Муҳтарам юртбошимиз Ислом Каримов мустақиллигимизнинг остонасидаёқ башорат қилиб таъкидлаган эдиларки, «...илм-фанда ҳам, техникада ҳам, технологияда ҳам, ишлаб чиқаришни ташкил этишда ҳам шитоб билан ишлаш, шунга яраша одамлар онгида, дунёқарашида ҳам ўзгаришлар бўлиши керак».[1] Жамият аъзоларининг моддий ва маънавий эҳтиёжлари, уларни қондириш йўлида ташкил этиладиган амалий ҳаракатлар ишлаб чиқариш жараёнини юзага келтиради. Мазкур жараёнда ижтимоий субъектларнинг у ёки бу товарларга бўлган эҳтиёжи, бошқа айтганда талаби ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминловчи асосий омил саналади. Ижтимоий субъектларнинг товарларга бўлган эҳтиёж (талаб)ларини қондириш мақсадида ишлаб чиқариш корхоналари ўз навбатини муайян маҳсулот (таклиф)ни тақдим этади. Бу эса, ўз-ўзидан, ишлаб чиқариш ва ижтимоий субъектга хос эҳтиёжлар ўртасида ўзаро мустаҳкам, қайтар алоқа мавжудлигини ифодалайди. Яъни:

1) ижтимоий субъектларнинг эҳтиёжлари ишлаб чиқариш жараёнини ҳаракатга келтиради;

2) ишлаб чиқариш жараёнида тайёрланган маҳсулот (товар)лар эса ижтимоий субъектларга хос бўлган моддий ёки маънавий эҳтиёжларнинг доимий равишда ўсиб, ортиб боришига таъсир кўрсатади.

[1] И. Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. - Т., 2011. - 77 б.

Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да ишлаб чиқариш кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмларидан бири сифатида эътироф этилади. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»да узлуксиз таълимни ислоҳ қилиш йўналишлари ҳам аниқ кўрсатиб берилган. Мазкур йўналишлар сирасига қуйидагилар киради: кадрлар салоҳиятини тубдан яхшилаш; педагогларнинг касбий нуфузини ошириш; давлат ва нодавлат таълим муассасаларининг турларини ривожлантириш; таълим тизимини таркибий жиҳатдан қайта қуриш; таълим дастурларини тубдан ўзгартириш; мажбурий ўрта умумий таълимдан ўрта махсус, касб-ҳунар таълимига ўтилишини таъминлаш; янги типдаги ўқув муассасаларини вужудга келтириш; янги касб-ҳунар ва мутахассисликлар бўйича кадрлар, шу жумладан, бошқарув тизими кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш; таълимнинг барча даража ва бўғинларида таълим олувчиларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини ривожлантириш; таълимни бошқариш тизимини такомиллаштириш ва моддий-техник таъминотни яратиш каби ишлар келтирилган.

Ишлаб чиқаришнинг фаол иштироки нафақат техник ва технологик йўналишларда фаолият юритувчи, шу билан бирга, педагогик олий таълим муассасаларида ҳам бевосита кўзга ташланади. Айниқса, педагогика олий таълим муассасаларида ишлаб чиқаришнинг роли малакали кадрларни тайёрлашга буюртма берувчи ва таълим жараёнини молиялаштириш, моддий-техник таъминотини яхшилашдаги иштирокчи сифатидагина намоён бўлмайди, балки умумкасбий фанлар бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилаётган назарий билимларни амалиётда бевосита қўллаш орқали кўникма ҳамда малакаларнинг ҳосил қилинишини учун талаб этиладиган зарур шарт-шароитларни яратувчи бўлганлиги билан ҳам изоҳланади.

Маълумки, барча даврларда ҳам ўқитиш мазмуни, таълим тизими ижтимоий тараққиёт билан ўзаро мувофиқликда ривожланиб келган. Рўй берган ижтимоий ўзгаришларнинг барчаси муайян даражада таълим мазмунида ўз аксини топади. Буни илм-фан, техника ва технология соҳаларида рўй берган ўзгаришларнинг ўқитиш жараёнига татбиқи мисолида ҳам кўриш мумкин. Бугунги кунда таълим муассасаларида асрлар давомида инсоният томонидан асосланган илмий билимлардан ёш авлодни хабардор этиш мақсадида тизимли, изчил, узлуксиз ва, албатта, мақсадга мувофиқ равишда педагогик фаолият олиб борилади. XX асрда техника ва технология соҳаларининг жадал ривожланиши эса ижтимоий, иқтисодий ҳамда маданий ўзгаришлар, илм-фан, техника ва технология ютуқларини таълим мазмунига сингдиришда пешқадамликка эришилди. Агарда таълим жараёнида ўтган асрнинг 30-йилларида педагогик техника сифатида усул ва воситалар қўлланилган бўлса, 50-йилларда таълим жараёнини техник воситалар ёрдамида ташкил этиш, 60-йилларда эса ўқитиш ишларини дастурлаш анъанаси шаклланди.[1]

Мустақиллик йилларида жамиятда бозор иқтисодиёти муносабатларининг қарор топиши билан боғлиқ равишда ишлаб чиқариш жараёнида фаолият юритаётган, шунингдек, олий таълим муассасаларида тайёрланаётган кадрларда назарий билимларни амалиётга бевосита, самарали татбиқ эта олиш қобилиятини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж шаклланди. Олий таълим муассасаларида бўла-

[1] Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Тошкент: "Фан" нашриёти, 2006. – 8-бет

жак мутахассисларининг ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигига эга бўлишлари юкорида қайд этилган эхтиёжни кондиришнинг муҳим омилларидан бири хисобланади.

Бўлажак касб таълими ўкитувчиларида ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигини шакллантириш жараёни педагогика олий таълим муассасалари фаолиятининг муҳим таркибий қисми сифатида акс этади. Шу боис мазкур таълим муассасаларида касб таълими йўналиши бўйича талабаларда ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаолиятини шакллантиришга хизмат киладиган зарур педагог шарт-шароитларни яратиш максадга мувофикдир. Хўш, яратилиши лозим педагогик шарт-шароитлар нималардан иборат? Педагогика олий таълим муассасалари талабалари ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигига эга бўлиш учун кандай билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришлари лозим?

Танланган муаммони назарий жиҳатдан ўрганиш, талабалар фаоллигини бевосита кузатиш, касб таълими фани ўкитувчилари билан сухбатлар ташкил этиш ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигига қуйидаги педагогик шарт-шароитларни яратиш оркали эришиш мумкинлигига ишонч хосил килинди:

– таълим жараёнини ихтисослик соҳаси бўйича чукур билим, педагогик маҳорат ҳамда муайян иш тажрибасига эга педагоглар томонидан ташкил этилишини таъминлаш;

– таълим муассасалари билан ишлаб чикариш корхоналари ўртасида малакали кадрлар тайёрлаш борасида ўзаро ҳамкорликнинг карор топтирилишига эришиш;

– таълим ва ишлаб чикариш ўртасида интеграцияни ҳосил килиш;

– мутахассислик билимларини ўзлаштиришда таълим ҳамда ишлаб чикариш ўртасидаги интеграциянинг доимий, изчил, тизимли ва узвий бўлишини таъминлаш;

– таълим ва ишлаб чикариш жараёнларини замонавий илм-фан, техника ва технология ютуклари, инновацион янгиликлар билан бойитиш.

Назарий ўрганиш ва педагогик кузатиш натижаларига кўра педагогика олий таълим муассасаларини талабалари ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигига эга бўлиш учун қуйидаги билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришлари максадга мувофик эканлиги аникланди:

– ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигига эришиш бозор иктисодиёти шароитида кескин ракобатга бардошли бўлишнинг кафолатловчи омил эканлигини тушуниш;

– психологик хусусият ва шахсий сифатлари шахснинг ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этишини идрок килиш;

– идрок килиш асосида ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигига эга бўлиш учун муайян даражада амалий ҳаракатларни ташкил этиш, мавжуд вазиятларда назарий билимларни амалда кўллаб кўриш ва бу жараёнда намоён бўладиган конуниятлар моҳиятини ўзлаштириш;

– назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни пухта ўзлаштириш;

– ўзлаштирилган назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш йўлида изчил изланиш;

– билим, кўникма ва малакаларни амалда кўллаш тажрибасини ҳосил килиш;

– муайян муддатларда фаолият натижаларини таҳлил килиш оркали эришилган ютук ва йўл кўйилган хатоларни аниклаш ҳамда фаолият самарадорлигини мустакил ёки масъул шахслар (педагоглар, ишлаб чикариш усталари) томонидан баҳоланишига эришиш.

Юкорида билдирилган фикрлар, шунингдек, мавжуд манбалар билан танишиш натижасида педагогика олий таълим муассасалари талабаларида ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигини шакллантиришда қуйидаги йўллардан фойдаланиш кутилган натижаларни кўлга киритиш имкониятини ярата олишига ишонч ҳосил килинди:

1. Инновацион технологияларни жорий этиш ва интерактив таълимни йўлга кўйиш;

2. Талабаларни ишлаб чикариш амалиётига фаол жалб килиш;

3. Факультет талабаларининг ишлаб чикариш устахоналарида кўшимча равишда мустакил шуғулланишлари учун шароит яратиш;

4. Талабаларнинг дарсдан бўш вактларида ихтисослик соҳалари бўйича ишлаб чикариш жараёнида банд бўлишларини таъминлаш.

Касбий таълимни ташкил этишда мазкур йўллардан фойдаланиш талабаларда ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигини шакллантирибгина колмай, шу билан бирга уларнинг мустакил касбий фаолиятга самарали тайёрлашга ҳам ёрдам беради.

Шундай килиб, бозор муносабатлари шароитида педагогика олий таълим муассасалари талабаларида ўкув ва ишлаб чикариш фаоллигини шакллантириш уларнинг келгусида кучли ракобатбардош кадрлар тайёрлашни таъминлайди. Ана шу максадда олий таълим муассасаларида муайян шарт-шароит яратиш, шунингдек, талабаларда ўкув ва ишлаб чикариш таълими жараёнидаги фаоллигини шакллантириш самарадорлигини таъминловчи йўллардан фойдаланиш талаб этилади. Хулоса ўрнида шуни кайд этиш жоизки, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» Ўзбекистон республикасида таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳалар мазмунини ўзида акс эттирган муҳим юридик ҳужжат бўлиб, истикбол учун йўлланмадир.

СОҒЛОМ АВЛОД – ЖАМИЯТ ТАРАККИЁТИНИНГ ПОЙДЕВОРИДИР

доц., М.ДАДАЖОНОВА, Ф. ЖАЛОЛОВ,
Ҳ.САЙФУТДИНОВ – АндМИ

Республикамиз Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимидаги маърузасида «жисмоний ҳам маънавий жиҳатдан етук, ўз мустакил фикрига эга, оқни корадан ажратишга, тараккий топган давлатлардаги тенгдошлари билан беллашишга кодир бўлган баркамол авлодни тарбиялаш, уларнинг соғлигини асраш, ҳаётга йўллашда оиланинг ўрнини ҳеч нарса билан баҳолаб бўлмаслигини юксак кадрлашимиз»[1] айтиб ўтдилар.

[1] "Халк сўзи" газетаси 2011 йил 8 декабрь.

Дарҳақиқат, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий тараққиётини табиий бойликлар, қулай иқлим шароитларигина эмас, балки биринчи навбатда юксак маънавият соҳиби бўлган инсонлар амалга оширади. Том маънода олиб қаралганида маънавият инсонинг асосий моҳиятини ифодалайдиган, унинг фаолиятига ижобий мазмун ва йўналиш берадиган ички руҳий омилдир.

Жамият ривожланиши, фан ва техника тараққиёти тез суръатлар билан амалга ошаётган ҳозирги даврда юксак маънавиятли кишиларни тарбиялаш бутун инсоният олдида турган энг асосий вазифалардан бири бўлиб қолди.

Инсон маънавиятининг биринчи куртаклари оилада шаклланади. Оила мустаҳкам бўлиши, унинг ахлоқий, ҳуқуқий асослари барқарорлиги комил инсонни тарбиялашнинг биринчи заминидир.

Оила — ижтимоий, табиий омиллар асосида шаклланган кичик жамоа сифатида, икки жинсга мансуб бўлган шахслар ўртасидаги муносабатларнинг бирга ҳаёт куриб, насл қолдириш эҳтиёжидан келиб чиққан шаклидир. Насл қолдириш фақат фарзандларни дунёга келтириш эмас, балки уларни маънавий ва жисмоний камол топтириб, ҳаётга мустақил қадам қўйишига имкон яратишдир.

Оилани бошқариш жамият ҳаётини бошқаришнинг бир қуртаги ҳисобланади. Оила аъзолари ўртасидаги яқинлик, боғлиқлик, ишонч, ҳурмат, самимийлик, бир-бири олдидаги бурч ва масъулиятни ҳис қилиш, талабчанлик, мулойимлик ёшларнинг ички дунёси шаклланишига таъсир этадиган руҳий омиллардандир. Жамият ривожланиб, маънавий омилларнинг ижтимоий тараққиётдаги ўрни ва аҳамияти ортгани сари оиладаги тарбияга эътибор ҳам кучая боради. Бу борадаги муҳим вазифалардан бири оиладаги маънавий муҳитни барқарорлаштириш, ота-оналарда фарзандлар олдидаги, фарзандларда эса ота-она ва жамият олдидаги бурч ва масъулият туйғусини кучайтиришдир. Бундай муҳитни яратишда жамият, давлат, жамоатчиликнинг ўрни катта. Агар жамият, давлат, жамоатчиликнинг таъсири етарли бўлмаса оиланинг фарзанд тарбияси борасидаги ўрни ҳам заифлашади. Шу сабабли ҳозир жаҳондаги барча демократик, дунёвий давлатларда оилани мустаҳкамлаш, унинг тарбиявий имкониятларини яхшилаш, хотин-қизлар, болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, маънавий ва жисмоний соғлом авлодни тарбиялаш масалаларига катта аҳамият берилмоқда.

Оиланинг жамият ҳаёти ва тараққиётидаги аҳамияти устида тўхтаб Абдурауф Фитрат шундай деган эди: «Ҳар бир оиланинг саодати ва иззати, албатта, шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса шу миллат оилаларининг интизомига таянади, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли ва тартибли бўлади. Агарда бир мамлакатнинг аҳолиси ахлоқсиз ва жоҳиллик билан оилавий муносабатларини заифлаштириб юборса ва интизомсизликка йўл қўйса, шунда бу миллатнинг саодати ва ҳаёти шубҳа остида қолади»[1].

Оилада фарзандларни тарбиялашда аёлларнинг ўрни ниҳоятда катта. Онанинг барча инсоний фазилатлари фарзандларига ўтади ва уларнинг маънавиятини шакллантиради. Жамиятда инсонга таълим, тарбия берувчи ташкилотлар, ўқув юртлари, маърифий муассасалар кўп бўлса ҳам, уларнинг бирортаси онанинг ўрнини тўла эгаллай олмайди. Тенг ҳуқуқли, жамиятнинг барча имкониятларидан фойдаланиш имконига эга бўлган юксак маънавиятли аёлгина фарзандларига давр руҳи, талабларига монанд тарбия бериши мумкин.

[1] А. Фитрат "Оила" Тошкент, "Маънавият", 1998 йил. 8 бет.

Мустақил Ўзбекистонда оилани мустаҳкамлаш, кўп болали оилаларни ижтимоий ҳимоялаш, маънавий етук, жисмоний соғлом авлодни тарбиялаш борасида кўрилаётган тадбирлар ҳам шулар жумласига киради. Фарзанд тарбиялашда кўп асрлик миллий-педагогика анъаналари, умуминсоний қадриятлардан кенг, оқилона фойдаланиш масалаларига ҳам мамлакатимизда катта эътибор берилмоқда. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов кўрсатиб ўтганидек, «Оила қадриятлари ва қон – қариндошлик муносабатларининг қайта тикланиши ҳар бир оиланинг иқтисодий, маданий ва касб жиҳатдан эркин бўлиши имкониятини англатиши лозим»[1].

1998 йилнинг Оила йили, 1999 йил Аёллар йили деб эълон қилиниши бу муҳим вазифа изчиллик билан амалга оширилаётганининг белгисидир.

1998 йил май ойида республикамизда «Ўзбекистон республикасининг оила кодекси» қабул қилинди. Демократия ва юксак инсонпарварлик ғоялари билан суғорилган бу тарихий ҳужжат ўз моҳияти билан мамлакатимиздаги маънавий муҳитни барқарорлаштиришга, оналик ва болалик ҳуқуқларини ҳимоя қилишга, ёшлар тарбиясини яхшилаш учун барча шароит ва имкониятларни яратишга қаратилган.

Кодексда оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий, ахлоқий асослари, ота-оналарнинг жамият ва фарзандлари олдидаги бурчи масаласи ҳам катта ўрин олган. Кодексда оила эркак ва аёлнинг инсонийлик фазилатлари, жамият олдидаги бурчи ва масъулиятини англаб, никоҳланиб тузган иттифоқи экани, эр ва хотиннинг шахсий ва мулкий ҳуқуқлари тенглиги, ички оилавий масалалар ўзаро келишув йўли билан ҳал этилиши лозимлиги, болалар тарбияси, уларнинг фаровон ҳаёт кечириши ва камолоти учун ота-она масъуллиги, вояга етмаган ва меҳнатга лаёқатсиз оила аъзолари учун ғамхўрлик кўрсатиш, бир-бирига меҳр-оқибатли, раҳм-шафқатли бўлиш зарурлиги алоҳида қайд қилиб ўтилиши ҳам катта ижтимоий, тарбиявий аҳамиятга эга.

Президентимиз соғлом авлодни тарбиялаш ғоясини мустақилликка эришган дастлабки кунларимизданоқ муҳим, долзарб вазифа сифатида ўртага қўйгани маълум. Бу мақсадга эришишнинг асосий йўли — таълим-тарбия муассасалари, оилада олиб борилаётган тарбиявий ишларни муайян умумий мақсад ва манфаатдан келиб чиққан ҳолда бир – бири билан узвий боғлашдир. Бу борада кун тартибида турган вазифаларни у ўзининг қуйидаги фикрларида ифодалаган: «Ҳам давлат, ҳам ижтимоий ташкилотлар, янги пайдо бўлаётган бирлашмалар ва жамғармалар ўз кучларини мужассамлаштириб, бир ёқадан бош чиқариб, маҳалла – мактаб – оила ҳаракатларини амалга оширишда, жисмонан бақувват, ахлоқан етук, руҳан соғлом авлод тарбиялашда ҳеч қандай куч ва маблағларни аямасликлари керак»[2].

Жамиятда болалар, аёллар мавқеини ошириш тадбирларини белгилаш, қишлоқларда балоғатга етмаган қизларни оғир жисмоний дала ишларидан озод қилиш, ишлаб чиқариш, илм-фан, маънавият ва маърифат соҳаларида банд бўлган аёлларнинг ижтимоий муҳофаза қилишни янада кучайтириш ҳам соғлом авлодни тарбиялаш билан боғлиқ бўлган тадбирлар тизимига киритилган.

Умуман олганда, «Соғлом авлод» дастури қабул қилиниши мамлакатимизда

[1] И.А.Каримов "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида" Тошкент "Ўқитувчи" 1997 йил, 247 бет.
[2] "Маърифат" газетаси, 1994 йил 28 сентябр.

маънавий баркамол, жисмоний етук ёшларни тарбиялаш иши янги босқичга кўтарилаётганини кўрсатади.

Дастурнинг болалар саломатлигини мустаҳкамлаш, уларнинг таълим олиши, жисмоний, маънавий камол топиши билан боғлиқ бўлган вазифаларни кенг кўламда бажариш масалаларига ҳам катта эътибор берилди. Болаларнинг туғма касалликларини даволаш бўйича эътиборга лойиқ бўлган кўп ишлар қилинди.

Бошлангич мактабларда ўқийдиган ёш болаларга ҳам катта ёрдамлар кўрсатилгани ҳаммамизга маълум. 2000 йилнинг ўзида умумтаълим мактабларининг биринчи синфга кираётган болалар, меҳрибонлик уйларида тарбияланувчиларни дарсликлар, ўқув анжомлари билан таъминлаш учун 2 миллиард 508 миллион сўмдан кўпроқ маблағ сарфланди. Ўзбекистоннинг шаҳар ва қишлоқларида кенг кўламда замонавий лицейлар ва коллежлар қурилаётгани ҳам соғлом авлодни тарбиялаш билан боғлиқ бўлган тадбирлар тизимига киради.

Соғлом авлод – маънавий камолотнинг жисмоний саломатлик билан бирлигидир. Шу сабабли Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга ҳам катта эътибор берилмоқда. Барча босқичдаги ўқув юртларида спорт, жисмоний тарбия ишлар кенг йўлга қўйилди.

Миллий спорт турларини ривожлантириш ва кенг тарғиб этишга ҳам катта эътибор берилмоқда. «Алпомиш ўйинлари», ёшлар ўртасидаги теннис мусобақалари, спартакиадалар шулар жумласидандир.

Бу борадаги тадбирлар кишиларнинг онги, эътиқоди, ҳаётий мўлжалларига ҳам таъсир этди. Ислом Каримов кўрсатиб ўтганидек, «Соғлом авлод дастурида белгиланган тадбирларни амалга ошириш натижасида, мана шу хайрли ва савобли ишлар туфайли кенг жамоатчилик онгида, халқимиз дунёқарашида соғлом авлод масаласига бўлган муносабат тубдан ўзгариб бормоқда»[1]

Ислом Каримов соғлом авлодни тарбиялаш билан боғлиқ, тадбирлар кенг кўламлилиги, мавсумий эмаслиги, давлатимиз ва миллатимиз истиқболи учун ниҳоятда катта аҳамиятга эга эканини кўрсатиб, 2000 йил 7 декабрда Ўзбекистон конституциясининг 8 йиллигига бағишланган тантана маросимида сўзлаган нутқида 2001 йилнинг мамлакатимизда «Оналар ва болалар йили» деб эълон қилиш тўғрисида таклиф киритди. Бу таълим, тарбия ишлари борасидаги бутунлай янги бир йўналиш эмас, балки соғлом авлодни тарбиялашдаги тадбирларнинг мантиқий давоми, янги бир босқичдир. Ислом Каримов кўрсатиб ўтганидек, биз « Соғлом авлод йили» деб номлантан 2000 йил мобайнида қилган барча эзгу ва савобли ишларимизни янги йилда ҳам давом эттиришимиз зарур»[1].

Ислом Каримов ўз нутқида бу борада қилиниши лозим бўлган асосий вазифалар тизимини ҳам белгилаб берди. Бу вазифалар тизимига она бағрида юзага келган зурриётни соғлом ҳолда ривожланишини, уни энг замонавий тиббий воситалар ёрдамида кузатиб бориш, онанинг саломатлигини сақлаб, боланинг ҳам саломат туғилишини таъминлаш, туғилган гўдакни дунёга келган куниданоқ тиббий назорат остига олиш, турли касалликларга қарши эмлаш ва бошқа тадбирларни амалга ошириш, болаларни ёшлигиданоқ жисмоний, маънавий соғлом этиб тарбиялаш, тарбиянинг педагогик, психологик муаммоларини ота-оналарга тушунтириш, бу ишларда ота-боболаримиздан мерос бўлиб келган анъаналар, қадриятлардан фойдаланиш ва бошқалар киради.

---

[1] "Ишонч" газетаси 2000 йил 8 декабрь.

Тарбия муаммолари инсоният тарихининг барча даврларидаги ғоялар, мафкуралар тизимидан ҳам катта ўрин олган. Инсоннинг онги, эътиқоди учун бўлган курашлар ҳам ёшларга тарбиявий йўллар орқали таъсир этиш шаклида намоён бўлади. Шу сабабли ҳам жисмоний соғлом, маънавий баркамол инсонни тарбиялаш Ўзбекистон миллий истиқлол мафкурасининг асосий тамойилларидан бири бўлиб қолмоқда.

Ислом Каримов миллий мафкурамизнинг асоосий ғоявий – тарбиявий жиҳатлари устида алоҳида тўхтаб қуйидаги фикрларни айтди: «Миллий мафкура халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суяниб ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар, неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таоло ато этган ақл-заковат, имон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир»[1].

Оиланинг моҳияти, ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар ҳақида катта-катта асарлар ёзилган. Таълим-тарбия масалаларида барчамиз тарихий мерос, ўз давримиз эҳтиёжлари ва имкониятларидан келиб чиқиб фикрлаймиз. Лекин тараққиёт давом этаверади. Инсон тарбиясини такомиллаштириш, маънавий камолотини янги босқичга кўтариш зарурияти ҳеч қачон тўхтамайди.

Жамият тараққий этгани сари соғлом авлод тушунчасининг мазмуни кенгайиб, ёшларни давр руҳи, эҳтиёжлари асосида тарбиялаш борасидаги вазифалар тизими ҳам такомиллашиб боради. Зеро, Президентимиз таъбири билан айтганда, Оила соғлом экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир. Буни исботлаб, тасдиқлаб беришнинг ҳеч қандай ҳожати йўқ.

ОИЛА ВА ЖАМИЯТДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ – ДАВР ТАЛАБИ

С.С.АБДУКАРИМОВА – Вилоят ҳокими ўринбосари,
хотин-қизлар қўмитаси раиси

Илм ва тафаккур олимлар қалбига нур, онгига зиё, хонадонига файз барака келтирадиган мўъжизадир.
Ислом Каримов

Ўзбекистон XXI асрга мустақил диёр сифатида қадам қўйди. Мамлакатимиз мустақиллиги туфайли қадриятларимиз тикланиб, хотин-қизларнинг республикамиз сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётидаги, жамиятимиз турмушининг маънавий-ахлоқий асосларини мустаҳкамлашдаги мавқеи ва мавқеи ошди.

Истиқлолни мустақил фикрловчи, фидоий, интеллектуал салоҳиятли, зиёли инсонлар мустаҳкамлайдилар. Бу жараёнда ўзининг билими, илми билан меҳнат қилаётган олима аёлларимизнинг ўзига хос ўрни бор, албатта. Аёлларга эътибор қаратган, уларни эъзозлаган юрт тараққийпарвар ва инсонпарвардир.

---

[1] "Миллий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойиллар". Тошкент. 2000 йил.

Президентимиз томонидан белгиланган мамлакатимиз хотин-қизларининг ижтимоий, сиёсий фаоллигини юксалтириш, маънавий ва интеллектуал салоҳиятини оширищ, уларнинг саломатлигини мустаҳкамлаш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш масалалари бугунги куннинг энг муҳим устувор вазифаларидан бири этиб белгиланганлиги ҳам бежиз эмас.

Кенг кўламда фаолият юритиб келаётган хотин-қизлар қўмиталари ҳамда «Олима» нодавлат-нотижорат ташкилоти оилаларни мустаҳкамлаш, аёлларни ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий ҳимоялаш, уларнинг саломатлиги масалаларига эътиборни кучайтириб, таълим-тарбия, илм-фан, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва ижтимоий таъминот тизимларида кўплаб муҳим вазифаларни амалга оширмоқдалар.

Маълумки, Ўзбекистоннинг аҳолиси 30 миллионга яқин бўлиб, шундан 49 фоиздан ортиғи аёллардир. Ҳозирги кунда Республикамизда аёллар кўплаб соҳаларда фаолият олиб бормоқдалар. Мамлакатимиз иқтисодиётида иш билан банд бўлган аёллар сони иқтисодий фаол аёлларининг 94,3 фоизини ҳамда расмий равишда ишсиз деб тан олинган аёллар 0,1 фоизни ташкил қилади. Иқтисодиётда банд аёллар турли соҳаларда ўзларининг муносиб ўринларини эгаллаб келмоқдалар. Жумладан, соғлиқни сақлаш тизимида 75.7 фоизни: таълим, маданият, санъат ва илм фан соҳаларида банд бўлган аҳолининг 67,8 фоизини аёллар ташкил этади. Олий ва ўрта махсус таълимга эга бўлган мутахассисларнинг ҳар иккинчиси аёллардир. Тадқиқотчиларининг 40,8 фоизи, шу жумладан, фан докторларининг 19,5 фоизини, фан номзодларининг 32,7 фоизини хотин-қизлар ташкил этади.

Агар таълим соҳасини оладиган бўлсак, Республикамизда 9779 та умумтаълим мактаби фаолият кўрсатмоқда, шундан вилоятимизда 532 та умумтаълим мактабида жами 25568 нафар ўқитувчи бўлиб, 19805 нафари, яъни 77, 5 % ни аёллар ташкил этади.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими вилоят тизимида жами 7274 нафар ўқитувчи бўлиб, шундан аёллар 3817 нафар, яъни 52, 4 %. Республикамизда 1396 ортиқ касб-ҳунар коллежи ва академик лицей бўлиб, бизнинг вилоятимизда 91 та касб-ҳунар коллежи ва академик лицейлар мавжуд.

Аёлларимиз турли илм-фан, ахборот-коммуникация, таълим - тарбия соҳаларида самарали фаолият юритмоқдалар. Бугунги кунда республикамиз аёллари фан оламининг барча тармоғини забт этганлар.

Давлат илмий-техник дастурлари доирасида жами 5,8 млрд сўмлик 415 та илмий лойиҳа амалга оширилган. Бу эса 2004 йилга нисбатан қарийб 3,5 баробар кўпдир. Хўжалик шартномалари асосида бажарилаётган ишлар ҳажми 2004-2009 йиллар давомида 3,3 баробарга ошган.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизими ҳам фаол ривожланмоқда. Олий ўқув юртларида 70 та йўналишда номзодлик, 37 та йўналишда докторлик илмий ишларини ҳимоя қилиш бўйича қарийб 30 та ихтисослашган кенгаш фаолият кўрсатмоқда.

Бугун Ўзбекистонда ёш авлод ҳар томонлама ва сифатли билим олаётганини қуйидаги далил ва рақамлар билан тасдиқлайди. Мамлакатимиз мактаб ўқувчилари халқаро фан олимпиадаларида 157та, жумладан, 29та олтин медални қўлга киритди.

Аспирантура ва докторантурада таҳсил олаётган тадқиқотчилар сони 2004-2009

йиллар давомида қарийб 1,6 баробарга ошди. 2009 йил кўрсаткичлари бўйича (2004 йилга нисбатан) номзодлик ва докторлик диссертациялари сони 12,9 фоиз, ўз муддатида ҳимоя қилган аспирант ва докторантлар сони 4,3 фоизга ошди.

2010 йил 10 ноябрда олий малакали илмий ва илмий педагогик кадрлар тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Президент қарори қабул қилинди. Унинг моҳияти илмий кадрлар тайёрлашнинг аспирантура ва докторантура каби эскирган шакллари ўрнига мамлакатимиз олий ўқув юртлари илмий-тадқиқот муассасаларида стажер-тадқиқотчи-изланувчилар ва катта илмий ходим-изланувчилар институтини жорий этишга қаратилган.

Республикамизда 59 та университет ва олий ўқув юртларида 230 минг талабалар, вилоятимиздаги 3 та олийгоҳда эса 8209 нафар талабалар таҳсил олмоқда. Шунингдек, УрДУда жами профессор-ўқитувчилар сони 442 нафарни ташкил этса, шулардан аёллар 146 нафар, яъни 33,4 % ни, ТТА Урганч филиалида жами 177 нафар профессор-ўқитувчилардан 80 нафар, яъни 45,1 % ни, ТАТУ Урганч филиалида жами 38 нафар профессор-ўқитувчилар фаолият кўрсатаётган бўлса, шундан 8 нафари аёлларни ташкил қилади. Юқорида кўрсатилган аёл профессор-ўқитувчиларнинг 288 нафари «Олима» хотин-қизлар уюшмасида жамоатчилик асосида фаолият кўрсатишади. Улар орасида 2 нафар фан доктори: Юсупова Меҳрибон Атахоновна – тиббиёт фанлари доктори, Ҳажиева Махсуда – фалсафа фанлари доктори ҳисобланади. 56 нафар фан номзоди ва доцентлар уюшманинг аъзоларидир. Бу олималарнинг илмий тадқиқоти натижалари республикамизнинг турли соҳаларида жорий қилинмоқда.

Ўтган йили вилоятда аҳоли бандлигини таъминлаш ва янги иш ўринларини яратиш дастурига асосан 59575 та, жумладан аёллар учун 25676 та янги иш ўринлари ташкил қилиниши белгиланган эди. Амалда аёллар учун 26170 та янгидан иш ўринлари ташкил қилинди. Жумладан, касаначиликнинг барча шаклларини ташкил этиш бўйича аёллар учун 9660 та иш ўринлари яратилди. Тадбиркор аёлларга Республика Агро-банки томонидан 500 млн. сўм миқдорида имтиёзли кредит ажратилди. Бугунги кунда кредит олган хотин-қизлар ўз маблағларини қандолатчилик, тикувчилик, чорвачилик, иссиқхона ташкил этиш, савдо ва маиший хизмат кўрсатишни ривожлантиришга йўналтиришган. «Микрокредитбанк» ОАТБ (очиқ акциядорлик тижорат банки) вилоят филиали томонидан хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш мақсадида 2011 йилда ҳар бир туман ҳудудида янги тикувчилик корхоналари, гўзаллик салонлари ташкил этиш дастури ишлаб чиқилган эди. Дастурга асосан жойларда 167 та тадбиркорлик субъектлари ташкил қилинди. Уларга 603,2 млн. сўм банк кредити ажратилди ва 178 та ишчи ўрни яратилди. Ушбу ишларни давом эттирган ҳолда 2012 йилда вилоятнинг саноат ва салоҳият дастурига асосан 158 нафар тадбиркор аёл томонидан 748 та янги иш ўринлари яратилиши кўзда тутилган.

Аёлларимиз турли кўрик танловларда фаол қатнашиб, ғолибликни қўлга киритмоқдалар. Масалан, «Ташаббус - 2011» танловининг вилоят босқичи асосий йўналишларида 32 та тадбиркор, фермер ва ҳунармандлар иштирок қилдилар. Шулардан 12 тасини аёллар ташкил этади. Урганч шаҳридан миллий кўрпа-ёстиқлари, либослар тикиш устаси Ф.Саъдуллаева танловнинг республика босқичида қатнашиб, «Йилнинг энг яхши тадбиркор аёли» номинацияси ғолиби бўлди. Ушбу тадбиркор аёлга ўз ишини янада ривожлантириши учун хотин-қизлар қўмитаси тавсияси билан 50 млн. сўм кредит ажратилди. Шунингдек,

шоботлик тадбиркор О.Тоҳирова куркачиликни ривожлантириш учун 15 млн. сўм кредит олиб, иш бошлаган эди. Бугунги кунда у бир минг товук, бир минг курка етиштириб, кредитни муддатидан олдин қайтарди, коллежларни битирган 6 нафар кизни иш билан таъминлади. Унга Агробанк томонидан яна 50 млн. сўм миқдорида кредит ажратилди.

Фақат ўтган йилнинг ўзида тижорат банклари томонидан 1188 нафар тадбиркор аёлга 21 млрд. 830 минг сўм кредит ажратилди. 70616 нафар аёл иш билан таъминланиб, уларга меҳнат дафтарчаси очилди.

Оналар ва болалар саломатлигини янада мустаҳкамлаш, соғлом турмуш тарзини шакллантириш, аҳоли репродуктив соғлигини мустаҳкамлаш каби долзарб масалалар хотин-қизлар қўмиталарининг доимий диққат-эътиборида. 2011 йилда туғиш ёшидаги 455038 нафар аёлнинг барчаси тўлиқ тиббий кўрикдан ўтказилди. Кўрик натижаларига кўра соғломлаштириш ишлари ҳам олиб борилмоқда. Шунингдек, ҳомиладор аёллар мунтазам равишда скринниг марказида текширувлардан ўтиб, зарур маслаҳатлар олаптилар.

Мустақиллик йилларида юртимизда 1500 дан зиёд янги спорт иншоотлари барпо этилиб, уларнинг мингдан ортиғи қишлоқ жойларида қурилди. Бу эса 260 минг нафардан ортиқ боланинг спорт билан шуғулланишига имконият яратади. «Спорт ҳаётидан ҳеч ким четда қолмаслиги керак» деган шиорга, асосан, кам таъминланган оилаларга мансуб 120 минг нафар қиз бола 3 миллиард 500 миллион сўмлик спорт кийимлари ва жиҳозлари билан таъминланди.

Хитойда ўтказилган XVI – ёзги Осиё ўйинларида 11 та олтин, 22 та кумуш, 23 та бронза медаллари қўлга киритилди.

Президентимизнинг ташаббусига кўра, Ўзбекистонда ўқувчи ва талаба ёшлар ўртасида 3 босқичли оммавий спорт мусобақалари тизими ишлаб чиқилиб, йўлга қўйилди. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари ўртасида «Умид ниҳоллари», академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари ўртасида «Баркамол авлод», олий ўқув юрти талабалари ўртасида «Универсиада» спорт мусобақаларини ўтказиш таълим-тарбия тизимига киритилди.

Бугун шуни кувонч билан айтиш мумкинки, хотин-қизларнинг спортга бўлган қизиқиши улар иштирок этаётган республика ва халқаро спорт мусобақаларидаги фаол иштироки ҳамда ғолиблик шоҳсупасини эгаллаётганликларида ҳам намоён бўлмоқда. Хусусан, УрДУ Жисмоний маданият факультети талабаси Рўзметова Ўғилжон ДЗЮ-ДО бўйича жаҳон чемпиони бўлди. Ҳозирда УрДУда 12 та спорт тури бўйича 12 та секция фаолият олиб бормоқда. Бу секцияларга 1063 нафар талаба жалб қилинган. Статистик маълумотларга кўра, вилоятда 52081 нафар қиз спорт билан шуғулланмоқда. Умумтаълим мактаблари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларидаги 4055 та спорт тўгаракларининг машғулотларига 33702 нафар қиз мунтазам қатнашмоқда. Уларга 207 нафар аёл мураббийлар спорт сирларини ўргатмоқдалар. Шунингдек, бугун вилоятимиз хотин-қизлари бадиий ижоднинг турли йўналишларида ҳам ўз истеъдодларини кўрсатмоқдалар. Зулфия номидаги Давлат мукофоти, «Ниҳол» мукофоти совриндорлари сафи кенгайишига УрДУ, Тошкент тиббиёт академияси ва Тошкент ахборот технологиялари университети Урганч филиаллари олималари ўзларининг муносиб ҳиссасини қўшмоқдалар.

ТАЛАБАЛАРГА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ ТАРИХИЙ АСОСЛАРИ

Тўрақулова И.Х., ЖДПИ

Ёшларни Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялаш ҳеч қачон ўз аҳамиятини йўқотмайдиган долзарб масала ҳисобланади.

Республикамизда ёш авлодни миллий мафкурамизга содиқ ва Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялашда миллий-маънавий қадрият, урф-одат, анъана ва маросимларининг тикланиши муҳим маънавий асос бўлмоқда. Шунингдек, республикамизда ёш авлодни, хусусан талаба-ёшларни турли хил зарарли оқимлар таъсиридан ҳимоялаш, миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашга катта эътибор берилмоқда. Бироқ, минг афсуски, талаба-ёшлар ўртасида маънавиятимизни издан чиқаришга қаратилган салбий таъсирлар (халқаро терроризм, сиёсий экстремизм, ОИТС, «Оммавий маданият», шовинизм, наркоагрессия, маҳаллийчилик, саводсизлик, одам савдоси ва х.к.)га нисбатан мойилликлари борлари учраб қолмоқда.

Бу борада юртбошимиз Ислом Каримов ўзининг **«Юксак маънавият-енгилмас куч»** асарида «Бугунги замон воқеликка очиқ кўз билан, реал ва ҳушёр қарашни, жаҳонда ва ён-атрофимизда мавжуд бўлган, тобора кучайиб бораётган маънавий таҳдид ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқариб яшашни талаб этмоқда», деб таъкидлаганлар.

Шу сабабли ҳам мазкур мақолада талабаларга маънавий-ахлоқий тарбия беришда бизнинг мутафаккирларимиз томонидан бизга қолдирган бой миллий меросимиз бор эканлигини ва улар жамият тараққиётининг барча босқичларида ҳам турли хил таҳдидларга қарши курашиб келганлигини баён қилишни мақсад қилиб қўйдик.

Бу борада дастлаб «Авесто» ва «Ўрхун-Энасой» битикларида ҳамда «Қуръони Карим» ва «Ҳадиси Шариф»ларда бой миллий ва умуминсоний қадриятларга оид маълумотлар бор. Шунингдек, жаҳон файласуфлари ва мутафаккирлари Конфуций, Форобий, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Абу Лайс Самарқандий, Саъдий Шерозий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитратлардан тортиб ҳозирги замон файласуфларининг асарларида ҳам бу ҳақда қимматли фикрлар билдирган.

Кайковуснинг «Қобуснома», Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг», Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғати турк», Низомулмулкнинг «Сиёсатнома», Носир Хисравнинг «Саодатнома», «Рўшнойинома», Саъдийнинг «Гулистон», «Бўстон», Форобийнинг «Фозил одамлар шаҳри», «Бахт-саодатга эришиш ҳақида кўрсатмалар», «Бахт-саодатга эришиш ҳақида», «Фуқаролик саодати», «Давлат арбобининг афоризмлари», Амир Темурнинг «Темур тузуклари», Бобурнинг «Бобурнома», Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Сағирлар ҳақида», «Ҳифзи сиҳати оила» («Оила соғлигининг ҳимояси»), Ибратнинг «Миллатни ким ислоҳ этади?», Фитратнинг «Бухоро ҳукуматининг ислоҳкорона қаламлари», Абдусалом Азимийнинг «Таълим ва тарбия» каби асарларида ҳаётдаги ва жамиятдаги салбий ҳолатлар қораланади. Уларда хиёнат, жиноят, пасткашлик, игво, фисқу-фасод, зулмлик, терроризм, миллатчилик, маҳаллийчилик, гиёҳвандлик, ўғрилик, босқинчилик каби иллатлар қораланади. Бундай иллатларга мубтало бўлишнинг оқибатлари ҳақидаги ҳикматлар, ҳикоялар ва ривоятлар авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда.

Буларни талабалар онгига сингдириш учун Ота-боболаримизнинг бизга қолдирган мероси бўйича қадриятлар тизими шакллантирилди. Уларнинг асосий таркибий қисмларига қуйидагилар киритилади: буюк сиймолар ҳаёти ва фаолиятидан ибрат-намуналар; ўзбек халқ оғзаки ижодидан намуналар; урф-одатлар, анъаналар, маросимлар ва х.к. Бу қайд этилган қадриятлар тизими бўйича тўпланган маълумотларни юқорида қайд этилган салбий таъсирлар йўналишларига мослаб тизимлаштириб ва олий педагогик таълим муассасаларининг ўқув режасидаги фанлар блоклари бўйича (ундай блоклар 5 та) тизимлаштирилган маълумотлардан ўқитишда фойдаланиш алгоритми ишлаб чиқилди. Унинг натижасида қуйидагича маънавий тарбияни самарадорлигини қўлга киритишга эришилади: талабалар онгида салбий ҳолатларга нафрат руҳи билан қараш янада юксалади. Бунда талабалар руҳиятига тез таъсир этувчи воситалардан таълим-тарбия жараёнларида фойдаланишни йўлга қўйиш зарур, чунки инсон руҳияти, унинг фаолиятини, мақсад-режаларини белгилашга катта таъсир кўрсатади; олий таълим муассасаларидаги ижтимоий муҳит, хусусан, талабалар ўртасидаги ўзаро муносабат, яъни соғлом турмуш тарзининг шаклланишини янада яхшиланади. Бунда таълим-тарбия тизимида ёшлар ҳаётининг асл мақсадини ва мазмун-моҳиятини англатишда ибрат-намуна тизимидан кенг фойдаланиш ижобий педагогик самараларни беради; маънавий тарбиянинг тарихий илдизларидан талабаларга маънавий-ахлоқий тарбия беришда фойдаланиш уларнинг маънавий дунёқарашини сезиларли даражада кенгайтириб, миллий ғурурини янада юксалтиради. Бунда комусий олимлар ва ҳадис илми соҳиблари турмуш тарзини ҳамда улар билан боғлиқ бўлган ҳикоят ва ривоятлардан тизимли фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади; олий таълим муассасаси талабалари орасида ҳар хил оқим вакиллари ўз салбий таъсирларини ўтказа олмайди. Бунда талабаларга истиқболли келажакни кўрсатишда ҳаётда учраб турадиган салбий ҳолатларнинг нима билан тугашини, қанақанги азоб-уқубатларга олиб келишини мукаммал тушунтириш лозим бўлади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш мумкинки, ёшлар онгига ўз ҳаётида икки йўл борлигини сингдириш керак. Бунда **биринчи йўл** ёшларимизнинг яхшилик, бунёдкорлик фаолиятига йўғрилган ҳаёт йўли бўлиб, у уларнинг эртанги истиқболли келажагини таъминлашлигини ва **иккинчи йўл** ёмонлик, жаҳолат, яъни бузғунчи ғоялар билан суғорилган ҳаёт йўли бўлиб, у уларнинг келажагини, орзу-умидларини, хоҳиш истакларини йўққа чиқаришлигини алоҳида таъкидлайвериш керак. Бу эса талаба-ёшларимиздаги соғлом турмуш тарзини шакллантиришда ўта муҳимдир.

ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИДА ОИЛАДАГИ МУАММОЛИ ВАЗИЯТЛАРГА МУНОСАБАТ ҲИССИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

П.ф.н. М.АБДУЛЛАЕВА,
п.ф.н., доц. М.АРТИКОВА,
М.ТУРСУНОВА – АДУ

Маълумки, қадимдан аждод-аждодларимиз томонидан Ватан саналмиш оилага юксак эҳтиром ва эътиборда бўлиб келинган. Шу боис бўлса керак халқимиздаги «Ватан остонадан бошланади» ибораси қон-қонимизга сингиб, миллий маънавиятимизнинг ажралмас қисмига айлангани бежиз эмас. Бугунги кунга келиб унинг узвий ва мантиқий давоми сифатида республикамизда оилаларга ғамхўрлик, оналик ва болалик ҳимояси давлат сиёсати даражасига кўтарилгани, шунингдек фарзанд тарбияси умумхалқ иши деб қаралиши ҳам юқоридаги фикримиз далилидир.

Оилада инсоний сифатлар, ўзаро муносабатлар, талаб-эҳтиёж ва қадриятларга асос солинади. Зеро, турли давлатларнинг оилавий турмуш тарзи ва маданиятини таҳлил қилар эканмиз, халқимиздаги оилавий тотувлик, меҳр-оқибат, ҳурмат-иззат, кексаларнинг қадрланиши фақатгина ўзбек оиласига хосдек туюлади.

Фарзандга илк ёшлигидан одоб-ахлоқ, тартиб-интизом, ҳурмат тушунчаларини сингдирган ота-она мустаҳкам оилани шакллантириб боради. Негаки, фарзанд тарбияси шунчалик масъулиятлики, арзимас хатога йўл қўйиш, катта нохушликларга олиб келиши мумкин. Янги ўтказилган ниҳолнинг тўғри ёки эгри ўсиши кўчат экувчининг маҳоратига боғлиқ. Эгри ўсаётган ниҳол ростлаб қўйилмаса, у нотўғри ривожланади. Фарзанд тарбияси ҳам ёш ниҳол каби ғамхўрлик ва парваришга муҳтождир.

Оилавий муносабатларда, фарзанд тарбиясида ҳамжиҳатлик, ҳамфикрлилик катта аҳамиятга эга. Сир эмаски, айрим ҳолатларда оилада маънавий, руҳий иқлимнинг соф эмаслиги, унинг мазмун ва моҳиятини теран англамаслик, бепарволик кўплаб келишмовчиликлар, зиддиятларга сабаб бўлади. Бундай вақтда эр-хотиннинг ўзаро ҳақ-ҳуқуқ талаб қилишлари, масалага енгил-елпи қарашлари, ўйламай хулоса чиқаришлари оилавий муносабатларга раҳна солади. Бунинг натижаси ёки давомийлиги, албатта, ўз ўрнида фарзанд тарбиясига, уларнинг келгусида оила борасидаги фикри, дунёқарашига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Ҳинд афсоналаридан бирида ёшларнинг оилавий ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари ва уларнинг реалликка нисбатини қиёслашга мос келадиган ажойиб бир ривоят мавжуд. Ривоятда айтилишича, туғилганидан кўзи ожиз бўлган тўрт нафар кўрга «Қаршингизда фил турибди, сизлар уни, умуман, кўрмагансизлар, лекин уни бориб ушлаб, пайпаслаб ўрганиб чиқинглар-да, фил қандай махлуқ эканлигини айтиб беринглар» – дейилган. Кўрлар бориб филни «ўрганиб» қайтишганларидан сўнг улардан фил қандай ҳайвон эканлиги сўралганда, улардан бири: «Фил – бадани долғал, дарахтга ўхшаган ҳайвон» – дебди, иккинчиси уни инкор этиб: «Йўқ, фил ердек юмалоқ, одамнинг қулочи етмайдиган ҳайвон» – дебди. Учинчиси эса, уларнинг иккаваларини ҳам инкор қилиб: «Фил ичи тешик, узун, йўғон ичакка ўхшайдиган ҳайвон» – дебди. Тўртинчиси эса: «Фил ёйиқ япалоқ катта баргга ўхшаган ҳайвон» – деб жавоб берган ва уларнинг ҳар бири ўз фикрини маъқуллайман, фикримни ўтказаман деб бир-бирлари билан жанжаллашиб қолган эканлар. Чунки уларнинг бири оёғига, иккинчиси қорнига, учинчиси хартумига ва тўртинчиси қулоғига тўғри келиб қолиб, ўзларининг имкониятлари доирасида филни тасаввур қилган эканлар.[1] Бундан кўринадики, аксарият ҳолатларда худди шу тўртта кўзи ожиздек йигит-қизларимиз оилавий ҳаётни бутун борлигича, яхлит ҳолда тасаввур қила олмайдилар. Пировардида оилавий ҳаёт ҳақида «турли тасаввурларга эга ёшларимиз оила қургудек бўлсалар, ўз тасаввурларини реалликка айлантириш, яъни жуфтига ҳам шундай эканлигини уқтиришга ҳаракат қиладилар. Шунингдек, юқоридаги кўзи ожизлар каби ҳар бири «ўзича ҳақ» бўла туриб, бир-бирлари билан жанжаллашиб, келиша олмай қолишлари мумкин.

Оилада фарзандларга самарали тарбиявий таъсир кўрсатишда турмуш-ҳаётда дуч келиниши ёки рўй бериши мумкин бўлган муаммоли вазиятларга боланинг муносабатларини билиш, муаммонинг ечимини топишга тўғри йўналтириб бориш зарур. Болани муаммоли вазиятларда ўзини қандай тутишга, фикр

---

[1] Оила психологияси. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўл. Ғ.Б.Шоумаров ва бошқ. –Т.: Шарқ, 2007. 140-бет.

билдиришга йўналтириб бориш – уларнинг масала юзасидан кенг мушоҳада билдиришига, мавжуд билимларини янги вазиятларда ижодий қўллай олишга, эркин ва мустақил фикр юритишга ўргатади. Ёшларда юксак маънавият, меҳнатсеварлик ва чин инсоний сифатларни шакллантиришда, шубҳасиз оиланинг ҳаёт тажрибаси, анъаналари, оила катталарининг ибрат-намунаси муҳим ўрин тутади.

Адабиётлар ва турли манбалар таҳлилидан келиб чиқиб, қуйида оиладаги муаммоли вазиятлардан бир нечтасини келтириб ўтмоқчимиз. Ўйлаймизки, ушбу вазиятлар билан танишган ёшларимиз масалага тўғри ёндашишлари, унинг ижобий ва салбий жиҳатларини мушоҳада қилишлари ҳамда мана шундай ҳолатларга тушмаслик учун нималарга эътибор бериш кераклиги ҳақида фикр юритсалар, фойдадан ҳоли бўлмайди.

1. Топармон-тутармон ота ҳали балоғатга етмаган ўғлидан пулини аямас, у билан гаплашганда фақат бойлик, пул топиш ҳақида гапирар ва унга бунинг баъзи йўлларини ҳам ўргатган эди. Бир куни уйга отанинг обрўли дўстлари меҳмон бўлиб келиб қолишди. Улар меҳмонхонада чақ-чақлашиб, гаплашиб ўтирганда, бирдан эркатой ўғли рухсатсиз, саломсиз кириб келиб қолди. Ҳижолат бўлган ота ўғлига: «Ие, меҳмонларга салом қани, ўғлим» – деди. Ўғли: «Дўстларингиз, ўзингизга ўхшаган бой бизнесменларми? 25 сўмлик салом берайми, 50 сўмликми ёки 100 сўмликми?». Ота нуфузли дўстларининг олдида кутилмаган бундай саломлардан ер ёрилсаю, ерга кириб кетгудай изза бўлди. Вазиятни таҳлил қилинг!

2. Ота ўғлининг етуклик аттестатини олиши ва 16 ёшга тўлиши муносабати билан зиёфат берди. У ўзига ва ўғлига қадаҳ тўлдирди. Ўғлини бугунги бахтли куни билан табриклаб, унга қадаҳ узатди. Бу воқеага оила аъзолари қуйидагича муносабатда бўлдилар:

а) дадаси: ўғлим, муборак ёшинг, мустақил ҳаётга қадам қўйишинг билан табриклайман! шу муносабат билан бир қадаҳ кўтарайлик;

б) бувиси: жон бўлам, сен спиртли ичимликларга ўғлингни ўргата кўрма, ҳеч қачон ичмасин, мартабаси улуғ бўлади;

в) бобоси: майли, дадангнинг сўзи ерда қолмасин, дўстлари олдида уни изза қилма. Қадаҳни уриштириб, бир хўплаб бера қол;

г) ойиси: ўғлим, даданг сенга қадаҳ узатиб, бу спиртли ичимликнинг қанчалик зарарли эканлигини билиш ёки билмаслигингни синаб кўрмоқчи, - деб ўғли ва эрига қараб қўйди. Вазиятни таҳлил қилинг!

3. Беш ога-инининг учинчиси бизнес қиламан деб катта қарзга ботиб қолди. Ниҳоятда аҳволи танг бўлган ука акаларидан қарз сўради. Ўзига тўқ акалари, қарзни қайтариб бера оладими, йўқми, деб унга қарз беришмади. Ука нима қилишини билмай, ўзини ҳар томонга урди. Охири ноилож бир қалтис ишга қўл уриб, қамалиб кетди. Маҳаллада «Укамнинг болаларини биз боқяпмиз, ҳеч нарсага муҳтожлик жойи йўқ», - деб кўкракка уриб юрган акаларини қандай баҳолайсиз? Вазиятни таҳлил қилинг!

4. Ўзига тўқ отахоннинг уч қизи, бир ўғли бор эди. Ота қариганда меҳрни шу ягона ўғлидан кутган эди. Аммо келини нобоп чиқиб, улар отага қарашмадилар. Икки катта қизи ҳам ўз оилалари билан бўлиб, отадан хабар олмас эдилар. Отанинг кунига фақат кенжа қизи яради. Оқ ювиб, оқ таради, кўнглини кўтаришга ҳаракат қилди. Отахон оламдан ўтганидан кейин кенжа қизидан ташқари ҳамма мерос талашиб, еттиси ўтмасдан жанжаллашишди. Келин ва қизларнинг отага нисбатан муносабатлари, кўрсатган «каромат»лари ҳақида қандай фикр билдирасиз?

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, халқимизда миллий менталитетимизга хос қадриятлар, анъаналар, ўзбекона урф-одатлар борки, улдан оила тарбиясида амал қилинса, ота-оналар тўғри хулоса чиқарилса, қолаверса, фарзандлар ўз ўрнида риоя этсалар, ўйлаймизки давр талабига хос ва мос, келажакда ҳамма учун намуна бўладиган баркамол шахсни тарбиялаб, воята етказиш мумкин. Зеро, оила муносабатларида муайян қонун-қоидаларга риоя қилинганда, таъсирчан тарбиявий усуллар қўлланилгандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Бу борада ота-оналар учун қуйидаги айрим фойдали маслаҳатларни келтириб ўтмоқчимиз:

– бола тарбиясида кўп панд-насиҳат қилавериш ҳам кутилган самарани бермаслиги мумкин. Қайсики, унда ўзига нисбатан ишонч йўқолиши, мустақил хатти-ҳаракат ва қарор чиқаришда қийинчилик туғдириши мумкин;

– ота-оналар томонидан фарзандлар ўртасида тенглик муносабати ҳукм суриши, аксинча, бирини иккинчисидан «бошқача»роқ кўрмаслик лозим;

– ота-оналар томонидан муайян вазиятларда бир қарорга келишда биринчи навбатда фарзандга алоқадор жиҳатлари эътиборга олиниши мақсадга мувофиқ;

– ота-онанинг тарбияда сўз ва амал бирлигига риоя этишлари, биринчи навбатда ўзлари шахсан намуна ва ибрат бўлишлари керак;

– ота-она ўртасидаги низоли вазиятлар ва муаммолар фарзандлар иштирокисиз ҳал этилиши лозим;

– ота-онанинг ўзаро муросасизлиги, фикр ва қарашларининг мос келмаслиги – руҳий иқлимни издан чиқаради. Натижада фарзандлар табиатида ўз фикрини ўтказиш, иккиюзламачилик шаклана бошлайди ва ҳоказо.

ДИНИЙ МАРОСИМЛАР ВА УРФ-ОДАТЛАРНИНГ КИШИЛАРНИ ЭЗГУЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДАГИ РОЛИ

Т.ф.н. Юсупов Расулжон
Исроилов Нуриддин – АҚХИ

XX асрнинг сўнгги ўн йиллиги Ўзбекистон тарихида янги даврни бошланганлиги билан характерланади. Мустақиллик йилларида жамиятда туб бурилишга сабаб бўлувчи воқеалар содир бўлди. Жумладан, дин ва диний қадриятларга муносабат тубдан ўзгарди, ҳақиқий маънодаги виждон эркинлиги қарор топди.

Маълумки, ислом дини юксак маънавият сарчашмаси ва ахлоқ мактаби ҳисобланади. «Дин одамзодни ҳеч қачон ёмон йўлга бошламайди. Дин бу дунёнинг ўткинчи экани, охиратнинг мавжудлигини эслатиб туради, одам боласини хушёр бўлишга, эзгулик йўлида яхши из қолдиришга ундайди. Биз динга бундан кейин ҳам барча шарт-шароитларни яратиб берамиз, диний расм-русумларга, байрамларга, диний тарбия ва таълимга доимо жиддий эътибор берилади»,[1] - дея таъкидлаган эди Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов.

Ўзбек халқининг маънавий ҳаётида диний байрамлар, маросим ва урф-одатлар муҳим аҳамият касб этади. Диний маросимлар диний тасаввурлар ва ғояларни ифода этувчи, жамоа бўлиб бажариладиган рамзий хатти-ҳаракатлардир. Диний маросимлар динга сиғинишнинг таркибий қисми ҳисобланади. Аслида,

[1] Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. – Т.: Ўзбекистон, 1994. – Б.15.

кўпгина диний маросимлар халкимиз томонидан исломгача ижод килинган. Улар халк орасида асрлар давомида шаклланган, умуминсоний кадриятларга айланган одатлар. Бу миллий маросимларга мусулмон диний арбоблари диний мазмун бериб, исломга мослаштириб олганлар.

Ўзбек халкининг диний маросимлари кишиларнинг ўзаро муносабатларидаги яхши фазилатларини, миллий, умумбашарий кадриятларини акс эттиради, аҳоли ўртасида меҳр-окибат ва мурувватни баркарорлаштиради. Бу маросимлар халқ манфаати учун хизмат килади. Қадим замонлардан бери халқ томонидан авайлаб сакланиб келинаётган диний урф-одатлар маросимларининг айримлари Рамазон ва Қурбон ҳайитлари, мукаддас жойларни зиёрат килиш, никоҳ ва никоҳ тўйи, хатна тўйи, ҳаётдан кўз юмганларнинг хотирасини ёд этиш, жаноза ва бошкалар. Бу байрам, тўй ва бошка маросимлар халкимиз томонидан сакланиб келинмокда ва жамоатчилик иштирокида ўтказилмокда.

Исломга хос маросимлар, урф-одатлар халкимиз ҳаётига сингиб кетган ва халкнинг турмуш тарзига айланиб колган. Жумладан, Рамазон ва Қурбон ҳайитлари мусулмонларнинг анъанавий байрамлари ҳисобланади. Бу байрамларда кишилар кариндош-уруғларидан, кексалардан, касаллардан хабар олишган, урушганлар ярашган. Диний байрамлар фукароларни бир-бирига якинлаштирган, бирлигини мустаҳкамлаган. Бу шодиёна байрамларни каттаю-кичик сабрсизлик билан кутган. Халкимиз бу ҳайитларни ишламай, байрамона кийиниб, дам олиб, ўйин-кулги билан ўтказган.

1917 йилдан 1991 йилга кадар, яъни Совет даврида бу байрамларни нишонлаш ман этилган эди. Ҳайит кунлари Совет идоралари, корхоналар, хўжаликларда иш куни бекор килинмаган, дам олиш, байрам килишга рухсат берилмаган.[1] Чунки бу байрамларни Совет хукумати эскидан колган удумлар деб, халкларни маънавий ҳаётидан узоклаштирганлар.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати мустакилликнинг дастлабки йилларидаёк диний ташкилотлар билан алокаларни ўрнатди ва узвий ҳамкорликни таъминламокда. Шу максадда 1992 йилда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Дин ишлари бўйича Қўмита ташкил килинди. Диний ташкилотларнинг манфаатларини давлат сиёсатида ифода этиш ушбу кўмитанинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Республикада виждон эркинлигини жорий этилиши, аҳолининг диний маросим ва урф-одатларини адо этишлари учун зарур шарт-шароитлар яратилмокда. Ушбу максадда янги масжид ва мадрасалар курилди, эскилари эса таъмирланди.

Мусулмонларнинг кутлуғ саналари – Қурбон ва Рамазон ҳайитлари кунларини доимий суръатда байрам килиш ва ушбу кунларни дам олиш кунлари деб эълон килиниши ҳам халкнинг асрий орзу-умидларини рўёбга чиқарди ва мустакиллик неъматларидан бири бўлди. 1992 йил 27 мартда Республикамиз Президенти мусулмонларнинг истак ва хоҳишларини инобатга олиб ҳамда фукаролар ўртасида меҳр-окибатни баркарорлаштириш максадида «Рўза ҳайитини дам олиш куни деб эълон килиш тўғрисида» фармон эълон килди. Ушбу фармоннинг аҳамияти кишиларимизнинг 20 йиллик мустакиллик даврида эзгулик томон кескин бурилганликларида намоён бўлмокда. Ўзбекистонда диний маросимлар ва урф-одатларнинг ривожланишига кенг йўл очиб берилиши миллий тараккиётимизнинг янада гуллаб-яшнашига хизмат килади.

---

[1] Усмонов М.А. Ислом ақидалари ва маросимлари. –Т.: «Ўзбекистон»,1975.

ТАЛАБАЛАРГА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Д.Р.ФАРСАХОНОВА – ЖДПИ

Жамиятнинг таълим-тарбия соҳасидаги асосий эҳтиёжларидан бири бу – ҳар томонлама баркамол, етук мутахассис кадрлар тайёрлашдан иборат. Шундай экан, бўлажак мутахассисларни интеллектуал салоҳиятли, маънавий-ахлокий баркамол шахс сифатида тарбиялаш давр талаби ҳисобланади. Бунда эса талабаларнинг ахлокий жиҳатдан етуклиги ҳам муҳим ўрин тутади.

Мазкур маколада талабаларга ахлокий тарбия беришни такомиллаштириш йўллари хусусида фикр юритилади.

Инсоннинг ахлокий тарбияланганлиги унинг теварак-атрофдаги муносабатларидан намоён бўлади. У инсоннинг ҳисларида, кечинмаларида ифодаланади ҳамда хулк-атворида, хатти-ҳаракатида кўринади. Ахлокий тарбиянинг максади шахсни ахлокий жиҳатдан етук килиб шакллантиришдир.

Шахснинг муҳим маънавий сифатлари бўлган ахлокий онг, ҳиссиёт ва хулкни шакллантириш, ватанпарварлик, ватанга муҳаббат, Ўзбекистон герби, байроғи, мадҳиясига ҳурмат, инсонпарварлик, меҳнатга муносабат, жамоа билан биргаликда килинадиган изланишларга муносабат, онгли интизом ва бошка туйғуларни камол топтириш ахлокий тарбиянинг асосий вазифаларидир.

Ахлокий тарбиянинг мазмуни, аввало, талабаларнинг амалий фаолиятларида, ўкиш, меҳнат, жамоатчилик ишларида, уларнинг муносабатлари характерида, ўзаро таъсир кўрсатиш усуллари, хулк-атвор меъёрларини ўзлаштиришларида намоён бўлади.

Ахлокий тарбия деганда, шаклланаётган, ривожланаётган, ўсиб келаётган авлодда хулк-одоб меъёрларига мос келувчи сифатларнинг шаклланиши тушунилади. Талабаларга ахлокий тарбия бериш жараёнида ахлокий тарбиянинг ўзаро боғликлик жиҳатларига эътиборни каратиш муҳим ҳисобланади. Ушбу соҳада олиб борилган изланишларимиз натижаларининг кўрсатишича, талабалар ахлокий тарбияси бўлажак мутахассисларни маънавий етук килиб тарбиялашда мустаҳкам ғоявий-дидактик асос бўлар экан. Шу сабабли ҳам уларни ўрганиш ва талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда талабалар маънавий-ахлоқий тарбиясига куйидагича (1-шакл) тизимли ёндашув лозим. Бунда маънавий ва маърифий таъсирлар, ахлок категориялари ҳамда муносабатлар каби кисм тизимларининг ўзаро алокадорлигига ҳам эътиборни кучайтириш лозим.

Ахлокий тарбияда тарбияланувчига таъсир кўрсатадиган муҳитни (оила, ўртоклар ва дўстлар, жамоа муҳити) ҳам ҳисобга олиш жуда муҳимдир. Бўлажак мутахассисларни ахлокий жиҳатдан тарбиялаш жараёнида кишилар ўртасидаги муносабатлар алоҳида аҳамият касб этади. Талабаларда таркиб топтириладиган ижобий муносабатларни куйидагича тизимлаштириб, муносабатлар иерархияси ҳосил килинди:

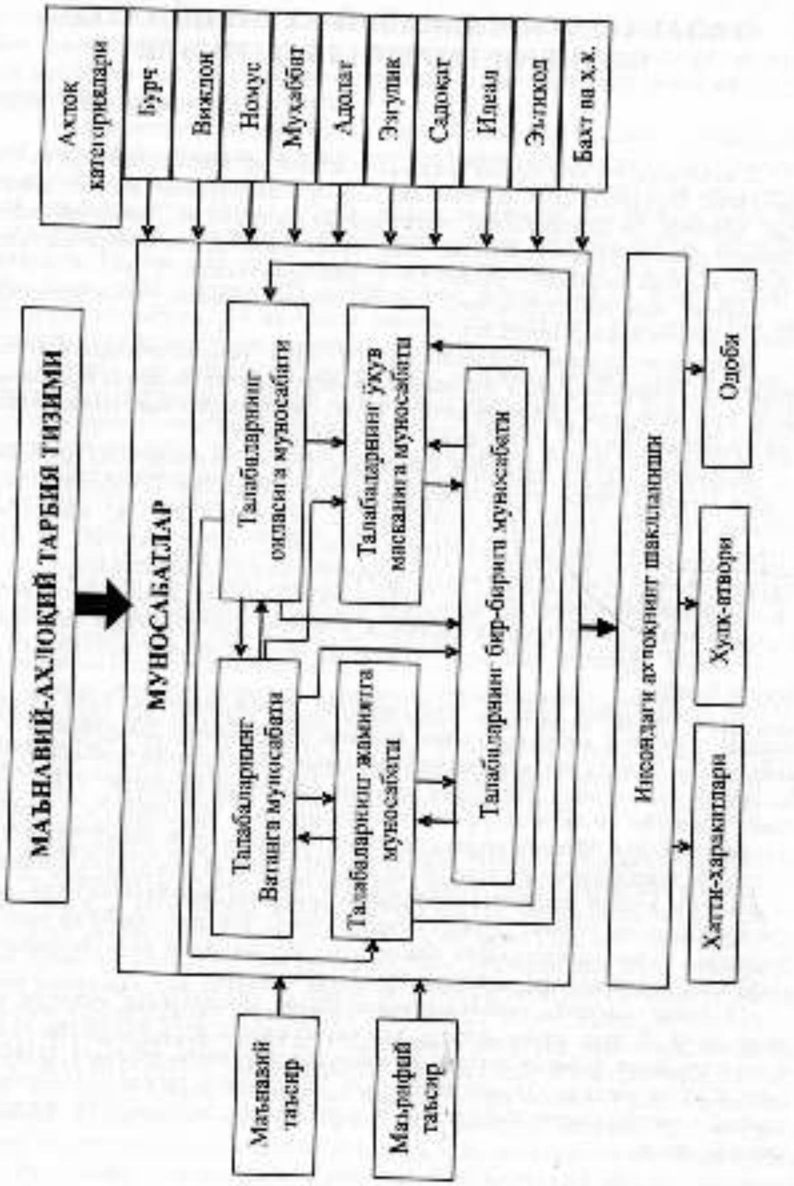

1-шакл. Ахлоқий тарбиянинг ўзаро боғлиқлик жиҳатлари.

I. Талабаларнинг Ватанга бўлган муносабатлари: туғилиб-ўсган юртига бўлган ижобий муносабати; она замин табиатига бўлган тўғри муносабати; Ватан тараққиёти босқичларига бўлган муносабати; халқига бўлган муносабати; она тилига бўлган муносабати; турмуш тарзига бўлган муносабати; маданиятига бўлган муносабат; қадриятларга бўлган муносабат ва шу кабилар.

II. Талабаларнинг оилага бўлган муносабатлари: ота-онага бўлган муносабати; ака-укага бўлган муносабати; эр-хотиннинг ўзаро муносабати; фарзандга муносабати; талабаларда қариндошларга бўлган муносабати; оилавий урф-одатлар ва анъаналарга бўлган муносабат; оилавий қадриятларга муносабат ва шу кабилар.

III. Талабанинг жамиятга бўлган муносабатлари: ишлаб чиқаришга муносабат; оилавий муносабатлар; сиёсий муносабатлар; ҳуқуқий муносабатлар; ахлоқий муносабатлар; диний муносабатлар; эстетик муносабатлар ва ҳоказо.

IV. Талабаларнинг ўқув масканига бўлган муносабатлари: ўтиладиган фанларга муносабат; амалдаги ўқув режасига муносабат; дарс сифатига муносабат; ўқитувчи шахсига муносабат; мураббийга муносабат; «Устоз-шогирд» тизимига муносабат ва ҳоказо.

V. Талабаларнинг бир-бирига бўлган муносабатлари: биргаликда дарс фаолиятига муносабат; ўз муваффақиятларини ўртоқлари билан баҳам кўриш; ўз гуруҳдошларига содиқ қолиш; ижтимоий фойдали ва онгли меҳнатга муносабат; иқтидори бўйича гуруҳда ўз ўрнига эга бўлишга интилиш; ўртоқларига меҳр-оқибат кўрсатиш; сўзида тура билиш; тенгдошларининг хато-камчиликларини тузатиш ва шу кабилар.

Талабаларда мазкур муносабатларни таркиб топтиришни жорий этиш учун махсус ишлаб чиқилган «Ахлоқ» номли компьютерли тизимдан фойдаланиш ижобий педагогик самараларини берди. Чунки, компьютерли тизимда муносабат турлари бўйича талабалар учун қизиқарли бўлган, уларни ўзига жалб қила оладиган дидактик материаллар тўпланган эди. Бундан ташқари, яратилган компьютерли тизимда ахлоқ категориялари, маънавий таъсирлар, маърифий таъсирлар, электрон қомусий луғат, дидактик портфель учун бой материаллардан маълумотлар базаси яратилган.

Мазкур компьютерли тизим ушбу соҳадаги инновацион таълим технологиясидан иборат бўлиб, у бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида унумли ва ўринли фойдаланишга кенг имкониятлар яратади ва юқори ижобий истиқболли натижаларини қўлга киритишни кафолатлайди.

АХБОРОТЛАШУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТИҒИЗЛАШУВИ – МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТИЗИМНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОМИЛИ

Г.АҲМАДБЕК қизи – ТДИУ

Ҳозирги даврда инсоният ахборотлашган жамият шароитида яшамоқда. Бундай ном жамият бойлигини яратишда ахборот, билимнинг ҳал қилувчи ролини таъкидлаш билан кифояланмайди, балки жамият ва инсон ҳаётида ахборотнинг ўрни тубдан ўзгарганлигини, ижтимоий соҳаларда кечаётган барча жараёнларга ҳал қилувчи таъсир кўрсатаётганлигини ҳам билдиради.

Албатта, ҳар қандай жамиятда ахборот бўлган. Ахборот инсон ҳаётининг атрибутив хусусиятидир. Бинобарин, жамият такомиллашган сари ахборотнинг жамият ва инсонга таъсири ҳам кучайиб келган. Аммо бу борада ўтмиш тарихдаги ҳеч бир даврни ахборотнинг ўрни масаласида ҳозирги давр билан таққослаб бўлмайди.

Биринчидан, у ёки бу мамлакатнинг иқтисодий бойлиги, иқтисодий ривожланиши, ва демак бошқа соҳалардаги имкониятлари ахборотлардан (билимлардан) ишлаб чиқаришда қай даражада фойдалана олиш, энг янги технология асосида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқариш билан белгиланади. Шу сабабли, моддий ишлаб чиқаришда ахборот, билим, ғоя бирламчи, уни амалиётга қўлловчи интеллектуал касб соҳалари муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Иккинчидан, ҳозирга қадар билишнинг субъекти фақат инсон, бошқа унинг билим фаолияти йўналган барча нарсалар, шу жумладан, ахборот ҳам билишнинг объекти бўлиб келган бўлса, ҳозирги шароитда вазият ўзгарди. Ахборотнинг тиғизлиги, оқимлари шу даражада кучайиб кетдики, уни келажакнинг қиёфасини белгилаб берувчи алоҳида дунё сифатида қарамоқда, инсон руҳияти ва онгига шу даражада таъсир кўрсатмоқдаки, инсонни ахборот объекти сифатида қарамоқдалар.

Ҳақиқатдан ҳам, ҳозирги авлод турли шаклларда, турли воситаларда, турли усулларда тарқалаётган кучли ахборот оқимлари босимлари остида яшайди. Бу ахборотларга унинг ўзи ҳам интилади, ундан қочиб қутула олмайди ҳам. ОАВдан тарқалаётган ахборотлар, интернет, дисклар, уяли алоқа воситаларига юбориладиган маълумотлар (SMS, MMS) унинг онгига тинимсиз таъсир қилиб туради, охир-оқибатда инсоннинг онгини, маънавиятини, дунёқарашини ва ҳ.к., ахборотнинг мазмуни белгилайди.

Ахборот жамият ҳаётида шундай инқилоб қилмоқдаки, у бир томондан, моддий тараққиётни белгилаб бермоқда (тугаб бораётган ресурсларнинг ўрнини коплайдиган манбаларни яратадиган билимларсиз тараққиётни тасаввур қилиб бўлмайди). Иккинчи томондан эса, ахборотлар турли кучларнинг манфаатларини ифодалайди, турли ахлоқий ғояларни, хатти-ҳаракатларни тарғиб қилади, инсон руҳияти ва онгига осон таъсир этадиган восита ва шаклларда уйғотилиб, кишиларни ўзига ром қилиб қўяди. Бу жараённинг оқибати ўта хатарлидир. Ҳозирги кунда туғилган чақалоқ эсини таниб-танимас ўзини компьютер ўйинларига уради, энди унга аллалар, бувилари, оналари айтиб берадиган эртаклар, қўшиқлари керак бўлган халқ ижоди, достонлар ва ҳ. бегона. Йиллар давомида ана шундай муҳитда яшаган ўсмирнинг маънавияти қандай бўлиши мумкин.

Қисқаси, таълим, жумладан, олий таълим муассасалари маънавий-маърифий тизимини шакллантиришда ахборотлашув жараёнининг тиғизлашуви, мафкуравий кураш муҳитини ҳисобга олмоқ керак. Маънавий-маърифий тизимнинг самарали фаолият кўрсатишида психологик ва педагогик принциплар, ёндашувлар, услублар айниқса муҳим аҳамиятга эга.

Олий таълим муассасаларида ёшларга таълим беришда ҳам, тарбия беришда ҳам янгича ёндашувларсиз, психологик ва педагогик усулларсиз кутилган натижаларга эришиб бўлмайди. «Нимани ўқитиш керак?», «Қандай ўқитиш керак?», «Тарбияда қандай усуллар кўпроқ самара беради?» деган масалалар ҳар томонлама тез ўзгариб бораётган жамиятимизда олий мактабни ислоҳ қилишнинг асосий масалаларидан биридир. Бошқача айтганда, психологик ва педагогик

принципларга асосланган таълим ва маънавий-маърифий тизимгина давр талабларига жавоб бера олиши мумкин.

Ахборотлашув жараёнининг тиғизлашуви, ахборот босимининг кучайиши шароитида таълим ҳам, тарбия ҳам методологик йўналишда олиб борилиши зарур. Таълимда соҳа келажаги учун энг зарур билимлар танлаб берилса (ҳеч бир соҳада ҳамма билимларни ўргатишнинг имкони йўқ), маънавий-маърифий тарбия қатор ўзига хосликларга эга. Бунда талабаларнинг ижтимоий-гуманитар назариялари ўзлаштириб олганлик даражаси, жамият келажаги ҳақида тасаввурлари, умуминсоний, миллий, маънавий қадриятларни билишлари ҳисобга олинади ва энг самарали бўлган мос психологик, педагогик услублар танланади. Маънавий-маърифий тизимларда ўзининг мустаҳкам ўрнини эгаллаб бораётган мураббийлик, тьюторлик лавозимлари бу соҳада ишлаётганлар олдига катта талабларни қўймоқда.

Биз қатор олий таълим муассасаларида (ТДИУ, ТДТУ, ТДПУ, ТДМРДИ) талаба ёшларнинг маънавий ахлоқий билимларини ўрганиб, қуйидаги далилларга дуч келдик. Кўпчилиги болалигидан эртаклар эшитмаган, ўзбек халқ эртаклари ва достонларини жуда кам, ўрта мактаб дастури даражасида билади. Айримлар энг яхши кўрган эртакларини мультфильмлар орқали (асосан, «Зумрад ва Қиммат» эртаги), тарихий романларни эса кинофильмлар орқали билишади. Санъат намуналарининг моҳиятини юзаки тушунишади, ижодий, танқидий таҳлил лаёқатлари ривожланмаган. Чет элнинг фантастик, даҳшатли, комедия фильмларидан бир мунча яхши хабардор. Интернет хабарларидан, чет эл ахборотларидан, янги чет эл фильмларидан хабардор бўлиш истаги маънавий меросимизнинг юксак намуналарини ўрганиш истагидан кучлироқдир.

Олий таълим муассасасининг маънавий-маърифий тизими талаба ёшлар маънавий тарбиясини миллий тараққиёт талабларига мос олиб бориш учун таркибий тузилиши ва методларини такомиллаштириб бориши зарур.

МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТИЗИМНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ФАНЛАР РОЛИНИ КУЧАЙТИРИШ МУАММОЛАРИ

Доц. А.БОБОЕВ – ТДИУ,
Т.САИДМУРОДОВА – РИММАЛ

Айнан олий мактаб таълимининг мазмунини тубдан ўзгартириш орқали ватанимизни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлари қаторига олиб чиқишга қодир. Бироқ бунда иқтисодий келажагимизни белгилайдиган, технологияларни яратаётган фанларни ўргатиш билан кифояланиб бўлмайди. Маънавий юксак, ватанпарвар мутахассисларни тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Бунга эришиш учун олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий тизимни узлуксиз такомиллаштириб, тез ўзгариб, глобаллашув кучайиб бораётган ҳозирги замон талаблари асосида ташкил қилмоқ зарур.

Олий касбий таълимда гуманитар, фалсафий фанлар алоҳида ўрин тутади. Инсоннинг ижтимоийлашувига йўналган бу фанлар ёш авлоднинг жамиятга, та-

биатга, меҳнатга, меҳнат фаолиятининг натижаларига, бошка кишиларга ва ўз-ўзига муносабатини шакллантиради. Жамият ривожининг келажаги, тенденциялари, ижтимоий жараёнларнинг моҳияти ҳакида холисона, асосли карашларни шакллантиради. Бу ижтимоий-гуманитар билимларни яхши ўзлаштирмасдан ватан равнаки учун фидойи, фаол мутахассислари етказиб бўлмайди.

Аввало, ҳар кандай мутахассис ҳозирги замон илмий, фалсафий дунёкарашини чукур эгаллаб олмоғи керак. Чукур фалсафий дунёкарашга эга бўлмаган мутахассис ўз соҳасининг моҳиятини, муаммоларини, келажагини аниқ тасаввур кила олмайди, ўз касбий билимларини ватан манфаати йўлида самарали хизмат килдиришни ҳам мавҳум бўлиб колади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов фалсафий тафаккурнинг аҳамияти ҳакида шундай деган эди: «Фалсафани билмайдиган одам-медицина ёки таълим, санъат ёки маданият соҳаси вакили бўладими, бундан катъи назар – ҳаётнинг, ўз касбининг маъно-мазмунини яхши тушунмайди. Мисол учун, тарихий таҳлил килиш учун ҳар бир вокеа ва жараёнга фалсафий караш, уларни умумлаштирган ҳолда зарур хулосалар чикара олиш керак. Шу боис тарихчи бўлиш учун фалсафий тафаккур кобилиятига эга бўлиш даркор».

Турли-туман ахборотлар тез таркалаётган, мафкуравий кураш кескинлашиб кетган ҳозирги даврда ижтимоий жараёнларни, таркатилаётган ахборотларни илмий, фалсафий таҳлил килиш, Ватан манфаати нуктаи назаридан баҳолай олиш зарур. Олий таълим муассасалари маънавий-маърифий тизимида ижтимоий-фалсафий фанлар алоҳида ўрин тутишига ҳеч кимда эътироз бўлмаса керак. Ижтимоий-фалсафий билимлар маънавий-маърифий тизимнинг назарий-методологик асосини ташкил килади.

Олий касбий таълим муассасаларида ижтимоий-фалсафий фанларни ўкитиш борасида дунё микёсида катор муаммолар бор. Биз бу ерда мамлакатимизнинг олий касбий таълим муассасаларида кечаётган жараёнларнинг айрим жиҳатларига диккатни каратмокчимиз.

Аввало, ижтимоий-фалсафий фанларни ўкитишга ажратилаётган соатлар микдори камайиб боришига мос ҳолда фанларнинг назарий масалалари етарли даражада чукур ўргатилмаяпти. Катор олий ўкув юртларида амалда бўлган ишчи ўкув дастурларини таҳлил киладиган бўлсак, бу фикр, шубҳасиз, ўз исботини топади. Бундан, тахминан, 10 йил илгари тузилган намунавий дастурга (бу ҳам янгиланиши керак деб ҳисоблаймиз) тўғри, ижодий ёндашмасдан, бир томонлама ишлов бериш ҳоллари ҳам учрамокда...

Масалан, бир олий таълим муассасасида фалсафа фани бўйича ажратилган 22 соат маърузадан 10 соати фалсафа тарихини ўрганиш учун, 8 соати фалсафанинг назарий муаммоларини ўрганиш учун режалаштирилган.

Ҳолбуки, намунавий дастурда фалсафа асосларини(назариясини) ўкитиш таъкидланган. Демак, биз айни пайтда фалсафа тарихини эмас, давримиз фани ва фалсафаси даражасида ёшларнинг ҳозирги замон фалсафий дунёкарашини шакллантиришимиз керак. Фалсафа тарихига мавзуларнинг(муаммоларнинг) моҳиятини ўрганиш тарихи сифатида каралиши лозим. Бунда фалсафа назарияси бирламчи ўрин тутади. Борлик, табиат, онг ва руҳият, метод ва методология, жамият, инсон, келажак ва бошка муаммолар ҳакида ҳозирги замон фани ва фалсафаси нима дейди, бу борада кандай натижаларга эришилди каби масалалар асосий бўлмоғи керак. Кадимги Шарк фалсафасига 2/4 соат, ўрта аср фалсафасига 2 соат, жамият ва инсон фалсафаси, маънавият, маданият, ғоялар, кадриятлар, сиёсат ва

ҳукук, фан фалсафаси масалаларининг жамига бор-йўғи 2 соат ажратиш (ва ҳ.к.) ҳозирги замон фалсафий дунёкарашини шакллантиришга имкон бермайди. Бундан ташкари фалсафадан маърузалар 1 семестр, 2 ҳафтада бир марта ўкитилишини, оралик ва якуний назоратлар ҳам шу соатлар ичига киришини ҳисобга олсак, аҳвол янада аянчлидир.

Ёки маданиятшунослик фанини олайлик. Катор олий ўкув юртларидаги ўкув ишчи дастурларига кўра бу фан маданият тарихи сифатида ўкитилмокда (афсуски, намунавий дастурда ҳам бу жиҳат устунлик килади). Ажратилган 20 соат маърузанинг 14 соати бевосита маданият тарихига бағишланган ҳолда «Маданият тараккиётининг асосий конуниятлари. Дунё маданиятшунослигининг назарий муаммолари. Маданий мерос. Мустакиллик шароитида ўзбек миллий маданияти» мавзуларига жами 2 соат маъруза ажратилган. Ҳолбуки, бу мавзулар назарий ва амалий жиҳатдан ўта долзарб бўлиб, ҳар бир муаммо бўйича алоҳида маъруза режалаштирилиши лозим эди. Масалан, «Маданият ривожланишида ворисийлик конуни» мавзусига алоҳида маъруза бағишлаб, мустакил Ўзбекистонда маданият, маданий мерос соҳасида кечаётган жараёнларни чукур тушуниб олиш учун ёшларни назарий билимлар билан куроллантириш жоиз эди.

Юкоридаги икки мисолдан катор хулосалар чикариш мумкин. Биринчидан, ижтимоий-фалсафий фанлар профессор-ўкитувчиларнинг назарий ва методик даражасини юксалтириш зарур. Ҳар бир фанни мос базавий билимга, илмий даражага эга бўлган мутахассис ўкитиши лозим. Иккинчидан, ижтимоий-фалсафий фанларнинг назарий масалаларини атрофлича, чукур ўргатиш керак. Назария атрофини, келажакни ёритувчи чирок кабидир. Асосли назарий куролга эга бўлмаганлар йўлини тез йўкотиб кўяди. Учинчидан, маънавий-маърифий тадбирларда ахборот олишдан ахборотни таҳлил килиш ҳар доимо устун бўлиши керак. Бу маънавий-маърифий тадбирларнинг сифат даражасини белгилайди. Тўртинчидан, олий таълим муассасаси маънавий-маърифий ишлар тизими илмий ва маънавий-маърифий жиҳатларнинг бирлигидан ташкил топишини ҳисобга олиш, уларни ягона жараённинг томонлари деб караш максадга мувофикдир.

НОДАВЛАТ МАТБУОТ НАШРЛАРИНИНГ ЁШЛАР МАДАНИЙ-МАЪНАВИЙ ҲАЁТИГА ТАЪСИРИ

Ф. ТЎРАЕВА – ЎзДЖТУ

Матбуот инсоният ҳаётида доимо муҳим ўрин тутиб келган. Матбуот нашрларининг мунтазамлиги оммавий ахборот воситаларининг таъсир кучини белгилайди. Эътиборлиси, матбуот ижтимоий ёки сиёсий информация билан жамиятни таъмин этувчи омил сифатида ижтимоий ҳаётга асосан, сўз ва тасвир оркали таъсир кўрсатади. Жамиятнинг ғоя ва карашларини акс эттирувчи ва унга хизмат килувчи восита ҳисобланади.

Матбуотнинг яна бир вазифаси вокеликка нисбатан муносабат билдириб, уни тасвирлайди ва таҳлил килади. Бу билан ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг муҳим муаммоларини ҳал килишда, иктисодий ишлаб чикариш жараёнларини такомиллаштиришда, маданий-маънавий ҳаётнинг янада тараккий этишида муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда матбуот ижтимоий ҳаёт вокеаларини тасвирлаб, уни таҳлил

этибгина қолмай, уларнинг ижтимоий ҳаётга нечоғлик таъсир этишини ўрганиши билан муҳим аҳамият касб этади. У умуминсоний манфаатларини ҳимоя қилишга, халқнинг кундалик фикр ва туйғуларини ифодалашга, халқ ҳаёти, фикр-ўйлари, қувонч-ташвишини, орзуларини акс эттиришга, ижодкор аҳлидан ҳақиқатни қатъий талаб этишга хизмат қилади.

Шунингдек, матбуотнинг моҳиятини ташкил этувчи унинг ички қонуниятларидан бири, унинг анъанавийлиги, ҳамда янги қонуниятларга амал қилишидадир. Масалан, ўз мустақиллигига эришган Ўзбекистон тараққиёт йўлида ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларнинг амалиётга татбиқ этишида, кишилар онгига мустақиллик ғоялари, янгича фикрлашни сингдиришда, миллий мафкурани вужудга келтиришда, тарихий босқичларда шаклланган ва бошқа кўплаб давлат, мамлакатлар ҳаётида синовдан ўтган анъаналар, шу жумладан, миллий меросимизга амал қилиб келмоқда.

Истиқлол йилларида журналистика соҳасида юз берган фавқулодда янгиликлардан бири мамлакатда нодавлат-мустақил ва хусусий нашрларнинг чоп этилишига ҳуқуқий имконият ва шарт-шароит яратилгани бўлди. Бундай нашрларнинг вужудга келиши, кўпайиши ва такомиллашиб бориши энг аввало мамлакатда фикрлар эркинлигига, хилма-хиллигига йўл очди. Босма нашрлар қайсидир мафкуранинг хизматкори эмас, балки ўз муассислари томонидан белгиланган ва таҳририят уставларида белгилаб қўйилган йўналишлар асосида фаолият юритиш йўлига ўтдилар. 1991 йилда «Бизнес Вестник Востока», 1992 йилда «Новый век», «Ҳамроҳ» газеталари, 1993 йилда «Ўзбекистон футболи» газетаси, 1994 йилда «Зеркало 21» газетаси, 1995 йилда «Қизилқум» газетаси, 1996 йилда «Маҳалла», 1997 йилда «7х7» ва «Хумо» газеталари, 1998 йилда «Суғдиёна» ва «Тасвир» газеталари, 1999 йилда «Даракчи», 2000 йилда «Моҳият» газетаси, 2002 йилда «Отдохнём!», «Хордиқ плюс», «Чархпалак», «Аёл қалби» газеталари, 2003 йилда «Бекажон», «Кўнгил хўпалари», «Оила тилсими» газеталари, 2005 йилда «Ҳаёт», «Шифо-инфо» газеталари, 2006 йилда «Uzbekistan Today» (рус ва инглиз) ва «Жамият» каби бир қатор газеталар ташкил этилган бўлиб, улар бугунги кунга қадар ўзлари танлаган йўналишда фаолият олиб бормоқдалар.[1]

Истиқлолдан кейинги давр матбуотида юз берган ўзгаришлардан яна бири вилоят ва туман миқёсларида нашр этиладиган газеталар фаолияти, иқтисодий таъминоти, йўналишлари, даврийлиги, ижодий ўзига хослиги, ахборот бериш концепциясини белгилаш марказдан, яъни республика пойтахтидан эмас, балки муассис ихтиёрига ўтказилганлиги билан боғлиқ. Бунинг натижасида вилоят ва туман нашрлари, қолаверса, ҳудудий нодавлат нашрларнинг мазмун-мундарижасида ўзгаришлар кузатилди. Маҳаллий газеталар нафақат ўз ҳудуди ва республика, балки жаҳонда бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақидаги хабар ва янгиликларни ёритишга киришдилар. Бундай ўзгаришлар жуда тезликда ўз натижасини кўрсатди – йилдан-йилга газеталар сони, хилма-хиллиги ва адади ўсиб борди.

Умуман олганда ҳам, ахборот соҳасидаги ўзгаришлар, давлат томонидан амалга оширилаётган қўллаб-қувватлаш чоралари мамлакат босма оммавий ахборот воситаларининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Уларнинг сони кейинги 11 йил ичида икки баравардан зиёд ошди.

Айни пайтда, мулк шакли турлича бўлган босма ва интернет нашрлар, теле-

---

[1] Интернет маълумоти: www.google.uz

радиостанциялар, ахборот агентликлари ўз йўналишлари ҳамда мақсад-вазифалари бўйича эркин фаолият олиб бораётгани миллий матбуот ҳаётида ўзига хос тенденция тусини олганлигини ҳам таъкидлаш лозим. Қолаверса, «тўртинчи ҳокимият» вакилларининг янгиланаётган жамият ва демократик ислоҳотлар жараёнини амалга ошираётган мамлакат ҳаётида тутган ўрни тобора ортиб бориши билан бир вақтда, эндиликда миллий матбуот ҳудудида бозор муносабатларига хос жараён – соғлом рақобат муҳити юзага келганлигини намойиши ҳамдир. Оммавий ахборот воситалари соҳасидаги рақобатбардошлик биринчи навбатда кенг омма учун ахборотни танлаб олиш имкониятидир, ахборотни танлаш имконияти эса жамиятдаги демократик муҳитнинг бирламчи шартидир.

Мамлакат ва халқ тақдирига дахлдор ҳар қандай катта-кичик масала ҳамда муаммолар ҳақида шу тариқа жамоатчилик фикри туғилади, шаклланади, пировардида улар амалиётда ўз ифодасини топади.

Нодавлат матбуот нашрларидан «Даракчи», «7х7», «Тасвир», «Бекажон», «Суғдиёна», «Хордиқ» каби газеталарда шов-шувли хабарлардан ташқари, жиддий мақола ва материалларга ҳам алоҳида эътибор берилиб, уларда жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий жараёнлари ёритиб келинмоқда. Ҳозирги замон матбуотида тезкорлик, ахборотнинг серқўламлилиги, ўқувчини ўзига жалб қилиш усулларидан фойдаланилмоқда. Бу эса, аудитория эътиборини тортмай қолмайди. Нодавлат матбуот нашрларининг омма орасида, айниқса, ёшлар ўртасида ўз ўрнига эга бўлишида газета саҳифаларининг маълумотларга бой, ҳаққоний бўлиши, мақолаларнинг ўқувчилар савиясини ҳисобга олиб ёритилиши ҳамда тарбиявий аҳамиятга эга бўлиши муҳим роль ўйнайди. Бу борада республиканинг журналистика факультетларида профессионал журналистларни тайёрлашда катта эътибор қаратилмоқда. Ҳозирда олий таълим муассасаларида тайёрланган маҳоратли, юксак малакага эга бўлган журналистлар ҳар жойдан керакли ва мавзу доирасидаги маълумотларни ҳар қандай вазиятда тайёрлашга қодир. Шундай бўлса-да, бугунги нодавлат матбуот нашрлари саҳифалари камчиликлардан холи эмас. Бундай шароитда энг аввало, ёшларни маънавий етук бўлишларини таъминлайдиган, уларни баркамол шахс бўлиб етишишига, тарбиясига ижобий таъсир этувчи мақолаларни кўпайтириш зарур. Ёшлар уларни ўқиб, ўз камчиликларини тузатиб бориши, айрим иллатларга бефарқ қарамасликни ўрганиши, ўқиб маданий-маънавий озуқа олиши зарур.

Бир сўз билан айтганда, мустақиллик йилларида мамлакатда замонавий бозор муносабатларига мослашган миллий ахборот муҳити вужудга келтирилди. мазкур муҳит оммавий ахборот воситалари тизими майдонида ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий имкониятларни яратди ҳамда нодавлат матбуот нашрларида ёритилаётган саҳифалар орқали баркамол авлодни тарбиялашда ўз ўрнига эга бўлди.

БАРКАМОЛ АВЛОД ТАРБИЯСИ ВА КАМОЛОТИДА МАЪНАВИЯТНИНГ ЎРНИ

Ф.МАМАТҚУЛОВ – ф.ф.н. доцент. ЖДПИ

Маънавият жамият тараққиёти, миллат камолоти ва инсон баркамоллигини белгилаб берувчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади. Мустақилликка эришганимизга 20 йил тўлди. Шу давр мобайнида республикамиз иқтисоди, маданият, маънавиятни ривожлантириш борасида салмоқли ютуқларни қўлга киритмоқда. Аҳолисининг турмуш даражаси, дунёқараши, Ватанга бўлган меҳр-муҳаббати сезиларли даражада ошиб бораётганлигини нияти пок ҳар бир инсон қалбан ҳис қилади. Энг муҳими, маънавий меросимиз ҳамда миллий қадриятларимизни тиклаш ва ўрганиш борасида салмоқли ютуқлар қўлга киритилмоқда.

Инсонни ҳар томонлама баркамол этиб тарбиялаш башариятнинг азалий орзуси бўлиб келган. Муҳтарам юртбошимиз Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида оила тўғрисида шундай фикрларни илгари суради: «Бугунги кунда бизнинг қилаётган барча ишларимиз фарзандларимизнинг бахт-саодати, уларнинг ёруғ келажаги учун амалга оширилмоқда. Лекин, бахту-саодат фақат бойлик, мол-мулк билан белгиланмайди. Одобли, билимли ва ақлли, меҳнатсевар, имон-эътиқодли фарзанд нафақат ота-онанинг, балки бутун жамиятнинг катта бойлигидир»[1]. Ҳар бир ижтимоий тузум келажак инсоният истиқболи, кишиларнинг ҳаёт ва турмуш даражаси фан, ахлоқ-одоб билан узвий боғлиқ.

Доно, нафосатли, ўйлаб сўзлайдиган ва фикри мақсадли, жисмоний бақувват инсон — комил инсондир. Ер юзидаги 200 дан ортиқ катта-ю кичик мамлакатларда етти миллиарддан кўпроқ турли ёшдаги тили, дини, урф-одати, билими, турмуш тарзи, дунёқараши, ахлоқ-одоби, ҳатто ташқи қиёфаси ҳар хил бўлган инсонлар истиқомат қилмоқда. Уларнинг барчасининг фаолиятида маънавият етакчи ўринни эгаллайди. Улар қандай тоифадаги инсон бўлишидан қатъий назар уларнинг ўз маънавий дунёси мавжуддир.

Бир донишманд олимдан сўрабдилар: – Сиз қандай қилиб оқилу фузало бўлдингиз? Ул киши жавоб бердилар: – «Мен нодон ва ноинсофларнинг қилмишларини амалда қўлламадим». Зотан, инсонларни инсон қилиб камол топтириш асоси тарбиядир. Ҳамма замонларда ҳам билимли, маърифатли, фозил, одобли, элюрт учун фидойи, баркамол инсон масаласи муҳим масала ҳисобланган.

Маънавий баркамол инсон ҳеч қачон ўз нафсининг қулига айланиб қолмайди. Ҳалол меҳнат билан умр ўтказишни афзал билади. Бойлик тўплашни ҳаётнинг мазмуни, интилиш мақсад деб тушунмайди. Демак, маънавиятсиз инсон бўлмайди. Шу нуқтаи назардан ёндашиладиган бўлса маънавий етук, ахлоқан пок ва мукаммал инсонларсиз жамият ва миллат ҳам бўлмайди. Президентимиз Ислом Каримов ўз асарларида мамлакатимизда миллий маънавиятни тиклаш ва ривожлантириш давлат сиёсатида устувор вазифа эканлигига эътиборни қаратиб, қуйидаги концептуал ғояни илгари суради. У шундай ёзади: «Олдин одамларга моддий бойлик бериш, сўнгра маънавият тўғрисида ўйлаш керак дейдиганлар ҳақ бўлмаса керак. Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг кудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди. Маънавий баркамоллик ҳар бир инсоннинг туғилиб ўсган юртига, тили, дини, маданий мероси, урф-одатлари ва қадриятларига бўлган меҳр-муҳаббатида ва шу йўлда фидойилигида намоён бўлади»[1].

Инсондаги гўзал фазилатлар, (масалан ахлоқий) ўз-ўзидан вужудга келмайди, аксинча, кишилар ўртасидаги ўзаро муносабатларда намоён бўлади. Одамлар табиатан турлича бўлиши мумкин, шундайлари борки, қалби мисли дарёдек кенг, булоқ сувидек мусаффо, саховатли, муруввати, одамохун, кек нималигини билмайди. Чунки уни ўраб олган муҳит шундай яхши хислатларга эга бўлган. Яна шундай тоифадаги одамлар ҳам борки, уларда худбинлик, фақат ўз манфаатини кўзлаш, панд бериш, кек сақлаш ҳам бўлади. Бундайлар маънавий қашшоқдир.

Маънавий етук инсонларни тарбиялаш хусусида юртбошимиз И.А.Каримов шундай деган эди: "Баркамол инсонни вояга етказиш учун энг аввало оила, маҳалла, жамият ва давлатнинг узвий ҳамкорлигини юқори поғонага кўтариш лозим. Оила — жамият асоси, маҳалла миллий қадриятлар бешиги. Аҳил хонадонда, маърифатли маҳаллада, инсонпарвар жамиятда зукко йигитлар, оқила қизлар, умр бўйи элим деб ёниб яшайдиган комил фарзандлар улғаяди"[2].

Ёшларнинг ўқишга, ишга, юриш-туришга, кийиниш маданиятини тўла ҳис қилиши юқори даражада эмас. Оила, ота-она, маҳалла-кўй ва бошқа мутасадди даргоҳлар бу масалага эътиборни сусайтиргандек туюлади. Эътиборни тортадиган даражада тор шим кийиш, киндик атрофини очиб кийиниш (қизларнинг) ўзбек менталитетига мутлақо тўғри келмайди. Ана шундай бир палладa жамоатчилик тегишли йўл-йўриқлар устида ўйлаб кўриши керакдир.

Шунинг билан бирга кейинги йилларда оилавий китобхонликлар, ёшларнинг кутубхонага бориши ва ундан фойдаланиши, газета-журналлар мутолааси ва обуна бўлиш, театр, кино, клуб ва музейларга бориш каби тадбирларни қониқарли деб ҳисоблаб бўлмайди. Ваҳоланки, Ўрта Осиё қадимдан маърифат ўчоғи ҳисобланган. Шундай заминда илдиз отиб улғаяётган ёшларимизнинг муносабатларини шундайича қолдириб бўлмайди. Бу кечирилмас гуноҳдир.

Бугунги кунда вояга етаётган маънавий баркамол ёшлар учун кўпчилик тенденциясига амал қилиш, уни мукаммал ўрганиш, дунё миқёсига чиқиш, Ватанимиз, халқимиз, миллатимизни дунёга танитишга имкон беради. Ҳозирча бундай ёшлар санарли даражададир. Дарҳақиқат, ҳамма ютуқларга бирданига эришиш амри маҳол. Ҳар қалай аста-секинлик билан Ўзбекистон ёшлари жаҳон саҳнасига чиқиб, ўз салоҳиятларини намоён қилмоқдалар. Бир суҳбатдошим икки ўғлининг ҳам ҳозирча 5 та жаҳон тилларини билиши ҳақида гапирганда ажабланиб қолганим йўқ. Чунки кўп тилни билиш азалий қон-қонимизда бор. Биргина Ал-Форобий 72 тилни билган ва ўз иқтидори билан жаҳонни лол қолдирган, шунингдек, бошқа олиму фузалоларимиз ҳам ўз даврида камида 3-4 тилни билган. Буларнинг ҳаммаси ўз она тилини инкор қилиш ҳисобига бўлмаслиги керак. Ҳар бир ўзбек фуқароси ўзбек тилини мукаммал билиши шарт. Чунки, бу — Ўзбекистон Республикаси давлат тилидир.

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008, 56-бет.

[1] Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. -Т.: Ўзбекистон, 1994, 9-бет.
[2] Каримов И.А. Давлат, жамият, оила ва ёшлар тарбияси муаммолари. -Т.: Ўзбекистон, 1997, 3-бет.

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАРНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ОМИЛЛАРИ

А. БАҲРИЕВ, психол.ф.н., доц.,
Н. БАҲРИЕВА – БухДУ

Муҳтарам Юртбошимиз И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» номли китобида бугунги кун ёшларининг маънавий тарбиясини ташкил этишда ўз она тарихимизни изчил ўрганиш ва шу асосда тарбиявий ишларни оқилона ташкил этиш борасида фикрлар билдирилган.

Ёшларни маънавий тарбиялаш бугунги кунда таълимнинг барча бўғинлари ва босқичларида изчил амалга оширилмоқда. Зеро, жамиятнинг жадал ижтимоий тараққиёти шуни тақозо этмоқда.

Маълумки, маънавият руҳият билан боғлиқ бўлиб, аввало инсоннинг ўз моҳияти, онги ва виждони олдидаги масъулиятидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 49-моддасида: «Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар»[1], – деб ёзилган. Бу сўзларнинг замирида катта маъно ва мазмун ётади. Зеро, маданият ва маънавиятни асраш, бу миллатнинг истиқболи ва келажагини асрашдир.

Олий таълим тизимида талабаларга маънавий тарбия бериш йўлларидан бири бу – маънавият соатларида амалга ошириладиган тарбиявий ишлардир. Мазкур фаолият илмий-услубий жиҳатдан анча кенг миқёсли иш бўлиб, унинг амалга оширилишида таълим жараёнида иштирок этувчи барча субъектларни назарда тутиш зарур. Шу жиҳатдан, амалга ошириладиган тарбиявий ишларни уч босқичга бўлиш мумкин.

Биринчидан, олий таълим муассасасидаги талабалар касаба уюшмаси, Камолот ЁИҲ ва бошқа жамоат ташкилотларининг истиқболли тарбиявий иш режалари ўзаро мувофиқлаштирилиши лозим. Режалаштириладиган ишлар талабаларнинг билиш эҳтиёжи ва қизиқишлари, ёши, тажрибасини инобатга олиб, ўқув юрти маъмурияти ва ижтимоий ташкилотларнинг тарбиявий фаолиятларини мувофиқлаштирган ҳолда амалга оширилиши керак. Истиқболли режаларда ўқув юрти шароитида анъанага айланган, амалда ўзини оқлаган самарали шакл ва методларга алоҳида эътибор бериш зарур.

Иккинчи босқичда таълим жараёнининг тарбиявий таъсирини кучайтириб, ўқув-тарбиявий ишлар дастурини тузиш, унда ўқув юртига эндигина қабул қилинган талабалардан бошлаб, бутун ўқиш даврида ва битирувчилар билан амалга ошириладиган ишлар доирасида ўз ифодасини топиши лозим. Бу дастурларда турли таълимий ва тарбиявий иш усуллари, мутахассисларни тайёрлаш, уларни шахсий ва касбий жиҳатдан шакллантириш вазифалари яхлит тизимга келтирилган бўлиши лозим.

Ўқув юртининг ушбу таълим-тарбиявий дастури асосида гуруҳ, кафедра, факультет, жамоат ташкилотлари, талабалар турар жойида тарбиявий ишларнинг истиқболли, жорий режалари тузилиши мақсадга мувофиқ.

Олий ўқув юртида талабаларни тарбиялаш жараёнини бундай ташкил қилиш бирданига, ёки хоҳиш билан бўлмайди, албатта, бунинг учун илғор иш

[1] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 1998

тажрибаларини ўрганиш, амалга оширилган тадқиқотлар натижасидан фойдаланиш, энг муҳими тарбия объекти ҳисобланган талабалар хоҳиш-истаги, қизиқиши, уларнинг ёш хусусиятлари билан боғлиқ талаб ва эҳтиёжлари ўзгаришини инобатга олиш муҳимдир.

Учинчи босқичда ўқув юртининг ўрта умумтаълим мактаби, академик лицей, касб-ҳунар коллежлари, меҳнат ва ишлаб чиқариш корхоналари, халқ таълими органлари, маҳалла, кенг жамоатчилик - ҳомий, васий ва илмий тадқиқот ташкилотлари билан узвий алоқадорлиги масаласига асосий эътибор қаратилиши керак бўлади.

Бу босқичнинг моҳияти шундан иборатки, ўқув жараёнини ишлаб чиқариш ва фан билан интеграциялаштириш, талабаларни ишлаб чиқаришга, илмий тадқиқот ҳамда ижтимоий фаолиятга кенг жалб қилиш асосида уларнинг касбга иштиёқини ўстириш, касб учун зарур сифатлар, ишлаб чиқариш муомаласи, мулоқотини ўрганишлари учун қулай шароит яратиш мумкин бўлади. Шу асосда ўқув юртида мутахассисларни тайёрлаш ва бу тайёргарликнинг сифат даражасини ишлаб чиқаришда синаб кўриш, мутахассисларга бўлган жамият ва ишлаб чиқаришнинг эҳтиёжини чуқур ҳис қилиш мумкин. Натижада ҳар бир талабанинг индивидуал ўқув-тарбиявий иш режасини тузишга эришиш мумкин.

Бунда иш режалари талабаларнинг ҳар томонлама касбий ва шахсий такомиллашувининг ҳамма йўналишларини ўз ичига олиб, илмий дунёқараши, ижодий, ғоявий-сиёсий, ташкилотчилик, умумий маданий савияси ва бошқа сифатларини унинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда жамият ва ишлаб чиқариш талабларига мос равишда ривожланишига эришиш даркор. Кўрсатилган талаблар асосида тузиладиган ўқув-тарбиявий дастурлар маънавий тарбиянинг мақсад ва вазифалари, шакл, метод ва воситалари яхлитлигини таъминлашга хизмат қилиши керак. Шу билан бирга дастур тарбиявий жараён иштирокчиларининг вазифаларини ўзаро мувофиқлаштириши лозим. Олий ўқув юртида бу мақсад талаба шахсининг касбий ва ахлоқий сифатларини ўстиришга қаратилгандагина натижа бериши мумкин.

Тарбиявий жараённинг натижаси деганда талабанинг миллий ва умумбашарий қадриятларни ўқиш даврида унинг шахси ва касби учун зарур сифатларни эгаллаши ҳамда ўқишдан сўнг фуқаро сифатида умумижтимоий ва касбий талабларни ҳаётий меъёрга айлантиришини тушуниш керак.

Зеро, – «Эркин фуқаролик жамиятини маънавий баркамол, эзгу ғоялар ҳаётий эътиқоди бўлган инсонларгина бунёд эта олади. Шунинг учун янгиланаётган жамиятимизда соғлом авлодни тарбиялаш, эркин фуқаро маънавиятини шакллантириш, маънавий-маърифий ишларни юксак даражага кўтариш орқали баркамол инсонларни вояга етказишга муҳим эътибор берилмоқда»[1].

Хўш талабалар гуруҳларида тарбиявий иш режалари тузишда манба сифатида нималарга эътибор бериш керак. Талаба-ёшларни маънавий тарбиялаш самарадорлигини оширишда «...буюк маънавиятимизни тиклаш ва янада юксалтириш, миллий таълим-тарбия тизимини мустаҳкамлаш ва замон талаблари билан уйғунлаштириш»[2] катта аҳамият касб этади.

[1] Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. - Т.: Ўзбекистон, 2001, 56-б.
[2] Президент И.Каримовнинг 1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси IX сессиясида сўзлаган нутқидан. - Т.: Шарқ НМК, 1998, 5-б.

Шу боис, энг асосий манба «Таълим тўғрисидаги конун», «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», шунингдек, Мухтарам Президентимиз И.А.Каримовнинг асарлари бўлиб ҳисобланади. Бундан ташкари:

– ҳукуматнинг таълим ислоҳотини амалга ошириш билан боғлиқ кабул килинган карорлари, олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг талабалар тарбиявий ишларини ташкил килиш бўйича буйруклари ва меъёрий хужжатлари;

– маҳаллий ҳокимиятларнинг карор ва норматив ҳужжатлари, Камолот ЁИҲ кўмитасининг карор ва норматив ҳужжатлари;

– олий ўкув юрти ва факультет маъмуриятининг буйрук, кенгаш карорлари, талабалар жамоат ташкилотларинининг кўрсатма ва карорлари шулар жумласидандир.

Жорий ўкув йилига тарбиявий иш режа тузаётганда вилоят, шаҳар, ўкув юртининг тарбиявий имкониятлари ҳакида тўлик ахборотга эга бўлиш, бу жойларда таълим муассасалари, маданият, санъат ва жисмоний тарбия муассасаларининг имкониятларидан келиб чикиш керак.

Шу билан бирга анъанавий умумхалк байрамларининг ўтказилиши, машҳур давлат ва фан арбоблари, миллий меросимиз намоёндаларининг таваллуд кунларини нишонлашлар хам эътибордан четда колмаслиги лозим. Ватанимиз мустакиллиги куни – 1 сентябрь, Конституция куни, миллий армиянинг ташкил топган куни, Хотира ва кадрлаш куни, Наврўз байрами, диний байрамлар, ёшлар ва олий ўкув юрти хаётига доир анъаналарни нишонлаш муҳим манба хамда фаоллаштирувчи восита ҳисобланади. Тарбиявий ишлар тизимида анъанавий тадбирлар талабаларни янада жипслаштириб, фаолликка ундайди.

Гуруҳ раҳбарлари тарбиявий ишларини режалаштиришда иш шаклларини танлаш ва уларнинг максадга мувофиклигига эътиборни каратиш муҳим талаблардан биридир. Режада тадбирлар микдори ўзаро мутаносибликда бўлиб, вакт жиҳатидан тўғри таксимланишига алоҳида эътибор бериш лозим.

Юкорида келтирилган тарбиявий иш усулларидан фойдаланган ҳолда маънавий-маърифий тадбирларни мунтазам ташкил этиш талаба-ёшларни ватанпарварлик ва миллий анъаналар руҳида руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

ЎЗБЕК ОИЛАСИНИНГ ЭТНОПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

доц. М.Н.УСМАНОВА, Д.Б.РАХМОНОВА – БухДУ

Оила хаётининг абадийлигини, авлодларнинг давомийлигини таъминлайдиган, урф-одатларимизни, анъана, ахлокий меъёр ва коидаларни мужассам этган, келажак авлод тарбиясига бевосита таъсир кўрсатадиган, инсонлар ўртасида ўзига хос муносабатлар шаклланадиган ижтимоий маконлир. Ундаги ўзаро муносабатлар эса оила аъзолари ўртасида муайян маънавий-руҳий ришталарнинг мустаҳкамланиши, феъл-атвори, кизикиши, ҳатто физиологик хусусиятлари билан фаркланадиган инсонларнинг ҳамжихатликда яшашини таъминлайди.

Маълумки, ўзбек оиласи азалдан ўзига хос менталитетга эга бўлиб, унда турли авлод вакиллари ўртасида самимий муомала, меҳр-окибат, мурувват, андиша ва ор-номус каби туйғулар устувор ўрин тутади. Бундай юксак инсоний фазилатлар эр-хотин, кайнона-келин, ота-она ва фарзанд ўртасидаги ўзаро муносабатларда намоён бўлади ва сайкал топади. Эр-хотиннинг оиладаги ўзаро муносабатларидаги меҳр-муҳаббат, турмушдаги масалаларни ҳал этишда бир-бирига маънавий ҳамда моддий жиҳатдан кўмаклашиш, болалар тарбиясида ҳамжиҳатлик, сабр-токат ва ўзаро ҳурмат туйғулари ҳам дастлаб оилада шаклланади.

Этнопсихологик хусусиятлардар тил, маданият, маънавият, хиссиёт даражаси, характери, психологик киёфа, ўз-ўзини англаш даражаси, хулк-атвор, туйғу ҳамда доимий хўжалигига хос жиҳатлардан шаклланади.

Масалан, ўзбекларга хос этнопсихологик хусусиятлар сифатида кўз олдимизга бағрикенглик, меҳмондўстлик, хушмуомалалик, кон-кариндошларга меҳр-окибатлилик кабилар кўрсатилади. Бу хусусиятларни бир томонлама ижобий баҳолаш мумкин эмас, албатта. Ўзбеклар орасида куйидаги ўткир саволлар кўпинча аник жавобсиз колади. Нима учун биз ўзимизга раво кўрмаган тансик дастурхонни меҳмонларга илинамиз? Нима учун юрагимиздаги энг «нозик» адолатли гаплар шарт юзга айтилавермайди? Хушомад килиш нима учун айб саналмайди ва ҳоказо.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳар бир оила ёки этник гуруҳлар психологияси асосида табиий омиллар мавжуд бўлганлиги боис, ҳам ўзига хослик, тафовут мавжуд. Руҳиятдаги ўзига хослик оилавий, ижтимоий муносабатлар тизимидаги тафовутларда ўз аксини топади. Шунинг учун бир оиланинг урф-одати, муносабатлар тизими сезиларли фаркланади.

Оиланинг ҳар бир аъзоси этник хусусиятларни ташувчиси ҳисобланади. Чунки оддий ёки мураккаб руҳий жараён инсоннинг туғилиши билан дарҳол намоён бўлавермайди, балки ундаги ижтимоий-маданий шароитлар асосида шаклланади.

Инсон онги ташкаридан келаётган маълумотлар асосида фикрлайди. Шунинг учун ҳам турли оилаларда яшаган инсонлар бир-биридан факат, амалий фаолият шакллари ва онгнинг мазмуни билан эмас, балки онгли фаолият шакли, тузилиши билан ҳам фаркланадилар.

Янги туғилган чакалокка хотира, идрок, тафаккур тарзига хос психологик хислатлар асосан ирсий омиллар ёрдамида ўтса, ижтимоий муносабатларда ўз ўрнини топиш, бирор бир фаолият турига кўникма, малака ҳосил килиши, ўз хиссиётларини назорат кила олиш даражаси каби холатлар оилавий тарбия ва яқин атрофдагилардан олган ахборотлари натижасида шаклланиб боради. Бунда оилавий урф-одатлар, миллий анъана ва маросимлар муҳим ўрин тутади. Ғарб олимлари шу маънода гарчи индивид руҳиятига кўплаб этник маданиятнинг бир кисми сифатида урғу беришса-да, индивид руҳиятининг шакли, аввало, этник хусусиятларга боғликлигини инкор этмайдилар.

Шахснинг онгига илк болаликдан бошлаб оила ва маҳалла муҳити ижобий таъсир кўрсатади. Бу ижтимоий психологик омиллар энг аввало, ҳар бир оилада ўзига хос муомала, бола тарбияси , ўзаро мулокот, рўзғор юритиш ва бошкариш анъаналарига асосланган бўлиб, уларнинг сакланиши шахснинг ижтимоий хулки, маданияти ва дунёкараши учун реал асос ҳисобланади. Масалан, ўзбек оиласидаги барча катта муаммоларни биргаликда ҳал килиш одатини кўрсатиш мумкин. Оила бошлиғи ота ёки она ўз фарзандларини ички имкониятларини бирлаштириб, кун тартибида турган катта тадбирларни осонлик билан ҳал килади. «Кўпдан қуён кочиб кутулмас», деган халк маколи бежиз айтилмаган. Бу одат бир томондан

оилавий муносабатларини мустаҳкамлашга, ўзаро ҳамкорлик йўли билан оилавий бюджетни шакллантиришга, миллий урф-одатлар ва қадриятларнинг турмушдаги катта ўрни ва ролини намоён бўлишига имконият яратади. Иккинчи томондан, болалар тарбиясини миллий этник хусусиятлар асосида йўлга қўйиш асосида авлодлар довомининг давомийлиги таъминланади.

Тўғри, хозирги глобаллашув ва интеграциялашув жараёнларининг кучайиши муносабати билан оиланинг этнопсихологик хусусиятларидаги миллий барқарорлик сусайиб, замонавийлашиш тенденцияси яққол кўзга ташланмоқда. Бу тенденцияни қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин.

1. Оилавий анъаналар, урф-одатларга танқидий ёндашиш, илғор миллат ва элатларнинг маданият намуналарини ўрганиш ва турмушга олиб киришга интилиш кучаймоқда.

2. Ёшлар орасида хорижий мамлакатлар турмуш тарзига хос хусусиятларга қизиқиш ва интилиш ортмоқда.

3. Оилада хорижий тилларни ўрганишга бўлган муносабат тубдан ўзгариб, ёшлар учун бу асосий камолотга эришиш омилига айланмоқда.

4. Ёшлар орасида хорижга чиқиб ишлашга бўлган қизиқиш ва интилиш йилдан-йилга кучаймоқда.

5. Ёшлар орасида анъанавийлик ва замонавийликни уйғунлаштириш, миллий қадриятларни миллий хурофотлардан тозалашга бўлган ҳаракат ортмоқда.

6. Оилавий муносабатларни илмий-амалий ўрганиш, муаммоларни очиқ муҳокамага олиб чиқиш, муаммоларнинг самарали ечимларини топиш ҳаракати кучаймоқда.

7. Ёшлар орасида миллий маънавий меросга бўлган қизиқиш ва интилиш ортмоқда.

Ўзбек оилаларига хос бўлган этник хусусиятлардан яна бири ота-онадан кўра бобо ва бувиларнинг фарзанд тарбияси билан машғул бўлишлари ва уларга ижобий таъсир этишларининг кучлилигидир. Бундай азалий оилавий тарбия анъанаси буюк шахслар ва алломалар ҳаётида ёрқин кўринади. Масалан, Амир Темур шахзодаларининг тарбияси билан уларнинг бувилари шуғулланишган. Шунга кўра, Сароймулкхоним Шоҳрух Мирзони, суюкли набиралари Муҳаммад-султон Мирзо, Халилсултон Мирзо, Улуғбек Мирзо тарбияларини ўз зиммасига олган.

Ота-онага бўлган меҳрнинг чексизлиги, улар розилигининг аҳамияти ҳақида ҳазрат А.Навоий, «Ҳайратул-аброр» асарида қуйидаги мисраларни келтиради: Тарбиянинг яна бири ота-онани ҳурмат қилиш, буни бажариш фарзанд учун мажбуриятдир. Бу иккисига хизматни бирдек қил, хизматинг қанча ортиқ бўлса ҳам кам деб бил. Отанг олдида бошингни фидо қилиб, онанг боши учун бутун жисмингни садақа қилсанг арзийди. Икки дунёнинг обод бўлишини истасанг, шу икки одамнинг розилигини ол!

Халқимизнинг яна бир болажонлик, соддалик, тантилик, бағрикенглик каби хислатлари ҳам борки, бу хислатлар тасвирланган М.Юсуф қаламига мансуб қуйидаги мисрани ўқиб эшиттирмоқчимиз.

Ўзбекка ўхшашин топмоқ муаммо,
Ўхшаса ўзига ўхшайди ўзбек.
Қ и ё с и йўқ унинг, меҳри бир дарё,
Дунёда болам деб яшайди ўзбек.
Бир қўлда беланчак, бир қўлда Қуръон,

Бир елкада кетмон, барида иймон.
Барчага баравар бир офтобсимон
Яшасин олам деб яшайди ўзбек
Муҳаммад ким бўлдинг, киёсин топиб,
Ўхшаса ўзига ўхшайди ўзбек,
Ёмон шеър ёзсанг ҳам юзингдан ўпиб,
Кам бўлма болам, деб яшайди ўзбек.

Юқоридаги фикрларнинг якуни сифатида шундай хулосага келиш мумкин: ўзбек оиласидаги этник хусусиятлар ёзилмаган қонун даражасида мавжуд. Ўзбек оиласининг этнопсихологик хусусиятлари шаклланишида объектив омиллар тарихий хотира, муҳит, маънавий мерос қанчалик муҳим бўлса, субъектив омиллар ҳам шунчалик муҳимдир.

BARKAMOL AVLODNI TARBIYALASHDA IJTIMOIY PEDAGOGIKA FANINING TUTGAN O'RNI

I.OXUNOV – ADU

Ma'lumki, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy-ma'naviy hayotning rivojlanishi murakkab jarayonlardan iborat. Albatta, bunday jarayon kishilarga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Bilim saviyasi yetarli, iymon-e'tiqodi but bo'lgan kishilar har qanday qiyinchiliklarni bardosh bilan bartaraf etishga harakat qilsa, ba'zilar bunday holatdan esankirab qoladilar. Natijada ijtimoiy hayotga loqaydlarcha munosabatda bo'ladilar, ba'zilar esa, hayotning yengil tomonini tanlaydilar. Bunday kishilar o'zlarining huzur-halovatlarini o'ylaydilar. Buni bozor iqtisodiyoti sharoitidagi qiyinchiliklar yoki turli mafkuraviy g'oyalar oqimi harakati jarayonida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Bundan tashqari hozirgi vaqtda ijtimoiy hayotimizga, turmush tarzimizga yot bo'lgan giyohvandlik, fohishabozlik, qonunbuzarlik, turli aqidaparastlik kabi illatlarning ham suqulib kirib kelishi ayrim kishilar, ayniqsa, yoshlar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shunday ekan, salbiy og'ishlar girdobiga kirgan shaxslar bilan tarbiyaviy ishlar ko'lamini kuchaytirish, ta'sir ko'rsatishning darajasini oshirishni taqoza etadi.

Bu xususda yurtboshimiz I.A.Karimov o'zining barcha nutq va asarlarida, ayniqsa, «Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch» kitobida alohida ta'kidlab, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining markazini tashkil etilishligini uqtiradi.

Buning uchun esa keng omma, shu jumladan, salbiy og'ishga moyil bo'lgan shaxslar bilan shug'ullanishning faol yo'l, usul, vositalarini aniqlash, ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning uslubiyotini ishlab chiqish zarur. Bunday mas'uliyatli ish esa umumiy pedagogikaning alohida sohasi bo'lgan «Ijtimoiy pedagogika»ning zimmasidadir. Chunki, tarbiyaviy ish nafaqat ta'lim muassasalarida, balki ijtimoiy hayotimizning barcha jabhalarida amalga oshiriladi.

Keyingi yillarda pedagogika yo'nalilishidagi oliy o'quv yurtlarining pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishida «Ijtimoiy pedagogika» fani o'qitilib kelinmoqda. Bizningcha, bu fanni barcha oliy o'quv yurtlarining mavjud ta'lim yo'nalishlarida

o'qitilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Sababi shundaki, mazkur o'quv yurtlarini tamomlab tegishli joyga mutaxassis bo'lib kelganlar o'z navbatida o'zi faoliyat ko'rsatayotgan ob'ektda ijtimoiy pedagoglik vazifasini ham bajaradi.

Shu sababli ijtimoiy pedagogika jamiyatni va ijtimoiy munosabatlarni o'rganadi, hamda insonlar bir-birlari bilan qanday muomalaga kirishishlarini, nima uchun bir guruhga birlashishlarini va jamiyatning boshqa ijtimoiy masalalarini aniqlashga harakat qiladi. Shuningdek, u bu muammolarni ijtimoiy pedagogika vazifalariga mos ravishda o'rganadi. Bugungi kunga kelganda ijtimoiy pedagogika mustaqil fan sifatida faoliyat ko'rsatmoqda.

Hozirda uning nazariy va amaliy faoliyati sohasiga maktab va maktabdan tashqari muassasalardagi tarbiya va qayta tarbiya, bolalar uylari, qariyalar uylarida yashovchilarga g'amxo'rlik, huquqbuzarlar bilan ishlash, kabilar kiradi. Ijtimoiy pedagogikaning o'ziga xos harakteri uning boshqa fanlar bilan munosabatida bevosita namoyon bo'ladi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, ijtimoiy pedagogika mustaqil fan tarmog'i sifatida o'zining nazariy va amaliy mohiyatiga ega. U bugungi kunda ijtimoiy hayotimizning barcha jabhalarida o'zining yorqin ifodasini topmoqda.

Mustaqilligimizning dastlabki kunidan e'tiboran mamlakatimizda ijtimoiy pedagogik fikrlarni rivojlantirish asosida mazkur fanni yanada mukammallashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Buni hozirda mazkur fan bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarining keng ko'lamda olib borilayotganligi, matbuot sahifalarida esa bu boradagi tadqiqot natijalarining, ilg'or pedagogik tajribalarning yoritilib borilayotganligi bilan izohlash mumkin.

Ushbu fanning o'qitilish samaradorligi esa:

- DTS, fan dasturi talablariga javob beradigan darslik va qo'llanmalarning bir necha variantlarda yaratilishi;
- mashg'ulotlar jarayonida ta'limning ilg'or pedagogik texnologiyalarini qo'llashga doir ishlanma, tavsiyalarning ishlab chiqilishi;
- o'qitish jarayonida ta'lim-tarbiyaning qonuniyat va tamoyilidagi uzviyligiga amal qilinishi;
- o'qitishda ta'limning zamonaviy va innovatsion usullari (tanqidiy fikrlash, aqliy hujum, kichik guruhlar bilan ishlash, muammoli topshiriqli, «debat», «klaster» kabi) ning qo'llanishi;
- mashg'ulotlar jarayonida multimediali va masofali o'qitishning amalga oshirilishi;
- o'qitishda fanlararo uyg'unlikning amalga oshirilishi;
- talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil ish shakllarining boyitilishi;
- ilg'or pedagogik tajribalarning ommalashtirilishi;
- omma orasidagi ijtimoiy holat, kayfiyatni o'rganishga doir sotsiologik tadqiqotlarga talabalarni keng jalb etilishi;
- ijtimoiy pedagogika bo'yicha ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni pedagogik amaliyotga tadbiq etish kabilar bilan bog'liqdir.

ТАЛАБА ЁШЛАРНИ БАРКАМОЛ ШАХС ҚИЛИБ ТАРБИЯЛАШ

П.ф.н. Н.Х.КУШВАКТОВ, М.Р.ИСАКУЛОВ ЖДПИ

Ёш авлод тарбияси доимо халқимизнинг диққат марказида турган. Улар ўз фарзандларини ота-боболарнинг маънавий меъросларига таяниб тарбиялаб келган шунинг учун ҳам ёш авлод қалбида миллий қадриятларимизга эътиқод кучли бўлган. Ана шундай бир оғир, истиқболи йўқ шароитда мустақилликка қадам қўйган юртимизда ёш авлод тарбиясига биринчи кундан алохида эътибор қаратилди. Бизнинг ота-боболаримиз миллий тарбия тизимидан оқилона фойдаланиб келганлиги боис ҳам юртимизда олиб борилаётган туб ислоҳотлар негизига миллий қадриятлар киритилди. Миллий қадриятларга таянган ҳолда «Баркамол авлодни» тарбиялаш масаласи шахсан юртбошимиз томонидан кўтарилди.

Мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ёшлар тарбиясига қаратилган эътибор натижаси ўлароқ бугунги кунда ёшларимиз юртимиз байроғини жаҳоннинг энг нуфузли жойларида баланд кўтармоқда.

Бунинг негизида узлуксиз таълим тизимида ёшларга берилаётган билим ётади. Илм соҳиби ҳар жойда ўз ўрнини топади. Буюк илм соҳиби Юсуф Хос Ҳожиб «Инсоннинг буюклиги ва бебаҳолиги, унинг ақл-идрок ва тафаккур соҳиби эканлигида, айнан шу шуурий қудрат барча воқеа-ҳодисалар замиридаги туб моҳиятларни англаш калитидир», – деганда минг бора ҳақ эдилар.

Шунинг учун ҳам юртимиз президенти И.А.Каримов ўзининг ҳар бир чиқишида ёшлар тарбиясига алоҳида тўхталади. Жумладан, «Мухтасар қилиб айтганда, ёшларимизнинг маънавий оламида бўшлиқ вужудга келмаслиги учун уларнинг қалби ва онгида соғлом ҳаёт тарзи, миллий ва умуммиллий қадриятларга хурмат эхтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантиришимиз зарур», – деган фикрлари доимо ўзининг долзарблигини сақлаб қолади.

Демак, ёшларни ҳар томонлама етук шахс қилиб тарбиялашда миллий қадриятларнинг ўрни беқиёсдир. Миллий қадрият мураккаб ижтимоий-руҳий ҳодиса бўлиб, миллатнинг тили, маданияти, тарихи, урф-одатлари, анъаналарини, жамийки моддий ва маънавий, бойликлари, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча томонларидир.

Ота-боболар панд-насихатлари остида тарбиялашни йўлга қўйишда узлуксиз таълим тизимининг ўрни беқиёсдир.

Баркамол авлод тарбиясини йўлга қўйишда тарбияда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш орқали таълимни инсонпарварлаштириш, миллий тарбиянинг замон билан узвий боғлиқлигини йўлга қўйиш зарур. Бу маънода таълим-тарбия тизимида ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Таълим тизимидаги ислоҳотлардан кўзланган асосий мақсад, шахс тарбиясидир. Баркамол шахс тарбиясида билим даражаси билан бир қаторда инсонларга меҳр-муҳаббат, адолат, самимийлик ва ахлоқ эгаси бўлиш каби туйғуларнинг ёшлар қалбидан жой олиши муҳим хисобланади. Билим замирида муҳаббат жўш уриб тургандагина интеллектуал мулк жамиятга хизмат қилади.

Демак, ёшларимизни илму маърифатга ихлосманд қилиб тарбиялаш билан бир қаторда, уларнинг онги ва қалбига миллий қадриятларимизни сингдириш орқали миллий ва умуминсоний маънавиятни шакллантириш зарурияти ётади.

Шунинг учун ҳам айнан, ҳозирги шароитда ҳар хил маълумотлар тинимсиз ёшларга етказилаётган бир пайтда уларни юксак инсонпарварлик тамойиллари асосида тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Дарҳақиқат, бугунги кунда узлуксиз таълим тизимида ёшларни баркамол авлод қилиб тарбиялашга қаратилган бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Булар:

– ёшларни спортга жалб қилиш;
– ижтимоий фойдали меҳнатга ўргатиш;
– илмий дунёқарашини бойитиш;
– маҳалла билан алоқа ўрнатиш;
– таълим тизимида интерфаол методлардан фойдаланиш;
– ахборот олиш маданиятини шакллантириш;
– ахборот ва телекоммуникация имкониятларидан кенг фойдаланиш;
– таълим-тарбия тизимида интегратив ёндашувни амалга ошириш;
– мафкуравий иммунитет тизимини амалга ошириш;
– миллий-маънавий қадриятлардан таълим-тарбия жараёнида кенг фойдаланиш;
– интеллектуал салоҳиятни юксалтириш каби ишлар орқали ўсиб улғайиб келаётган ёшларни ҳар томонлама етук шахс, жамиятнинг фаол аъзоси қилиб тарбиялаш бугунги куннинг асосий талабидир.

ТАЛАБАЛАРНИ ЮКСАК МАЪНАВИЯТЛИ ҚИЛИБ ТАРБИЯЛАШ ВОСИТАСИДА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШ МАЗМУНИ

Ў.ФАРМОНОВ ЖДПИ

Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги босқичда демократик давлат ва фуқаролик жамиятимизнинг бунёдкори бўлган юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни маънавиятли қилиб тарбиялаш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, маънавий тарбия воситасида «ҳаётда ўз фикрига, ўзининг қарашлари ва қатъий фуқаролик позициясига эга бўлган, ҳар томонлама етук ва мустақил фикрлайдиган шахсни шакллантириш» имкониятлари кенгайди[1].

Мазкур масалалар олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини маънавиятли қилиб тарбиялаш орқали ижодий фаолиятга тайёрлаш муҳим ҳисобланади. Чунки бу билан бошланғич синф ўқитувчиларини маънавий тарбиялаш ишларини кучайтириш ва ижодий фаолиятга тайёрлашни илмий-педагогик қонуниятлар воситасида ташкил этиш юзага келади. Бунинг учун маънавий тарбиянинг мазмунини белгилаб олиш лозим бўлади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини олий педагогик таълим жараёнида маънавий тарбиялаш жараёнининг мазмуни Президентимиз Ислом Каримовнинг асарлари ва нутқларида ўз ифодасини топган. Уларда маънавий

¹ "Халқ сўзи" газетаси 2012 йил 15 феврал.

тарбияга доир концептуал фикрлар асосланган. «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таъкидланганидек, «Таълим-тарбия – онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган, яъни, халқ маънавиятини шакллантирадиган ва бойитадиган энг муҳим омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ва шу асосда онгни ўзгартирмасдан туриб, маънавиятни ривожлантириб бўлмайди. Мухтасар қилиб айтганда, охирги йилларда таълим-тарбия соҳасида амалга оширган, кўлами ва моҳиятига кўра улкан ишларимиз биз кўзлаган эзгу ниятларимизга эришиш, ҳеч кимдан кам бўлмайдиган ҳаёт барпо этиш, ёшларимиз, бутун халқимизнинг маънавий юксалиши йўлида мустаҳкам замин яратди, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди» [Қаранг: юқоридаги асар, 60-64]. Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, маънавий тарбия ҳар қандай мамлакатда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Демак, унинг ўсиши ва тараққиёти учун моддий ва маънавий бойликлар яратиш тўхтовсиз равишда юксалиб бориши лозим. Бунинг учун ёш авлод ушбу бойликларни яратишда ижодий фаолиятга, яратувчанликка интилиб ўз аждодларидан юқори даражага кўтарилмоғи шарт. Шунингдек, мустақиллик йилларида давлатимизнинг меъёрий ҳужжатларида ҳам маънавий тарбия ва уни амалга ошириш вазифалари белгилаб берилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августда ПҚ-451-сонли «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди[1]. Бу қарор, *биринчидан*, таълимнинг барча тизимлари қаторида олий таълим босқичида талабаларни маънавий тарбия асосида ижодий фаолиятга, яратувчанликка ва изланувчанликка тайёрлаш асосида касбга йўналтиришни кучайтириш; *иккинчидан*, маънавий тарбия асосида ижодий фаолиятга тайёрлашни тубдан янги асосда ташкил қилиш; *учинчидан* маънавий тарбия асосида ижодий фаолиятга тайёрлаш бўйича юксак малакали ва интеллектуал салоҳиятли кадрлар авлодини тарбиялаш вазифаларини қўйди. Айнан мазкур қарор олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини маънавий тарбиялаш жараёни учун муҳим ҳужжат ҳисобланади.

Талабаларни олий педагогик таълим жараёнида маънавий тарбиялаш воситасида ижодий фаолиятга тайёрлашнинг ўз хусусиятлари мавжуд. Бу хусусиятларнинг айримларини қуйидагича таъкидлаш мумкин:

– талабаларни маънавий тарбиялаш воситасида ижодий фаолиятга тайёрлашни касбий кўламнинг кенгайиши сифатида қабул қилиш;
– бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини маънавий тарбиялаш воситасида ижодий фаолиятга тайёрлаш кўникмаси ва малакаси билан қуроллантириш;
- бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини маънавий тарбиялаш воситасида ижодий фаолиятга тайёрлаш билан боғлиқ муаммоларни илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилиш ва баҳолай олиш лаёқатини шакллантириш.

Мазкур масалаларни илмий-назарий ва амалий жиҳатдан ҳал қилиш муҳим ҳисобланади. Бунинг учун ижодий фаолият бўйича олимларимиз томонидан билдирилган фикрларга таяниш самарали бўлади. Ижодий фаолият барча руҳий ва ақлий кучларни ишга солиб инсоннинг аниқ бир мақсадга интилувчанлиги, махсус ҳиссий ҳолати, илҳомланиши, шунингдек, руҳий кечинмаси, муаммони

¹ "Халқ сўзи" газетаси 2006 йил 26 август.

жон-жахти билан ҳал этиш истаклари мажмуаси[2]. Ижодкорлик фаолияти инсониятнинг неча минг йиллик тарихий ривожланиши даврида алоҳида кишиларнинг илм-фанда эришган олий неъмати бўлиб, бугунги кунда инсоният яратган барча моддий ҳамда маънавий бойликлар шу олий неъматнинг у ёки бу кўринишидир. Ижодий фаолият янгилик яратиш зарурлиги, муаммони ифодалай олиш ва унинг ечимини топиш демакдир. Талабаларни ижодий фаолиятга тайёрлаш уларда яратувчанлик характерини чуқур англаш, амалий муаммоларни ҳал қилишга ижодий ёндашиши, маънавий ва моддий ишлаб чиқаришнинг умумий илмий асосларини ўзлаштиришини ривожлантиришига хизмат қилади. Бу ўз навбатида талабаларнинг касбий фаолиятларига оингли, ижодий ёндашишини ривожлантиради, фаолият доирасини кенгайтиради ва касбий билимларининг чуқур бўлишини таъминлайди. Буларнинг барчаси талабаларга ўз қобилиятига яраша ўрнини белгилашда ёрдам беради. Шу асосда маънавий тарбия ҳар томонлама камол топган интеллектуал шахсни шакллантиришнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

ОИЛАВИЙ ҲАЁТ ВА ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА МАҲАЛЛА ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Доц. М.М.ДАДАЖОНОВА, Д. С.РАХМОНОВА,
О. Х. ПЎЛАТОВА – АндМИ

Республикамиз Президенти И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимда 2012 йилни «Мустаҳкам оила йили» деб номланишида «Мустаҳкам оила» деган ғоянинг ҳаётимиздаги амалий ифодасини кўришда ҳеч шубҳасиз фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш идораси сифатида ном қозонган маҳалла тизимининг ўрни ва таъсири беқиёслигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар. Шу жиҳатдан олиб қараганимизда, фарзанд тарбиясига қўни-қўшнилар таъсири маҳаллалардаги муҳитга ҳам боғлиқлиги сабабли ўзбеклар барча даврларда жамоатчилик фикрига бефарқ қарамаганлар. «Ҳовли олма, қўшни ол», «Қўшнинг тинч бўлса, сен ҳам тинчсан», «Қиёмат куни қўшнидан» деган мақоллар ҳам ижтимоий муҳитнинг инсон, жамият ҳаётидаги ўрнини, аҳамиятини юксак даражада ифодалаган ҳикматлардир. Шу боис, ҳар бир оиланинг тинчлиги – ёнма-ён яшаётган қўшнининг ҳам тинчлигидир. Шу сабабли ҳам оилалар ўртасидаги илиқ, самимий алоқалар маҳаллалар ва қишлоқлардаги қўни-қўшничилик муносабатларининг асосий шаклини ташкил этади.

Қўшнилар бир-бирининг оилавий турмуш шароитларини, эр ва хотин ўртасидаги муносабатларнинг аҳволини, фарзандлар тарбияси борасидаги ютуқ ва камчиликларни бошқалардан кўра яхши билганлар, турмушнинг қувончли кунларида, мотам дамларида бир-бирига маслаҳатчи, кўмакдош бўлганлар. Ҳар бир оилани ички аҳволини ҳеч ким унинг қўшниси каби яхши билмаган. Бу ҳақида ҳадисларда шундай ҳикматли сўзлар айтилган: «Қўшниларингиз яхши одам дейишаётган бўлса, демак сиз яхши одамсиз. Аммо, улар сизни ёмон дейишаётган бўлса, демак сиз ёмон одамдирсиз». Бу ҳам жамоатчилик фикри оила барқарорлигига, фарзанд тарбияси учун катта аҳамиятга эга бўлганини кўрсатади.

[2] Ҳасанбоев Ж., ва бошқ. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Т.: Фан ва технология, 2009. 149-бет.

Эр ва хотин, фарзандлар жамоатчилик фикрини ҳурмат қилгани учун ҳам оиладаги майда икир-чикирларини ҳамма ёққа овоза қилмай, келишмовчиликларни тинч йўл билан ҳал этишга ҳаракат қилганлар. Жамоатчиликдан, қўни-қўшнидан уялиш, кичик учқун алангага айланмаслигига, арзимас баҳона билан ёш оилалар бузилиб кетмаслигига сабаб бўлган. Жиддий келишмовчиликлари бўлган кўплаб эр-хотинлар, оталар ва болалар маҳалла жамоатчилиги аралашуви, кексаларнинг насиҳатлари натижасида ярашиб, яна ширин турмуш кечира бошлаганлар. Маҳалла жамоатчилигининг таъсири натижасида муносабатлари яхшиланиб, аҳил турмуш кечираётган кўплаб оилалар ҳозир ҳам мавжуд.

Жамоатчилик, қўшни-қўшнилар оиладаги бола тарбияси масаласига ҳам бефарқ қарамаган. Ёшлар ахлоқий нопокликка йўл қўйса биринчи галда ота-онасига танбеҳ берганлар. Агар бундан ҳам фойда келмаса нокобил фарзанднинг ўзи билан суҳбатлашиб, уни тўғри йўлга солишга ҳаракат қилганлар. Ота-оналар ҳам ўз фарзандларининг қилмишлари учун биринчи навбатда қўни-қўшнилар, маҳалла жамоатчилиги олдида хижолат чекканлар. Баъзи оилаларда учраб турадиган номаъқулчиликлар, ахлоқсизликлар жамоатчиликнинг уларга нисбатан салбий фикрини шакллантирган. Ўтмишда баъзи оилалар маънавий тубанлашгани, жамоатчиликни тан олмагани, унинг фикрига қулоқ солмагани учун маҳалладан, қишлоқдан кўчириб юборилган. Бу кўпчиликка қаттиқ таъсир этган, бошқалар ҳам бу ишдан ўзи учун керакли хулоса чиқарганлар. Ҳар бир ота-она учун ўз фарзандининг ахлоқи, одоби, юриши, туриши учун қўни- қўшнилардан, «Отангга раҳмат», деган сўзни эшитиш энг олий мукофот бўлган. Халқнинг «Онаси мақтаган қизни олма, эл мақтаган қизни ол», деган мақолида ҳам ҳар бир ёшнинг ахлоқи ва одобига қўни-қўшнилар холис баҳо бера олиши мумкинлиги акс этган. Шу сабабли ҳам ўзбеклар бир қизга совчи бўлишса унинг кимлигини, юриши, туриши қандайлигини биринчи марта яқин қўни-қўшниларидан суриштирганлар.

Фарзандларнинг ўз ота-онасига бўлган муносабати ҳам жамоатчилик эътиборидан четда қолмаган.

Ҳар бир оиланинг тинчлиги барча қўни-қўшниларнинг, қолаверса, бутун маҳалланинг тинчлигидир. Бир уйда эр-хотин, фарзандлар ва ота-оналар ўртасида доим жанжал, уруш бўлаверса қўни-қўшниларнинг тинчлиги ҳам, ёшларнинг тарбияси ҳам бузилади. Бундай оилаларни муросаю-мадорага келтириш ҳам фойдали, ҳам савобли ишдир. Жанжал чиққан оиладаги эр-хотинни, ота-она билан фарзандларни, ака-укалар ва опа-сингилларни яраштириб қўйган кишилар бундан ўзлари учун ҳам хулоса чиқариб оладилар. Бошқаларнинг хато ва камчиликларини кўриш ҳар бир шахс ўзини чуқур англай олиши учун ҳам муҳим бир йўлдир. Дунёда беқусур инсон йўқ. Гарчи, баъзи қилган хато ва ножўя ишларимиз ўзимизнинг кўзимизга кўринмаса ҳам бошқаларнинг хатоларини кўриб ўйлаймиз, хулоса чиқарамиз.

Ноаҳил оилалар, нокобил фарзандларга кўрсатиладиган жамоатчилик таъсири дўқ-пўписа, юзаки насиҳат ёки хўжа кўрсинга қилинадиган иш эмас. Бу ниҳоятда мураккаб, масъулиятли яъни, ижтимоий-тарбиявий, психологик жараёндир. Агар ёшларга, номақбул ишлар қилаётган кишиларга нисбатан жамоатчилик таъсирини кучайтириш билан боғлиқ бўлган тадбирлар юзаки ўтказилса бундан ҳеч қандай самара чиқмайди. Ёшлар бундай тадбирларга кўникиб, оқсоқоллар,

маҳалла фаолларининг фикрини тинглайди-ю, кўчага чиқиб яна эски ишини давом эттира беради.

Одамзотда қизиқ бир хусусият бор. Ҳамма бошқаларга насиҳат қилишга уста-ю, аммо ўзига-ўзи холис баҳо беришга келганда ожизлик қилади. Шу сабабли ҳам гўзал ахлоқ ва одоб ҳақида чиройли сўзларни айтган одамлар ўзлари ҳеч иккиланмай ахлоқсиз ишларга йўл қўя берадилар. «Домланинг айтганини қил, қилганини қилма», деган фикрнинг мазмуни ҳам худди шу маънони билдиради.

Жамоатчилик фикрининг инсон ўз-ўзини англашидаги ўрни ва аҳамияти каттадир. Инсон ўзига баҳо берганида ҳар доим фикрини «мен» деган нуқтадан бошлайди. Унинг ўзи ҳақидаги фикри жуда юқори бўлгани учун бошқаларнинг хато ва камчиликларини тезроқ ва кўпроқ кўради. Инсон ўзига холис баҳо бера олмаганлигига у ўз-ўзини холис, тўғри англаш имконига эга бўлмаганидан келиб чиқади. Ҳақиқий инсон бошқаларга баҳо беришдан олдин ўзининг ким эканини ҳам чуқур англаб олиши керак. Ўзини англамаган кишининг ўзи ҳақидаги фикри ҳам, бошқалар ҳақидаги фикри ҳам бирёқлама бўлади. Одатда алдамчи ўғри-кallakесар, фирибгар, иғвогар, ахлоқсиз кишилар ҳам қилмишларини оқлаш учун маънавий асос излайдилар. Бундай кишилар, одатда, ўзларини ҳақ деб ҳисоблайдилар. Бировга озор бердим, бировни алдадим деган фикр уларнинг хаёлига ҳам келмайди. Бундай йўлдан бориш бошқаларни алдаш эмас, балки инсон ўз-ўзини алдашидир.

Инсон ўзи-ўзини алдаса ҳам жамоатчиликни алдаши қийин. Ҳаётда йўл қўйган ҳар бир хато ва камчилигимизни ўзимиздан кўра бошқалар яхшироқ сезади. Шу сабабли ҳам ақлли, меҳрибон ота-оналар ўз фарзандларининг қилмишларига, юриш-туришига қўни-қўшнилар, жамоатчилик фикрини эътиборга олиб баҳо беришга ҳаракат қиладилар.

Ота-она учун дунёда фарзанддан ширин нарса йўқ. Қора қарға боласини оппоғим дейди, типратикан - юмшоғим дейди, деган гап бор халқда. Шу сабабли ота-оналар кўпинча фарзандларининг ахлоқсизлиги, жиноий ишларига тўғри баҳо бера олмайди. Ота-она жаҳл устида фарзандларидан маҳаллага шикоят қилиб чиқсалар ҳам аҳвол чигаллашиб кетса дарҳол ўз даъволаридан қайтадилар, кечирим сўрайдилар. Қариндош-уруғларда ҳам шундай пайтларда қондошлик, жондошлик туйғуси кучайиб кетади. Бундай жонкуярликлар ва ҳимоя ахлоқсизлик, жиноят қилган болани янги «қаҳрамонлик»ларга илҳомлантиради.

Оилаларда бўлган келишмовчиликлар, жанжаллар, ахлоқсизликлар, кичик жиноятларга баҳо беришни ақлли, обрў-эътиборли, катта ҳаёт тажрибасига эга бўлган оқсоқолларга топшириш маъқулдир. Ҳаётда кўпни кўрган отахон ва онахонлар бундай ишларни адолатли ҳал қиладилар.

Бирор оиладаги ёмон вазиятга нисбатан жамоатчилик фикрини билдиришдан мақсад ахлоқ, одоб, баъзан қонун чегарасидан чиққан кишиларга насиҳат қилиш, уларни тўғри йўлга солишдир. Бу ишдаги самарали йўл феъл-атвори муҳокама этилаётган шахсни ўз виждонига мурожаат қилишга ўргатишдир. Бировнинг ишини бошқалар қоралаганидан кўра инсон ўз қилмишининг хато эканлигини виждонан англаб етгани маъқулроқ бўлади. Ахлоқий суд — инсон виждон амри билан ўзи устидан ўзи ҳукм чиқаришидир. Агар инсон бирор қонунсиз ишни қилиб қўйиб, жамият ва жамоатчилик олдида жавоб бериши керак бўлса, бу – жиноят дейилади. Агар бирор ишни қилиб қўйиб, ўз-ўзи олдида жавоб бериши керак бўлса – бу виждон таҳлили дейилади. Бинобарин, жамоатчилик фикри биринчи навбатда инсоннинг виждонини уйғотишга, унинг қилмишларига ўзи холисона баҳо беришга ўргатишга қаратилмоғи керак. Кишиларни ўз виждонига қулоқ солишга даъват этиш, айниқса муросага келмаётган ота-оналар, ака-укалар, опа-сингилларни яраштириб қўйишда анча қўл келади.

Жамоатчилик фикри ота-оналар ва болаларнинг жамият, жамоатчилик олдидаги масъулиятини кучайтирадиган катта ижтимоий, маънавий омилдир.

«Қонун – давлатнинг виждонидир», деган эди машҳур файласуф Гоббс. Виждон эса инсон фаолиятини тўғри, адолатли изга солувчи ички руҳий қонундир. Фақат виждон асосида инсон бошқаларнинг гапларига қулоқ солади, улардан ибрат олади, фаолиятини муайян ахлоқ ва ҳуқуқ меъёрларига мослайди, ўзини англаш орқали бошқаларни чуқурроқ англай бошлайди.

Миллий ва диний анъаналаримизга кўра қўни-қўшниларнинг ёшларга маънавий таъсир этиши, ораси бузилган эр ва хотин ёки икки оиланинг ўртасига тушиб яраштириб қўйиши савоблилиги жиҳатидан рўза, намоз ва садақа қилишдан ҳам афзалроқ туради.

Бу ўринда Расули Акрамнинг ҳадисларда айтган қуйидаги фикрларини келтириш мумкин: «Рўза, намоз ва садақа қилишдан ҳам афзалроқ амалдан хабар берайми? Бу икки кишини яраштириб қўйишдир. Бировларнинг ўртасини бузиш дининг қиронидир».

Бу фикрдан кўриниадики, икки кишини яраштириш савобли иш бўлса, улар ўртасини турли ғийбат ва иғволар тарқатиш орқали бузиш катта гуноҳдир. Шариат қоидаларида ҳам эр-хотинлар орасида гап ташиб, уларнинг ўрталарини бузиш номақбул амаллар жумласига киритилган.

Ўзбек оилаларининг қариндош-уруғ, қўни-қўшни, маҳалла-кўй билан муносабатларга асос бўлган маънавий омиллар жумласига ҳамкорлик, ҳамдардлик, маслаҳатгўйлик, ғамхўрлик, оғир ва енгил дамларда бир-бирига елкадош, кўмакдош бўлиш сингари фазилатлар ҳам киради. Бундай қадриятларни ривожлантириш маънавий камолотимизнинг муҳим йўли бўлиб қолмоқда.

Ўзбекларда битта болага етти қўни-қўшни ота-онадир, деган гап бор. Бу ҳам бизнинг буюк миллий қадриятимиз. Маҳаллаларда, қишлоқларда қўни-қўшнилар, айниқса, кексалар ёшларнинг юриш-туришига бефарқ қарамайдилар, ҳар қадамда уларни тарбиялашга, тўғри йўлга солишга ҳаракат қиладилар, ҳалол меҳнатга чорлайдилар.

Маҳалла-кўй, қўни-қўшнилар ҳамкорлиги, ҳамдардлигини кўрсатувчи яна бир масала устида тўхтаб ўтайлик. Одатда ўзбек қишлоқлари, маҳаллаларида бирор хонадонда тўй, катта йиғин бўлиб қолса, ёшлар ҳеч кимнинг даъватисиз эрталаб кечгача хизмат қиладилар. Барча қўни-қўшнилар ҳам дастурхон безаш, таом пишириш, келган меҳмонларни кутиш ва кузатишда тўй эгасига ёрдам берадилар. Келган меҳмонларни тўй эгасигина эмас, балки яқин қўни-қўшнилар ҳам тик туриб, кўксига қўлини қўйиб ҳурмат билан кутиб олиши, барча ёш-яланглар югуриб-елиб хизмат қилиб юриши ҳам шундай буюк маънавият белгисики, баъзан чуқур ўйлаб унинг моҳиятини, тарбиявий аҳамиятини, тарихий илдизларини тасаввур қилмаймиз. Мавжуд муҳитга кўникиб кетганлигимиз сабабли улар одатдаги бир ҳолдек кўринади. Агар бу ишларга ўн йиллаб қўни-қўшни бўлиб яшаб, бир-бирини танимаган, бориш-келиш қилмаган одамлар кўзи билан қарасак, бундай маънавий муҳитнинг моҳиятини чуқурроқ англаш имкониятига эга бўламиз. Бундай урф-одатлар халқимизда қадим-қадим замонларда ҳам бўлган. Улар оилавий, шахсий муносабатлар борасидаги исломий қадриятлар шаклланишига ҳам катта таъсир кўрсатган.

Тарихан шаклланган, жамоатчилик фикри асосида сайқалланиб келган бундай анъаналар етимларга, бева-бечораларга, беморларга меҳр-мурувват, раҳм-шафқат кўрсатиш масаласида, айниқса, кучли бўлган. Бу фикрни асослаш учун ҳадиси-шарифларда айтилган қуйидаги сўзларни келтириш мумкин:

«Ён қўшниси оч туриб, ўз қорнини тўйғазиб юрган одам комил мўмин эмас». Бу фикрлар ёшлар учун ҳозир ҳам катта тарбия мактаби бўла олади.

Оилани мустаҳкамлаш, ёшларни тарбиялашда жамоатчилик фикрининг кучи ва таъсиридан кенг фойдаланиш ҳозирги кунда ҳам катта амалий аҳамият касб этмоқда. Бу борадаги тажриба ва анъаналардан самарали фойдаланиш мустақиллик шароитида амалга оширилаётган маънавий, тарбиявий ишларни яхшилашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Бугунги кунда биз ҳеч кимдан кам бўлмайдиган демократик давлат, халқимиз учун озод ва фаровон ҳаёт қуриш мақсадлари билан яшар эканмиз, оилаларимизни мустаҳкамлаш, бу борада олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишларимизни янги босқичга кўтариш алоҳида аҳамият касб этишини ҳис этиб яшашимиз лозимдир. Зеро, Президентимиз таъбири билан айтганимизда, оила соғлом экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарордир.

БЎЛАЖАК МУТАХАССИСЛАР МАЪНАВИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ БОЙИТИШДА ТАЪЛИМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Д.АЛИБЕКОВ, Ҳ.СОДИҚОВ – ЖДПИ

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган таълим-тарбия соҳасидаги ислоҳотларнинг асосий мақсади – баркамол шахс ва малакали мутахассисларни тарбиялашдан иборатдир. Бу мақсадни тўлақонли амалга оширилиши узлуксиз таълим тизимини ижтимоий талабларга мувофиқ равишда қайта шакллантиришга боғлиқ.

Шуни таъкидлаш мумкинки, ёшларга таълим-тарбия бериш билан бирга уларни маънавий жиҳатдан ҳам етук қилиб тарбиялаш лозимдир. Бунинг учун аввалambор, бўлажак ўқитувчиларни маънавий дунёқарашини шакллантириш долзарб вазифа ҳисобланади. Бўлажак мутахассислар тайёрлаш тизимида бугунги кун билан ҳамнафас мутахассислар таълим-тарбия муассасаларининг барча бўғинларида ёшларни маънавий дунёқарашини таркиб топтиришга маъсулдир ва бу билан улар озод ва обод ватан, эркин ва фаравон ҳаёт қуришдек муқаддас бурчга содиқ бўладилар. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, инсоннинг инсонлиги аввало маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамоллиги билан белгиланади.

Ушбу соҳада олиб борган изланишларимиз натижаларининг кўрсатишича бўлажак мутахассисларнинг маънавий дунёқарашини бойитиш қуйидаги жиҳатларга боғлиқ экан:

– ота-она, фарзанд, маҳалла ва халқ фаравонлиги ҳақида қайғуриш;

– атрофдаги инсонларни ўзига кераклигини ҳис этиш ва ўзи ҳам уларга керакли киши бўлишга интилиш;

– одоб-ахлоқ, феъл-атвори ёқимли бўлишини юксак инсоний бурч деб ҳисоблаш;

– ота-боболардан ёдгор бўлиб қолган маданий меросни қадрлаш;

– миллий қадриятларни эъзозлаш;

– ватанпарварлик, халқпарварлик, инсонпарварлик туйғуларини барқарор бўлиши;

– ўзаро муомала муносабатида ўрнак бўлиши;

– бировнинг оғирини енгил қилиш;

– Конституцияни ҳурмат қилиш ва унга садоқат намуналарини амалда кўрсатиш;

– Ватанни ҳимоя қилиш;

– адолат, диёнат, меҳр-шафқат ва эзгуликни ҳимоя қилиш;

– ваъдага вафоли бўлиш ва шу кабиларга.

Бўлажак мутахассисларни юқорида таъкидланган жиҳатлар орқали уларнинг маънавий дунёқарашини юксалтиришда таълимий қадриятлардан фойдаланиш керак экан. Таълим муассасаси талабаларига педагогика фанларини ўқитиш жараёнида маънавий дунёқарашни таркиб топтиришда таълимий қадриятлардан фойдаланиш аҳамияти жуда муҳимдир. Бўлажак мутахассисларни маънавий дунёқарашини юксалтиришда қуйидаги таълимий қадриятлардан фойдаланиб иш олиб бориш мақсадга мувофиқдир:

- «Авесто»даги таълим-тарбия ва маънавиятга оид тушунчалар;
- энг қадимги ёзма манбалардаги маънавий фикрлар;
- қомусий олимлар ҳаёти, фаолияти ва улар асарларидаги таълим-тарбия ва маънавиятга оид фикрларини талабалар онгига сингдириш;
- ёзувчи ва шоирлар асарларидаги маънавий қарашларни ўргатиш;
- ҳадисшунос олимлар ҳаёти ва ижоди ҳамда асарларидаги таълим-тарбия ва маънавиятга оид фикрларнинг талабалар томонидан ўзлаштирилишини таъминлаш;
- шарқ уйғониш давридаги маънавиятни юксалтиришга доир қарашларни талабаларга ўргатиш;
- халқ ҳикматлари, анъана, урф-одат ва маросимларни талабалар онгига сингдириш;
- халқ оғзаки ижоди намуналаридан таълим-тарбия жараёнида кенг фойдаланиш.

Бундай жараёнда таълимий қадриятлардан фойдаланиш ижобий педагогик самара беради.

Бунга сабаб таълимий қадриятлар шахсга илмий-назарий билимларни бериш, унда юксак маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялаш, ҳар томонлама баркамол бўлиб вояга етишда муҳим ижтимоий-педагогик аҳамиятга эга бўлган, шунингдек ўзига хос аҳамият касб этувчи объектив ва субъектив омиллар мажмуасидир.

Демак, бўлажак мутахассислар таълимий қадриятлардан фойдаланган ҳолда маънавий дунёқарашини юксалтиришда қуйидаги жараёнларга эътибор қаратиш лозим:

– талабаларнинг келгусидаги педагогик фаолиятига;

– талабалар дунёқарашига;

– талабалар одоб-ахлоқига;

– маънавият дарсларининг ташкил қилинишига;

– талабаларнинг ўзаро муносабатига;

– талабаларнинг ижтимоий ҳимояланганлигига;
– таълим жараёнини самарали ташкил этилишига;
– талабалар ижодкорлиги ва шу кабиларга.

Ушбу жараёнларни амалга ошириш тўғри ташкил қилинса, бу ҳолат бўлажак мутахассислар маънавий дунёқарашини юксалтиришда асосий омил бўлиб хизмат қилади.

ПРЕЗИДЕНТ ИСЛОМ КАРИМОВНИНГ «ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ ОСТОНАСИДА» КИТОБИДА МУСТАҚИЛЛИК ҒОЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАЛҚИНИ

Доц. Т.АБДУЛЛАЕВ, и.ф.н. А.МАХСУТАЛИЕВ,
Б.МЎМИНОВ – АКХИ

Президентимиз Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобида унинг 1989 йилнинг 24 июнидан 1992 йилнинг 4 январига қадар, яъни республикамиз раҳбари сифатидаги фаолиятидан бошланиб, биринчи кунидан то мамлакатимиз истиқлолга эришганидан сўнг умумхалқ сайлови асосида мустақил Ўзбекистон Президенти этиб сайланиши ва ўз вазифасини бажаришга киришиш санасигача бўлган даврда сўзлаган нутқлари, маърузалари, мақола ва интервьюлари, Юртбошимиз томонидан имзоланган фармон ва қонунлар ўрин олган.

Китобга киритилган, биз учун яқин тарихимизнинг энг ноёб ва ишончли манбаига айланган ана шу ҳужжатларни ўрганишда (бу ҳақда тўпламнинг кириш қисмида ҳам батафсил маълумот берилган) қуйидаги муҳим жиҳатга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Биринчидан, юқорида зикр этилган характердаги тарихий ҳужжатларнинг барчаси китобга тўлиқ киритилмасдан, унда фақат халқимизнинг асрий орзуси бўлган миллий истиқлол мавзусига оид фикр ва қарашлар атрофлича ўз ифодасини топган. Бошқача айтганда, мустақиллик ғояси, мустақиллик мавзуси мазкур тўпламга киритилган барча нутқ ва маърузаларда бамисоли қизил ип бўлиб ўтади. Шунинг учун ҳам у яхлит асардек катта қизиқиш ва ҳаяжон билан ўқилади.

Иккинчидан, китобда юқорида қайд этиб ўтилган даврда юз берган барча воқеа-ҳодисаларни ва муаллифнинг уларга бўлган муносабатини хронологик тарзда, қатъий кетма-кетлик ва изчилликда тўла ва батафсил ёритиш мақсад қилиб қўйилмаган. Асосий мақсад — совет давлати ҳали ўзининг ҳукмронлик кучини йўқотмаган, унинг репрессив сиёсати давом этаётган, "пахта иши" деган туҳмат, сунъий равишда ўйлаб топилган сиёсий кампания пайтида қанчалан-қанча одамлар ноҳақ қамалган, тазйиқ ва таъқибларга учраган, халқимиз ўртасида тушкунлик, эртанги кунга ишончсизлик кайфияти, қўрқув ва ваҳима кенг тарқалган бир пайтда — ана шундай ўта оғир, умумий инқироз ҳаётнинг ҳамма соҳаларини тўлиқ қамраб олган таҳликали шароитда Ўзбекистон раҳбари сифатида иш бошлаган Ислом Каримовнинг мустақилликка эришиш масаласини кун тартибига қатъий қилиб қўйганини аниқ тарихий ҳужжатлар орқали

кўрсатиш, бу йўлда қандай улкан тарихий ишлар амалга оширилгани ҳақида ўқувчилар, айниқса, кечаги тарихни, ўша даврдаги зулм ва адолатсизликни ўз кўзи билан кўрмаган ёшларга маълумот етказишдан иборат.

Учинчидан, шуни алоҳида қайд этиш лозимки, бу китоб орадан йигирма йил вақт ўтганидан кейин мозийга қайтиб, ўша давр воқеаларини қайта эслаб, мемуар ёки эсдалик шаклида ёзилган асар эмас. Аксинча, бу китоб аслида ўша шиддатли тарихий воқеалар содир бўлган даврда, ана шу долғали ва драматик жараёнлар билан бирга туғилган асардир. Унда озод ва мустақил ҳаёт сари боришда халқимиз қалбида туғилган барча саволларга жавоб бор. Шунинг учун ҳам у жуда катта фактик ва аналитик материални ўзида мужассам этадиган қомусий асардир.

Юртбошимиз ўз асарида таъкидлаганидек, "Бизга зарба бўлиб тушган энг оғир танглик иқтисодий эмас, балки маънавий танглиқдир. Асрлар мобайнида қарор топган ахлоқий-маънавий қадриятларни ғоявий қарашларга қурбон қилиш оқибатларини бартараф этиш иқтисодиётни тартибга келтиришдан кўра анча машаққатли бўлади. Ахир, яқиндагина эмасмиди, коммунист, айниқса, у юқорироқ лавозимда бўлса, ўз яқин кишилари билан охирги марта видолашиш учун қабристонга ҳам боролмасди. Дафн маросимида иштирок этиш энг катта айб саналиб, бундай одамни партиядан ўчириб, ишдан бўшатишарди. Виждон азобидан сал бўлсада, қутулиш, айни пайтда йиллар бўйи меҳнат қилиб эришган имтиёзлардан маҳрум бўлмаслик учун одамлар қариндош-уруғлари, ҳатто, ота-онаси вафот этганда касалхонага ётиб олишар ёки "шошилинч командировка"га кетиб қолишар эди. Ана шундан кейин ҳам биз, одамлар ҳеч нимага ишонмай қўйишган, уларда ҳеч қандай муқаддас нарса йўқ, деб айтишга қандай тилимиз борар эди"[1]. Президентимиз республика раҳбарлигига тайинланган дастлабки кунлардаёқ юртимизнинг маданий қадриятларини тиклаш ва ривожлантириш вазифасини ўз олдига буюк мақсад қилиб қўйди.

Советлар ҳукмронлигининг сўнгги ўн йилликларида Ўзбекистон маданиятининг ривож топишига маданият ва санъат соҳасини моддий-иқтисодий жиҳатдан таъминлашда йўл қўйилган жиддий хатолар ҳам салбий таъсир кўрсатди. Хусусан, 1940 йилдан бошлаб сурункали равишда мазкур соҳа учун давлат бюджетидан маблағ ажратиш камайиб борди. 1940 йили республика аҳолиси талаб-эҳтиёжлари учун ижтимоий-маданий тадбирлар ва фаннинг ривожига сарфланган харажатлар республика бюджети умумий харажатлар қисмининг 67,9 фоизини ташкил этган бўлса, 1980 йилга келиб 46,9 фоизини ташкил этди. Фан ва маданият учун ажратилган маблағнинг мунтазам камайиб боришига сабаб давлатнинг бу соҳа учун маблағ ажратишни истамаганидан эмас, балки Совет давлатининг иқтисодий аҳволи тобора ёмонлашиб бораётганлигидан далолат эди. Айниқса, бу ҳолат 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб кескин тус ола бошлади.

Бу йилларда республикада кўплаб масжидлар, мадрасалар ёпиб қўйилди, улар яна омборхоналарга айлантирилди. Диний маросимлар қатъий чекланди, жаноза ўқиш, марҳумларни сўнгги йўлга кузатиш ва бошқа одатлар тақиқланди. Ўрта Осиё халқларининг қадимий, исломгача мавжуд бўлган миллий-анъанавий байрами «Наврўз» таъқиб остига олинди. Гўё Наврўзни умумхалқ байрами сифатида нишонлаш бошланганидан буён республикада «динга ишонувчилар сони

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2011, 206-бет.
[2] Ўша асар, 206-бет.

кўпайтган» эмиш. Коммунистик ақидапарастлар Наврўзни тақиқлаб, унинг ўрнига «Навбаҳор» байрамини ўйлаб топди. Лекин ўзбек халқи юқоридан «туширилган» янги байрамни қабул қилмади.

Президент ўз асарида мустақиллик арафасидаги маданиятнинг аҳволини афсус билан шундай тасвирлайди: «Маданиятнинг моддий базасига назар солсак, уялиб ерга кириб кетгудек бўламиз. Ҳамонки, жамият маданиятга ҳаётнинг бошқа соҳаларига нисбатан сариқ чақа сарфлаётган экан, вужудидан юксак ички маданият нурдек таралиб турган одамни тарбиялаши мумкинми?»

Бутун босиб ўтган йўлимизга ўз-ўзини танқид руҳида назар ташлаб, шуни рўй-рост тан олишимиз керакки, биз маданият муаммоларига кечириб бўлмайдиган тарзда кам эътибор берган эканмиз.

Тарихдан маълумки, бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар аввало уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади. Босиб олинган мамлакат халқлари маданий-маънавий тараққиётини бўғиб қўйиш истилочи, босқинчи мамлакатлар томонидан мустамлакачилик тартибларини сақлаб туриш ва мустаҳкамлашнинг азалий, тарих синовидан ўтган анъанавий йўлларидан бири бўлиб ҳисобланади. Истилочи мамлакат итоат қилдирилган халқларни бора-бора ўзига сингдириб юборишни, бунинг учун ўз мафкураси ва ғояларини уларга мажбуран жорий этиш, маданиятига шикаст етказиш, миллий тили, миллий урф-одатлари ва миллий қадриятлари ривожига йўл бермасликни ўз сиёсатининг асосий мақсади деб билади.

Тил – ҳар бир халқ ва миллатнинг миллий ўзлигини намоён қилишда муҳим воситадир. Жамики эзгу фазилатлар инсон қалбига, аввало она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили – бу миллатнинг руҳидир. Ўз тилини йўқотган ҳар қандай миллат ўзлигидан жудо бўлиши муқаррар! Шахс маънавий камолотининг зарур шартларидан бири ўз она тилини билишидир. Тил билмайдиган одам халқнинг дилини ҳам билмайди. Бирон – бир сабаб туфайли миллий тил йўқолса миллат бора-бора йўқолиб кетади, миллий ўзига хослигини йўқотади.[1] Шундай бўлгач, бирон - бир миллий тилнинг йўқолиши ўша халқнинг муқаррар равишда ҳалок бўлишига олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг ҳар бир нутқи ва маърузалари, мақола ва асарларида юксак маънавият келажак пойдевори эканлигини қайта-қайта таъкидламоқда. Зеро, – деб уқтиради Ислом Каримов, – биз жамиятимиз тараққиётининг фақатгина иқтисодий, ижтимоий фаровонлик билан эмас, халқимизнинг маънавий баркамоллиги, Демократик ва инсонпарварлик тамойилларини кишилар онгида нечоғлик чуқур илдиз отиши билан баҳолаймиз[1].

Маънавий тарбия соҳасида кўзбўямачиликка йўл қўйиш ниҳоятда хатарли. Маънавият жамият ҳаётининг шундай бир нозик аҳамиятли соҳасики, бу борада хўжакўрсинга иш қилиш иқтисодий ва сиёсий соҳаларда кутилмаган турли инқирозларни келтириб чиқариши мумкин. Айниқса, бу соҳада ўзи бўларчилик ва лўттибозликка йўл қўйиб бўлмайди. Кишиларда, хусусан ёшларда янги маънавиятнинг шаклланиши анча мураккаб ва машаққатли жараён ҳисобланади. Буни амалга оширишда учун кенг кўламли маданий, тарихий, маърифий, тарбиявий ишларни амалга ошириш керак бўлади. Эски тузум шароитида таркиб топган маънавий инқирозга барҳам бериш, янгича тафаккурга эга бўлган инсонни шакллантириш мураккаб, муайян даврни талаб қилувчи, аста- секин амалга ошириладиган жараён бўлганлиги сабабли тарихнинг бурилиш даврларида жамият ҳаётида маънавий бўшлиқ ҳолатлари ҳам юзага келиши табиийдир. Бу бўшлиқ жамият учун иқтисодий, сиёсий инқирозга нисбатан анча хатарлироқ кечади. Бунга кейинги вақтларда юз берган мудҳиш воқеалар яққол мисол бўла олади. Шу сабабли тарихий бурилиш даврларида объектив тарзда юзага келадиган бундай ҳолатларни чуқур англаб, уларга тўғри муносабатда бўлиш лозим. Мамлакатимиз раҳбарияти буни тўғри англаб, бундай ҳолатларнинг қалқиб юзага чиқишининг олдини фақат одамларимиз, аввалambор ёшларимизнинг иймон - эътиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларнинг ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш орқалигина олиш мумкинлигини, мустақиллик тафаккури, маънавиятини шакллантириш, мақсад, вазифа, воситалари йўлларини излаб топиш, ҳаётга жорий этиш орқали ҳал этиш мумкинлигини таъкидлаб келмоқда. Зотан ёш мустақил мамлакатимизнинг келажаги учун маънавияти юксак, баркамол инсонлар зарур.

---

[1] Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. 23-бет.

ЁШЛАРДА ВАТАНПАРВАРЛИК, ҲАЛОЛЛИК ТУЙҒУЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

М.ТЎЛАНОВ, М.АКРАМОВ – АндМИ

Миллий мустақиллик – халқимизда айниқса ўсиб келаётган ёш баркамол авлодимизни ватанпарварлик туйғуларининг тикланишида муҳим аҳамият касб этди. Ҳозирда ватанпарварлик ўзининг қандай қирралари билан намоён бўлаётир? Ватанпарварликнинг моҳияти нималарда, қандай амалий ишлар фаолиятида намоён бўлади? Умуман ватанпарварлик нима, уни қандай тушунмоқ керак, у ҳақда донишмандлар нима деганлар? Қуйида ана шулар ҳақида баҳс юритмоқчимиз. Аввало, ҳозирги ўзбек ватанпарварлиги ота-боболаримиз яратувчанлик ишининг восита давомидир. Саодатли, бахтли, келажаги буюк Ўзбекистонга ҳозир ҳар дақиқада улуш қўшмоқ, ватанга муҳаббат, ватанпарварликнинг асл кўринишидир. Ватанга муносиб фарзанд бўлиш, унинг ери, суви, эли билан чамбарчас боғлиқ эканлигимизни теран англаш, уни ардоқлаш ҳам ватанпарварликнинг бир кўриниши, қирраси.

Ватанпарварлик деганда эса яна қуйидагиларни англаш жоиз:

– ўз халқини, тарихини яхши билиш ва у билан фахрланиш:

– қадимий обидалар, мислсиз иморатлар, аждодлар яратган моддий ва маънавий меросларни кўз қорачиғидай асраш ва авлодларга тақдим этиш:

– халқимизнинг, аждодларимизнинг гўзал ва маънили урф-одатлар, расм-русм ва удумларни қадрлай билиш, уларни давом эттириш:

– ажойиб ватандошлар – аждодлар номи билан, уларни улуғ ишлари, ютуқлари билан фахрланиш, уларнинг ишларини давом эттириш, уларга муносиб ворис бўлиш:

– шундай ажойиб халққа, юртга, унинг бой тили ва маданиятига мансублиги билан фахрланиш:

– Туронзаминни ҳимоя қилиб, томирдан охирги қони қолгунча душманга

қарши курашган баҳодирларни, аёвсиз жангларда ҳалок бўлган қаҳрамонларни ёд этиш:

– асримизнинг 20-50 йиллари ва ниҳоят 80 йилларида халқимиз, миллатимизга қарши уюштирилган қатағонларда қамоқ ва сургун азобларини бошдан кечирган ва ҳалок бўлган минглаб миллатимиз гулларини унутмаслик:

– бу азиз ва гўзал ватанимизда юксак эътиқод билан яшаш, унга ҳамиша садоқатли бўлишдир

Ватанпарварлик ҳаммамизнинг ўз ишимизга масъулият билан қараш, ватаннинг бойликларини кўз қорачиғидай асраш, бойликларига бойлик кўшишга ўз улушимизни қўшиш, фан чўққилари сари интилиш ва бошқалардир.

Ватанпарварлик бир сўз билан айтганда ўз ижобий ишларимиз, бунёдкорлик ҳаракатларимиз билан унинг куч-қудратига, гуллаб-яшнашига имкон даражасида ҳисса қўшиш:

– она юртимизда тинчлик, барқарорликни ва осойишталикни сақлашга интилиш ватанпарварликнинг белгисидир.

– ватанпарварлик – халқаро муносабатларда ватан, миллат манфаатларини биринчи ўринга қўйишдир.

Ватанпарварлик тушунчаси инсонпарварлик тушунчаси билан уйғундир. Ватанпарварлик учун интилиш, ватанпаврварлик учун курашнинг заминида инсонпарварлик ётади.

Инсонпарварлик бу ўзбек халқи миллий руҳиятининг ажралмас фазилатидир. У нурмаъно ва сермазмун тушунчадир. Инсонпарварлик инсон, халқнинг ажралмас хислати тарзида кўзга ташланади. Қуръони Карим инсонпарварлик ғоялари асосига қурилган. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари ғояларга бой ҳикматлар мажмуасидир. Инсонпарварлик кишиларнинг бир-бирига ҳурматида, қадр-қимматида, меҳр шафқатида, диёнатда, ўзаро кўмаклашувида ҳамдардликда, бошқалар қайғусига шерик бўлиб, қувончидан ва бахтидан севинишида, халқ бахти ва ютуқларидан фахрланишида кўринади. Ўзбек халқи доимо у инсоният дардини куйлаб келган. Ал-Хоразмий, Ал-Беруний, Ибн Сино, аз-Замахшарий, Паҳлавон Маҳмуд, Навоий, Огаҳий асарлардаги ғоялар инсонпарварлик руҳи билан ажралиб туради. Хусусан, Навоий ижодида инсонпарварлик алоҳида аҳамият касб этади. Унингча, ватанга, халққа садоқат энг аввал унинг тақдири устида ғамхўрликдан иборатдир. Инсонга нисбатан бепарволик, унинг тақдири ва бахту саодати ҳақида ғам емаслик ҳақиқий инсон учун тамомила ётдир.

Бугун Мустақил Ўзбекистонни жаҳонда ўз муносиб ўрнини топиши, миллатимизнинг қадр-қимматини жойига қўйиш она заминда яшаётган барча миллат ва элатлар вакиллари билан барқарор ривожланиш йўлида фаолият кўрсатаётган Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов номи миллатпарварликнинг ёрқин ифодаси сифатида халқимиз қалбидан чуқур ўрин олган. Миллатпарвар инсонлар эса иймонга бой инсонлар ҳисобланадилар.

Соғлом дунёқараш, масъулият, иймон ва эътиқодни ёшлар онгида шакллантиришнинг қуйидаги асосий объектив шарт-шароитлари ва омилларини ажратиб курсатиш мумкин:

а) ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий муҳит, **б)** соғлом ғоялар, **в)** сиёсий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг ўсиши, **г)** ёшларнинг билим даражаси, **д)** одатий, анъанавий фикрлаш тарзидан янгича, илғор фикрлашга ўтиш.

Инсоннинг чин маънодаги инсонлиги – унинг иймони, диёнати, меҳр-

оқибати, поклиги ва ҳалоллиги, камтарлиги ва бошқалар билан ўлчанади. Инсонийлик эса фақат иймонли инсонлардагина бўлади. Агар биз иймон тушунчасининг моҳиятини тўғри англаб тушуниб олсак, иймонни ифоҳловчиси бўлган диёнат, меҳр-оқибат, поклик ва ҳалоллик камтарликнинг ҳам моҳиятини билиб оламиз. Фақат иймонли кишиларгина поклик ва ҳалоллик диёнат, эзгулик, меҳр-оқибат йўлида бўладилар.

Маънавий-ахлоқий фазилат сифатида эса иймон фақат одамзотгагина хос руҳий ҳодиса жумласига киради. Инсон, одамзотдан ташқари ҳеч бир маҳлуқотда иймоннинг ўрни йўқ. Бинобарин, одамзот жамики бошқа жонзотлардан бирон бир нарсага ишониб, уни муқаддас деб билиши, яъни иймон келтириши билан ажралиб туради. Иймон киши маънавиятининг, ахлоқнинг ўқ илдизи, пойдевори, негизидир. Иймондан маҳрум кимсанинг ақли нечоғли ўткир, иродаси наҳадар чўнг бўлмасин ва шулар туфайли ўзлигидан қанчалик мағрурланмасин, у чинакам инсонлар қаторига киритилмаган, киритилмайди ҳам. Зеро, иймонсиз одам на Аллоҳдан қўрқади ва бандаларидан уялади, у нафсининг итоаткор қули бўлиб, ҳар қандай разолат ва пасткашликлардан қайтмайди, Аллоҳ ҳаммамизни шундай асрасин. Бунинг учун иймон йўлини тутишимиз лозим.

Иймонли бўлишнинг яна бир белгиси одамнинг диёнатли, виждонли бўлишидир. Диёнат ва виждон бир-бирига яқин тушунча. Диёнат ва виждон одамлардаги инсоф туйғусига ҳамоҳангдир. Диёнат ва виждон кишининг кундалик фаолияти, қилмиши, феъл-атвори учун аввало ўзи олдида, қолаверса оила, жамоат, жамият ва ватан олдида маънавий масъулият ҳис этишидир. Виждонли, диёнатли киши ноҳақ адолатсиз ишлардан ғазабга келади, уларга қаршилик билдиради: ўз фаолиятининг яхши томонларидан қаноатланиб хурсанд бўлса, ёмон томонларидан норози бўлиб, руҳан эзилади, виждон азобидан оғирроқ жазо йўқ. Бинобарин, халқимизда виждон азоби, гўр азоби деган мақол бор. Бу мақолнинг тагида чуқур маъно ётади.

Меҳр-шафқатлилик ҳам иймоннинг белгиларидан биридир. Юқоридагилар каби меҳр-шафқат ҳам халқимизга хос хусусият саналади. Меҳр-шафқат одатда етим-есир, қаровсиз қолган қариялар, ғарибларга, ногиронларга нисбатан моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш туйғуси, десак бўлади. Бизнинг мустақил Республикамиз раҳбарияти ота-боболаримиз удумини давом эттириб, бозор муносабатларига ўтиш шароитида ота-онасиз, қаровсиз қолган болалар ва ҳеч кими йўқ қариялар, шунингдек ногиронларга нисбатан юксак меҳр-шафқатлилик намунасини кўрсатаётир.

Ҳалолликнинг янада кенгроқ маънодаги жиҳатлари бу – турмушдаги ҳалоллик, ўзаро муомала-муносабатдаги ҳалоллик, жамоа орасидаги ҳалоллик, савдо-сотиқдаги ҳалоллик, дўстлар ўртасидаги ҳалоллик ва шу кабилардир. Юраги, қалби пок ва тоза, ҳалол йўлдан юрган инсонлар ҳамиша хотиржам бўлади, кўнгли равшан, доимо сиҳат-саломат юради. Буюк аллома Маҳмуд аз-Замахшарий бу ҳақда шундай деб насиҳат қилади: «Ҳалол ва покиза киши доимо хотиржаму тинчликдадир, бировга хиёнату ёмонлик қиладиган киши эса ҳалокатга гирифтордир».

Хулоса шуки, ёшларимизда ватанпарварлик туйғусини шаклланиши поклик ва ҳалоллик иймонли бўлиш асосида юзага келади.

ЁШЛАРНИ МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ ҒОЯЛАРИ РУҲИДА ТАРБИЯЛАШНИНГ ШАКЛ ВА ВОСИТАЛАРИ

п.ф.н. А.МАХСУТАЛИЕВ, О.ТЎЙЧИБОЕВА, Н.ИСРОИЛОВ, АҚХИ

Янгича фикрлаш ва янгича тафаккур айнан мустақиллик мафкураси руҳида тарбия топиб, сайқал топган миллий онг, дунёқараш ва эътиқод маҳсулидир. Зеро, Президентимиз Ислом Каримов ўзининг «Юксак маънавият-енгилмас куч» асарида ёшларнинг миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялаш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратади.

Ёшлик, ўспиринлик даври дунёқарашнинг шаклланиши, эътиқоднинг мустаҳкамланиши учун ўта сезгир, психология тили билан айтганда, «сенситив» босқич ҳисобланади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бу давр нафақат шаклланиш учун, балки, агар маълум бир қарашлар тизими мавжуд бўлса, уларни ўзгартириш учун ҳам қулайдир. Шу боис мафкуравий таъсирлар бевосита ёшлар аудиториясига, уларнинг қалби ва онгига қаратилган бўлади.

Масъулият. Ғоявий тарбия мезонларидан бири бу масъулият туйғуси билан яшаш хусусиятини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг ҳар бир амали, фаолияти маҳсулини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда, унинг ўзи ва ўзгалар учун нима наф келтиришини англай олиш қобилиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ишни доимо пухта режалаштириб,унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қила олади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади.

Шахсий масъулиятни фуқаролик масъулиятидан фарқлаш лозим. Биринчи шахснинг кундалик фаолиятида юзададиган шахсий манфаатни назарда тутса, иккинчи жамият манфаатларини назарда тутади. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон энг аввало ўзи меҳнат қилаётган жамоа ёки билим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти равнақини ўйлайди. Мустақил Ўзбекистон фуқаролари учун ягона мақсад Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун фаолият олиб бориш, демак, ҳар бир фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу ғояларни амалга оширишда деб билиши даркор.

Эътиқод – ижтимоий-психологик тушунча бўлиб, одамнинг муайян қараш, таълимот, назария, ҳаётий ақида, қадрият ёки фаолият эмоционал-ҳиссий қабул қилиш жараёнида шаклланган собит фикр ва тасаввурлар мажмуидир. Ёки бошқача айтганда, эътиқод маълум қадриятлар, диний ёки дунёвий маслаклар, муносабатларнинг инсон қалбида яшаш фалсафаси, фаолият дастури сифатида қабул қилинишидир. Агар шу жараённинг оқибати ўларок одамда диний ёки дунёвий маслак, ишонч каби турғун муносабатлар шаклланган бўлса, биз уни эътиқодли одам деб атаймиз. Инсоннинг инсонлиги, унинг жамиятдаги ва нуфузи ҳам маълум маънода унинг эътиқоди билан белгиланади.

Эътиқодсизликдан қўрқиш керак, агар ҳеч нарсага ишонмайдиган, мақсад-маслаги номаълум кишини кўрсангиз, унга ёрдам бериш лозим, чунки бу одамдаги эътиқодсизлик нафақат унинг ўзига, балки атрофдагиларга ҳам зиён келтиради. Эътиқодли одам аввало фойдали иш билан шуғулланади, ўзгаларга зиён келтирувчи амаллар қилмайди, ёлғон гапирмайди. У ҳар доим лафзига амал қилади, яъни бир нарсани қиламан, деб аҳд этса, бутун кучи ва иқтидорини са-

фарбар қилиб, уни албатта бажаради, бошлаган ишни охирига етказади. Ҳақиқий эътиқод соҳиби, ўзидан оиласига, фарзандларига, инсониятга нимадир қолдиришни истаб яшайди. Шунинг учун ҳам эътиқод, шахсдаги журъат, мардлик, фидокйлик, ирода, виждон, қатъият, ҳалоллик, инсонпарварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар билан боғлиқдир.

Шахс маънавияти, унинг дунёқараши, инсоннинг тасаввур ва эътиқодига алоқадор кўникмалар мажмуи асосан оилада шаклланади. Шу маънода, оила ҳақиқий маънавият ўчоғи, мафкуравий тарбия омили ва муҳитидир. Бинобарин, миллий мафкурамизга хос илк тушунчалар инсон қалби ва онгига аввало оила муҳитида сингади. Бу жараён боболар ўгити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга оширилади.

Хуллас, ота-она ўз боласини ахлоқи ва ҳуқуқий маданияти учун жамият олдида жавобгардир. Ота-оналик бурчига эътиборсиз қараш фуқаролик масъулиятини ҳис этмаслик муҳим ижтимоий бурчни бажармаслик билан тенгдир. Чунки болани дунёга келтиришдан кўра,уни жамиятга нафи тегадиган, соғлом эътиқодли, солиҳ фарзанд қилиб тарбиялаш мушкулроқдир. Фикримизча бу борада ўзини ўзи бошқаришнинг миллий модели бўлган маҳалла халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатлари ва анъаналарига таянган ҳолда, улкан тарбиявий вазифани бажаради. Кексаларнинг панд-насиҳати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида одамлар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади.

Маҳалла, аввало, соғлом ижтимоий муҳитдир. Бу ерда кучли таъсирга эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла аҳлининг хулқ-атвори, ўзаро муносабатларини адолат ва маънавий мезонлар асосида тартибга солиб туради.

Шу маънода маҳалла, Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек, ҳақиқий демократия дарсхонасидир. Маҳаллада кенг жамоатчилик ўртасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар мавжуд. Айниқса, миллий қадриятлар, меҳр-оқибат, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатлар камол топишида маҳалланинг ўрни беқиёс.

Биринчидан, маҳалла доирасида амалга ошириладиган мафкуравий таълим ва саводхонлик курсларини ташкил этиш, анъанавий байрам ва тадбирлар пайтида муҳтож оилаларга ёрдам кўрсатиш, иқтидорли ёшларни рағбатлантириш, айллар нуфузини ошириш, ҳар хил адолатсизликларнинг олдини олиш, оммавий ахборот воситалари имкониятларидан фойдаланиш, ўзаро диний муассасалар, масжидлар билан алоқани яхшилаш, ҳамкорликда тадбирлар уюштириш, «Оила дорилфунунлари»да ота-оналар саводхонлиги ва турли авлод вакиллари ўртасидаги муносабатларни такомиллаштириш йўл-йўриқларига ўргатиш орқали ғоявий тарғибот ўзига хос тарзда амалга оширилади. Яъни, бунда ҳам таъсир воситалари сифатида ижтимоий реклама, турли курслар ташкил этиш, оилаларга психологик хизматни йўлга қўйиш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, оталар чойхонасидан ёшларни тарбиялаш ишида кенг фойдаланиш, ОАВ орқали берилаётган маълумотларнинг психолингвистик таҳлилини амалга ошириш, ижтимоий фикрнинг маҳаллалар бўйича мониторингини олиб боришга аҳамият бериш керак. Шунда маҳалла фуқаролари, биринчи навбатда, ёшларни миллий истиқлол мафкураси руҳида тарбиялашнинг ҳақиқий таъсирчан ўчоғига айланади.

Иккинчидан, оилага психологик ёрдам кўрсатиш шахобчаларининг ташкил этилиши ҳам оилаларда рўй берадиган турли муаммоларнинг ечимини ижтимоий услублар воситасида ҳал қилиш имконини беради. Уларнинг асосий вазифаларидан бири ота-оналар ва фарзандлар учун миллий мафкура руҳида тадбирлар ва

маслаҳатлар мажмуини ишлаб чиқишдан иборат бўлади.

Мухтасар қилиб шуни айтиш мумкинки, ёшларни миллий истиқлол руҳида тарбиялашда Президентимизнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» ва «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» номли асарлари барчамиз учун дастуриламал бўлади десак, ҳеч муболаға қилмаган бўламиз.

МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Н.УСМАНОВ – доц., ЖДПИ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, барча соҳаларда туб ислоҳотлар амалга оширилаётган бир даврда таълим-тарбия соҳасида ҳам улкан ўзгаришлар юз бермоқда. Бу жараёнлар Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисидаги Қарори, «Баркамол авлод йили» давлат дастурининг қабул қилиниши туфайли ёшларни миллий ғоя руҳида тарбиялаш, уларда маънавий-ахлоқий жиҳатларни қарор топтириш давлат сиёсати даражасига кўтарилгани бежиз эмас. Айникса, ёшлар онгида миллий ғояни таркиб топтириш, маънавиятини шакллантириш, миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, ижтимоий фаоллигини юзага келтириш ва жамият ҳаётидаги фаол иштирокини тарбиялашни давр тақозо этмоқда.

Шу жиҳатдан ёшлар ўртасида мафкуравий билимларни чуқурроқ тарғиб этиш, миллий ғоя таълим-тарбиянинг изчил тизими ҳамда унинг моҳияти хусусида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ўз мулоҳазаларини билдирар экан «... агар иқтисодий ўсиш тараққиёт танаси бўлса, маънавият, маърифат ва сиёсий онг етуклиги унинг руҳи ва жонидир. Буюк давлат, буюк келажагимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айни пайтда ўзининг ўтмиши, улуғ қадриятлари, миллати билан фахрланадиган ва келажакка ишонадиган инсонларни тарбиялашимиз керак», - деб таъкидлайди. Шундай экан, бугунги кун таълим-тарбиясининг олдида турган асосий вазифа ёшларни миллий ғоя асосида тарбиялаш билан биргаликда уларни жаҳон таълими стандартлари даражасидаги билим, кўникма ва малакаларни эгаллаган баркамол авлодни тарбиялашдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун бир қатор вазифаларни амалга ошириш лозим:

– ёшлар миллий ғоя тарбиясининг бугунги кундаги аҳволини ўрганиб, таҳлил қилиш;

– миллий ғояни ёшлар онгига сингдириш бўйича илмий-амалий дастурларни ишлаб чиқиш;

– миллий ғоя тарғиботи жараёнида ёшлар миллий ғоя тарбиясини такомиллаштиришнинг турли хил усул ва воситаларини ишлаб чиқиш;

– ёшлар миллий ғоя тарбиясини такомиллаштириш борасида педагогика туркумидаги фанларда фойдаланадиган миллий ғоя тарбиясига оид электрон энциклопедия яратиш.

Бу хил ёшлар онгига миллий ғояни сингдириш ва маънавий-маърифий

тарғибот ишларининг таъсирчанлигини таъминлайдиган замонавий ахборот технологиялари ва механизмларининг турли хил шаклларидан фойдаланиш зарурлигини кўрсатади. Чунки жамият тараққиётида миллий ғоянинг аҳамияти юқори бўлмоқда. Бу миллий ғоя тарғиботини мудом такомиллаштириб боришни тақозо этади.

Миллий ғоя тарғиботининг самарадорлигини оширишда педагогик ёндашув катта аҳамиятга эга. Чунки педагогик хусусиятлар қуйидаги жиҳатлари билан мақбул ҳисобланади:

– тарғибот ишида илмийлик ва амалийликка уйғун риоя қилиш;

– тарғиботда тарбия омилининг бирламчи ҳисобланиши ва тушунтиришнинг устувор бўлиши;

– тарғибот ишларининг методик таъминлангандиги;

– педагогик ва замонавий ахборот-коммуникацион технологияларидан унумли фойдаланишнинг мавжудлиги;

– тарғибот объекти бўлган шахснинг маънавий, жисмоний ва физиологик хусусиятларининг ҳисобга олиниши.

Миллий ғоя тарғиботининг педагогик омили истиқболли эканлиги билан диққатни тортади. Шу сабабли миллий ғоя тарғиботининг турли методик кўринишларини ишлаб чиқишга уринишлар бўлмоқда. Бунинг учун бир неча жиҳатларни ҳисобга олиш лозим бўлади: ***биринчидан***, миллий ғоя тарғиботида замонавий ва илғор педагогик тажрибалардан унумли фойдаланиш; ***иккинчидан***, тарғибот усулларидан энг қулайларини танлаб олиш; ***учинчидан***, тарғиботнинг педагогик самарадорлигига эътиборни қаратиш.

Бизнинг назаримизда, миллий ғоя тарғиботининг педагогик хусусиятлари нисбатан самарали ҳисобланади. Шу сабабли бу ишга кўпроқ педагогик кадрларни жалб қилиш мақсадга мувофиқ бўлади. Негаки миллий ғоя тарғиботи методик жиҳатдан асосли бўлсагина кутилган самарани беради. Бунинг учун: а) миллий ғоянинг асосий тушунча ва тамойилларини чуқур ўзлаштириш; б) эмпирик тадқиқотларни кучайтириш, в) тарғибот бўйича илғор тажрибаларни оммалаштириш лозим бўлади.

Бугунги кунда ўқув юртларида тайёрланаётган педагог кадрларга турли хил ва ҳар томонлама маълумотлар берилмоқда. Шу маънода бўлажак педагог кадрларни миллий ғоя тарғиботи билан чуқур таништириш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Мисол учун, бу борада факультатив курслардан фойдаланиш ҳам кутилган самарани беради. Биз фаолиятимиз давомида буни тажрибада синаб кўрдик. Тажрибада қуйидагиларга эътибор қаратилди:

1) «Миллий ғоя тарғиботининг педагогик асослари» ихтиёрий факультатив курси ташкил қилинди;

2) курсда миллий ғоя тарғиботининг замонавий технологиялари билан таништиришга эътибор қаратилди;

3) курсда ахборот-коммуникацион технологияларидан унумли фойдаланилди;

4) асосий диққат медиатаълим технологиясидан фойдаланишга қаратилди.

Натижада олий педагогик таълим жараёнида талабаларни миллий ғоя тарғиботига тайёрлашнинг имкониятлари кенглиги маълум бўлди. Дастлаб медиатаълим ва ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланиш педагогларнинг келгуси фаолиятида қандай самара бериши мумкинлиги ўйлантирган эди. Чунки педагоглар мактабларда бу технологиялардан фойдаланиши керак. Бундан

қўйчиш ўринсиз бўлиб чиқди. Ҳозирги кунда Республикамизда мавжуд тўққиз минг тўрт юздан ортиқ умумтаълим мактаби ёки жами мактабларнинг 96 фоизи Ziyonet электрон ахборот тармоғига уланган (Қаранг: «Халқ сўзи» газетаси 2012 йил 27 январ сони). Бу имконият педагогларимизнинг ўз фаолиятида медиатаълим ва ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланиш мумкинлигини кўрсатади.

Аввало, педагоглар ўз фаолиятида ахборот-коммуникацион технологияларини жорий этишнинг тарбиявий аҳамиятга эга хусусиятларига алоҳида диққат қилиши керак бўлади. Бунинг учун олий педагогик таълим жараёнида қуйидагиларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

– ахборот-коммуникацион технологияларини жорий этиш бўйича имкон қадар ҳар бир талаба билан индивидуал ишлаш;

– мазкур йўналишда махсус ўқув дастури яратиш ва уни махсус курс сифатида ўқитиш;

– талабаларнинг ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланиш малакасининг шаклланишини мониторинг тизимида кузатиб бориш.

Шундай қилиб миллий ғоя тарғиботининг педагогик хусусиятлари ўзининг қулайлиги билан ажралиб туради.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИГА ТАЙЁРЛАШ

Н.УСМАНОВ – доц., ЖДПИ

Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги босқичида миллий ғоя муҳим ўрин тутмоқда. Шу асосда ёш авлодни ҳар томонлама вояга етказиш бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини миллий ғоя тарғиботига тайёрлаш долзарб масала қилиб белгиланган. Чунки, бошланғич синф ўқитувчилари ўз ўқувчиларида миллий ғояга ишонч, шу ғоя атрофида уларни бирлаштириш, маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, мустақил Ўзбекистоннинг тараққиёт йўлини тушунтириш ишларини ўқув фанлари ва турли тарбиявий тадбирлар воситасида амалга ошириш баркамол авлодни вояга етказишнинг асосини ташкил этади. Бу масалада Республикамиз Президенти Ислом Каримов жорий йилнинг 16-17 феврал кунлари пойтахтимизда бўлиб ўтган «Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти» мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида қайд этганидек, «бизнинг янги авлодимиз билимли, ўтмишнинг ҳар қандай иллатларидан озод бўлган ёшларимиз бугунги кунда мамлакатимизни демократлаштириш ва либераллаштириш, уни янгилаш ва ишончли тарзда равнақ топтиришнинг ҳал қилувчи ҳаракатлантирувчи кучига айланиб бормоқда»[1]. Чунки Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августдаги ПҚ-451-сонли «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги Қарорида кўрсатилганидек, «Ватанимиз мустақиллигининг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, халқимиз, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига, она-юртга муҳаббат, истиқлолга садоқат туйғуларини чуқур сингдириш масаласи бугунги кунда тобора долзарб аҳамият касб этмоқда»[1]. Шу мураккаб ва шарафли вазифани талаб даражасида бажариш учун бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини миллий ғоя тарғиботига тайёрлаш жамиятимизда таълим-тарбия жараёнини ривожлантиришда, интеллектуал салоҳиятли кадрлар тайёрлашда муҳим ўрин тутади. Шу жиҳатдан ҳам олий педагогик таълим жараёнида бошланғич синф ўқитувчиларини миллий ғоя тарғиботига тайёрлаш долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини миллий ғоя тарғиботига тайёрлаш технологиясини яратишнинг самарадорлиги шундаки, унинг асосий тамойиллари энг мақбул ва қулай воситалар асосида талабаларга тушунтирилиши ва сингдирилиши керак. Бунинг учун ўқитувчи замонавий ва янги шакл, услуб, усуллар ҳамда технологияларга эга бўлиши лозим. Мазкур масала бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга муаммолардан бири ҳисобланади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини миллий ғоя тарғиботига тайёрлаш технологиясини ишлаб чиқиш кенг қамровли иш. Шу сабабли биз таълим-тарбия жараёнида замонавий ахборот-коммуникацион ва педагогик технологияларни қўллашга асосий эътиборни қаратдик. Чунки, технология – соҳанинг объектив қонунларини юқори ўлчовда акс эттирадиган ва муайян шароит учун натижаларнинг ўрнатилган мақсадларга мос келишини таъминлайдиган фаолиятдир. Бунда ахборот-коммуникацион технологиялар мақсадлилиги, қулайлиги, таъсирчанлиги, кўргазмалилиги ва самарадорлиги билан аҳамиятлидир:

– узлуксиз таълим тизимини ахборотлаштириш ва унинг даражасида таълим-тарбия жараёнини олиб боришнинг оптимал вариантларини яратиш ва жорий этиш;

– замонавий ахборот ва педагогик технологиялар негизида таълим-тарбия олиб боришни компьютерлаштиришга эришишнинг илмий-педагогик асосларини яратиш;

– бой миллий қадриятлар ҳақидаги ахборотлар тизимини тайёрлаш ва ундан келиб чиқадиган миллий ғояни аниқлаш;

– ишлаб чиқилган тизимни жорий қилишнинг баркамол авлод тарбиясидаги аҳамияти ва ундан таълим-тарбия жараёнида фойдаланишга услубий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Бугунги кунда шу муаммо ечимини ҳал этишда замонавий ахборот технологияларидан, яъни компьютер технологиясидан фойдаланиш орқали юқори самарадорликка эришилади. Чунки, бу муаммонинг ечими жуда катта ҳажмдаги маълумотларни ёдда тутишга тўғри келади. Шу сабабли юқорида қайд этилган компонентларга мос маълумотлар «ахборотлар банки» ташкил этилса, улар орасидаги узвийлик ва узлуксизлик орқали талабалар онги ва тафаккурига миллий ғояни сингдиришнинг оптимал варианти таъминланади.

Бошланғич таълим жараёнида ахборот-коммуникацион технологиялардан фойдаланиш ўқувчининг онги ва қалбига миллий ғоянинг асосий тамойилларини

[1] "Халқ сўзи" газетаси, 2012 йил, 18 феврал.

[1] "Халқ сўзи" газетаси, 2006 йил, 26 август.

кутилган даражада сингдириш имконини беради. Бунинг учун бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари куйидаги кўникма ва малакаларни эгаллаши керак:

– бошланғич синф ўкувчиларининг ёш ва физиологик хусусиятларини билиши;

– бошланғич синф ўкувчиларининг ёш ва физиологик хусусиятларига мос ўқитиш дастури ва режасини туза олиши;

– бошланғич таълим жараёнида компьютер ва техник воситалардан унумли фойдаланиш;

– бошланғич таълим жараёнида мультимедиа, оҳангли тасвирлар, қизиқарли лавҳалар ва кўрсатувлардан фойдаланиб машғулот ўтиш;

– имкон қадар миллий ғоянинг асосий тамойиллари бўйича рангли ўкув материаллари тайёрлаш;

– ўкув материалларини тайёрлашда давлат таълим стандартларига қатъий амал қилиш.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари миллий ғояни ўкувчилар онгига сингдиришда ахборот таъминоти бўйича куйидагиларни амалга оширишни лозим:

– миллий ғоянинг асосий тамойиллари бўйича аниқ дастур тузиш;

– ҳар бир мавзу учун медиаматериаллар банкини шакллантириш;

– қўшимча маълумотлар, материаллар ва фактлар мажмуасини тайёрлаб қўйиш.

Шу маънода ахборот-коммуникацион тизимни амалиётга жорий этишда режали ва дастурли ёндашиш исталмаган муаммоларнинг олдини олиш имконини беради. Мазкур масалада мисол учун, Ўзбекистонда режали ишлар амалга оширилмоқда. Таълим – тарбия тизимига «Ziyonet» ягона комплексли вебсайти жорий қилинди. Бунинг натижасида ахборот – коммуникацион технологиялардан марказлашган тарзда фойдаланиш тажрибаси таркиб топди. Ахборот-коммуникацион тизимларни кенг жорий этиш, компьютерлардан тўлақонли ва оқилона фойдаланиш, тармоқлар ва тизимларга уланиш бутун Республика бўйича амалга оширилмоқда[1].

Аввало, бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари ахборот-коммуникацион тизимларни жорий этишда тарбиявий аҳамиятга эга хусусиятларга алоҳида диққат қилиши керак бўлади. Бунинг учун олий педагогик таълим жараёнида қуйидагиларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

– ахборот-коммуникацион тизимларни жорий этиш бўйича имкон қадар ҳар бир талаба билан индивидуал ишлаш;

– мазкур йўналишда махсус ўкув дастури яратиш ва уни махсус курс сифатида ўқитиш;

– талабаларнинг ахборот-коммуникацион тизимлардан фойдаланиш малакасининг шаклланишини мониторинг тизимда кузатиб бориш.

Шундай қилиб ахборот-коммуникацион тизимни жорий этиш асослари янгича ёндашувларга таянишни тақозо этади. Бу масалада қуйидагича хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, бошланғич синф ўқитувчиларини миллий ғоя тарғиботига тайёрлашга ахборот-коммуникацион тизимни жорий қилиш асослари мақбуллик

[1] "Жиззах ҳақиқати" газетаси, 2001 йил, 20 апрел.

ва маъкуллик принципл[illegible]ути.

Иккинчидан, ма[illegible]-коммуникацион тизимидан фойдаланиш, унга эстетик ёндаш[illegible] бўлиши асосий негиз хисобланади.

Учинчидан, ахбор[illegible] тизимини бу масалага жорий этишнинг мохиятини «ўкитувчи – [illegible]кацион воситаси – ўкувчи» тизимини ташкил килади.

МИЛЛИЙ ИСТИКЛОЛ ВА ЖАМИЯТНИНГ МАЪНАВИЙ ЯНГИЛАНИШИ

А.САТТАРОВ, Д.ИСАНОВА - АДТИ

Хар бир жамият [illegible] ижтимоий ва миллий кадриятлар асосида ўзининг эзгу идрокин[illegible] салохиятига, яратувчилик кучи, истеъдоди хамда кабилиятига [illegible] мустакил фикрли эркин шахс. Хар кандай босим ва куруклар[illegible] чидашга кодир инсон килиб тарбиялаш мамлакат истиклолини [illegible] кучайтиришда мухим ахамият касб этади. Бошкарув бошланди. Таъкидлаш [illegible] 24 март куни Президентлик [illegible] босилган сенлардан кадамлардан бири иниг жорий этилиши [illegible] Ўзбекистон олдидаги долзарб муаммоларни бўлди. Чунки ёш, мус[illegible] йўл очар эди. Республика биринчи хал этишда Президент [illegible] фаолиятининг марказида халкнинг маънавий Президенти Ислом [illegible] рухий ва жисмоний камолотига эришиш бойлигини ва юксалтир[illegible] маънавиятни эски мафкура акидаларидан халос эканлигини алохида [illegible] мафкурани шакллантириш ва ривожлантириш килиш, миллий тикланиш[illegible] хар кандай миллатнинг маънавий бойлиги учун катта имконият[illegible] кадриятларнинг бирлигидан таркиб топади. миллий ва умумин[illegible] миллий кадриятларнинг тикланиши, Мустакилликнинг [illegible] эътибор берилди. Бизга маълумки, уларнинг жамият [illegible] асосида акл-заковат билан яратилган, кадрият кишиларнинг [illegible], орзу-истаклари, эътикодлари, ахлок уларнинг тасаввурлари [illegible] маънавий бойлик хисобланади. Кадрият коидаларида ўзида [illegible] эътиборга олиб, таълим-тарбия тарбиянинг таянч [illegible]. Шунинг диккатга сазовор. Ўзбекистон тизими шу асосда ка[illegible] мамлакатда миллатлараро тинчлик, миллий каби кўп миллатли, [illegible] давлатлар четлаб ўтилди ва бугунги кунда бу ва диний бетокатлик [illegible] ишлар ўзининг ижобий самарасини барала амалга ошир[illegible] бермокда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов таъкидлаганларидек, "Ўзликни англаш, миллий [illegible] тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги рухий-маънавий бо[illegible] намоён бўлади"[1]. Тил миллат рухидир. Бу фикр ота-боболаримиз[illegible] асарларида хам кўп таъкидланади. Жумладан, "Миллий тил[illegible] миллат рухини йуксалтирар", – дейди жадидлар харакати[illegible] намояндаларидан бири А.Авлоний. Барчамизга

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 83 бет.

маълумки, собиқ шўро даврида давлат ва жамият ҳаётининг барча жабҳалари рус тилида олиб борилар эди. Бир қанча қаршиликларга қарамай 1989 йил 19 октябр куни ўзбек тили масаласи Олий Кенгаш сессияси муҳокамасига қўйилиб, 21 октябр куни ўзбек тилига Давлат тили мақоми берилди. Халқимизнинг муқаддас қадриятларидан бири тикланди. Бугунда она тилимизнинг қўлланиш доираси яна ҳам кенгайди. Истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ тил ва алифбо масаласи кўплаб муаммолар каби долзарб вазифалар қаторига қўйилди. Ислоҳотларнинг давоми сифатида 1993 йил 2 сентябрда «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди. Айни вақтда жамиятимизда тил маданиятини ошириш, шева элементларининг қўшиб гапирилишини йўқотиш лозим. Алишер Навоий таъкидлаганидек: «Тилга эътиборсиз — элга эътиборсиз». Зеро, ватанпарварлик туйғуси ҳар кишига хос бўлиши лозим. Инсон ўзлигини англаши, насл-насабини чуқур билгани сари унда ватанпарварлик туйғуси кенгайиб, катталашиб боради. Киши ўз тарихини англаса, унда миллий ғурур ошади, миллий ғурур миллий руҳни уйғотади. Ана шундагина инсон чинакамига ватанпарвар бўлади. Истиқлолнинг илк кунлариданоқ халқнинг миллий онгини уйғотишда ватанпарварлик туйғуси асосий мезонлардан бири бўлишига эътибор қаратилди. Ватанга муҳаббат туйғуси сиёсатимиз негизига айланиб, миллий истиқлол мафкурасининг муҳим назарий асоси бўлди. Ислом Каримов ўз асарларида ватан туйғусини яхлит, бир бутун ҳолда, ягона ўзбек миллати руҳи сифатида қарор топтиришга эътибор қаратади. Аввалари ўзи ҳатто Ўзбекистонга келмаган, бизнинг тарихимиз ва қадриятларимизга мутлақо алоқаси бўлмаган кимсалар номи берилган кўчаларга ота-боболаримизнинг ҳаёт ва тафаккур тарзи яққол ўз аксини топган номлар қайтадан берилди. Ҳар бир халқ маънавиятини шакллантиришда миллий урф-одатлар етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Шу маънода халқимиз урф-одатлари ва уларнинг негизидаги меҳр-оқибат, инсонпарварлик, тинчлик, дўстлик, табиатга муҳаббат, жамоавийлик каби ибратли қадриятлар ҳаётимизда тобора муҳим аҳамият касб этмоқда.

Бугунги кунда ҳётимизни ўзбекона урф-одатларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Мисол учун, ҳашар одатини олайлик. Ҳозирда у ўзгача бир маъно-мазмун касб этади. Зеро, ҳар йили катта байрамлар арафасида ўтказиладиган умумхалқ ҳашарлари бугунда анъана тусини олган. Тарихдан маълумки, ҳар қандай миллат ўз миллий қадриятларини тараққиёт ривожлари асосида ривожлантириб, такомиллаштириб борар экан, бу борада ўз тарихи ва тарихий хотирасига таянади. Бу борада Ислом Каримов "Миллатни асраш керак, миллатни асраш учун эса унинг ҳақиқий тарихини ўрганиш, авайлаб ҳимоялаш керак", деб таъкидлайди. Тарихий хотирани тўлақонли равишда тиклаш мақсадида 2000 йил Тошкент шаҳри Юнусобод туманида Шаҳидлар хотираси хиёбони ва кейинчалик шу номда музей ва жамғарма ташкил этилди. 2001 йилдан бошлаб 31 август "Қатағон қурбонларини ёд этиш куни" сифатида нишонланадиган бўлди. 2008 йил ёз ойларида ушбу музей реставрация қилинди, маълумотлар ва экспонатлар базаси кенгайтирилди. 9 майнинг Хотира ва қадрлаш куни сифатида нишонланиши ҳам тарихий хотирани тўлақонли тиклаш йўлида жиддий қадамлардан бири бўлди. Маънавиятга бўлган талаб ва эҳтиёжлар ҳозирги даврда Ўзбекистонда кун сайин кучайиб бормоқда. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки келажакда буюк давлат эгаси бўладиган комил инсонни тарбияламасдан, маънавий-ахлоқий баркамол қилмасдан туриб, олға силжиш мумкин эмас. Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ислоҳотларнинг сиёсий маданияти, маърифатлилиги, қолаверса, ҳаётийлиги ва қудрати унинг умумбашарий қадриятлар ва халқимиз маънавий-руҳий эҳтиёжлари билан боғлиқлигидадир. Зеро, маънавий замини мустаҳкам, асрлар мобайнида шаклланган, илғор анъаналар, тараққиётга хизмат қиладиган урф-одатлар ва қадриятлар асосига қурилган сиёсаттина ҳаётийдир.

МАЪНАВИЙ КОМИЛЛИК ВА ИНСОН ҚАЛБИГА ЙЎЛ

А.САТТАРОВ, Д.ИСАНОВА, Б.БОТИРОВА – АДТИ

Ҳаммамизга маълумки, инсон туғилганидан тортиб, вафотига қадар узоқ ва машаққатли йўлни босиб ўтади. Бу йўлда у ёшлик деб аталмиш ҳаётнинг бебошлик давридан кексаликнинг ҳузурли гашти, роҳатигача бўлган даврни бошидан ўтказади. Бу берилган имкониятлан оқилона фойдаланиш ҳар бир инсоннинг хулқи, одоби, ахлоқи, бир сўз билан айтганда маънавий комиллик даражасига боғлиқдир. Маънавий комил инсонни шакллантириш ўта мураккаб жараён бўлиб, у ёш инсоннинг нозик қалбига таълим-тарбия бериш орқали сингдирилади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, инсон қалбига йўл, энг аввало, узлуксиз таълим ва мақсадли тарбиядан бошланади. Шунинг учун ҳам қачон ва қаерда бўлмасин бу мавзу доирасида гап борса, ёш авлодга аждодларимизнинг бой мероси ва қадриятларини таълим-тарбия билан биргаликда сингдириб келаётган ўқитувчи, мураббийларимизнинг машаққатли меҳнатини эътироф этиб, офаринлар деймиз. Ҳозирги кунда олиб борилаётган бозор иқтисодиётига ўтишдек мураккаб ислоҳотлар даврида ёш авлодни маънавий баркамол қилиб тарбиялашда, уларнинг зиммасига нечоғлик масъулиятли вазифалар юкланаётганлигини тасаввур қилиш қийин эмас. Чунки айнан улар юқори суръатларда ривожланаётган глобализация жараёнларининг миллий менталитетимизга хавфли бўлган кўринишларидан биз ёшларни огоҳ этиб, жонкуярлик билан тўғри йўл кўрсатмоқдалар. Шунинг учун ҳам мамлакатимиз раҳбарияти томонидан уларнинг масъулиятли меҳнатлари муносиб тақдирланиб, 1 октябрнинг "Ўқитувчилар ва мураббийлар куни" деб белгиланиши ва бу кун умумхалқ байрами сифатида нишонланишида чуқур рамзий маъно бор. Бугунги кунда мамлакатимиз тараққиётининг эртанги умидлари ҳисобланган ёш авлодни тўғри тарбиялаб, уларда дунёқарашни шакллантириш ишида камарбаста инсонлар, касб эгалари ҳам анчагина. Жумладан, эндигина улғайиб келаётган авлоднинг мурғак ва маъсум қалбини тўғри йўлга солишда болалар адабиётининг ва бу соҳада тиним билмай ишлаётган ижодкорларининг меҳнатини эслаб ўтишни жоиз деб биламан. Халқимизнинг бой оғзаки ижоди, «Алпомиш» ва «Гўрўғли» сингари тарбиявий аҳамияти катта бўлган достонлари ёки болалар адабиёти намояндаларининг асарлари турганда, ёш укаларимиз, синглиларимизнинг оммавий маданият таъсирида кириб келган чет эл мультфильмларининг баъзи бир ноўрин лавҳаларини ҳеч тортинмасдан томоша қилиб ўтиришлари анчайин ачинарли ҳол, албатта.

Янги ислоҳотлар олиб борилаётган ва бу ислоҳотлар замирида қурилаётган янги жамиятнинг эртанги умиди ҳисобланмиш ёш оилаларимизга маънавий ва моддий ёрдам кўрсатишда маҳалланинг ўрни беқиёсдир. Чунки ҳар бир оила ва

хонадоннинг дарду ҳасратидан, иссиқ-совуғидан, аввало, маҳалла хабардор бўлади. Муҳтож оилаларга маънавий ва моддий ёрдамлар кўрсатади. Маҳалла ҳудудида олиб бориладиган ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш ишлари, халқимизнинг азалий қадриятларидан бири ҳисобланган ҳашар ёшлар тарбиясида алоҳида аҳамиятга эга. Айниқса, йигит ва қизларимизнинг мустақил ҳаётга кириб боришида, ёш оилаларнинг жамиятдан ўзларига муносиб ўрин топишларида бу фидоий ва меҳрибон, жонкуяр одамларнинг қанчалик муҳим рол ўйнаётганини ҳурмат билан эътироф этишимиз лозим. Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлардан яна бири – жамиятимизни маънавий юксалтириш билан боғлиқ бўлиб, бу жараённинг ўзига хос мураккаб томони шундаки, бу йўлда учраган жуда кўп ижтимоий муаммоларни ўзимиз ҳал этишимизга тўғри келмоқда. Айнан шу мақсад йўлида мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ телевидение, радио, оммавий ахборот воситалари ва бадиий асарларга эътибор кучайтирилди. Чунки улар ҳар бир хонадонга кириб боради ва инсонлар қалбига йўл топади. Бугунги кунда ўз ҳаётини мана шундай масъулиятли соҳага бағишлаган истеъдод эгалари мамлакатимизда янги жамиятнинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, комил инсонни тарбиялашда ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Айниқса, бугуннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланган, оммавий маданиятнинг зарарли таъсиридан ёшларимизнинг онгу тафаккурини асрашда илм-фан, маданият ўчоқлари ва ижод аҳлининг ўрни беқиёс. Илм-фан масканлари инсонларга фан доирасидаги илмларни бериш билан биргаликда улардаги маънавий бўшлиқни ҳам тўлдириб боради. Инсонларни маънавий бўшлиқдан халос этишнинг самарали йўлларидан бири уларнинг кўпроқ вақтларини маданият масканларидан ҳисобланадиган театрда ўтказишларидир. Чунки театрда намойиш этиладиган саҳна кўринишларида жамиятнинг ижтимоий муаммоларини жонли тарзда кўрсатиб, ҳар бир томошабиннинг қалбига йўл топиш мумкин. Театрнинг ҳаётдаги маънавий ўрни нечоғлик юксаклигини Маҳмудхўжа Беҳбудий "Театр – бу ибодатхонадур" деб изоҳлаганда айнан ҳақиқатни айтган эди.

Инсонларнинг маънавиятини юксалтиришда асосий омиллардан яна бири, бу шубҳасиз, кутубхоналар ҳисобланади. Кутубхоналарга борган ҳар бир ўқувчи ўзи хоҳлаган китобини тезда топиб, қулай ва шинам ўқув хоналарида ўзларини қизиқтирган маълумотларни ўрганиб, салоҳиятларини оширишлари мумкин.[1]

[1] Ўзбекистон тарихини ўқитиш ва ўрганиш бўйича материаллар. Тўплам-3 –Т.: "Фан". 2009.

БЎЛАЖАК ОФИЦЕРЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯСИДА ХАЛҚ ҚАҲРАМОНЛАРИНИНГ ЖАСОРАТИ НАМУНА СИФАТИДА

Б.ҒАЙБУЛЛАЕВ – ЖОҲАБЮ

Жамиятимизнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг самарадорлиги, аввало халқ маънавиятини тиклаш, бой тарихий меросимизни чуқур ўрганиш, анъаналаримизнинг сақланиши, маданият ва санъат, фан ва таълим ривожи, замонавий фан-технология ютуқлари билан қуролланган малакали бўлажак ёш мутахассис кадрларни тайёрлаш билан узвий боғлиқдир.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Ҳарбий хизматчиларнинг маънавий-руҳий, сиёсий тайёргарлигини янада такомиллаштириш даркор. Барча бўғиндаги командирларнинг фаолияти офицерлар, сержантлар ва аскарларда юксак маънавий ва ахлоқий фазилатларни тарбиялаш, фаол ҳаётий позиция ҳамда ватанпарварлик, мамлакат тақдири учун масъулият билан яшаш, юртимиз мустақиллиги ва хавфсизлигини мустаҳкамлаш туйғусини янада кучайтиришга қаратилиши лозим».

Эл-юртига, Ватанига садоқатли, иймон-эътиқодли, мард ва жасур, малакаси етук, маънавияти юксак инсонлар, баркамол авлод ҳар қайси давлатнинг қудратли салоҳият манбаидир.

Миллий-маданий мерос барча даврларда ҳам ёшларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, уларга аждодлар анъаналарини етказиш воситаси бўлиб келган. Айни вақтда улар ёшларга миллий ўзликни англатиш, уларда Ватан ва миллатга бўлган меҳр-муҳаббатни қарор топтириш, миллий ифтихор туйғуларини шакллантиришда алоҳида ўрин тутади.

Курсантларга миллат тарихининг шонли саҳифаларидан олинган далилларни юксак маҳорат билан кўрсата олиш, уларда миллат тарихидаги барча ижобий, миллий тараққиётни таъминлашда алоҳида аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-тарихий воқеа-ҳодисалар билан ҳақли равишда фахрланиш, ифтихор этиш ҳиссини уйғотиш зарур.

Тарихга назар солар эканмиз, халқ бахт-саодати, тинчлиги, озодлиги йўлида ўз ҳаётини бахшида этган ватандошларимиз кўрсатган қаҳрамонлик, инсонпарварликни кўрамиз, у билан фахрланамиз. Икки дарё оралиғида камол топган, жаҳон цивилизациясига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган халқимизнинг тарихи кўпгина даврларда мустақиллик, озодлик учун мардонавор, қонли курашлар билан боғлиқ. Бу аёвсиз курашларда халқ ўғлонлари ва қизлари кўплаб жасоратлар кўрсатишган. Масалан, Тўмарис «Кимки душман найрангига дучор бўлса халок бўлади, кимки она-Ватан меҳр-муҳаббатини дилига тугиб душманга қарши мардонавор курашса ғалаба қозонади» – деган жуда кўпдан-кўп ибратли ғоялар бу ходисот мағзида сингиб ётибди. Широқ – ўз жонидан кечиб, Доронинг жуда катта лашкарини сувсиз саҳрода куч-мадоридан қолдириб, мағлуб этадики, буюк аждодларимизнинг бу буюк жасорати ҳикматy ибратдир. Спитамен «...Сен Искандарга қарши мардона курашга асос қўйдинг. Сенинг номинг келажак авлодлар учун йўлчи юлдуз бўлиб хизмат қилади. Бир йилдан кейин иккита Спитамен чиқади, ўн йилдан кейин Спитамен мингтага етади. Юз йилдан кейин ўн минглаб Спитамен бош кўтаради. Сен топлатган битта уруғдан кўплаб, ҳадсиз-

ҳисобсиз ниҳоллар туғилади. Улар ҳам янги ҳосил беради ва ниҳоят, эртами-кечми душман муносиб жазосини олади. Буюк ишлар бир зумда амалга ошиб кетмайди. Ҳужум қил! Кураш! Лозим бўлганда орқага чекин. Аммо нима учун курашаётганингни унутма»[1].

Ўзбекистоннинг ҳозирги ҳудудида Тўмарис, Широк, Спитамен, Муқанна каби халқ қаҳрамонлари ҳурлик, эрк, озодлик, адолат, халқ ва Ватан мустақиллиги учун жондан кечиб курашганларки, уларнинг пок ва жанговар руҳлари доим кўз ўнгимизда ҳаётдак нур тараб туради. Бу кишилар каби мардона қаҳрамонларимиз борлигидан фахр-ифтихорга тўлмоғимиз, она-Ватанимизга кўз олдайтирадиган ҳар қандай душманга шу улуғ кишиларнинг мардона руҳларидан қувват олиб, жавоб бермоғимиз керак.

Ёшлар – Ватанимизнинг, миллатимизнинг келажагидир. Ватанимиз тақдирини уларга ишониб топширамиз. Бунинг учун улар зиммаларига юклатилаётган энг мураккаб ва масъулиятли вазифани бутун моҳияти ила чуқур англашлари, унга ўзларининг ҳиссаларини қўшишлари лозим.

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ШАХС СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИНГ АҲАМИЯТИ

Г.ЎСАРОВ – ЖОҲАБЮ

Мамлакатимизда амалга оширилаётган инқилобий ўзгаришлар фуқароларнинг сиёсий маданияти билан чамбарчас боғлиқ. Сиёсий маданият шахснинг ижтимоий тузумга, ҳокимиятга, давлат амалга ошираётган ички ва ташқи сиёсатга муносабатини акс эттирибгина қолмай, балки шахснинг сиёсий онги билан сиёсий фаолияти бирлигини ҳам ифодалайди. Шахс сиёсий маданиятининг ҳолати, даражаси қанча баланд бўлса, унинг жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётига иштироки шунча юқори бўлади.

Шахс сиёсий маданияти яхлит, бир бутун тизим бўлиб, ўзаро бир талай барқарор ва беқарор унсурларни бирлаштиради. Қолаверса, бу маданиятнинг савияси нақадар баландлигини худди ўша унсурлар белгилайди. Шунингдек, у ўз таркибида сиёсий туйғулар, сиёсий билимлар, сиёсий баҳолар, сиёсий нормалар, сиёсий қадриятлар каби барқарор таркибий қисмларни мужассамлаштиради.

Сиёсий маданиятли инсон шахсини тарбиялашга ҳаракат қилаётган миллий истиқлол мафкураси тарғиботчилари ва ташкилотчилари, олий ва ўрта махсус ўқув-юртларининг муаммолари инсон сиёсий маданиятининг таркибий компонентларини билмасдан туриб, бу борада амалга ошираётган мафкуравий тарбиявий ишларимизнинг самарасини ошириб бўлмайди.

Билиш босқичининг энг асосий барқарор сифати – сиёсий билимлардир. Сиёсий билимлар асосан икки гуруҳга – ижтимоий-сиёсий, ташкилий-техникавий билимларга бўлинади. Ижтимоий-сиёсий билимлар сиёсатнинг мақсад ва вазифалари, унинг иқтисодий базаси билан боғлиқлигини акс эттиради. Ташкилий-техникавий билимлар эса бевосита жамият ёки давлатни бошқарув жараёнига тааллуқли билимлардан иборат бўлади.

[1] Явдат Илёсов. "Сўғдиёна" (тарихий роман). "Шарқ" нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти. Тошкент, 1994.

Сиёсий билимлар – ҳокимият ва тузум, ижтимоий жараёнларни бошқаришнинг асосини ташкил этувчи ғоялар ва қарашлар, меъёр ва қоидалар, давлат тузилиши ва унинг сиёсий тизими, давлатни бошқаришда иштирок этишнинг шакллари ва усуллари ҳақидаги маълумотлар йиғиндисидир. Сиёсий билимлар ижтимоий амалиётга татбиқ этилгандагина шахс унинг моҳияти ва мазмунига чуқур тушуниб етади. Бундай билимлар шахс сиёсий фаолиятида қўлланилса, инсонда турли муаммоларни ҳал этишнинг энг қулай жиҳатларини танлай олиш малакаси ҳосил бўлади. Инсонда ҳақиқий сиёсий маданият воқеликни илмий билиш, ҳуқуқий ахлоқий ва гуманистик қадриятларни тушуниш асосида шаклланади. Шу сабабли тушуниш ва англаш билишнинг энг муҳим асосларидан бири ҳисобланади ва шахснинг сиёсий етуклиги даражасини белгилайди. Шу билан бирга сиёсий билимларни сиёсий фаолиятда қўллаш истагини туғдиради. Қисқаси, тушуниш ва англаш – шахснинг маданий савияси юқори даражада ривожланганлигидан далолат беради. Қолаверса, бу омиллар шахсни онглилик сари етакловчи кучдир. Бошқача айтадиган бўлсак, юз бераётган сиёсий воқеа ва жараёнлардан хабардорлик – шахс сиёсий маданиятининг қай даражада шаклланганлигини кўрсатади. Шахс сиёсий онглилиги даражасини белгиловчи далил бу эътиқоддир. Сиёсий билимлар шахс манфаатлари йўлида қўлланила бошлагандагина эътиқодга айланади. Эътиқод шахснинг турли ижтимоий фазилатларида намоён бўлади. Инсон сиёсий маданиятининг шаклланиши жараёнининг муҳим босқичларидан яна бири баҳолашдир. Баҳолашнинг энг асосий ўзаги – сиёсий фаолият нормалари ҳамда сиёсий қадриятларни ўзлаштиришдир. Чунки, сиёсий нормалар жамият ҳаётининг изга солишда муҳим аҳамият касб этади.

Шахс сиёсий маданияти – анъанага айланиб қолган сиёсий ҳаракатлар ва оммавий сиёсий ижодиёт натижаларининг шахс томонидан ўзлаштирилиши билан характерланади. Шахс сиёсий маданиятининг шаклланишига бевосита таъсир ўтказувчи сиёсий қадриятлар қуйидагилардан иборат:

– биринчидан, сиёсий мафкура;
– иккинчидан, сиёсий анъаналар ва тажрибалар;
– учинчидан, сиёсий ҳуқуқ нормалари (Конституция, сиёсий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий актлар);
– тўртинчидан, сиёсий фаолият шакллари.

Сиёсий мафкура нафақат сиёсий ғоялар, сиёсий қадриятларнинг тизими, балки мустақил фикрлаш, ишлаш, яшаш маданиятига эга бўлган гуманистик типдаги янги шахсни шакллантиришга қаратилган ижтимоий тарбия ҳамдир.

Сиёсий анъаналар бир авлод эришган ютуқларини ўзида сақлаб қолади, бойитади ва иккинчи авлодга етказади. Бошқача айтадиган бўлсак, сиёсий анъаналар инсоният босиб ўтган тарихий тараққиёт давомида тўпланган сиёсий тажрибани авлоддан-авлодга етказадиган воситалар йиғиндисидир. Ажлодлар яратган маданий меросга суянгандагина ўтмиш, бугун ва келажак ўртасидаги ўзаро алоқадорлик сақланиб қолади.

Сиёсий анъаналар – сиёсий онг ва сиёсий фаолият бирлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам сиёсий анъаналар сиёсий маданиятни шакллантиришнинг асосий омилларидан биридир. Бироқ шуни унутмаслик зарурки, фақат замонлар ва заминлар синовидан ўтган прогрессив аҳамиятга эга бўлган сиёсий анъаналаргина шахс сиёсий маданиятини шакллантиради. Бундай сиёсий анъаналар тарбиявий таъсири маънавий маданият ёрдамида кучайтирила-

ди, чунки, маънавий маданият кишиларнинг ижтимоий-тарихий амалиёти билан бевосита боғлиқ, иқтисодий ва ижтимоий сиёсий тузум билан кафолатлангандир.

Хуллас, сиёсий маданияти баланд, баркамол инсон шахсини шакллантириш жараёнини жадаллаштирмоқ учун тарбиявий, мафкуравий ишлар ёловбардорлари, яъни биз ижтимоий-гуманитар фанлар мураббийлари юқорида санаб ўтган сифатларни янада мустаҳкамлашга асосий эътиборимизни каратишимиз зарур.

ОСОБЕННОСТИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

Л.Н.АДЫГЁЗАЛОВА , И.М.САТТАРОВА ,
А.АДЫГЁЗАЛОВ – АГУ

С точки зрения целостного педагогического процесса, семья должна рассматриваться как первичный и важнейший субъект педагогического взаимодействия. Она, как правило, оказывает решающее влияние на воспитание подрастающего поколения. Поэтому, с точки зрения педагогики, семья должна быть определена как социально-педагогическая общность, предназначенная для оптимального удовлетворения потребности в самосохранении (продолжении рода) и самоутверждении каждого ее члена.

В рамках семьи осуществляется особый вид воспитания - семейное воспитание. Семейное воспитание - это система взаимодействия, складывающаяся между родителями, их детьми и другими родственниками, в процессе которого происходит трансляция опыта, образование и всестороннее формирование личности.

Ученые отмечают следующие особенности семейного воспитания.

Человек испытывает воздействие семьи со дня рождения до конца своей жизни. Значит, семейному воспитанию свойственны непрерывность и продолжительность. И в этом с семьей не может сравниться ни один другой воспитательный общественный институт. Разумеется, влияние семьи на детей в различные периоды их жизни неодинаково. Так как семейное воспитание немыслимо без родительской любви к детям и ответного чувства детей к родителям, оно более эмоционально по своему характеру, чем любое другое воспитание. Семья объединяет людей разного возраста, пола, нередко с разными профессиональными интересами. Это позволяет ребенку наиболее полно проявлять свои эмоциональные и интеллектуальные возможности.

Характерная особенность воспитательного влияния семьи на детей - его устойчивость. Обычно правильное отношение родителей к воспитанию детей раннего и дошкольного возраста положительно отражается потом на их учебной, трудовой и общественной активности. И наоборот, недостаточное внимание родителей к воспитанию детей дошкольного возраста отрицательно отражается на их общественной активности даже тогда, когда они уже обучаются в школе.

Активнейшее воздействие семья оказывает на развитие духовной культуры, на социальную направленность личности, мотивы поведения. Являясь для ребенка микромоделью общества, семья оказывается важнейшим фактором в выработке системы социальных установок и формирования жизненных планов. Общественные правила впервые осознаются в семье, культурные ценности общества

потребляются через семью, познание других людей начинается с семьи. Диапазон воздействия семьи на воспитание детей столь же широк, как и диапазон общественного воздействия.

Характер и продуктивность семейного воспитания зависит от многих факторов: здоровья родителей и детей, материально-экономической обеспеченности, социального положения, уклада жизни, количества членов семьи, места проживания и т.д. Все эти факторы органически переплетаются и в каждом конкретном случае проявляются по-разному.

Решающую роль в педагогическом взаимодействии играют родители. От того, как понимают воспитательную функцию родители, как налажено исполнение всех семейных обязанностей, как складываются взаимоотношения в семье, зависит направление и характер семейного воспитания. Особенно большое воспитательное воздействие на детей оказывает характер отношений в семье. Конфликтный характер отношений в семье способствует формированию конфликтной личности. Гармонизированные, толерантные отношения создают условия для формирования толерантной личности. И поскольку фактор личной жизни родителей, характер их отношений между собой и детьми является определяющим, постольку это предъявляет высокие требования к личности родителей, образу их жизни, исполнению своих семейных обязанностей.

Однако, не следует преуменьшать роль в семейном педагогическом взаимодействии и детей. Дети своим поведением, запросами, интересами оказывают постоянное влияние на родителей (и других взрослых членов семьи), побуждающие их активно заниматься самовоспитанием.

Семейное воспитание должно базироваться на следующих принципах:

– любовь, гуманность и милосердие к ребенку;

– постоянное внимание и забота о растущем человеке;

– вовлечение детей в жизнедеятельность семьи как ее равноправных участников;

– открытость и доверительность отношений с детьми;

– последовательность в своих требованиях (не требовать невозможного);

– оказание посильной помощи ребенку, готовность отвечать на все его вопросы;

Моделируя свое отношение к детям в соответствии с указанными принципами, мы научим их устанавливать добрые отношения с ровесниками и другими людьми.

Процесс воспитания в семье носит характер обратной связи, и, воспитывая своих детей, родители воспитывают тем самым самих себя. В зависимости от типа воспитания, отношения родителей к ребенку происходит формирование определенных достаточно устойчивых взаимоотношений между ними.

Таким образом, для того, чтобы максимизировать положительные и свести к минимуму отрицательные влияние семьи на воспитание ребенка необходимо помнить внутрисемейные психологические факторы, имеющие воспитательное значение:

• Принимать активное участие в жизни семьи;

• Всегда находить время, чтобы поговорить с ребенком;

• Интересоваться проблемами ребенка, вникать во все возникающие в его жизни сложности и помогать развивать свои умения и таланты;

• Не оказывать на ребенка никакого нажима, помогая ему тем самым самостоятельно принимать решения;

• Иметь представление о различных этапах в жизни ребенка;

• Уважать право ребенка на собственное мнение;

• Уметь сдерживать собственнические инстинкты и относиться к ребенку как к равноправному партнеру, который просто пока что обладает меньшим жизненным опытом;

• С уважением относиться к стремлению всех остальных членов семьи делать карьеру и самосовершенствоваться.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ — ВАЖНЕЙШАЯ ЗАДАЧА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Д.Ж.САФИЯЗОВА УзГИФК

С принятием независимости Узбекистан вступил на новый путь социально-экономического развития, успешный ход которого требует огромных усилий всего общества. Новое значение приобрели национальные ценности и традиции в воспитании подрастающего поколения. Формирование совершенной, всесторонне развитой личности всегда были заветной мечтой нашего народа.

В последние годы в связи с социально-экономическими реформами, происходящими в республике, особую значимость для нашего общества приобретают проблемы формирования личности будущего специалиста.

Главной задачей общества является обеспечение достойной, полноценной жизни человека. Его высокий образовательный уровень, духовное и физическое здоровье являются неотъемлемой частью богатства страны.

Подготовка молодого поколения к реальной жизни, как одна из важнейших социальных задач современности, не может ограничиваться лишь расширением возможности приобретения некой суммы знаний. Истинная личность сегодня должна быть интеллигентной — это значит, что помимо овладения знаниями и профессиональными навыками человеку необходимо ориентироваться на морально-этические нормы. Между тем наряду с заметными изменениями в социально-экономическом развитии республики и стремительным ростом научных открытий и технологических решений отмечается тревожная тенденция к забвению этических ценностей, традиций народной культуры.

В произведении Президента Республики Узбекистан И.Каримова «Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология» подчеркивается, что духовные основы базируются на четырех устоях:

– приверженности общечеловеческим ценностям;

– укреплении и развитии духовного наследия народа;

– свободной самореализации человеком своего потенциала;

– патриотизме.

Развитие любого общества немыслимо без высоконравственных, духовно богатых личностей. Развитие экономики, техники, науки, культуры должно умело сочетаться с высокой духовностью и нравственностью человека. Техника, оторванная от общекультурных и гуманитарных идей, способна разрушить все живое на планете. Наука без высокой культуры и духовности, не способна рождать фундаментальные идеи. Безнравственное искусство делает человека зависимым от разлагающих пороков. Задача процесса образования должна быть направлена на воспитание таких качеств личности, как трудолюбие, честность, порядочность, доброта, справедливость, патриотизм, терпимость, милосердие, бережное отношение к природе.

В современных публикациях, посвященных воспитанию молодежи в системе образования, особое внимание уделяется вопросам о необходимости развития личностного потенциала в человеке, о приобщении молодежи к физической культуре и спорту, о чувстве патриотизма, любви к Родине. Добиться реальных успехов в социально-экономическом развитии страны невозможно без нравственного возрождения, формирования культа труда, превращения каждого человека в полноценного члена общества.

Студенческие годы – это пора не только профессионального, но и духовно-нравственного формирования человека.

Не вызывает сомнения, что новое поколение познает мир посредством информационных технологий. Педагог как проводник знаний должен адаптироваться к новым условиям. На современном этапе педагогической науке предстоит решать нелегкую задачу — соединить новые технологии обучения с духовно-нравственным воспитанием.

Развитие всемирной сети Интернет позволяет получать и доставлять любую информацию в любое место, в любом объеме, на любое расстояние в короткие промежутки времени. Интернет оказывает несравнимо большее влияние на глобальное образовательное и культурное развитие, чем какой-либо другой носитель информации. Эта возможность обращает нас к новой философии образования, основанной на самостоятельном овладении учебным материалом в новых условиях. Однако нельзя не учитывать, что динамичное развитие информационных технологий способствует тому, что молодое поколение может замыкаться в мире экранной культуры, которая далеко не всегда отвечает требованиям морали и нравственности. Высокая поэзия, художественная литература, традиционно несущие в себе нравственные ценности, часто не интересует тех, кто познает мир, общаясь с компьютером.

Формирование достойной личности - является одной из основных задач высшей школы. Поэтому наше государство через систему высшего образования способно решать самые сложные экономические, социальные, демографические и иные проблемы.

Нет никаких сомнений в том, что настоящее и будущее отечественного образования, формирование и воспитание личности в системе высшего образования — это основа социально-экономического и духовного развития страны. Неоценимую помощь в этом отношении могут и должны оказать человеку как личности высшие учебные заведения, где педагог — главный носитель духовных и нравственных ценностей общества. Вузовское обучение не должно сводиться лишь к накоплению знаний. Обучение должно стать выражением, выявлением творческих сил именно в период умственного, нравственного, эстетического развития.

Кардинальные социально-экономические реформы, проводимые в республике, вносят значительные изменения во все сферы жизни человека. По существу

необходимо сформировать личность с новой системой ценностей и социальной ориентацией. От нее требуют не только высоких духовно-нравственных ценностей, но и разносторонней физической подготовленности.

Новые деловые отношения требуют от нового поколения не только глубоких экономических знаний, но и понимания правовых, морально-нравственных и этических принципов, осознания своего профессионального долга перед страной и народом.

ЗНАЧЕНИЯ ГИБКОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ РЕЖИССЁРА И АКТЁРА

Н.БАТЫРОВА – ТошГИК

Для творческого развития режиссёра и актёра пластика имеет большое значение. Для этого актёр и режиссёр должен разбираться в вопросах и теории и истории пластики в актёрском и режиссёрском мастерстве сам обладать достаточна профессиональными навыками движения пластической культурой, умет правильно применить их в постановке представление, знать основные принципы методики обучения предмету, так как режиссёр массовых представлений является, как правила педагогам воспевателем. Гибкость научит будущего актёра и режиссёра музыки путём собственных переживаний, передавать характер музыки, раскрывать его образное содержание через пластику движений под музыку. Особенно актёрская мастерство требуют от актёров в создании образа пластичность, гибкость движения. В массовых праздниках режиссёр должен уметь создать пластическое решение масс. Это работа ярко выражается в выступлении фонирующий группы. А спортивно-художественных представлениях основная масса участников при выполнении строение перестроениях требует пластичности.

Гибкость – это способность выполнить движения с максимальной амплитудой. Гибкость неразрывно связана с подвижностью в суставах. Она зависит, прежде всего, от строения сустава, от эластичности окружающих его мышц и связок. Индивидуальные особенности окружающих его мышц и связок. Индивидуальные особенности строения опорно-двигательного аппарата и костных соединений накладывают заметный отпечаток на уровень подвижности в суставах. Так, например, мужчины, обладающие массивным скелетом, заметно уступают в уровне гибкости мужчинам с легким костяком, женщинам и детям. По мере того, как растет и мужает ребенок, растет и развивается его опорно-двигательный аппарат, а подвижность в суставах нередко снижается.

Эластичность мышц является не менее важным фактором, определяющим амплитуду движений в суставах. Как правило, мышцы антагонисты, расположенные на стороне, противоположной движению в данном суставе, растягиваются во время движения и тем самым противодействуют ему. Изменить анатомическую длину этих мышц нельзя, но сделать их более эластичным, податливыми и тем самым снизить тормозящее влияние на движения возможно. Для этого необходимо растянуть соединительную ткань, проходящую внутри мышц и окружающую её в целом. С помощью специальных упражнений на растягивание эластичность мышц повышается, мышца становится похожей, образно говоря, на резиновый жгут (её можно растянуть, но затем она вновь принимает свою первоначальную форму).

Степень правления гибкости зависит от внешней температуры среды: при повышении температуры гибкость увеличивается. На гибкости больше, чем на других физических качествах, сказывается суточная периодика. Так, например, в утренние часы гибкость значительно снижена. Изменения её под влиянием разных условий (температуры, времени дня) необходимо учитывать при занятиях. Эти неблагоприятные условия можно компенсировать хорошим разогреванием с помощью разминки.

Различают активную гибкость – проявляемую в результате собственных мышечных усилий и пассивную – выявляемую путем приложения к движущей части тела внешних сил (отягощений, усилий партнёра). Под влиянием утомления активная гибкость уменьшается, а пассивная увеличивается.

Существует мнение, что у детей гибкость больше, чем у взрослых. Это не всегда так. Однако бесспорно, развить гибкость в более молодом возрасте гораздо легче, чем в более старшем.

В процессе занятий не следует добиваться предельного развития гибкостью её надо развивать лишь до такой степени, которая обеспечивает беспрепятственное выполнение необходимых движений. При этом величина гибкости должна несколько превосходить ту максимальную амплитуду, с которой выполняется движение, то есть иметь «запас гибкости». Предельное развитие гибкости, скорее всего, нецелесообразно. Поэтому развивать гибкость правильнее всего с учетом специфических требований того вида деятельности, где предполагается максимальное использование этого качества и в свою очередь, где высокий уровень развития гибкости будет способствовать достижению максимальных результатов непосредственно в самой деятельности.

Развития гибкости и подвижности тела, укрепление мышц туловища достигается упражнениями, заимствованными из курса, общеразвивающих гимнастических упражнений. Они объединены в два комплекса: одни выполняется на полу, вторые применением стула. Упражнения подобраны с целью развития мышц. Обеспечивающих хорошую осанку, укрепление и усиление деятельности дыхательной мускулатуры. Отсюда в комплексах большого количества упражнений на развитие мускулатуры спин и живота, гибкости и подвижности тела.

По этому актёр и режиссёр должен обладать достаточна профессиональный движений пластики.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРОФИЛАКТИЧЕСКИХ СЛУЖБ С ОРГАНАМИ САМОУПРАВЛЕНИЯ В ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА ПИРОТЕХНИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ

А.А.ИСАЕВ – Старший преподователь кафедры педагогики АГУ
С.А.ИСАЕВ – Адъюнкт Академии МВД Республики Узбекистан

Необходимо отметить, что охрана общественного порядка и обеспечение общественной безопасности всегда являлись одной из главнейших задач органов внутренних дел. Однако, общественной безопасности на сегодняшний день грозит явление, связанное с оборотом пиротехнических изделий, особенно изделия

из пиротехники, представляющее серьёзную угрозу населению страны.

Под пиротехническими изделиями признаются осветительные, зажигательные и дымовые устройства военного и мирного назначения, действующие на основе пороховых зарядов, например сигнальные устройства, фейерверки, которые предназначены для получения требуемого эффекта с помощью горения (взрыва) пиротехнического состава[1].

Пиротехнические изделия изготавливаются из веществ быстрого горения, к примеру таких как порох. Основная часть пиротехнической продукции относится к категории пожароопасных изделий. Они подразделяются на две группы: бытового назначения и специального технического назначения.

В соответствии с международными и национальными классификациями пиротехнические изделия принадлежат к первому классу взрывчатых веществ, и они занесены в отдельный разряд изделий.

Руководством нашей страны принимаются всевозможные меры по охране здоровья граждан, в том числе по недопущению нанесения им вреда путём незаконного оборота пиротехнической продукции. Использование пиротехники может оказывать непосредственное влияние на обеспечение безопасности жизни и здоровья, а также на соблюдение общественного порядка и сохранности частной собственности граждан.

Регулярно в преддверии новогодних праздников в наших и зарубежных средствах массовой информации сообщается о несчастных случаях, произошедших в результате применения средств пиротехники. Одни из них наносят ущерб здоровью граждан, другие даже приводят к гибели людей. Обычно всему виной различные пиротехнические изделия , изготовленные неизвестно где и не известно в каких условиях, не говоря уже о том, что зачастую не соблюдаются установленные правила их транспортировки и хранения.

В свете недавних трагических событий, произошедших на территории Российской Федерации в городе Пермь, где в результате пожара вспыхнувшего из-за использования пиротехники в ночном клубе "Хромая лошадь"[2]. В законодательных кругах Республики Узбекистан широко обсуждается вопрос о необходимости формирования более строгих требований к обороту пиротехники, вплоть до запрещения ее использования.

По данным органов здравоохранения Республики Узбекистан, в 2006-2009 годах на территории страны зарегистрировано 13 несчастных случаев, в том числе один с летальным исходом. За этот же период в результате более 342 тысяч рейдов и других мероприятий, осуществленных органами внутренних дел, почти у 3,5 тысячи правонарушителей изъято более 3 млрд 276 млн штук пиротехнических изделий [3]. Они хранились с нарушениями правил и норм торговли, перевозки и пожарной безопасности.

Одним из важных этапов в решении изучаемой нами проблемы стало принятие Кабинетом Министров Республики Узбекистан Постановления "О мерах по упорядочению оборота пиротехнических изделий на территории

[1] Постановление Правительства РФ от 24 декабря 2009 г. № 1082. «Об утверждении технического регламента о безопасности пиротехнических составов и содержащих их изделий».
[2] Газета «НА посту» №51(3888) от 18 декабря 2010 г.
[3] См.: Там же.

Республики Узбекистан"[1], а также принятие Закона Республики Узбекистан "О внесении дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с упорядочением оборота пиротехнических изделий"[2], благодаря которым был разработан Государственный стандарт O'zDSt 1316:2010 – "Изделия пиротехнические. Общие требования безопасности".

Вышеуказанная правовая база позволяет повысить эффективность государственного контроля за оборотом пиротехнических изделий для защиты прав и интересов граждан, их здоровья, обеспечения общественной безопасности, предусматривает введение лицензирования и усиления административной и уголовной ответственности за их незаконный оборот[3]. На сегодняшний день лицензированию пиротехнических изделий подлежат разработка, производство, транспортировка, хранение, реализация, использование, уничтожение и утилизация таких средств, кроме продукции военного назначения[4].

Вместе с тем общественная опасность пиротехнических изделий на сегодняшний день все ещё сохраняется, в связи с чем в Узбекистане проблема борьбы с незаконным оборотом пиротехнической продукции имеет актуальный характер.

Особую тревогу вызывает тенденция распространения пиротехнических изделий среди молодежи (школьников, учащихся профессиональных колледжей, лицеев). Изучение литературы, связанной с исследованиями данной проблемы фиксирует тот факт, что жертвами негативного воздействия пиротехнических изделий являются в основном несовершеннолетние.

Следовало бы отметить, что зачастую основными виновниками распространения пиротехнических изделий среди молодёжи являются взрослые, которые, покупают детям пиротехническую продукцию, и не думают о том, что в результате использования таких изделий очень часто получают травмы их дети, что обращение с пиротехникой требует предельного внимания.

Исходя из изложенного , мы представляем необходимым обеспечить разработку и реализацию комплекса мер по проведению разъяснительной работы среди учащихся и молодежи, их родителей о негативных последствиях использования пиротехнических средств совместно с Общественным движением молодежи «Камолот», Взрослым не следует оставлять без внимания детей, не давать им пиротехнику и всегда строго следовать требованиям безопасности. Общественным фондом «Махалла», органами самоуправления граждан, также провести различные форумы, главной темой которых будут правила безопасности при обращении с пиротехническими изделиями, тенденция распространения пиротехнических изделий среди несовершеннолетних , последствия их использования, опасность таких изделий, в которых будут обсуждать различные примеры-события, приведшие к травмам, несчастным случаям и даже гибели людей. Кроме этого, мы рекомендуем разработку психолого-педагогических методов воздействия на сознание молодого поколения, закрепленных в отдельных пособиях.

Следует не забывать о том, что каждый несёт ответственность за безопас-

[1] Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2010 г., № 38.
[2] Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2009 г., № 50-51.
[3] Уголовный кодекс Республики Узбекистан статьи 250-250[1]; Кодекс об административной ответственности Республики Узбекистан статья 185[1].
[4] Постановление Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 12 мая 2001 года «О Перечне видов деятельности, на осуществление которых требуются лицензии».

ность будущего поколения. Указанные нами рекомендации, в той или иной мере будут способствовать предотвращению несчастных случаев среди несовершеннолетних, возникающих при обращении с пиротехникой незаконного оборота.

АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ ДУХОВНОСТИ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

И.А.ИСАЕВА – ТашГПУ им.Низами

После обретения своей государственной независимости 31 августа 1991 года Узбекистану предстояло решить одну из неотложных задач – воспитание граждан, достойных своего времени. Для этого перед нами в первую очередь встала задача необходимости создания условий для возрождения духовного и культурного наследия узбекского народа, которое является объединяющей силой, связывающей прочными узами общество и государство. Было очевидно, что духовность составляет основу воспитания общества в целом, и молодого поколения в частности.

А без духовного возрождения народа представлялось невозможным преодоление последствий господства административно-командной системы во всех сферах жизни общества, осуществления курса на демократизацию общества, на установление гармоничных отношений между обществом и природой, между людьми, между обществами, регионами, в масштабах всего человеческого сообщества; видение принципиального единства национальных и общечеловеческих ценностей, перспектив развития.

Основываясь на современность, сегодня под духовностью мы понимаем систему ценностей человека, общества, всего человеческого сообщества, выражающие их потребности, желания, чаяния, интересы, надежды на достойную жизнь, веру, убеждённость, возможность и необходимость её достижения посредством разнообразных усилий. Это значит, что человек, вследствие занимаемого им места в мире и выполняемой роли, выступает как высшая ценность. То есть его жизнь, интересы, всестороннее гармоничное развитие являются целью для общества, для другого человека, но не средством. Человек же в своей жизнедеятельности совершенствуется вместе с обществом на своё и всеобщее благо.[1]

В связи с этим можно сказать, что духовность выступает, как наиболее последовательное и целенаправленное выражение гуманистической природы человека и общества, как важнейший фактор социального прогресса.

Здесь необходимо отметить, что духовность, в свою очередь, влияет на осознание каждым индивидом своего места в жизни, своих целей, формируя при этом необходимость и правосознания, порождая аспекты правовой культуры. И четко можно акцентировать наше внимание на том, что между этими двумя явлениями – духовность и правовая культура, имеется взаимная связь.

Вообще, под правовой культурой принято понимать общий уровень знаний, и объективное отношение общества к праву; совокупность правовых знаний в виде норм, убеждений и установок, создаваемых в процессе жизнедеятельности и регламентирующих правила взаимодействия личности, социальной, этнической,

[1] См.: Гуляева С.Н. Духовность – прочная основа воспитания // На посту. – № 8 (1940). – 2013 г. – 18 февраля.

профессиональной группы, общества, государства и оформленных в виде законодательных актов.

Из вышесказанного следует, что правовая культура является неотъемлемой частью общей культуры общества. А культура в целом – это совокупность духовных и материальных достижений общества, что приводит нас к умозаключению о том, что рассматриваемая форма культуры исходит из глубокого ее осознания самим человеком, формируемое именно под влиянием высокой духовности, высокого духовного потенциала.

Гражданину, стремящемуся к высоким целям жизни просто необходимо на сегодняшний день использовать правовые знания, которые требуются для его работы, поведения в быту, семье. Это, прежде всего, знания принципов права, основных норм конституционного права (права и свободы, избирательная система и др.), трудового, семейного, гражданского, предпринимательского права, понимание единства прав и обязанностей, ответственное отношение к осуществлению того и другого. И здесь не обязательно быть юристом или правоведом, нужно просто сознательно понимать актуальность этого аспекта.

Взаимосвязь подтверждает ещё один аспект. Первоначальные сведения о праве человек получает именно в семье, а как известно, семья является одной из важнейших составляющих духовности нашего народа.[1]

Поступательное движение общества по пути демократии и успех демократических реформ во многом зависят от уровня правосознания и правовой культуры людей. Высокая правовая культура – основа демократического общества и показатель зрелости правовой системы, достичь которую можно посредством повышения духовного потенциала.

В выдвинутой Президентом Узбекистана Исламом Каримовым Концепции дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране особо отмечается, что дальнейшее совершенствование основ правового государства, повышение правовой культуры населения являются приоритетными задачами.[2]

Итак, на основе изложенного выше в рассматриваемой сфере целесообразно было бы:

– тщательно рассмотреть изучаемый вопрос с позиции влияния духовного сознания личности на формирование ее правовой культуры. Ведь для разработки любой научной проблемы важную роль играет изучение сути вопроса. Индивидуальный подход позволяет лучше понять современные проблемы, дает возможность вычислить закономерности развития теории и практики, которые трудно выявить без тщательного анализа. Это относится и к взаимному отношению между духовности и правом;

– с учетом современных нравственно-правовых реалий разработать целевой комплексы мер, направленных на кардинальное улучшение просвещения в стране, развития духовных ценностей в сознании молодежи Узбекистана. Ведь духовно развитый интеллект способствует формированию у населения уважительного отношения к правам и свободам человека, законопослушного поведение граждан.

[1] Подробнее см.: Каримов И.А. Высокая духовность – непобедимая сила. – Т., 2008.

[2] См.: Каримов И.А. Дальнейшее углубление демократических реформ и формирование гражданского общества – основной критерий развития нашей страны. – Т. 19. – Т., 2011. – С. 34–96.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ОПЕРАТИВНЫМИ АППАРАТАМИ ОВД УКЛОНЕНИЯ ЛИЦ ОТ СЛЕДСТВИЯ И СУДА

С. Н. ГОРДЕЕВ – Адъюнкт Академии МВД Республики Узбекистан
А.А. ИСАЕВ – Старший преподаватель кафедры педагогики АГУ Республики Узбекистан

Президент Республики Узбекистан И.А.Каримов, касаясь вопросов о либерализации уголовного и уголовно-процессуального законодательства, отмечал: «Обеспечение верховенства закона, усиление охраны прав и интересов личности, семьи, общества и государства, повышение правовой культуры и правосознания населения, воспитание законопослушных граждан – это не только цель, но и средство, важнейшее условие построения подлинно демократического правового государства и гражданского общества с развитой рыночной экономикой»[1].

Однако достижению данной цели препятствует такое социальное явление, как преступность, борьба с которой всегда являлась серьёзной задачей, находящейся в поле зрения органов внутренних дел, что повышает их ответственность ныне в процессе формирования правового государства.

Нормы уголовного законодательства страны закрепляют основные принципы, предусматривающие эффективность уголовного преследования, одним из которых является принцип неотвратимости ответственности, закрепляющий, что каждое лицо, в деянии которого установлено наличие состава преступления, должно подлежать ответственности[2].

В связи с этим возрастает роль такого направления деятельности оперативных аппаратов органов внутренних дел как розыск лиц, скрывшихся от следствия и суда. Данная категория лиц, не желая быть подвергнутой к уголовному наказанию, всевозможными путями скрывает своё местонахождение. Анализ статистических данных показывает, что количество разыскиваемых лиц за последние годы остаётся стабильно высоким. Так, в 2004 г. от общего числа разыскиваемых преступников задержано **50,8 %**, 2005г. - **48,5 %**, в 2006г. - **47,1 %**, в 2007г. - **49,7 %**, в 2008г. - **48,1 %**, в 2009г. - **44,8 %**[3]. Отсюда видно, что показатель не задержанных разыскиваемых преступников в 2009 г. по сравнению с 2004 г. увеличился на **6 %**.

Приведенные показатели свидетельствуют о снижении уровня результативности розыскной работы, о том, что значительное количество разыскиваемых не задерживается и не привлекается к уголовной ответственности, то есть лица, совершившие преступные деяния соответственно не наказываются, что в значительной степени противоречит вышеуказанному принципу уголовного законодательства. К тому же из-за уклонения лиц от следствия и суда осуществление правосудия значительно затягивается.

[1] *И.А. Каримов* Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране // Народное слово. - 2010. -13 ноября.
[2] Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Т.: «Адолат», 2010 г.
[3] См.: Статистические показатели ИЦ МВД Республики Узбекистан за 2004-2009.

Опираясь на статистические показатели, видно, что в 2009 г. количество лиц, объявленных в розыск увеличилось на 18 % по сравнению с 2004 г.[1], что указывает на снижение уровня предупреждения уклонения от следствия и суда, играющего немаловажную роль в снижении объёма розыскной работы оперативных аппаратов.

Исследование целей, задач, условий и оснований деятельности по предотвращению уклонения лица от следствия и суда позволило определить её как осуществляемую в соответствии с законом деятельность не только следователя, прокурора и суда, направленную на предупреждение возможного уклонения в целях обеспечения его присутствия при производстве предварительного расследования и в суде, но и органов дознания.

Деятельность эта многогранна. Она заключается не только в возможности применения к лицам, обвиняемым или подозреваемым в совершении преступления, различных мер уголовно-процессуального принуждения[2]. В большей степени ее успех может зависеть и от умения, в нашем случае, оперативного работника использовать психолого-педагогические приемы воздействия на поведение обвиняемого для достижения желаемого результата.

Оперативно-розыскные действия, направленные на предотвращение уклонения лица от следствия и суда, осуществляемые с использованием психолого-педагогических знаний работников оперативных аппаратов для воздействия на поведение личности, будут способствовать повышению эффективности деятельности по предотвращению уклонения обвиняемого от следствия и суда.

Изучение практики показывает, что в средства массовой информации (газеты, телевидение, радиовещание) подаются лишь сведения о разыскиваемых преступниках, которые оповещают население о взаимопомощи в их обнаружении. Данный тактический приём своеобразно влияет на определение общественностью места нахождения скрывающихся лиц. Однако, многие не знают о дальнейшем результате розыскной работы, что создает атмосферу возможной безнаказанности лица, совершившего преступное деяние. В связи с этим, указанный приём может повлиять и на предотвращение уклонения от уголовного преследования, воздействием на психологическую сторону правовой культуры населения.

Основываясь на вышеизложенное, мы предлагаем, *во-первых*, уделение должного внимания оперативными работниками на предотвращение уклонения лиц от следствия и суда, используя психолого-педагогические знания, теоретические и методические основы которых рекомендуем закрепить в соответствующие учебные пособия по психологическим и педагогическим наукам. *Во-вторых*, целесообразно информировать население посредством средств массовой информации о эффективности розыскной работы, делая опор на бесполезность и отрицательные стороны уклонения от следствия и суда, что будет способствовать вере граждан в неотвратимую силу закона, формированию здорового нравственно-психологического климата, в результате чего снизится уровень лиц, скрывающихся от следствия и суда.

Безусловно, предложенные меры не носят исчерпывающий характер, поскольку факторы, негативно влияющие на деятельность оперативных аппаратов

[1] См.: Там же.
[2] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. Т.: «Адолат», 2010 г.

по розыску лиц, скрывшихся от следствия и суда многообразны и далеко неоднозначны, в том числе и предупреждения уклонения от правосудия. Это указывает на необходимость осуществления более глубоких исследований данной сферы, предусматривающих постоянный процесс совершенствования розыскной работы органов внутренних дел.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО СОЗНАНИЯ У МОЛОДЕЖИ

С. АТАХАНОВА, С.ОТКУРОВНА – Государственный университет мировых языков Узбекистана

В данной статье с позиции современных изысканий педагогической науки раскрывается сущность идеи формирования здорового сознания у молодежи как историко-социальной, философско-психологической, морально-эстетической категории.

Ключевые слова: гармонично развитое поколение, здоровое поколение, здоровый образ жизни, здоровое сознание, система образования, студенческая молодежь, воспитание молодежи, махалля, национальные традиции, идеологическая угроза.

В годы независимости в Узбекистане по инициативе Президента Ислама Каримова формирование у молодого поколения здорового сознания (как физического, так и морально-духовного) стало главным направлением государственной политики. От того, насколько молодое поколение овладеет знаниями и профессиональными навыками, от его кругозора, устремленности зависит успех продолжающегося процесса демократического реформирования общества. В силу этого идея здорового сознания была провозглашена 1) неотъемлемой составляющей процесса воспитания гармонично развитого поколения, 2) ценностью духовно-нравственных национальных традиций, 3) основным содержанием национальной инновационной педагогики, 4) основным источником сохранения национального генофонда, 5) жизненной необходимостью формирования нравственного человека. Поэтому во всех сферах социальной, экономической, духовной и идеологической жизни общества проводилась пропаганда и агитация идей здорового сознания. Здоровое сознание было обозначено функциональной задачей социальных, экономических и политических реформ, и реформ, проводимых в сфере образования. Здоровое сознание трансформировалось в важнейшую и желаемую архизадачу процесса создания нового демократического и гражданского общества, жизненной потребностью и нормой активной жизнедеятельности человека.

Как подчеркивает Президент Республики Узбекистан И.А. Каримов, «когда речь идет о здоровом поколении, лично я, прежде всего понимаю здоровое потомство, не только сильное физически, но и также поколение со здоровым духом, здоровым сознанием, стойким убеждением, понимаю поколение патриотов - поколение эрудированное, высоконравственное, смелое. Великое государство может построить только здоровая нация, здоровое поколение» [1 : 5,6].

Молодежная политика в Узбекистане признана быть одной из приоритет-

ных, так как развитие молодежи считается плацдармом и резервом развития государственности. Использование творческого потенциала молодежи в процессе обновления всего общества является необходимым условием его развития. Модернизация страны, успех проводимых политических и экономических реформ, либерализация всех сторон жизни общества, определение новых перспектив развития, будущность самой государственности невозможны без опоры на молодые крепнущие силы, умы, замыслы и интеллект [2:36].

Главный принцип государственной политики основывается на признании конструктивной роли молодежи в процессах реформирования. Государственная молодежная политика подкреплена Указами Президента страны, законами Олий Мажлиса, парламента страны, постановлениями Кабинета Министров и Государственными Программами, а также другими директивными актами и документами. Страна приняла и поддерживает идею «Соглом авлод учун» – «За здоровое поколение», которое из государственной инициативы превратилось в общенациональную цель воспитания духовно и физически развитого поколения [3:126].

Следовательно, поскольку идея здорового поколения определяется приоритетной задачей современного общества, для воспитания подрастающего поколения здоровым и гармонично развитым потомством, прежде всего необходимо формировать в них здоровое сознание.

Здоровое сознание** состоит из слагаемых социальных, экономических и моральных ценностей, направленных на защиту медицинского, физического, духовного, морального, и идеологического здоровья человека, имеющих собственные исторические особенности, по сути, оно равняется сложению **идей, воззрений, понятий, действий, знаний, опыта, навыков, и готовности к деятельности, направленных на защиту и обеспечение здоровья человека.

В вопросах воспитания гармонично развитого поколения, который является общенациональной идеологией современного Узбекистана, и особенно рассматриваемой тематики – педагогической сущности формирования здорового сознания, проявляются ряд её особенностей.

Во-первых, в Республике Узбекистан с первых лет независимости ориентация на здоровое и гармонично развитое поколение развивалось в соответствии с принципами создания демократического гражданского общества и правового государства. Она была определена одним из приоритетных направлений государственной политики. Идея здорового поколения в Узбекистане воплотила в себя а) исторические национальные традиции, б) современные воззрения, в) передовые общечеловеческие установки. В этой связи важно, чтобы понятие «здоровое сознание» для нас, с одной стороны, воплотило в себя качественные особенности здорового как в идеологическом, так социальном и физическом отношениях, сознания, связанного с развитием демократического и гражданского общества, а с другой - он должен превратиться в сознание поколения, которое готово к активной жизни при построении гражданского общества.

Во-вторых, развитие науки, ускоренный рост медицинских, социологических, гуманитарных наук в современном мире, вместе с тем, наличие в узбекской истории религиозно-эстетических и моральных воззрений, сформировавшихся на протяжении тысячелетий по вопросу здорового сознания, ставит во главу угла вопрос об их переосмыслении, освещении, систематизации, отборе соответству-

вющих современности идей, и доведении до нового поколения совместно с последними инновационными взглядами в вопросе о здоровье и его защите. Следовательно, важной задачей на сегодняшний день является критический пересмотр и широкая пропаганда имеющихся точек зрения по вопросу здорового сознания через призму национальных и общечеловеческих ценностей.

В-третьих, здоровое сознание требует своего практического внедрения, то есть внедрения в жизнь многомиллионного населения, внедрения в жизнь конкретных людей. Здоровое сознание не может оставаться только сознанием. Оно на последующих этапах развития общества должно находить этап собственного применения на уровне здоровой культуры, здорового бытия, здорового образа жизни. Сознание лишь тогда может убедительно доказывать свою эффективность, когда оно практически применялось в конкретной человеческой жизни и приносило пользу ему и окружающим. Следовательно, сущность категории здорового сознания заключается в правильном осознании и выборе его педагогической системы и процессов, но и вместе с тем - в решении вопроса какими путями, средствами, методами следует формировать здоровое сознание.

В структуре исторических ценностей узбеков, уходящих в глубь веков, свое яркое отражение всегда находили ***две грани понятия здоровья***. Это: 1) физическое здоровье и 2) здоровое морально-духовное сознание. Физическое здоровье воплощает в себе параметры медицинского здоровья человека, а морально-духовное здоровье отражает параметры здоровья духа. Человеческая сердечность у узбеков означает человеческое отношение к другим, почтительность, уважение, открытость и задушевность в общении, гостеприимство, радушие, мирную и спокойную жизнь, практическое воплощение этих качеств в жизнь и превращение этих ценностей в жизненную норму.

Для узбеков понятие «здоровое сознание» проявляется в своем истинном смысле лишь в случае полного охвата указанных обеих граней. Без моральной целостности нет и настоящего физического здоровья. Поэтому понятие «здоровое сознание» в системе национальных ценностей узбеков имеет свою высокую позицию, его критерии всесторонне разработаны в системе ценностей человеческой морали, этики и эстетики.

Таким образом, будет правильным, если мы здоровое сознание определим как **историко-социальную, философско-психологическую, морально-эстетическую категорию**. Следует также подчеркнуть, что содержание здорового сознания в соответствии с духом времени, постоянно развиваясь и совершенствуясь, впитывает в себе новые знания и опыт, достижения медицинской науки, возможности здорового образа жизни, все новшества касательно прогресса общества. Доказательством тому является то, что в годы независимости после пропаганды большинство людей сознательно перешли на путь защиты себя от таких социальных болезней, как зоб, анемия, туберкулез, знают основные признаки и причины возникновения этих болезней. Поэтому количество указанных болезней идет на снижение. Можно также указать и на осознание женщинами значимости материнского молока в укреплении иммунной системы ребенка. В результате пропаганды и агитации медицинских знаний среди широких слоев населения осуществлен успешный необходимый сдвиг в пользу здорового сознания населения.

Следовательно, 1) *меняющееся социально-экономическое бытие*, развитие науки, глобализация, современные экологические, финансовые, идеологические угрозы – все это постоянно обогащает, изменяет содержание понятия «здоровое сознание»; 2) требованием *глубокой реформы в системе образования*, проводимой в Республике Узбекистан и задачей формирования системы национального образования является проблема интеграции в систему образования все новых значений меняющегося и совершенствующегося понятия «здоровое сознание», постоянное обогащение его содержания и формирование здорового сознания в сознании учащихся, учителей и студенчества; 3) задача формирования здорового сознания требует от компетентных в данной сфере специалистов, социально-политических структур и институтов, в том числе: а) *системы образования*, то есть школ, системы высшего образования – всех структур и её звеньев; б) *семьи* - родителей, членов семьи и детей; в) *медицинских и оздоровительных учреждений*; и наконец, г) *негосударственной системы*, например, махалли – органа самоуправления граждан организовать все действия, направленные на формирование здорового сознания у широких слоев населения.

Здоровое сознание проявляется как на из важнейших социально-философских и педагогико - психологических идей современности. Владение здоровым сознанием является морально-этическим качеством, которое эффективно формируется в процессе целенаправленного учебно-воспитательного процесса.

ОИЛАДА ЁШЛАРГА УРФ-ОДАТЛАРНИ СИНГДИРИШ ВОСИТАЛАРИ

К. ЮЛДАШЕВ – доц. АДУ

Ота-оналарнинг ўз хаётлари, турмуш тарзлари, бола тарбиясида илмий дунёкараш асослари, маънавий, ахлоқий, нафосат, меҳнат ва бошка ижтимоий омилларни шакллантириш мақсадида тизимли таъсир кўрсатиш жараёнига оилавий тарбия дейилади. Ҳар бир оила умумжамият талаблари асосида фаолият кўрсатади. Жамият тараққиётининг ривожи эса унинг бағрида мавжуд бўлган оилаларнинг ижтимоий, иқтисодий ва маънавий қиёфасининг шаклланганлик даражасига бевосита боғлиқдир.

Илмий-педагогик, психологик, физиологик хамда фалсафий асарлар шуни кўрсатадики, оила бола учун энг муҳим тарбиявий муҳит бўлиб, бу муҳитда шахс камолоти учун муҳим ҳисобланган хулқ-атвор, ирода, урф-одатлар, дунёкараш шаклланади. Оила тарбиясида болалар хаётини тўғри уюштириш – уларнинг вақтдан тўғри ва унумли фойдаланишининг асосий гаровидир. Боланинг оиладаги вақтини тақсимлаш нихоятда муҳим. Оила тарбияси мазмуни болаларга ижтимоий тарбиянинг машҳур йўналишлари: ахлоқ, жисмоний, ахлоқий нафосат, меҳнат, экологик, иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий-ғоявий ҳамда жинсий таълим бериш, оилада болаларга урф-одатларни сингдириш,уларда фаолият кўникмаси ва малакаларини шакллантиришдан иборат. Оила тарбиясига болаларнинг ақлий жиҳатини тарбиялаш ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Бу борадаги дастлабки вазифа ота-она томонидан боланинг қизиқиш ва эхтиёжларини кўра билиш асосида унинг тасаввур, идрок, тафаккур, хотира ҳамда диққатини такомиллаштиришга ёрдам берувчи машғулотларга жалб этишдан иборат.

Ота-оналар оилада болалар билан турли хилдаги урф-одатларнинг келиб чиқиш сабабларини, уларнинг мақсади, ўрни ҳақида вақти-вақти билан суҳбат қуриб борадилар. Болаларни турмушга тайёрлайдилар.

Ота-она фарзандлари нигоҳида буюк кишилардир. Шунинг учун улар фарзандлари олдида энг яхши сифатлар билангина обрў қозонишлари муҳим. Инсоний фазилатлар соҳиби бўлган ота-она ўз фарзандлари томонидан бир умр эъзозланади. Бола тарбияси масаласида шошқалоқликка йўл қўйиб бўлмайди. Бу боланинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда муомала қилиш, 5-7 ёшгача унга нисбатан подшо сифатида, 12-15 ёшгача талабчанлик асосида, сўнгра, 16-18 ёшда дўстона муносабатда бўлиш кераклигини кўрсатади. Ҳар қайси фарзанд, ҳатто бир оилада ўсиб-улғаяётган бўлса-да, алоҳида индивид. Унинг ақлий қобилияти ҳам, феъл-атвори ҳам бетакрор, ўзига хосдир. Тарбия жараёнида ана шундай хусусиятларни инобатга олиш керак. Болани ноўрин ҳақорат қилиш, айниқса, балоғат ёшида нуқул танбеҳ бераверишл, аввало, руҳий ҳолатига зиён етказади. Натижада ота-онаси билан муносабати кескинлашади. Бундай зиддиятлар боланинг шахс сифатида шаклланишига тўсқинлик қилади. Шунинг учун болаларнинг аста-секинлик билан ёшига қараб ахлоқий сифатлари шакллантирилиб борилади, саломлашиш одоби ва урф-одатлар ҳақида суҳбатлар ўтказилади. Она болалари билан суҳбатлашиб туриши, майда-чуйда ишлари, ўртоқлари, ўқиши, ўйинлари ҳақида савол-жавоб қилиб туриш орқали уларни ўзига яқинлаштиради. Ўғил ва қиз болаларнинг ўсмирлик даврига хос хусусияти шундаки, улар ўзларининг ёш деб саналишларидан ўкиниб юрадилар. Шунда ота-оналар уларни ҳам келажак кутаётганини, аста-секинлик билан тушунтириб боришади. Тўй, маҳаллада ўтказиладиган ҳар хил урф-одатларда иштирок этиб туришига маслаҳат беради.

Мустақилликка эришилгандан сўнг, Ўзбекистон раҳбарияти энг, аввало, халқимизнинг эҳтиёжи, орзу-истакларини ҳисобга олиб, азалий байрамларимизни тиклашга ва янги истиқлол байрамларини халқнинг қадимий анъаналарига монанд ҳолда шакллантиришга катта эътибор бера бошлади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари асосида «Наврўз», «Рамазон ҳайит», «Қурбон ҳайит»лар қонуний нишонлана бошланди ва дам олиш куни деб эълон қилинди. Истиқлол шарофати билан «Мустақиллик куни», «Конституция куни», «Мураббийлар куни» байрамлари, «Хотира ва қадрлаш куни» жорий этилди. Шу билан бир қаторда Ўзбекистонда истиқлолгача бўлган «Янги йил байрами», «Хотин-қизлар байрами» каби умуминсоний ғоя ва қадриятларни тарғиб қилувчи байрамлар сақлаб қолинди.

Шундай қилиб, асосий байрамларимиз шаклланмоқда. Халқаро даражадаги анжуманлар, йирик саналарга бағишланган тадбирлар ўтказиш тажрибалари вужудга келмоқда.

Ўзбекистон тарихида коинот ва табиат билан боғлиқ муҳим байрам тизими бўлган. Улардан фақат кун ва тун тенглиги нишонланадиган ва йил боши – «Наврўз» тикланди.

«Наврўз» Шарқ халқлари орасида бир неча минг йиллардан буён яшаб келмоқда. Асрлар давомида македониялик Александр, араблар, мўғуллар каби бир қанча босқинчи кўшинлар Шарқ халқларининг умумий байрами «Наврўз»ни йўқ қилиб юборишга ҳаракат қилдилар. Аммо «Наврўз» барҳаётлигича қолаверди, қайта тирилди. «Наврўз» бирон бир санани нишонлаш учунгина байрам қилинадиган ҳодиса ҳисобланмайди. У табиатнинг ўзидан келиб чиқиб, кун ва тун

тенглашгандан сўнг кунларнинг узайиши, узлуксиз меҳнат арафасидаги байрамдир. Узоқ қишдан сўнг кўкда қуёшнинг юз кўрсатиши, қирда майса-гиёҳларнинг униб чиқиши халқимиз учун ҳақиқий шодиёнага айланган. Нега деганда, ўтган йилги йиғилган ғалла ҳам, озиқ-овқатлар ҳам тугай деган, илиқкўзди пайтларда она-табиатнинг ўзи меҳр-мурувват кўрсатиб, ёруғ кунлардан дарак берган. Шу кунгача эсон-омон етиб келишган қарияларнинг ҳам томирларида қон қайтадан жўш урган.

«Нав» – янги, «рўз» – кун, яъни янги кун деб аталиши ҳам бежиз эмас. «Наврўз» байрамини барча форс, араб, туркий тилларда сўзлашувчи халқлар ҳар йили баҳорда нишонлаб келишган. Бу қадимий анъанавий Янги йил байрами ҳақида улуғ боболаримиз Абу Райҳон Беруний, «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» Маҳмуд Кошғарий эса «Девону луғотит турк» асарида жуда қизиқарли маълумотлар ёзиб қолдирган. Умар Хайём олим, шоир, файласуф сифатида байрам ҳақида «Наврўзнома» номли махсус китоб ёзганлар.

«Наврўз» байрамига турғунлик йилларида бир муддат ҳужум уюштирилди. Аммо қадимий одатимиз бу танги ҳолатдан ҳам эсон-омон ўтиб олди. Мана, бугун яна биз, ўзбеклар ҳам, барча халқлар қатори ўз миллий одатимиз – Наврўз – Янги йил байрамимизни кўз-кўз қилиб ўтказмоқдамиз. «Наврўз» байрами кеча билан кундуз тенглашган пайти – 21 март кунларидан бошлаб бир ҳафта, ўн кун давомида ўтказилмоқда. Бу байрам, аввало, табиатнинг покланиши, янгиланиши, янги йил билан юртимизга гўзал баҳор фаслининг кириб келиши, келинчакдек ўз янгил сепини кенг ёйиши билан бошланади.

Ота-боболаримиз, буви-момоларимиз бу байрамни нишонлаб, турли-туман, ранг-баранг удум ва маросимлар ўтказишган. Далаларда экин-тикин ишлари бошланиб кетган. Деҳқонлар ерга қўш солишган, жамоа-жамоа бўлиб, ҳашар-ошлар уюштиришган, ўтган аждодларимиз руҳи ёд қилинган. Уларнинг мозорлари ободонлаштирилиб, кўкаламзорлаштирилган. Оммавий равишда мевали, манзарали дарахтлар ўтказилган. Далаларда Наврўз – Янги йил, янги ҳаёт қайнаган. «Наврўз» байрамига атаб аждодларимиз махсус кийимлар тайёрлашган ва уларни кийиб байрам қилишган. Наврўз таомлари ўзига хос бўлган. Улар орасида айниқса, сумалак, кўк сомса, кўк манти, кўк нон, кўк чучвара тайёрлаш анъанавий одат тусига кирган. «Наврўз» байрами ҳафтасида турли оммавий ўйинлар ўйналган. Байрамда турли-туман халқ ўйинлари, баҳор қўшиқлари ижро этилган. Китобхонликлар, турли жисмоний тарбия, совринли ўйинлар, мусобақалар ташкил этилган. Кураш, турли ҳайвон ва паррандалар «жанг»лари, хўроз, ит, қўчқор уриштириш, масхарабозлик, аскиябозлик, дор ўйинлар каби халқ ўйинлари ўтказилган. От ўйини, турли хилдаги мусобақалар, узунликка югуриш, қисқа югуриш, футбол, узун сочли қизлар мусобақаси, ўсма қўйиш, тўп таплаш, кийиниш маданияти, лапар кабилар шулар жумласидандир. Болалар, ўсмирлар, ўспиринлар, балоғат ёшидаги қиз ва йигитлар сумалак пишириш маросимида фаол иштирок этиш учун анча илгарироқ тайёргарлик кўришади.

Донишмандлар «кўкламда илик узилади, ер одамнинг қувватини олади», дейишади. Бу ҳақ гап. Шу боис танадаги модда алмашувини кучайтириш, куч-қувватни ошириш учун баҳор кезлари витаминли, минерал моддаларга бой таомларни кўпроқ истеъмол қилиш тавсия этилади.

Баҳорда турли маросимлар уюштирилиб, мавсумий ва миллий таомлар тайёрланиши қадимдан удум, урф-одат бўлиб келган. Халқимиз кўк ўтлардан

(исмалоқ, ялпиз, жағжағ, беда, кийиқўт, отқулоқ, гулқоқи ва бошқалардан) турли хилдаги баҳор таомлари тайёрланган. Сумалак ва ҳалим инсонларга куч-қувват ва соғлик бағишлайди.

Сумалак - баҳорнинг сервитамин, ҳаётбахш, табаррук таоми. Қишдан чиқиб, баҳорнинг «илик узилди» пайтларида сумалак қонимизни тозалаб, жисмимизни куч-қувватга тўлдириб, сиҳат-саломатлигимизни тиклайди.

Таъкидлашларича, ундирилган дон таркибида дори-дармонлар миқдори 13,5 марта ошиб, табиий антибиотиклар, ўсишни таъминловчи моддаларнинг тўпланиши кучаяди. Буғдойнинг ўсимтаси асосан углерод ва оксидлан иборатдир. Унинг таркибида ҳар хил витаминлар бўлиб, беморлар учун жуда фойдалидир.

Шифокор олимларнинг маълумотларига кўра, сумалак гипертония, сурункали гепатит касалликларига яхши даво бўлиб, у қон таркибини яхшилайди, томирлар торайганда қонни суюлтириб, ошқозон, ичак йўлларини тозалаб, унинг фаолиятини нормаллаштириб, асабни тинчлантириб, яхши ухлатади. Таниқли олимимиз К.Маҳмудов «Сумалак пиширилган куни бошқа овқат емай, фақат шу таом билан икки кунгача парҳез қилмоқ зарур. Агар бошқа таомлар тановул қилиб, спиртли ичимликлар ичилса, сумалакнинг шифолиги қирқилиб кетади ва кишини жуда оғир дардларга мубтало қилиши мумкин», деб маслаҳат берганлар.

Меҳмондорчилик, яъни, меҳмон кутиш ва кузатиш одати дунёдаги аксарият халқларга хос хусусиятдир. Ўзбек халқи бу жўмард одатни жуда қадим замонлардан ихтиёр қилган. Шунинг учун маданиятимизнинг кўҳна манбаларда меҳмондорчилик инсоннинг, оиланинг ва халқнинг одамийлик, саховат, маданий ва маънавий алоқаси, мулоқоти мезони сифатида жуда катта қадр билан тилга олинган. Ўзбеклар, «меҳмонхонанг тор бўлса ҳам, меҳру дилинг кенг бўлсин», дейишади.

Миллий урф-одатларни ва анъаналарни аслига келтириш ва ривожлантиришда халқимизнинг кўп асрлик анъаналари ва маданияти, урф-одатлари, маросимлари, байрамлари алоҳида ўз ўрнига ва аҳамиятига эга.

БОЛАЛАРНИ ШАХС СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИГА МУҲИТНИНГ ТАЪСИРИ

К.Г.ЮЛДАШЕВ, Д.ДАМИНОВА,
Н.ТОШТЕМИРОВА – АДУ

«Шахс тушунчаси. Шахснинг шаклланиши ва ривожланиши, ёшига хос бўлган хусусиятлари, қобилият ва истеъдоднинг ривожланиши. Шахс ва ижтимоийлашув ижтимоий тарбия, шахснинг ўз-ўзини тарбиялаши.

Шундай тушунча бор: инсон яралади, ҳаёти жараёнида шахс сифатида вояга етади.

Шахс тушунчаси. Шахс бу ижтимоий ҳодиса. У вақт билан ҳамоҳанг ва инсон билан тарихий даврнинг акси, ифодаси.

Шахснинг сифати – бу туғма ҳодиса эмас, у наслдан-наслга ўтмайди, лекин кишининг ижтимоий ва маданий ривожланиши даврида вужудга келади.

Инсон ўз ҳаёти нуқтаи назарига эга бўлсагина, ўз устида кўплаб ишларни амалга оширса, ижтимоий ҳодиса ва ҳолатларни тушуниб етсагина шахс сифати-

да шаклланади. Шахснинг ривожланиши – бу унинг жамиятдаги вояга етиши, шаклланишидир. Шахс ўз-ўзини шакллантириш, ўз-ўзини назорат қилиш, ўз-ўзига баҳо бериш хусусиятига эга.

Шахс бўлиш – бу ҳаёт тарзига эга бўлиш. Бошқача қилиб айтганда «Шундайман, бошқача бўла олмайман» деб айта оладиган бўлишдир. Шахс бўлиш – бу ўз ички дунёсидан келиб чиққан зарурият туфайли қарори ва ўз қарори оқибатларига баҳо бериш, ўзи ва жамият олдида жавоб бера олишдир. Шахс бўлиш – бу доимо ўзини ва бошқаларни қайта шакллантириш, ўздаги усуллар ва воситалар мажмуасига таянган ҳолда ўз юриш-туришини бошқариш, ўз иродасини бўйсундиришдир, бу ўзининг хоҳиш иродасига эга бўлиш ва буни умрининг охиригача сақлашдир.

Шахс хислати хусусиятлари. Шахс – ўзига хос ижтимоий хислатларга эга. Бу ўзига хослик. Оқиллик, талабчанлик, ғайрат ва жўшқинлик, фаоллик ва интилувчанлик, ўз-ўзини назорат қилиш.

Шахснинг шаклланиши – бу узоқ давом этадиган мураккаб жараён бўлиб, бу жараён даврида унда биологик руҳий ва ижтимоий хусусиятлар ўзгариши рўй беради. Бу ўзгаришлар шахснинг шаклланиш жараёнида таълим ва тарбиянинг таъсири остида рўй беради. Тарбия бу жараёнда етакчи ўринни эгаллайди.

У инсоннинг жамият аъзоси сифатида шаклланишидаги асосий омил вазифасини ўтайди. Маугликни шахс деб оламиз, у гапириш хусусиятига эга эмас, муомалани билмайди, оддий инсонийлик хислатларига эга эмас. Олимлар бу жараённи ўрганилмаган деб топдилар. Бироқ олимларимиз бу жараённи ўрганмоқдалар. Нима учун ҳар хил одамлар ҳар хил савияда ривожланиш даражасига кўтариладилар, деган муаммога шундай жавоб бериш мумкин, бу ички табиий кучлар ва ташқи ижтимоий шароитлар таъсири остида вужудга келади. Ички инсоннинг жисмоний ва руҳий имкониятлари, ташқиси эса бу муҳитдир.

Бола маълум қобилият ва истеъдодга мойил ҳолда туғилади, лекин унинг ривожланиши эса муҳит ва эътиборга боғлиқ.

Бу дунё аҳамиятига молик жараёндир, иқтисодий воқеалар, мамлакатдаги, жамиятдаги боланинг яшаётган еридаги, атрофдаги воқеа ва хабарларнинг таъсири. Бу шаҳар, қишлоқ, оиладаги воқеалар. Бу диний таъсир, кўчанинг, ўртоқларининг, мактабнинг, мактабгача муассасалар, клублар ва ёшлар марказларнинг таъсири. Муҳит таъсири остида инсон жисмоний жиҳатдан, ақлий ҳамда маънавий камол топади. Бу жараён давомида боладан шахс камол топади. Унинг танасида, руҳиятида ташқи муҳит, оила ва ўртоқларининг таъсирида ўзгаришлар рўй беради. Шахс ҳар хил фаолият жараёнида, аввалига ўйин давомида, кейинчалик ўқиш давомида ва иш фаолиятида бўлади. Атроф-муҳит таъсири остида унинг дунёқараши бутун борлиғи ривожланади.

Ижтимоий педагогик муҳитнинг таъсирчанлигидаги муҳим восита сифатида боланинг гўдаклигидаги муҳитиданоқ ҳисобга олиш керак. Кейинги ўсиш даврида оила муҳити, қариндош-уруғлар муносабати, диний, маданий, миллий ва сиёсий муҳитлар доираси ҳисобга олиниб борилади.

Бола учун муҳит оила, ҳовли, кўча мактаб ойнайи жаҳон кабилар.

Шахснинг шаклланишида боланинг интилишини муҳим восита сифатида ҳисобга олиш ўринлидир.

Боланинг ёшига хос хусусиятлари, индивидуал хусусиятлари ҳисобга

олишмоқдами, аниқ дунёни идрок этиш фаолияти давомида, ўқиш давомида, у ўз муаммосини ўзи ҳал қила оладими, унинг мустақил бажарган иши тақдирланадими, унинг ўзига бўлган ишончи қандай шаклланиб бормоқда – булар шахснинг шаклланишидаги муҳим факторлардир.

Шахснинг шаклланишида ҳозирги замон матбуот марказларининг ҳам роли катта.

Шахснинг ижтимоийлашиши боланинг фаолиятига (ҳам боғлиқ), унинг меҳнатга муносабати, атроф-муҳит унинг дунёқарашига қандай таъсир кўрсатишига, жамият ва давлатнинг бўлажак авлоди келажагига аҳамиятига ҳам боғлиқ. Унинг ёшига хос хусусиятлари, ўз муаммоларини ўзи еча олиш қобилияти, мустақил қилинган ҳаракатларининг қандай баҳоланиши ва унинг ўзига бўлган ишончи қандай ривожланишига ҳам боғлиқ.

Шахснинг бу қобилиятлари оилада, мактабда тарбияланади.

Бу ишда энг муҳими бола билан тил топа билиш, у билан тўла қонли муносабатни тиклаш, шундагина педагог уни ўз йўлини топишга, ишга тортишга, спортга, ижодга, маданий тадбирларга жалб қила олади.

Хулоса қилиб айтганда болаларни шахс сифатида шаклланишида ижтимоий муҳитнинг роли беқиёс каттадир.

МУСТАҚИЛЛИК ТАРИХИ БЎЙИЧА ИШОНЧЛИ МАНБА

О.АБДУҚАХХОРОВ – АДУ

Ўзбекистон мустақилликка эришганига ҳадемай чорак аср бўлади. Тарих учун бу муддат жуда қисқадир. Аммо шу қисқа муддат даврда Ўзбекистон улкан ютуқларни қўлга киритди. Шу билан бирга Республикамиз бу шонли йўлни босиб ўтишда, давлатчиликни барпо қилишдаги қатор қийинчиликларга ҳам рўбарў бўлди.

Юртбошимизнинг «Мустақилликка эришиш остонасида» китобида 70 йиллик коммунистик мафкура босими остида яшаган халқимиз фақатгина иттифоқнинг хом-ашё етиштирувчи базаси бўлиб, турмуш даражаси мамлакат аҳолисига нисбатан анча паст кўрсаткичга эга бўлганлиги, одамлар руҳиятида эртанги кунга ишончсизлик, миллатлар ўртасида зиддиятларни кўпайиши ҳамда мамлакат иқтисодий таназзул ёқасига келиб қолганлигини ёрқин мисоллар, тарихий фактлар, интервюлар, нутқ ва маърузалари орқали тасаввур қилишимиз мумкин. Республика ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан таназзул ҳолатига келиб қолганлигини таҳлил қилар экан, Юртбошимизнинг қуйидаги сўзлари фикримизни исботлайди: «Шу нарса шак-шубҳасиз ва очиқ ойдиндирки, республика барча асосий иқтисодий ва ижтимоий кўрсаткичлар бўйича Иттифоқдаги ўртача даражадан ҳам анча орқада бўлиб, мамлакатда охирги ўринлардан бирида турибди. Биз бу рақамларни илгари ҳам неча марталаб айтганмиз. Аммо бугун уларни яна бир бор идрок этмоқ керак. Ўзбекистон ҳар киши бошига ялпи ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича 12-ўринда турибди, аҳоли жон бошига миллий даромад ишлаб чиқариш бўйича кўрсаткич эса Иттифоқдаги ўртача даражадан ҳам икки ҳисса паст»[1].

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 5-бет.

Тарихий бурилиш паллаларида миллатни тараққиётга етаклайдиган, уни топталган гурурини кўтарадиган, ноёб қобилиятли етакчилар тарих майдонига чиқадилар. Бунга тарихда мисоллар жуда кўп. Ислом Каримов ана шундай давлат раҳбари сифатида мустақиллик арафасида тарих майдонига чиқди. Республиканинг баъзи регионларида бўлаётган миллатлараро тўқнашувлар, иқтисоддаги инқироз, сиёсий кучлар таъсири остида қолган халқимиз бу даврда ишонч билан И.А.Каримовни ўзининг раҳнамоси сифатида кўриб, бу раҳбарни йўлбошчи деб билди. Юртбошимиз раҳбарлигининг илк давридаёқ давлатни юксалишида иқтисодиётни устиворлиги, сиёсий жараёнларга тўғри баҳо беришлик, жамиятдаги ишлаб чиқариш, таълим, аҳолига хизмат кўрсатиш каби соҳаларга эътибор зарурлигини кўрсатиб берди.

Китобни ўқир эканмиз, И.Каримовнинг 1989-1992 йиллардаги сўзлаган нутқлари, улардаги кўрсатмалар, қабул қилинган қарор ва қонунларнинг ҳозирги ҳаётимизда амалий ифодасини кўрмоқдамиз. Юртбошимиз Республика раҳбари бўлиб тайинланган кунданоқ мамлакатимиздаги аянчли ижтимоий-иқтисодий вазиятни ўнглаш учун дадил ҳаракатларини бошлаб юборди. Аҳолига томорқа ва шахсий участка бериш билан боғлиқ бўлган қарор қабул қилди (1989 йил 17 август). Бу мураккаб вазиятга бундай оқилона ёндашув аҳолини ерли, уйли қилди, бозорларда маҳсулот кўпайди, нархлар арзонлашди, энг муҳими Республикамизда ижтимоий кескинликнинг олди олинди.

Шуни алоҳида эътироф этиш керакки, миллат учун нафақат моддий манфаатларини балки унинг маънавий эҳтиёжларини ҳисобга олиш ҳам муҳим бўлиб, ўзбек тилига давлат тили мақоми беришлик билан халқнинг қонуний талаби қондирилди. Шу ўринда Президентимизнинг **«Бинобарин, ўз она тилини билмаган одам ўзининг шажарасини, ўзининг илдизини билмайди, келажаги йўқ одам, кимки тилини билмайдиган унинг дилини ҳам билмайди, деб жуда тўғри айтганлар»** иборасини келтириш ўринлидир[1]. Тилга эътибор беришлик билан туб аҳоли ўртасида илм-фан имкониятларидан тўла фойдаланувчи кадрлар етишиб чиқиши аниқ ва равшан.

Юртнинг интеллектуал потенциалини таъминловчи илм-фан соҳасига эътибор халқимиз орасидан етишиб чиққан олимларни кўплаб йўналишларда олиб бораётган тадқиқот ишлари мисолида кўриш мумкин. 1990 йилда мактаблардаги аҳвол, кадрлар таркиби замон талабига хос бўлмаган бир шароитда И.А.Каримов катта мақсадларни кўзлаган ҳолда, таълим соҳасида ислоҳотлар ўтказиш зарурлиги, кадрлар тайёрлаш Миллий дастури кераклигини эътироф қилди. Мамлакат мустақиллиги қўлга киритилмай туриб айтилган кадрлар тайёрлаш соҳасида изчил ислоҳотларни амалга ошириш орзусини кейинчалик амалий ифодасини кўрдик, ўзимиз ҳам таълим олмоқдамиз. Бугунги кунда таълим соҳасига давлат бюджетининг 12% гача маблағи сарфланмоқда. Буни бугунги кундаги мактабгача таълим муассасалари, умумтаълим мактаблари, академик лицей, касб-ҳунар коллежларида келажак ворисларининг пухта билим олиб, етук малакали кадр, касб эгаси бўлаётганлиги мисолида кўришимиз мумкин. 1997 йилда қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури «Ўзбек модели» деб эътироф этилган тараққиёт йўлимизнинг бир бўлаги бўлиб, бу соҳада амалга оширилаётган ислоҳотларни дунё ҳамжамияти эътироф этмоқда. 2012 йилнинг 16-17 феврал

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 69-бет.

кунлари Тошкент шаҳрида «Билимли ва ақл заковати етук авлодни тайёрлаш – мамлакатни барқарор ривожлантириш ва модернизациялашнинг муҳим шарти» мавзусидаги халқаро конференция фикримизнинг ёрқин исботидир. Конференцияда иштирок этган 400 дан ортиқ халқаро экспертлар Ўзбекистон таълим соҳасида бир неча ўн йилга илгарилаб кетганини, бу тажрибани ўрганиш кераклигини эътироф этдилар.

Биз алоҳида эътибор билан ўрганаётган ушбу китобда тарихга муносабат, тарихни тиклаш, миллатимиздан чиққан буюк мутафаккирлар ибрати ёрдамида миллий ғурурни кўтариш масаласига алоҳида урғу берилади: **«Қадимий Мовароуннаҳр ва Хуросон фарзандларининг жаҳон илму-зиёси тарихига зарварақлар ила битилган асарлари оз эмас. Имом Бухорий, Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Мусо Хоразмий, Абу Наср Форобий, Рудакий, Улуғбек, Жомий, Навоий, Бобур, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат ва бошқа нузлаб зотларни жаҳон яхши билади. Бу зақийлар силсиласида Имом ат-Термизийнинг азиз номлари ҳам ёруғ юлдуздай чарақлаб турибди»**[1]. Мустабид тузум даврида номи тилга олиниши мумкин бўлмаган буюк аждодларимиз хотирасига нисбатан ҳақли тарихий адолат тикланди. Қадимий урф-одатларимиз, байрамларимизни нишонламаслигимиз бизни тарихимиздан узиб, ўзлигимизни англашдан маҳрум қилган коммунистик мафкуранинг бир кўриниши бўлган эди. Наврўз байрамини, Рамазон, Қурбон ҳайитларини нишонлаш билан инсонларни руҳиятида ўз динига, ўтмишига янгича қараш истиқлол шарофати туфайли бўлди. Озодлик, эркин ҳаёт, ҳур ўлка қуриш мақсадида қурбон бўлган халқимизнинг асл фарзандлари руҳи олдида бизнинг юзимиз ёруғ бўлди.

Бугунги кунда атрофимиздаги бўлаётган жараёнларга, ўзгаришларга холисона баҳо бериш, бевосита шу ватанда яшаб «шу ватан учун мен нима қилдим?» деган ҳақли саволни ҳар биримиз ўзимизга беришимиз керак. Чор атрофимиздаги давлатларда ҳар хил сиёсий бошбошдоқлик, давлат тўнтаришлари, сиёсий, миллий тўқнашувлар бўлаётган бир даврда Президент И.А.Каримов ўзбек халқининг бахт-саодати йўлида қилган ҳар бир иши, юритган сиёсати таҳсинга лойиқдир. Юртбошимиз **«Халққа, юртга хизмат қилиш эр киши учун, мард киши учун, ўғлон учун шарафли ишдир. Ана шу шарафга мени лойиқ деб билган халқимга қуллуқ қиламан ва у билан фахрланаман»** дея камтарона дил изҳорини ўз халқига намойиш этди[2]. Истиқлол туфайли юртимизни жаҳон танити, кўплаб давлатлар мустақиллигимизни тан олди, ҳамкорлик қўлини чўзди. Бундай ишончни ҳосил қилиш Президентимизнинг одилона, оқилона сиёсати туфайлидир. Мустақилликни асраш, авайлаш, мумкин бўлса, ҳимоя қилиш, ҳар биримизнинг бурчимизга айланмоғи керак.

Китоб бизни яқин ўтмишга назар солиш, мушоҳада қилишга чорлайди. Тарихнинг улкан синовларидан ўтган халқимиз, мустақилликка эришиш остонасида ҳам юртбошига ишонди ва унинг атрофида жипслашиб ўз мустақиллигини қўлга киритди. 20 йиллик мустақил тараққиёт натижасида дунё ҳамжамиятида ўзининг нуфузи ва обрўйига эга бўлди. Бугунги тинч ҳаётимиз, аччиқ ҳаётий тажриба, кескин баҳс-мунозара ва шиддатли курашлар натижасида вужудга келганлигини англашда ушбу китоб муҳим манба вазифасини бажаради.

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: Ўзбекистон, 2011, 250-бет.
[2] Ўша жойда, 64-бет.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA I.A.KARIMOVNING «O'ZBEKISTON MUSTAQILLIKKA ERISHISH OSTONASIDA» ASARI O'QITILISHINIG ASOSLARI VA UNING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

F.MIRSOLIYEVA – O'zDJTU

«G'ayrat-shijoat va ijodkorlik ko'proq bo'lsa deymiz. Yosh olimlarga yordam beraylik. Shunday qilsak, O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida durust natijalarga erishamiz. Biz bu borada yordamni bundan buyon ham hech ayamaymiz.» (I.A.Karimov «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» Toshkent, «O'zbekiston», 2011) Prezidentimizning ushbu so'zlari orqali davlatimizning yoshlarga berayotgan e'tibori va ularga bo'lgan ishonchi qay darajada yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bunday e'tibor va qayg'urish prezidentimiz tomonidan mustaqilligimizning ilk kunlaridanoq boshlangan. Buning isboti I.Karimovning «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» asarida o'z aksini topgan. Ushbu kitob mustaqilligizning 20 yilligi arafasida nashr qilindi.

So'nggi paytlarda milliy o'zlikni anglash jarayoni kuchaytirilmoqda. Shu sababli Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki yosh kadrlarni nafaqat bilimli, ziyoli qilib tarbiyalash, balki, ma'naviyatli, ma'rifatli qilib, milliy qadriyat va an'analarimizni hurmat qiladigan hamda ular bilan faxrlanadigan qilib tarbiyalash zarurdir.

Ushbu kitobning hozirgi kunda yoshlar uchun ahamiyati juda katta. Chunki ushbu kitobda 1989-1991-yillardagi yurtimizda kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar faktik va analitik materiallar bilan, tarixiy jarayonlar tafsiloti bilan yoritilgan va biz o'sha davrda sodir bo'lgan voqealarni bilib olishimiz uchun muhim ahamiyatga ega. Kitobda qayd etilgan voqea-hodisalar xronologik tarzda, xuddi tarix kitobi kabi tartiblanmagan va voqea-hodisalarni ketma-ketlikda yoritish maqsad qilib qo'yilmagan. Asosiy maqsad: o'sha davrda yuz bergan og'ir siyosiy vaziyatni, xalqimiz o'rtasidagi tushkunlik, ertangi kunga ishonchsizlik kayfiyatini, umumiy inqiroz hayotning hamma sohasini qamrab olganligini o'quvchilarga yetkazib berish va shunday bir vaziyatda O'zbekiston rahbari sifatida ish boshlagan Islom Abdug'aniyevich Karimovning mustaqillikka erishish masalasini kun tartibiga qat'iy qilib qo'yganini aniq tarixiy hujjatlar orqali ko'rsatish, bunga osonlikcha erishilmaganlini o'quvchilarga, ayniqsa, tarixni o'z ko'zi bilan ko'rmagan yoshlarga yetkazib berishdan iboratdir.

Tarixni o'qib o'rganar ekanmiz, yillar davomida qanchadan-qancha xalqlar boy xalqimizni bosib olish va o'z mustamlakalariga aylantirish maqsadida bo'lganliklarining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ba'zan bunday qabih maqsadlariga erishganlar ham. Ammo erksevar xalqimiz har doim hur, ozod yashash uchun kurashgan, o'zgaga qaram bo'lmaslik uchun o'z yo'lidan qaytmagan. Bunday jasoratga ega bo'lgan, yurtimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan qahramonlarimiz qatorida prezidentimiz Islom Karimov ham joy egallagan. Chunki prezidentimizning o'zbek xalqini mustaqil qilish yo'lida olib borgan ishlari osonlikcha amalga oshmagan va ularning bunday qahramonliklari tahsinga sazovordir. **«Ortga qaytishga yo'l yo'q. Oldinda bitta yo'l bor: istiqlol yo'li, mustaqil davlatchilik va taraqqiyot yo'li. Eski tuzimga qaytish, bo'ynimizni yana o'sha bo'yinturuqqa berish, yana takrorlab aytaman, ming yil-**

lik tariximizga, xalqimizga hiyonat, kelajak avlodlarimiz aslo kechirmaydigan gunoh bo'ladi.» Ushbu kitob orqali prezidentimizning qanchalar katta ishga qo'l urganliklarini va uni amalga oshira olganliklarini ko'rishimiz mumkin.

Ushbu fanning samarali o'zlashtirilishi uchun fan o'qituvchilari interfaol usullardan foydalanishlari, darsni qizg'in, bahs-munozaralarga boy tarzda o'tib, o'quvchilarda ushbu fanga qiziqish uyg'ota olishlari lozim. Dars davomida o'zlashtirilayotgan mavzu bo'yicha xronologik jadval tuzish, ular ketma-ketligini o'quvchilar navbati bilan tartiblashlari uchun vaqt berish kerak. Shu bilan birgalikda yurtimizda shunday voqealar sodir bo'lgan bir paytda dunyoda qanday vaziyat yuz berganligini tarix fani bilan bog'lagan holda ham kuzatish, solishtirish, shu bilan birgalikda hozirgi kunda qanday sharoitda yashayotganligimizni ta'kidlab o'tish lozim. O'qituvchi faqat o'zi gapirmasdan, mavzuga oid talabalarning ham fikr-mulohazalariga qiziqishi, ularning ham so'zlarini tinglashi, ko'rgazmali qurollardan, albatta, foydalanishi dars samaradorligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Talabalarning darslarni qay darajada o'zlashtirayotganliklarini tekshirish maqsadida turli xil testlar tuzish va ularning darsni o'zlashtirishlarini tekshirib borish lozim. Ushbu testlar talabalar bilim darajasini sinash bilan birgalikda mavzularni ixchamlashtirib yodda saqlab qolishlari va faktlarga e'tibor berishini oshiradi.

Darsda talabalarni baholash uchun bir nechta so'z yoki sanalar berib, ularni izohlashi, o'z fikri bilan boyitishini so'rash lozim. Bu ham talabalar o'rtasida izlanishlari uchun bir imkoniyat bo'ladi, o'qituvchi esa shu yo'l orqali talabalarning mustaqil fikrlashlarini tekshirib oladi.

«Millatni asrash kerak, millatni asrash uchun esa uning haqiqiy tarixini o'rganish, avaylab asrash kerak» (I.Karimov «Vatan va xalq mangu qoladi» A.Navoiy nomli O'zbekiston Milliy Kutubxonasi nashriyoti, Toshkent, 2010, 19-bet). Ushbu kitob xalqimizning o'tgan asr 90-yillardagi haqiqiy tariximizni o'rganish uchun muhim bir manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu kitobni o'qigan o'quvchi ko'z oldida mustaqillikka erishish, vatanimizni, xalqimizni bugungi kundagi darajasiga olib kelish osongina amalga oshmaganligi namoyon bo'ladi. Shu o'rinda I.A.Karimovning yana bir fikrlari o'rinli: **«Millat o'zligini anglagan taqdirdagina buyuk o'zgarishlarga qodir bo'ladi»** (I.Karimov «Vatan va xalq mangu qoladi» A.Navoiy nomli O'zbekiston Milliy Kutubxonasi nashriyoti, Toshkent, 2010, 18-bet). Xalqimiz buyuk ishlarga qodir. Buni biz yoshlar amalga oshiramiz. Buning uchun faqatgina mavjud imkoniyatlardan foydalanishimiz va bor kuchimizni ishga solishimiz kerak bo'ladi. O'ylaymanki, prezidentimiz I.A.Karimovning ushbu kitobi yoshlar uchun yaqin tarixda bo'lib o'tgan voqealarni bilishlari va mustaqilligimizning, ozodligimizning qadriga yetishlari uchun katta ahamiyatga ega. I.A.Karimovning xalqimizni mustaqil qilish yo'lida olib borgan ishlari esa har bir kishida faxr-iftixor tuyg'ularini uyg'otadi.

МАЪНАВИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ПЕДАГОГНИНГ ЎРНИ

У. МУРОДОВА – ТДПУ

Ўзбекистон Республикасининг келажак тараққиёти нафақат иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий омилларга, балки маданий-маънавий соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларга ҳам боғлиқдир. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифат ишларига алоҳида ўрин берилганлиги бежиз эмас. Истиқлол йилларида Президентимиз И.А.Каримов раҳнамолигида миллий қадрият ва анъаналаримизни қайта тиклаш, бой маънавий-маданий меросимизни чуқур ўрганиш ва ундан халқимизни, айниқса, ёшларни баҳраманд этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Президентимиз таъбири билан айтганда, «иқтисодий ўсиш, тараққиёт – жамиятимизнинг танаси бўлса, маънавият-маърифат ва сиёсий онг етуклиги унинг руҳи, ақли ва жонидир». Жамият маънавиятини шакллантириш ва ривожлантиришда таълим ва тарбия ишларининг аҳамияти каттадир. Ўқитувчининг талабалар олдида ўзини тута билиши, самимийлик, хушмуомалалик, одоблилик, нутқий жараёни, кийиниш маданияти уларда катта таассурот қолдиради. Шу жиҳатдан ҳам ўқитувчи маънавияти яққол кўзга ташланади ва шахснинг маънавияти унинг турмуш тарзини белгилайди. Ҳар қайси жараён таълим-тарбия билан уйғунлашгандагина етук маънавиятга замин бўлади. Ҳозирги кунда янгича тафаккурли, ижодий фикрловчи, юксак маданиятли ёшларни тайёрлаш жамиятимиз олдида турган муҳим вазифадир.Минг йиллар мобайнида шаклланган миллий қадриятларимиз асраб-авайлаш, уларни муҳофаза қилиш, юксалтириш. Ўзида ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий хислатлар мажмуини мужассамлаштирган, исломий ва дунёвий билимларни мукаммал эгаллаган, ахлоқан пок, ақлан етук, жисмонан соғлом, ҳаёт гўзалликларини ҳис эта оладиган эркин, ижодкор талаба-ёшларни маънавий етук шахс сифатида тушуниш мумкин.

Маълумки, маънавият бўлмаган жойда бахт-саодат ҳам, иймон-эътиқод ҳам, Ватан ва эрк туйғуси ҳам, адолат ҳам бўлмайди. Маънавияти ривожланган миллат ўз-ўзини қадрлайди, ўтмиши билан фахрланади, келажакка умидворлик билан қарайди.

Таълим-тарбия жараёнида миллий қадриятларнинг аҳамияти бекиёсдир. Катталарни ҳурмат қилиш ва уларни эъзозлаш, оилада ота-онага алоҳида эҳтиром кўрсатиш, кичикларни иззатини ўз ўрнига қўйиш каби ажойиб шарқона одоб-ахлоқ қоидаларига асосланади. Маънавиятимизни юксалтириш, маданиятимизни бойитиб ривожлантиришда ўқувчиларга халқ оғзаки ижоди, адабиёт ва санъат, рассомчилик, мусиқа, хуллас, маданиятимизнинг бошқа соҳаларида кизғин ижод этиш имкониятини яратишимиз муҳимдир. Шу билан бирга Ўзбекистонда истиқомат қилувчи турли миллат вакилларига нисбатан ҳурматни кучайтириш, уларнинг миллий тилига, маданиятига, урф-одат ва анъаналарига диққат-эътиборли бўлишни талаба ёшларга уқтиришимиз зарур.

БОЛАЛАРНИ МЕҲНАТСЕВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА ОИЛА БИЛАН ИШЛАШ

И.М.САТТАРОВА, Ш.ТУРДИЕВА,
З.АДЫГЎЗАЛОВА – АДУ

Ҳар бир ижтимоий тузум келажаги, инсоният истиқболи, кишиларнинг ҳаёт ва турмуш даражаси, фан ва маданият тараққиёти билан бевосита боғлиқдир. Фан ва маданиятнинг ривожланиши таълим-тарбия ишларининг қай йўсинда олиб борилишидан келиб чиқади.

Президентимиз таъкидлаганидек: «Фарзандларимиз биздан кўра кучли, ақлли ва албатта доно бўлишлари шарт».

Инсоннинг энг улуғ ва эзгу орзуларидан бири бу фарзандларининг камолини кўриш ҳисобланади. Бола туғилмасданоқ биз унинг келажаги ҳақидаги режаларни тузиб оламиз, орзулар қиламиз. Фарзанд эса туғилган кунидаёқ оиланинг тўлақонли аъзосига айланади ва кун сайин оилада ўз ўрнини мустаҳкамлаб боради. Фарзандимизнинг келажак ҳаётида, унинг оилада, жамиятда ўз ўрнини топишида, ўзлигини англашида тарбия ва таълимнинг ўрни беқиёслиги бизга яхши аён. Бола тарбияси ҳақидаги аниқ намунавий усул ёки режа мавжуд эмас. Вақтдан, жойдан, шароитдан келиб чиқиб тарбия соҳасидаги усул ва тажрибалар ҳар хил натижа бериб келган. Тарбияда муҳитнинг ўрни беқиёслигидан келиб чиқиб, биз меҳнатнинг тарбиядаги ўрнини боланинг асосан ёшлик даври мисолида кўрсатиб ўз фикримизни билдирмоқчимиз. Болани меҳнатда тарбиялаш, унинг меҳнатсеварлик хусусиятларини шакллантириш – бу нафақат жамият учун яхши ёки ёмон фуқарони тарбиялаш, балки, унинг келажак ҳаётига замин яратиш демакдир.

Оила ҳаётида боланинг меҳнат билан шуғулланиши жуда эрта бошланиши лозим. Бола меҳнати ўйинда бошланиши керак. Болага аниқ қилиб, ўйинчоқларнинг бутунлиги, улар сақланадиган ва бола ўйинчоқларни ўйнайдиган жойда тозалик ва тартиб бўлишини таъминлаш лозимлигини уқтириш мумкин. Мазкур топшириқни умумий кўринишда: тоза бўлиши керак, ўйинчоқлар сочилиб ётмаслиги керак, ўйинчоқларда чанг бўлмаслиги лозим каби усулда бериш мумкин. Албатта, тозаликни сақлашнинг баъзи бир усулларини кўрсатиш мумкин, аммо яхшироғи боланинг ўзини ўйлашга, чангларни артиш учун тоза латтани онасидан сўраб олишни, латтанинг тоза ва озода бўлишини англаши муҳимдир. Худди шундай бузилган ўйинчоқларни созлашни ҳам боланинг имкониятига қараб, созлаш жиҳозларини берган ҳолда унинг ўзига топшириш керак.

Боланинг ёшига қараб меҳнат топшириқларини ўйиндан ажратган ҳолда мураккаблаштириб боришга эътиборни қаратиш ўринли бўлади. Болани оилада доимий меҳнат билан шуғулланишининг турлари сифатида, ҳар бир оила ўз ички имкониятлари, шароити ва фарзанди ёшидан келиб чиқиб тўғирлаши ёки қўшимча қилиши мумкин.

Бола мактаб ёшида бўлса рўзғор вазифаларига эътиборсиз бўлиши мумкин. Рўзғор вазифалари бола учун энг муҳим ва биринчи навбатдагиси бўлиши лозим. Рўзғор вазифалари билан мактабдаги ўқувчилик бурчини биргаликда олиб бориш шарт. Бола яхши англаши керакки, мактабда у нафақат ўзининг шахсий бурчини, балки жамият олдидаги бурчини бажаради. Мактабдаги ютуқлари билан

нафақат ота-онаси, балки жамият олдида жавобгар эканлигини уқтириб бориш лозим.

Болани ёшлигидан меҳнатга ўргатиб боришда албатта унинг ёши, кучи, имкониятлари инобатга олиниши муҳим. Оилада меҳнатга ўргатиб боришда шароитдан келиб чиқиб, ҳар хил усуллардан фойдаланиш мумкин. Албатта, болалик даврида фарзандларимизга бажариши мумкин бўлган ишларни кўрсатиб туриш, эслатиб туриш лозим. Бунда кўпроқ боланинг ўзи қайси ишни бажариши лозимлиги, қаерда ота-онасига кўпроқ ёрдами тегиши мумкинлигини ўзи топиши, ташаббус билан чиқишига асосий эътиборни қаратиш лозим. Ташаббускор, атрофдагиларга эътиборли, талабчан, билимли ёшларни тарбия қилиш нафақат бугунги замон, балки бутун инсоният орзусидир.

Оилада кўпинча бола нима қилиши кераклиги, оиласи учун қанақа ёрдами тегиши мумкинлигини аниқлай олмаслиги мумкин. Бундай вақтларда ота-оналар фарзандига унинг вазифасини аниқлашида эҳтиёткорлик билан ёрдам беришлари, сездиришлари лозим. Билмай қолган нарсасини ўғлим, ёки қизим сен биласанку, балки ёдингдан кўтарилгандир... деган асносда тушунтиришга ҳаракат қилиш керак.

Болани оилада нафақат ўзи хоҳлаган, ёқтирган ишларни бажаришга, балки ўзи ёқтирмаган ишларни ҳам бажариб боришига кўникма ҳосил қилиб, ўргатиб бориш муҳим. Авваломбор, болада ёшлик чоғидан жавобгарлик ҳиссини уйғотиб бориш унинг келажак ҳаёти учун катта аҳамиятга эга. Бола меҳнати давомида вақтини унумли ўтказишини эмас, балки шу ишни бажариши билан атрофидагиларга ёрдами тегаётганлигини, ўзининг керак эканлигини англаши муҳим.

Ота-оналар боласининг ёқтирмаган вазифаларини иккиланмасдан, чидам билан тўғри ва тўлиқ бажариш хусусиятларини тарбиялаб боришлари лозим. Вақтивақти билан бола ўзига ёқмайдиган иш, вазифа жамият учун фойда келтириши мумкинлигини англаб боради ва бажараётган ишлари, вазифаларидан завқ олишни ўрганади.

Боланинг меҳнат қилишини таъминлаш учун унда хоҳиш, қизиқиш, ташаббускорлик бўлмаса, илтимос усулини қўллаш мумкин. Илтимос мурожаатнинг бошқа усулларидан шуниси билан ажралиб турадики, унда болага тўлиқ эркин танлаш ҳуқуқи берилади. Илтимос одатда ана шундай бўлиши шарт. Илтимосни шундай талаффуз қилиш керакки, бола топшириқни ўз хоҳиши билан ҳеч қандай мажбурлашларсиз бажараётганлигини англаши лозим. Масалан: ўғлим, ёки қизим сенинг ишинг кўп бўлса ҳам, бу қийин бўлса ҳам сенга бир илтимосим бор эди... Илтимос мурожаатнинг энг юмшоқ ва афзал усули бўлиб ишлатишда эҳтиёт бўлишни талаб қилади. Чунки бола тарбиясида мазкур усул тескари натижа бериши ҳам мумкин. Илтимосингизни фарзандингиз хоҳиш билан хурсанд бўлиб бажаришига ишончингиз комил бўлгандагина ишлатинг. Агар фарзандингиз илтимосингизни бажаришига шубҳа қилсангиз оддийгина, ишончли оҳангда топшириқ тариқасида иш буюришингиз мумкин. Агар сиз фарзандингиз ёшлигидан илтимос ва топшириқларни, унинг хоҳишини, истагини, асосан ташаббускорлигини ва эътиборлилигини инобатга олиб тўғри ва ўринли қўллаб борсангиз, боланинг ўз хоҳиши билан вазифаларни топиши ва топшириқларни бажарилишига асосий эътиборини қаратиш лозим бўлади.

Агар тарбияда илтимос ва топшириқ бериш усулларидан тўғри ва мунтазам фойдалана олмаган бўлсангиз, унда топшириқни бажаришга мажбурлаш усули

қўлланади. Мажбурлаш ҳар хил усулларда бўлиши мумкин. Топшириқни такрорлаш ва керак бўлса жиддий овозда талаб қилишгача. Ҳар қанақа усулда ҳам жисмоний жазолаш усулини қўллаш ўринсиз бўлади. Мазкур усул болада меҳнатга, топшириқларга нафрат ҳиссини уйғотиши мумкин. Ота-оналарни одатда эринчоқ, ишёқмас болаларга нисбатан қанақа муомалада бўлиш керак? – деган савол қийнайди. Эътибор бериш лозимки, эринчоқлик, ишёқмаслик кам ҳолатларда боланинг соғлиги яхши эмаслиги, жисмоний заифлиги билан изоҳланади. Бунака ҳолатларда албатта врачга мурожаат қилиш ўринли бўлади. Асосан, болада эринчоқлик, ишёқмаслик хусусиятларининг пайдо бўлишида ва ривожланишида нотўғри тарбия сабаб бўлади. Ёшлик чоғиданоқ болани ҳаракатчан бўлишга, қийинчиликларни енгишга, меҳнат қилишга ва меҳнат натижаси билан завқланишга, атрофидагилари, ота-онаси хурандчилигига сабаб бўлишга тарбиялаб бориш лозим. Эринчоқлик, ишёқмаслик билан курашиш йўли битта, секинлик ва чидамлилик билан мунтазам равишда болани меҳнатга, атрофидагилар меҳнатини қадрлашга, уларга нисбатан бефарқ бўлмасликка ўргатиб боришдир.

Боладаги эринчоқлик, ишёқмаслик хислати билан бир қаторда ундаги яна бир салбий хислат билан курашиш лозим. Баъзи болалар борки, ҳар қандай ишни, топшириқни бажаришади. Аммо улар ишни иштиёқсиз, қизиқишсиз, ўйламасдан ва меҳнати натижасидан қувонишни билмасдан бажарадилар. Улар ишни гапдан, нохушликлардан қочиш учунгина бажарадилар. Бундай меҳнат одатда аравага қўшилган отнинг меҳнатини эслатади. Бунақа ишчилар ўз меҳнатларининг назоратини йўқотадилар, натижада ўз меҳнатига эътиборсиз қарашга кўникадилар. Бу ҳолат эса биз олдимизга қўйган мақсаднинг тескари натижасини беради. Бунақа болалардан фақат хизматкорликка мойил, бутун умр бировнинг топшириғини, вазифасини, ишини бажариб юрадиган муте инсонлар шаклланади. Бизнинг жамиятимизда фақат от каби меҳнат қиладиган эмас, балки нима учун, ким учун меҳнат қилаётганини англай оладиган, ўз меҳнати билан ота-онасига, атрофидагиларга, жамиятга ёрдами тегаётганлигини тушунадиган, бурчи билан бир қаторда ҳуқуқларини биладиган, эркин фикрлайдиган ташаббускор ва билимли ёшлар кераклигини унутмаслик ва бу борада ҳар қандай меҳнатдан қочмаслик зарур.

Тўғри, ҳозир биров-бировга тазйиқ ўтказадиган, мажбурлаб ишлатадиган замон эмас. Аммо жамиятда бировларнинг меҳнати ҳисобидан яшайдиган, суст характерли инсонларни топиб улардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланадиган одамлар йўқ деб бўлмайди. Биз оиладан бошлаб фарзандларимизнинг бировга муте бўлиш хусусиятининг ривожланишига йўл қўймаслигимиз керак. Ўзимиз билмаган ҳолда фарзандларимизда мазкур салбий хислатларнинг ривожланишидан эҳтиёт бўлишимиз лозим. Шунинг учун оилада ота-оналар катта фарзандларнинг кичик укалари меҳнатидан фойдаланишларига йўл қўймасликлари, оиладаги муносабатлар фақат тенг ҳуқуқлилик тарзида бўлишини таъминлашлари, уларни мустақил фикрлайдиган ва ўз фикрини айта оладиган инсонлар бўлиб етишишларига, ўсиб-улғайишларига асосий эътиборимизни қаратишимиз керак.

Болани меҳнатга тарбиялашда бажарилган меҳнатнинг сифатида жиддий эътибор қаратиш керак. Меҳнатнинг сифатли бажарилишини доим ва жиддий талаб қилиш мақсадга мувофиқ бўлади. Албатта, бола ҳали тажрибасиз, кўпинча у топшириқни жисмоний имкониятлардан келиб чиқиб кўнгилдагидек бажара олмаслиги мумкин. Шунинг учун болага унинг кучига ва қобилиятига яраша

топшириқ бериш ва бажарилган топшириқнинг сифатини талаб қилиш ўринли бўлади.

Бажарилган ишнинг сифатсизлиги учун болани уришиш, уялтириш, койиш керак эмас. Балки оддийгина оҳангда иш кўнгилдагидек бажарилмаганлиги, уни қайта бажариш, тўғирлаш лозимлиги уқтирилиши керак. Бу ерда бола бажара олмаган, ёки бажармаган ишни ота – она бажармаслиги муҳим аҳамиятга эга. Фақатгина ҳақиқатда мазкур топшириқни бажаришда фарзандимиз имкониятини ҳисобга олмаган бўлсак, буни тан олиб биргаликда тўғирлаш ўринли бўлади.

Меҳнат тарбиясида болани тақдирлаш ёки жазолашни тавсия этмаймиз. Меҳнат топшириғи ва унинг бажарилиши натижаси ўзи болада завқланиш уйғотиши лозим. Болага топширилган меҳнатнинг сифатли бажарилганлигини тан олишнинг ўзи бола учун мукофот, тақдирланиш сифатида қабул қилиниши керак. Боланинг ташаббускорлигини, эътиборлилигини, топқирлигини, ишни бажариш бўйича ўйлаб топган усулларининг афзаллигини тан олиш ҳам бола учун тақдирлаш сифатида қабул қилинишини муҳимдир. Ҳаттоки, оғзаки тақдирлашларнинг ҳам ҳаддан ташқари кўп бўлишига йўл қўймаслик керак. Танишларингиз, ўртоқларингиз олдида болангизни бажарган иши учун мақташ шарт эмас. Аксинча, бажарилмаган иш учун болани жазолаш керак эмас. Бу ерда асосий ва муҳим масала – мазкур ишнинг, қай усулдан фойдаланишдан қатъий назар (жисмоний жазо усули бундан мустасно), бола томонидан бажарилишини таъминлаш.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, болани меҳнатни севишга, меҳнатга меҳр билан ёндашишга, меҳнати натижасидан қувонишга, меҳнати орқали ҳурмат қозонишни, юқори натижаларга эришишни, фаровон ва гўзал ҳаёт қуриш мумкинлигини англашга ўргатсак жамият учун бугунги кун талаби даражасидаги баркамол ёшларни тарбиялашга ўз ҳиссамизни қисман бўлсада қўшган бўламиз.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯДА ГЕНДЕР МУНОСАБАТЛАРИНИ НАМОЁН БЎЛИШИ

М.АБДУВАХАБОВА – ЎзДЖТУ

Таълим-жамият ҳаётининг муҳим жабҳаларидан бўлиб, инсон ижтимоийлашувининг етакчи омиллари ва институтларидан биридир. Ўзбекистонда таълим тизимининг ривожланиши давлатнинг ижтимоий сиёсат соҳасидаги устун йўналиши сифатида эътироф этилган. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ, ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эга; давлат бепул умумий таълим олишни кафолатлайди [Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддаси]. 1997 йилнинг 29 августида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси (Парламент) томонидан «Таълим тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳрири қабул қилинди. Қонунда жинси, тили, ёши, ирқи ва миллий мансублиги, эътиқоди, динга муносабати, ижтимоий келиб чиқиши, касби, табақаси, яшаш жойи, мамлакат ҳудудида яшашининг давомийлигидан қатъи назар, таълим олишда тенг ҳуқуқлилик кўзда тутилади. Таълим соҳасида давлат сиёсатидаги асосий тамойиллар сифатида қуйидагилар кўрсатилган: таълим ва тарбиянинг гуманистик, демократик характери; таълимнинг узвийлиги ва изчиллиги; умумий ўрта, шунингдек,ўрта касбий таълимнинг мажбурийлиги; ўрта махсус, касбий

таълимнинг йўналишларини танлашда ихтиёрийлик; давлат таълим стандартлари доирасида таълим олиш имкониятининг барча учун тенглиги ва бошқалар [Таълим тўғрисидаги Қонун, 3-модда]. Мазкур тамойиллар асосида «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида» (КТМД) Қонун қабул қилинди. КТМДни амалга ошириш уч босқич белгиланиб, 2005 йилгача мўлжалланган эди [*3-боб. Ижтимоий секторда гендер*]. Бизни давлатнинг таълим соҳасидаги ижтимоий сиёсати ҳақиқатан ҳам, барча фуқароларининг жинсидан қатъи назар, амалдаги тенглигини таъминлайдими ёки йўқми деган масала қизиқтиради. Таълимда ижтимоий гуруҳ сифатида эркаклар ва аёлларнинг манфаатлари ижтимоий сиёсатнинг йўналишларидан бири сифатида намоён бўлганми; Барча фуқаролар учун таълим олишдан тенг фойдаланиш принципини эълон қилар экан, таълим ана шу тенгликни, шу жумладан гендер тенгликни таъминлаш вазифасини бажариши керак. Таълим соҳасидаги гендер тенглик таълим олишда эркаклар ва аёлларнинг тенглигини билдирибгина қолмай, шу билан бирга ана шу имкониятлардан фойдаланишнинг тенг натижаларини ҳам англатади. Бу пировардида, умуман олганда, жамиятда ресурслардан фойдаланишда гендер тенглик принципига қанчалик риоя этилаётганлигига ҳамда жинслар ўртасида имкониятларини тенглаштиришга боғлиқдир. Таълимда гендер тенглик сиёсатини қўллаш мазкур соҳада тенгсизлик мавжудлигини англашдан ва унинг миқёсларини баҳолашга, пайдо бўлиш сабабларини таҳлил этишга ва камайтириш йўлларини таклиф этишга тайёрликдан бошланиши керак. Бундай ҳолатда таълимда мавжуд бўлган гендер сегрегация феноменининг таҳлили асосий ўрин тутади. Бундай ёндашувда биз авваламбор дуч келадиган ҳодисалардан бири – бу таълим соҳасида эркаклар ва аёллар тенг тақсимланмаганлигида намоён бўлувчи шу соҳадаги гендер тенгсизликдир. Бундай тақсимлаш гендер сегрегация дейилади. Бу ҳодисанинг умумий кўринишини намоён этиш учун айрим рақамларни келтирамиз. «Бугун Ўзбекистон Республикасининг таълим тизимида 6,5 млн.дан зиёд одам таҳсил олади, уларнинг 3170,4 минги – аёллар (таҳсил олаётганларнинг 48,4%) ва 3374,7 минги эркаклардир (51,6%)». Таълимда аёллар ва эркакларнинг тақсимланиши қуйидаги жадвалда батафсил келтирилган. Олий ўқув юртига кириш жараёнида аввалгидек камроқ қизлар «эркаклар» мутахассислигини танлайдилар: саноат соҳасида таҳсил олаётган қизлар-22%, транспорт-17,3%, алоқа-15,2, қишлоқ хўжалиги-14,1 %, ҳуқуқ-18%. Бироқ маориф мутахассислиги соҳасида эса уларнинг сони- 60,2% ва соғлиқни сақлаш бўйича 54,3%ни ташкил қилади.

Охирги йилларда олинган статистик маълумотларга қараганда аспирантура босқичида таълим олаётган аёллар 41%ни ташкил этади. Бу ерда ҳам гендер ассиметрияси кузатилади. Яъни филология йўналишида таҳсил олаётган аспирантлар орасида аёл аспирантлар 62,5%, эркак аспирантлар 37,5%; педагогика мутахассислиги бўйича таҳсил олаётган аспирантларнинг 60,9% аёл ҳамда 39,1% эркак; психология соҳасида 69,1% аёл ва 30,9 % эркак; фармацевтика соҳасида 60,9 % аёл ҳамда 39,1 % эркак; қишлоқ хўжалиги соҳасида аёлларнинг сони 20,8% ва эркаклар сони эса 79,2%; ветеринария йўналишида-17,6 % га 82,4%; геолого-минералогия йўналишида 34,2% аёл ҳамда 65,8% эркакни ташкил этди; юридик соҳада 18,7% аёлга 81,3 % эркак тўғри келса; ниҳоят техника йўналишида 25,1 % аёлга, 74,9% эркак кишига тўғри келаяпти. Худди шу ҳолат тиббиёт, биология, фалсафа ҳамда архитектура йўналишларида ҳам кузатилди.

Статистик маълумотларга кўра аёлларнинг илм-фандаги интеллектуал имконияти тўлиқ намоён бўлмаяпти. 2000 йилнинг охирларида илмий фаолият билан банд аёллар 9938 кишидан, 263 фан доктори ҳамда 2284 фан номзодлари бўлса, фоиз кўринишида шундай кўринади: 13% аёл ва 87 % эркак фан докторлари; 28 % аёл ва 72 % эркак фан номзодлари. Худди шундай катта тафовут олий ўқув юртлари ўқитувчиларида ҳам кузатилди, яъни аёллар 39,2, эркаклар эса 60,8% ташкил қилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академиясининг илмий салоҳиятида бор йўғи 34% аёл олималар фаолият кўрсатадилар [www.uza.uz].

Педагогик ёндашувларни ривожлантиришдаги кейинги қадам - бу гендер назарияси ютуқларини таълим ва тарбия соҳасига интеграциялаш ва **педагогикада гендер ёндашувни ёки гендер педагогикани** шакллантириш эди. Болани унинг қайси жинсга мансублигини ҳисобга олиб тарбиялашни иккита асосий парадигмадан келиб чиқиб кўриб чиқиш мумкин: *анъанавий (жинсий-роль тарбия) ва гендер (социо-жинсий тарбия)*.

Анъанавий жинсий-роль тарбия жинслар ўртасидаги биологик (туғма ва шартсиз) фарқликлар тўғрисидаги тассаввурга асосланади ҳамда ҳар бир жинсга тегишли бўлган қатъий хулқ-атвор моделларини, муайян машғулотларни, касбларни, шахсий фазилатларини белгилайди. Кундалик ҳаётда у биз болалигимизда катталардан эшитган сўзларда: «Йиглама, ўғил болалар йигламайди» ёки «Ўйнашма, ахир сен қиз бола эмассан-ку» кабиларда ўз аксини топган. Мактабда меҳнат дарсларида қизлар одатда уй-рўзғор юмушларини, яъни бўлгуси оналар ва бекалар учун зарур бўлган маҳорат ва кўникмаларни ҳосил қиладилар. Ўғил болалар эса бу дарсларда анъанавий эркак ролларини чилангар ва дурадгорлик ҳунарини ўзлаштириш орқали ўрганадилар. Агар бир қиз мактабда «темир-терсак» билан боғлиқ машғулотлар билан шуғулланмоқчи бўлиб қолса, ёки ўғил бола торт пишириш билан қизиқиб қолса, унда уларнинг интилишлари анъанавий эркаклар ва аёллар ролига мос келмайди деб баҳоланиши, тенгдошларида ва катталарда ҳайрат уйғотиши ва ҳатто улар томонидан кулгига қолиши ҳам мумкин.

Социо-жинсий ёки гендер тарбияси шундан келиб чиқадики, турли жинсга мансуб инсонлар хулқига нисбатан муносабатда қатъий талабчанлик мавжудлиги асли да йўқ, жамият эса уни ўзи шахснинг социализациялашиши жараёнида яратади. Мазкур ёндашув тарафдорларидан бири Л.Попова кичик ўсмирин ёшдаги ўқувчиларнинг қадриятлари борасидаги йўналтирилганлигини ўрганиб, ўғил болалар ва қиз болаларнинг жинсий-ролевой тарбиясидаги ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ қадриятларидаги фарқни аниқлади. Масалан, ўғил болалар ўз қадриятларининг юқори поғонасига ички зиддиятлар ва шубҳалардан холи бўлган «ўзига ишонганлик» хусусиятини қўйган, қизларда эса уларнинг юксак қадриятлари қаторига ўзига ишонганлик фазилати киритилмаган. Ҳақиқатан ҳам, маскулинлик эскича қараш ўз ичига қарорлар қабул қилиш ва эркакларни муваффақиятли социализация қилиш учун зарур бўлган хусусиятларни киритади. Қизлар эса бўлажак уй бекаси сифатида оилавий қадриятлар руҳида тарбияланади, шу боис улар учун ўзига ишонганлик, бир қарашда, ўта муҳим фазилат эмас. Лекин агар бундай тарбиянинг салбий оқибатлари таҳлил қилинса, унда вазият ҳам ўғил болалар, ҳам қиз болалар учун ҳам унчалик мақбул эмас, Катта бўлгач, аёллар ўзларини профессионал соҳада

намоён этишда қийинчиликларга дуч келади, эркаклар олдида эса бошқа уларнинг ҳақиқий имкониятлари ёки хоҳишларига одатда мос келмайдиган вазифалар пайдо бўлади [Попова Л.,1996. № 4].

Гендер педагогикасининг моҳияти жинс тушунчасини рад этиш эмас, балки жинс тўғрисидаги анъанавий тасаввурларга боғланиб қолмай, шахсий қобилиятларини ҳар томонлама ривожланиши учун шароит яратишга қаратилган муайян чора-тадбирлар ёрдамида боланинг муваффақиятли ижтимоийлашувига кўмаклашишдан иборат.

ЎСМИР ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАР ИЖТИМОИЙЛАШУВИ

К.ТУРҒУНБОЕВ, ТЕШАБОЕВ, М.ЗУЛУНОВ – АДУ

Президентимиз И.А.Каримовнинг ташаббуси билан Тошкентда 2012 -йили 16-17 февраль кунлари «Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти» мавзусида бўлиб ўтган халқаро конференцияда сўзлаган нутқида, қабул қилинган кадрлар тайёрлаш миллий дастурда илгари сурилган масалаларга ўз эътиборини қаратиб қуйидаги фикрларни айтиб ўтди. «Ушбу дастур одамларнинг биринчи навбатда, униб-ўсиб келаётган авлоднинг онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлашга қаратилган бўлиб, бу дастур ҳаётда ўз фикрига, ўзининг қарашлари ва қатъий позициясига эга бўлган ҳар томонлама етук ва мустақил фикрлайдиган шахсни шакллантиришни мақсад қилиб қўяди»[1].

Белгиланган мақсадни амалга оширишда республикамиздаги аҳолини 35 фоизини ўсмир ёшдаги болалар ташкил этилишини ҳисобга олсак, ушбу кўрсаткич жамиятимизнинг иқтисодий тараққиётини янада юксалтиришда катта куч эканлигини назарда тутган ҳолда уларни ижтимоийлашув жараёнининг тезлашувини таъминлашни ва бу эса таълим муассасаларининг фаолиятини самарали йўлга қўйишга алоҳида эътибор қаратишни талаб этади.

Маълумки, ёшларни ижтимоийлашув жараёни айниқса, ўсмир ёшидаги ўқувчиларда ўзига хос тарзда кечади. Чунки, бу ёшдаги ўқувчиларнинг ижтимоийлашув соҳасидаги жараёнлар, мазкур жамиятда содир бўлаётган ўзгаришлар, айниқса кишиларнинг ҳаётга турлича қарашлари билан бевосита боғлиқ тарзда кечишини эътиборга олинадиган бўлса, мазкур масалага алоҳида эътибор билан ёндашиш зарур.

Айниқса, айрим ўсмир ёшдаги ўқувчиларнинг ижтимоийлашуви соҳасида бугунги кундаги баъзи нохуш кўринишлар маълум даражада жамиятда содир бўлаётган глобал ўзгаришлар ва уларни кишиларнинг турмуш шароитидаги турлича қарашлари билан бевосита боғлиқ деб ҳисоблаш мумкин. Уч мингинчи йилнинг ўзига хослиги ҳаётий фаолиятда тўқнаш келадиган янги ностандарт вазифалар миқдорини кундалик ҳаётда рўбарў келадиган стандарт тарздаги маълум масалалардан кўплиги билан характерланади. Бундай ўзига хослик эса фанда маълум кризисни келтириб чиқаради, яъни бугунги кун социумининг ривожланишини олдиндан лойиҳалаш ва уни бошқаришда маълум мураккабликларга сабаб бўлади.

[1] Халқ сўзи газетаси. 8 февраль 2012 йил

Кундалик турмуш шароитини тезкор янгиланиб бораётгани янги ностандарт шароитларга мос келадиган қимматли қадриятларни шакллантириш вазифаларини белгилаш ва шу билан бирга уларни анъанавий қадриятлар билан ўзаро боғлиқлигини йўлга қўйишда маълум муаммоларни тезкор ҳал этишни тақозо этади.

Айрим ёшларнинг жамиятдаги мазкур ўзгаришларга ўзига хос қарашлари мавжудлигини, масалан, амалдаги меъёр ҳамда қадриятларга эътироз билдириш, улардан воз кечиш каби ҳолатларни юзага келаётгани, бунинг оқибатида бугунги кундаги инсон фаолиятида самарали натижа бераётган меъёрлар таъсирига айрим ёшларнинг қарама-қарши тураётганини ҳам эътироф этиш лозим.

Агар маълум тушунча девиант хулқ жамиятда қабул қилинган ҳуқуқий ва хулқий меъёрлардан оғувчи хулқ деб қабул қилсак, у ҳолда девиант хулқни ижтимоий меъёр сифатида қабул қилишдек парадоксал тасдиққа келиш мумкин, бундай ҳолат мустаҳкам ривожланиш учун зарур бўлган имкониятларни амалга оширишдек мураккаб вазифаларни ҳал этилишига тўғри келмаслигида кўринади.

Бугунги кунда социумнинг ўзига хослигида юқорида санаб ўтилганлар ўсмир ёшдаги ўқувчиларни ижтимоийлашувига салбий таъсир кўрсатади. **Шу ёшдаги ўсмирларга хос бўлган – ўзиникини маъқуллашга бўлган интилиш, жамиятда ижтимоий қабул қилинган ва тасдиғини топаётган ҳаракатларни излашга интилиш шунингдек, ҳозирги замон ахборот муҳити девиант хулқлилар учун ўз ўрнини топишда энг самарали методлардан деб ҳисоблашлари ўз позициясини белгилашга муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.**

Бундай қарашлар қуршовида айрим ҳолларда ушбу ёшларни назорат қилишдаги эътиборни сусайиши, қимматли қадриятларга зид бўлган тарғиботларнинг кучайиши ёшлар ижтимоийлашувини қийинлаштиради. **Айниқса, ўсмир ёшида, яъни шахс дунёқарашининг шаклланиши кечаётган, ижтимоий муҳитни англаб етиш, унга мослашиши, ижтимоий муносабатларга киришиш айрим ижтимоий гуруҳлар (жамият манфаатларига мос бўлган ёки унга зид қарашларга эга бўлган) фаолиятида иштирок этиш жараёнида ижтимоийлашув масаласи ўта долзарблик касб етади.** Бундай мураккаб масалани ҳал этилишида фақат битта таълим муассасига бутун маъсулиятни юклаб бўлмайди. Чунки бола нафақат таълим муассасасида, балки оила социумида, турли муассасаларда, турли ижтимоий институтлар ёрдамида ҳам шаклланиб боради.

Ҳозирдаги ностандарт ҳолатларнинг содир этилаётгани турлича ижтимоий муносабатларнинг мавжудлиги, ижтимоий қадриятларни болаларга етказувчи оила институтлари, уларнинг йўқолишлари ҳам маълум ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. **Моддий эхтиёжни таъминлаш учун кураш, маънавий-анъанавий қадриятларни ўзлаштириш ва уларни болалар онгига сингдириш учун айрим оилалар вақт ажратиш имконига эга бўла олмаётганини ҳам эътиборга олиш зарур.**

Ўсмир ёшдаги ўқувчиларни ижтимоийлашувидаги салбий кўринишларни ортиб бориши, шунингдек уларнинг ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини ҳурмат қилишдаги фаолликни сусайиши билан ҳам характерланади. Бизга маълумки, қадриятлар нафақат муҳитнинг, балки инсонни ўзининг ижтимоий ҳаётга муносабатларига ҳам боғлиқ.

Жамият тараққиётининг таъминловчи битта муҳим омил-бу ҳам бўлса доимий яратувчилик ва такомиллашувга, кадриятларнинг ўз тизимининг яралишига бўлган онгли, фаол маданий-маънавий муносабатларни шакллантиришдан иборат.

Уч мингинчи йилнинг бошларида юзага келган ривожланишнинг ижтимоий-маданий механизми, ўз-ўзини бошқаришнинг қимматли технологияларини амалга ошириш учун кенг имкониятлар яратиб берди. Бу эса ўз ўрнида мустақил тарзда ва шунингдек, бошқа инновацион технологиялар билан биргаликда улардан фойдаланиш учун ҳам муҳит пайдо қилди.

Бу борада жойларда ташкил қилинган таълим марказлари фаолиятларини кўрсатиш мумкин. Ушбу марказлар фаолиятини турли идораларнинг соғлом социумини ва уларни таълим соҳасидаги ишларини жамият ва давлатнинг самарали ҳамкорлигини амалга оширишдаги фаолияти сифатида келтириб ўтиш ўринли. Маҳаллаларда, микрорайонларда болаларнинг ўзига хослигини, таълим муассасалари муаммоларини, инфратузилмалар (таълим тизими, маданият, соғлиқни сақлаш) имкониятларини ўрганувчи тизимли лойиҳалаш билан шуғулланувчи оила марказлари фаолияти жамиятни соғломлаштирувчи таълим муассасаларини яратиш ва унда социум имкониятларидан янада самарали фойдаланишга қаратилмоғи зарур.

Бугунги кунда, айниқса асосида ижодий ижтимоий буюртма мавжуд бўлган тизим лойиҳалаш, технологиялаш жамиятимизда кўзга ташланаётган бузғунчи ҳолатларга тескари бўлган қимматли-ижтимоий кадриятлар тизимини яратиш учун шароит билан таъминлайди. Соғлом социумнинг (маҳалла, микрорайон, район, регион) таълим тизими тўғрисидаги жамоатчилик фикрини ўрганиш воситасида ижодий-ижтимоий буюртмани шакллантириш ва кўпинча маблағ сарф қилмасдан туриб ёки минимал ҳаражат даражасида мавжуд лойиҳаларни амалга ошира оладиган имкониятларни аниқлаш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун эса респондентлар ўртасида ўтказиладиган сўров вақтида нафақат уларни мазкур муаммога муносабати, балки уларни ушбу муаммо ечимида иштирок этишга тайёргарлиги ҳам аниқланади. **Бир вақтнинг ўзида учта масала ҳал этилади:**

– таълим тизимини ривожлантириш дастурида сармояни тежаш бўйича банк имкониятлари шаклланади;

– мазкур регион ижтимоий-маданий муҳитини ривожлантириш учун тузилаётган таълим тизимини долзарблиги таъминланади;

– соғлом социум таълим тизимини ривожлантиришга таълим жараёнини қатнашчиларида юқори мотивация юзага келади. **Бу эса ўз ўрнида ижодий-ижтимоий буюртмани шакллантириш методикасида бир нечта босқичларни изчил босиб ўтишни талаб этади:**

1. Таълим тизими ишларининг реал ҳолати ва натижалари тўғрисида таълим жараёни иштирокчилари, юқори ташкилот ва бошқармаларни хабардор қилиш.

2. Таълим тизимини ривожлантиришга қаратилган таълим жара ёни қатнашчилари, юқори ташкилот ва бошқармаларнинг таклифларини таҳлил этиш. Ушбу босқичнинг ўзига хослиги шундаки, ўзлари иштирок этадиган субъектлар ҳеч бўлмаганда битта таклифни илгари суриши зарур.

3. Кўпимча маблағ ёки давлат томонидан ва бошқа манбалар томонидан минимал ҳаражат сарф қилиш тўғрисидаги таклифларни амалга ошириш юзасидан социумнинг тайёргарлигини баҳолаш.

4. Социумнинг тизимли имкониятларини самарали фойдаланишга қаратилган қарорни танлаш.

5. Таълим жараёни иштирокчилари кучи билан бошқарув қарорини тайёрлаш.

6. Таълим жараёни қатнашчилари кучи билан мазкур район таълим дастури ва таълим тизимини ривожлантириш дастурини белгилаш.

7. Ижтимоий буюртма асосида шакллантан таълим дастури ва таълим тизимини ривожлантириш дастурини амалга ошириш.

8. Ижодий-ижтимоий буюртмани амалга ошириш натижасида мазкур райондаги ижтимоий-маданий ривожланиш даражаси сифат кўрсаткичлари асосида тадқиқ этиш.

9. Тадқиқот натижаларини эълон қилиш ва яқин келажак учун белгиланган вазифалардан келиб чиқиб бошқарув технологияларига тузатишлар киритиш.

Ижодий ижтимоий буюртмани бажариш жараёнида олинган ахборотлар келажакда иштрокчилар кучи билан ижтимоий тизимни лойиҳалаш учун хизмат қилади. Бу ўринда мазкур масала билан қизиқувчи шу соҳада маълум тайёргарликка эга бўлган ҳамда ушбу ишларни бажариш учун тайёр бўлган шахсларни биргаликдаги фаолиятини йўлга қўйиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Бундай тизимли ёндашув, бир томондан таълим жараёни қатнашчиларида меҳнатни илмий ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш, дастурий мақсадни режалаштириш усул, шакл ва методлар билан таништириш, ижтимоий тизимни яратиш ва ривожлантириш бўлса, **иккинчи томондан** – ўз хатти – ҳаракатлари учун жавобгарлик ҳиссини шакллантириш, атрофимиздаги воқеалар билан ўз фаолиятларини келишиб амалга ошириш зарурияти ва эҳтиёжини англаб етишга олиб келади.

Янги кўринишдаги таълим муассаси ёшларни бўлажак оилавий муносабатларга тайёрлашда тўлиқ таълимий тизимни амалга оширишга ёрдам беради. Бундай метод XXI аср талабларига жавоб беради. Бунинг ўзига хослиги инсон имкониятлари ва лойиҳалашнинг замонавий методлари билан тўғри келишида ифодаланади. Бу эса таълим жараёни иштирокчиларини ижодий қобилиятини ривожлантириш даражаларини маълум босқичга кўтаришга имкон беради ва у ўз ўрнида тарбия тизимини мустаҳкам ривожлантиришни таъминлайди.

Янги типдаги мактаб илмий ва таълимий муассаса вазифасини бажариш билан бирга янгича дунёқараш ва педагогик ярoқлиликка эга бўлган келажак авлод мутахассисларини тайёрлашдек муҳим муаммони ҳал этишга ҳам қаратилган таълим маскани бўлиб қолиши керак.

Шахс, оила, гуруҳ ва бошқаларда ижодий қадриятлар маданий муносабатларни тарбиялаш, уларда тўғри ижтимоийлашувни кафолатлайди. Бу ўринда ёшларда жамиятни стабиллаштирувчи восита сифатида шакллантиришга қаратилган давлат дастурлари ва оилавий марказлар лойиҳаларининг аҳамияти айниқса, ўта таъсирчанлиги билан характерланади.

Буни бизнинг Республикамиздаги оилалар мисолида ўз-ўзини бошқариш, ўсмирларни ижтимоийлашув жараёнига самарали тайёрлаш борасида нафақат давлат – ижтимоий бошқарув тизими ва таълим муассасаларида шахс моделини лойиҳалашни амалга оширувчи марказ сифатида мамлакатимиздагина эмас, балки чет элларда ҳам эътироф этилаётганини кўриш мумкин.

МАЪНАВИЯТ – ТАЛАБАЛАР КАСБИЙ-МАЪНАВИЙ ҚОБИЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛИ

И.М.САТТАРОВА, Л.Н.АДЫГЁЗАЛОВА – АДУ

Истиқлолга асосланган мустақиллик жамияти ўз мазмун-моҳиятига кўра сифат жиҳатдан мутлақо янги жамиятдир. Ўзбекистон тараққиётининг устувор йўналишларидан бири маънавиятни юксалтириш бўлиб, Президент И.А.Каримов ўзининг «Юксак маънавият – енгилмас куч» китобида: «Маънавият – инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир», – деб таърифлайди.

Янги аср инсоният тарихида маънавият ва маърифат масалаларига устувор аҳамият бериладиган давр бўлди. Негаки, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий муаммоларини юксак маънавият ва маърифат соҳиби бўлган кишилар ҳал қилади. Зеро, жамият тараққиётининг ҳал қилувчи омили бўлган комил инсонни вояга етказиш маънавият ва маърифат ишини қай даражада оқилона йўлга қўйишга боғлиқ.

Инсон маънавиятининг моҳияти бир-бири билан узвий боғланган ақлий, ахлоқий, илмий ва амалий фазилатларининг яхлит тизими экан, ҳар қандай жамиятнинг маънавий-руҳий қудратини юксалтиришда талаба-ёшлар тарбияси алоҳида мавқега эга. Шунга кўра бугунги куннинг энг асосий маънавий характердаги ижтимоий-педагогик муаммоси давр талабига жавоб берадиган маънан етук, малакали рақобатбардош мутахассислар тайёрлашга қаратилади.

«Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида маънавий-руҳий камолот ва ижтимоий ҳаёт эҳтиёжининг изчил боғлиқлиги масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий ислоҳотларнинг туб моҳияти комил инсонни тарбиялаш ғоясидан иборат бўлиб, унинг замирида инсонпарварлик фазилатларига асосланган ижодий фикрловчи, эгаллаган касб-ҳунарини мустақил юртнинг равнақи йўлида фидокорона сафарбар эта оладиган ватанпарварлар тарбияси туради.

Маънавий камолотга интилиш эҳтиёжи шахснинг моҳияти билан боғлиқ бўлган фазилатдир. Бундай фазилат ўз-ўзидан рўёбга чиқмайди. Унинг асосида маънавий-руҳий тарбия ётади. Шу боис, китобда энг кўп тилга олинган: «маънавият», «ғоя», «ахлоқ», «ёшлар», «миллий тарбия», «глобаллашув» каби сўзлар ҳозирги давримизнинг асосий тушунчаларини ташкил этади. Китобни ўқиган ва уққан ҳар бир ўқувчи ўзининг онгу шуурида маънавият моҳияти нуқтаи назаридан ўз-ўзини таҳлил этиш, ўз-ўзига баҳо бериш ва шу асосда ўз-ўзини маънавий руҳий жиҳатдан тарбиялаб бориши керак. Бу жараёнга ҳеч қачон сўнгги нуқтани қўйиб бўлмайди. Бундай ички рефлексия нафақат талаба-ёшларда, балки ҳар бир зиёли шахсда, яъни ўзини маънавиятли деб билган инсонда тобора ривожланиб бормоғи лозим.

Талабалар касбий-маънавий қобилиятини шакллантириш улар ўртасида турли мавзуда маънавий-маърифий тадбирлар ўтказиш ва тушунтириш ишларини: маърузали кечалар, илмий баҳслар, зеҳнлилар баҳслашуви, ижодий учрашувлар, давра суҳбатлари, ижодий анжуманлар уюштиришдан мақсад меҳнат ва касб маърифий дунёқарашини, касбий маънавий қобилиятини шакллантиришда маънавият ва маърифат ишини ташкил этишга йўлланма беради.

Маълумки, тарихий маданий обидалар маънавий-моддий қадриятларнинг муҳим элементларидан бири. Ҳозирги кунда талаба ёшларимиз ўртасида амалга оширилаётган маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш таълим-тарбия жараёнининг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Бу эзгу мақсад йўлида амалга оширилаётган тадқиқотимизни изчил ва қатъиятлик билан давом эттириб, талабалар касбий-маънавий қобилиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим.

Ўзаро суҳбатлар жараёнида маънавият ҳақида гапириш билан маънавий тарбиянинг ўртасида фарқ борлигини англаб етамиз. Маънавий тарбия, аввало, ўз-ўзини билиш, ўзликни англаш, ота-она, оила, қариндош-уруғ, қўни-қўшни, маҳалла, она тилга ҳурмат, келажакка ишонч, орзу-умид, ватанпарварлик билан боғлиқ туйғулар асосида шаклланади.

Талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантириш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг маънавий-маърифий дунёқарашларини кенгайтириш мақсадида дарс ва дарсдан ташқари маънавий-ахлоқий тарбиялаш жараёнида ноанъанавий усуллардан фойдаланиш, ҳодисаларда олға сурилган миллий истиқлол ғоясини талабалар онгига сингдириш, айниқса муҳимдир.

Бўлажак ўқитувчилар маънавий-маърифий дунёқарашини юксалтириш учун талабалар онгида миллий ғоя, маънавият ва маърифатнинг мазмун-моҳиятини очиб берувчи тушунчаларни, маънавий-моддий қадриятларнинг ҳаётимиздаги тутган ўрни, унинг кичик ва катта гуруҳ фаолият юритувчининг муҳим хусусиятлашувини аниқлаш механизми тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш зарур.

Таълим муассасаларимизда миллий ғоя тарғиботи маънавий-маърифий тадбирларни ташкил қилувчи педагог-ўқитувчиларга комплекс касбий-маънавий қобилиятини шакллантиришга йўлланма беради.

Талабаларнинг кундалик фаолиятида ўқиш даври, дарс вақтида ва дарсдан ташқари йўналишлари бўйича ўтказиладиган маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этиш яъни, мактабда ўз фаолиятини мустақил ҳаёти давомида педагогика олий ўқув юртида олган билимларини амалий ҳаётга жорий этиш орқали, баркамол авлодни касбий-маънавий етук қилиб тарбиялаш билан бир қаторда, уларда она заминга ҳурмат, она юртга муҳаббат ва садоқат, ота-онани ардоқлаш, қадрлаш каби маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиради, уларнинг касбий, маънавий-маърифий дунёқарашларини янада кенгайтиради.

Ҳаётда ўз ўрнини топган ёш авлоднинг дунёқарашида бунча ёндашувларнинг шаклланиши ва эгаллаётган касбига янги маъно - мазмун бахш этишда маънавиятнинг ўрни беқиёсдир. Ўз вақтида Юртбошимиз бу ҳақида шундай таъкидлаган эди: «Маънавият тарбиянинг энг таъсирчан қуроли экан, ундан оқилона фойдаланиш, болаларимизни ватанпарварлик, ростгўйлик, ҳаққонийликка ўргатиш керак. Аслини олганда, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги. Инсон ахлоқи шунчаки салом-алик, хушмуомаладангина иборат эмас. Ахлоқ – бу аввало инсон ва адолат туйғуси, иймон, ҳалоллик деган и «[1].

Хулоса қилиб шуни қайд этиш лозимки, бу даврда айни ёшларнинг қалби ва онгида эзгуликдан озуқа оладиган покиза туйғулар уруғини ундириш ҳамда миллий манфаат ва тараққиётимизга ёд бўлган бузғунчи ғоялар таъсиридан ҳимоя этиб, маънавий бўшлиқ вужудга келишига йўл қўймаслик чора-тадбирларини кўриш лозим. Бугун биз қураётган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жа-

---

[1] Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3 жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1996 й.

миятининг маънавий кўрғони мустаҳкам ва барқарор бўлмоғи даркор. Юртбошимиз юксак маънавиятнинг енгилмас куч эканлигини исботлайди. Дарҳақиқат, маънавиятли улуғ инсонни енгиб бўлмайди. «Инсон қалбига йўл аввало таълим-тарбиядан бошланади», – деб кўрсатар экан, маънавият туйғусининг нақадар нозиклиги, гўзаллиги ва уни ҳис этишга қаратилган шахс баркамоллигидаги тарбиявий ўрни алоҳида тадқиқ ва татбиқ этилмоғи лозим.

ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНОГО ОБЛИКА НОВОГО ГРАЖДАНИНА РЕСПУБЛИКИ

Р.С.ЯНКИНА – АГУ

«...Каждое государство, каждая нация сильны не только своими подземными и наземными природными богатствами, военной мощью и производственным потенциалом, но и в первую очередь, - своей высокой культурой и духовностью[1]

Духовность – один из важнейших критериев нравственного развития человека. Она считается одним из приоритетных факторов в обеспечении вечности нации и прогресса страны. Поэтому совершенно прав был Президент И.А.Каримов, когда утверждал: *«Добиться поставленных перед собой целей мы можем только тогда, когда сумеем воспитать умных, образованных, высоконравственных людей, только тогда воцарится в стране благоденствие и прогресс»*[2]

Для укрепления независимости в политическом отношении одновременно с совершенствованием системы государственной власти и принятием новых законов необходимо также формировать у широких слоев населения новое правовое сознание и новую политическую культуру. Эта политическая культура, с одной стороны, должна опираться на высокую мораль, патриотизм, передовые национальные и современные международные традиции, гражданскую сознательность, с другой – на приоритетность демократических законов и правовых норм.

Образование, воспитание, семья, отношения между классами, социальными группами, а также многие стороны образа жизни не могут опираться на те нормы духовности, которые утвердились в советский период.

Независимость должна иметь новые мировоззренческие и духовные основы.

Духовные основы – это, прежде всего субъективное отношение личности и общества к действительности: природе, человеку, общественным явлениям. Это отношение должно основываться на вере, убеждениях.

Отношение личности и общества можно подразделить на три группы:

- оценка прошлого, представления о будущем, наметки, планы и стремления к их достижению. (Показывают, насколько осмыслены в национальном и общечеловеческом масштабе единство и взаимосвязь проблемы «человек – общество», степень готовности общества к ее решению, отражают заботу общества о человеке).

[1] Каримов И.А. Национальная модель и программа по подготовке кадров- достижение и результат независимости Узбекистана. Ташкент. «Ma'rifat-Madadkor». 2001; стр. 553
[2] Каримов И.А. Без исторической памяти нет будущего. Т.7.- Т.: Узбекистан 1999. – С.131.

- правильное или ошибочное понимание его потребностей. (Отношение к культурному наследию, религии, духовным благам).
- отношение общества к человеку. (Степень гармонизации общества и человека, мера свободы и ответственности человека в обществе).

Только тогда, когда гармонизация связей между составляющими в системе «человек-общество», нормы и установки на построение гуманистического правового общества с высокоразвитой политической, нравственной, экологической основой будут положены в фундамент духовных основ независимости.

Возрождение и изучение духовного наследия, приобщение к нему широких масс выступают опорой, интеллектуальным фактором в воссоздании нового Узбекистана.

Познание духовного наследия служит укреплению и развитию национального самосознания, национальной гордости, национального своеобразия.

«Через века он бережно пронес хрупкие ростки справедливости, равенства, добрососедства и гуманизма. Высшая цель обновления Узбекистана – возродить эти традиции, наполнить их новым содержанием, создать необходимые условия для достижения на нашей земле мира и демократии, достатка, культуры, свободы совести и развития каждого человека.

Гуманизм – это неотъемлемая черта национального духа узбекского народа. Жестокость и насилие чужды ему. За тысячелетия своей богатейшей событиями истории наш народ пережил многое – радость расцвета культуры, науки, государственности и горечь раздоров, чужеземного порабощения, потерь лучших сынов и дочерей. Ни превратности истории, ни жестокие войны, ни стихийные бедствия и голод не сломили человечности народа. *И сегодня узбекская семья – воплощение добра и света, любви к детям, почитания старших, чуткого отношения к ближним и к чужому горю».*[1]

Необходимость построения нового Узбекистана обуславливает воспитание свободомыслящего, инициативного гражданина-патриота.

Любовь к Родине должна превратиться в нравственное убеждение. Правильно понимаемый, свободный от национализма и национальной ограниченности патриотизм – это еще и социальный ориентир, духовная установка.

Патриотизм народа, его стремление к свободе, к счастью находят воплощение в новой государственной символике независимого Узбекистана, которая приобретает священный смысл для каждого узбекистанца.

Символы нашего государства – флаг, герб, гимн вбирают в себя честь, гордость, историческую память и устремления народов Узбекистана. Почитать эти символы, значит укреплять свое личное достоинство, уверенность в своей стране. Человек, гордящийся своей страной, может сделать многое, что прославит и его семью, и его фамилию.

Это сохранение и приумножение семейных традиций, стремление не запятнать доброе имя отцов и дедов, желание своим трудом и знаниями упрочить авторитет фамилии, заслужить уважение людей.

«Высокое национальное достоинство, честь и слава узбекского народа основаны на его великой доброте и честности. Мы и впредь будем духовно возвышать национальную гордость узбеков, одновременно стремиться к братству со

[1] Каримов И.А. Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология. КН. 1.-С.74.

всеми другими народами, живущими вместе с нами на нашей общей Родине и преданными Республике Узбекистан»[2]

Без воспитания любви и уважения к своему народу, его традициям, языку и культуре невозможно воспитать настоящего человека, патриота своей Родины. Патриотизм, межнациональное согласие – это то, на чем строится независимое государство Узбекистан.

Умение правильно использовать культурное наследие и имеющиеся ценности, извлечь уроки из прошлого, критически, но творчески относиться к истории и современности, религиозным и нравственным нормам, к уровню собственной политической и правовой культуры, практики, к образу жизни составляет важную духовную основу укрепления независимости.

Еще одна из духовных основ – это глубокое осознание необходимости взаимодействия и взаимообогащения национальной культуры с культурами других народов, осознание гибельности национальной изоляции, осознанное стремление к всесторонней и равноправной интеграции с мировым сообществом.

Умение гармонизировать национальные интересы с требованиями современности также относится к духовным основам укрепления независимости.

Нравственные основы состоят из таких многогранных понятий и норм, как добро, гуманизм, патриотизм, справедливость, совесть, долг. Они органически связаны между собой и включают в себя более узкие, но не менее важные понятия – честность и справедливость, доброжелательность и отзывчивость, стыдливость, взаимопомощь и коллективизм.

Гуманизм нельзя представить без доброжелательности и отзывчивости, взаимопомощи и справедливости. Это общечеловеческие нормы.

Нравственные основы состоят из таких многогранных понятий и норм, как добро, гуманизм, патриотизм, справедливость, совесть, долг. Они органически связаны между собой и включают в себя более узкие, но не менее важные понятия – честность и справедливость, доброжелательность и отзывчивость, стыдливость, взаимопомощь и коллективизм.

Гуманизм нельзя представить без доброжелательности и отзывчивости, взаимопомощи и справедливости. Это общечеловеческие нормы.

«Узбекистан, следуя лучшим традициям цивилизаций Востока, широко открыт гостеприимству и дружелюбию. Изгнанники, лишенные своей родины, жертвы войн и преследований всегда находили в узбекском доме приют и заботу. «Ты – не сирота!» – в годы Великой Отечественной войны из самого сердца узбека вышли эти душевные слова, обращенные к детям, потерявшим родителей и родной дом. Тогда народный поэт Гафур Гулям написал сокровенные строки:

Разве ты сирота ?...
Успокойся, родной!
Словно доброе солнце,
Склоняясь над тобой,
Материнской, глубокой
Любовью полна,
Бережет твое детство

[1] Каримов И.А. Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология. КН. 1.-С.81.

Большая страна.
Здесь ты дома,
Здесь я стерегу твой покой.
Спи, кусочек души моей,
Маленький мой!»[1]

Народ Узбекистана из поколения в поколение, горячо любит свою землю, всегда был неравнодушен к судьбам близких и дальних народов.

К духовным основам, укрепляющим независимость Узбекистана, относятся также культура, наука и интеллектуальный потенциал народа.

Воспитание нового, свободомыслящего, высококультурного гражданина-патриота с чувством национальной гордости – вот задача сегодняшнего дня! Такие граждане должны быть свободными от свойственных старшему и среднему поколению определенных духовных недостатков – социальной инертности и нравственного конформизма, чувства национальной неполноценности. Лишь потом они поднимутся до уровня личностей нового исторического типа.

«Нам теперь необходимо воспитать и растить людей, мыслящих по-новому, работающих на основе современных требований. Нам следует критически отнестись к нашему близкому прошлому и, взяв на вооружение все положительное и ценное из прошлого, отказаться от старого стиля работы и политики, которая не соответствует сегодняшнему дню и является преградой на нашем пути».[2]

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ КАК ПРОБЛЕМА МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

З.М. НАСЫРОВА – АДУ

С зарождением педагогической деятельности вопрос о нравственном облике учителя являлся предметом обсуждения. Время не ослабило его актуальности, и в настоящее время проблема воспитания нравственной культуры учителя приобретает значение первостепенной важности в общей системе профессиональной подготовки педагогов в Узбекистане.

Анализ ситуации, сложившейся в последнее десятилетие показал:

- Нравственные ценности в обществе из области сопричастности идеалу ответственности за другого человека, из области сопереживания сместились на проявление практичности и рационализма.
- В результате этого усиливается разобщенность людей, ухудшается нравственность, происходит разрушение семьи, потеря смысла жизни, криминализация сознания. Такие негативные явления особенно заметны в молодежной среде. Это ставит перед государственными образовательными структурами, ответственными за духовное здоровье нации, неотложную задачу социально-педагогической коррекции и реабилитации юных членов общества.

В связи с этим воспитание учителя как носителя высокой нравственной культуры, который сможет противопоставить моральным антиценностям совре-

[1] Каримов И.А. Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология. КН. 1.-С.74.75.
[2] Каримов И.А. Наша цель: свободная и процветающая Родина. Кн.2. – Т.: Узбекистан, 1996. С.252

менного общества традиционные ценности культуры, может быть рассмотрено в качестве дидактической формы духовно-нравственной коррекции общественного сознания. А воспитание нравственной культуры учителя, выступающей неотъемлемой стороной его педагогической деятельности, должно быть признано первоочередной задачей высшей школы.

Изучение проблемы выявило несколько направлений исследования. Первое из них ставит задачу теоретико-методологического обоснования системы научных понятий, раскрывающих теоретические и практические стороны процесса воспитания нравственной культуры. Так как их разночтение не позволяло очертить границу исследования, было проведено изучение феномена «нравственная культура» в историко-теоретическом аспекте.

Нравственная культура учителя - сложное интегративное образование, выражающееся в высоком уровне морально-нравственных отношений к педагогической деятельности, профессионально-этической воспитанности, усвоении нравственного опыта и духовных ценностей общества и воплощении усвоенного в практике. Однако анализ вопроса показал отсутствие понятия «нравственная культура учителя» в изданиях педагогического профиля. В то же время, в профессионально-значимых качествах личности учителя представлены такие нравственные характеристики, как общительность, терпимость, самообладание, оптимизм и другие . Требования к учителю в различных педагогических системах всегда были представлены в форме долженствования, когда речь шла о нравственных качествах. Учитель должен любить детей, понимать их, знать детскую психологию, особенности внутреннего мира детей («... если педагогика хочет воспитывать человека во всех отношениях, она должна прежде узнать его во всех отношениях» быть требовательным, но справедливым и уважительным к детям.

Понятие «любовь», характеристически относящееся к области нравственной культуры, – категория философско-этическая. Поэтому исследование феномена нравственной культуры личности было произведено в пограничной зоне таких наук, как философия, психология, педагогика. В психологическом аспекте было выделено именно наличие положительных этических характеристик, обосновывающих развитие личности.

Развитие человека протекает нормально, если он во взаимоотношениях с другими людьми способен к децентрализации, самоотдаче и любви. Нравственная ориентация является сутью нормального развития, критерием нравственного здоровья личности. В то же время человек может быть психически здоров (хорошо запоминать, мыслить), но личностно-ущербен: не направлять свою жизнь к достижению человеческой сущности. Выделенные особенности являются одновременно условиями и критериями развития личности учителя. Таким образом, предметом интегративного исследования психологии, педагогики, этики и философии является отношение человека к другому.

ЎҚУВЧИЛАР ЛУҒАТ БОЙЛИГИНИ ОШИРИШДА ПРЕЗИДЕНТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

С.ИСМОИЛОВА – АДУ

Мустақиллик йилларида чиқарилган «Таълим тўғрисидаги қонун» ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» биздан ўз соҳасининг ҳақиқий билимдонлари бўлган, замонавий фан-техника сирларини тўлиқ эгаллаган, рақобатдош, эркин фикрлай оладиган ўқувчиларни – кадрларни тайёрлаб беришни тақозо этмоқда. Ўзбекистоннинг эртанги куни ана шундай ёшларга боғлиқ бўлиб қолди.

Она тили дарслари орқали кичик ёшдаги боланинг онги, маданияти узлуксиз таълим мақсадлари билан уйғунлашуви ва шу фандан тўлиқ саводхон бўлишлари кўзда тутилади. Ёш авлоднинг маънавий камолоти она тили ўқитишнинг самарадорлигига боғлиқ.

Ўсиб келаётган ёш авлоднинг ҳар томонлама камол топиши тараққиётни таъминловчи омил бўлиши билан бирга, ёш авлоднинг шахс сифатида фаоллашувида ҳам юқори ўрин тутади. Ватанимиз равнақи ёшларга, жамиятнинг турли соҳалари учун тайёрланаётган кадрларга бевосита боғлиқдир. Таълим тизимининг долзарб вазифаларидан бири билимдон, миллий ва умумбашарий қадриятларни эгаллаган, энг муҳими, юқори интеллект эгаси бўлган мутахассисларни етиштиришдир.

Баркамол инсонни шакллантиришда таълим ва тарбияни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Шу сабабли юксак маънавиятга эришмоқ учун илмий тасдиқланган ва амалий тажрибалардан ўтган ақидаларга суянмоғимиз лозим. Президентимиз Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таълим-тарбия ҳақида шундай фикр билдирган: «Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди – бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси»[1].

Давр талаби асосида дарс ўтиш, дарсларда сифат ва самарадорликка эришиш, ёш авлодни ҳам маънан, ҳам жисмонан етук қилиб тарбиялаш бугунги кун ўқитувчисининг олдида турган масъулиятли вазифалардан биридир.

Комил инсон шахсини шакллантириш – бошланғич таълим учун ҳам бош мақсаддир. Шахс баркамол бўлиши учун унинг қалби уйғоқ, ўз қарашлари ва нуқтаи назарига эга, мустақил фикрлаш салоҳияти ривожланган, таъсирчан бўлиши керак.

Инсонийликнинг асосий белгиси – маънавиятдир. Чунки инсон дунёга келгандан бошлаб, албатта, жамоатчилик таъсирида, таълим-тарбия натижасида инсонга хос бўлган фазилатлар шаклланади. Маънавият фақат инсонга хос бўлган хусусиятдир. Маънавият кўп қиррали тушунча бўлиб, у ҳар бир халқнинг, миллатнинг миллий маънавияти, илмий, иқтисодий, сиёсий ривожланиши билан боғлиқ ҳолда шаклланади ва ўсиб боради. Президентимиз И.Каримов «Ўйлайманки, ер юзида қанча инсон, қанча тақдир бўлса, ҳар бирининг ўз маънавий олами бўлади. Маънавиятни тушуниш, англаш учун, аввало, инсонни тушуниш, англаш керак»[2], – дея таъриф берганлар.

---

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: «Маънавият», 2008. -Б. 62.
[2] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.: «Маънавият», 2008. -Б. 29.

Нутқ одоби, муомала маданияти, нотиқлик каби малака ва кўникмалар она тили дарсларида амалга оширилади. Ўқувчиларнинг сўз бойлигини оширишда она тили дарсликларидан ташқари адабиётлардан ҳам фойдаланиш мумкин. Бу уларнинг луғат бойлигини ошириш билан бирга, баркамол қилиб тарбиялашга, шахс ўз юрти, ватани учун, унинг тараққиёти учун муносиб ҳисса қўша олишга ва ўсиб келаётган ёш авлодга умуминсоний ва миллий қадриятларга ҳурмат туйғусини сингдиришда, миллий тилга ифтихор туйғусини тарқиб топтиришга ўргатади.

Юксак маънавият таълим-тарбиянинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида белгиланганлиги мамлакатимиз таълим тизими афзалликларидан яна биридир. Аслида маънавият, унинг тақдири бугунги кунда бутун инсониятнинг муҳим муаммосига айланиб улгурди. Халқимизнинг бағрикенглиги шарқона демократиянинг асосидир, демократия, аввало, маънавий қадриятлардан куч олади ва озиқланади.

Ўқувчиларда миллий ғурурни шакллантиришда катта таъсир этадиган маънавий қадриятларнинг бири китобдир. Худди шундай асарлардан бири Президентимиз И.Каримовнинг **«Юксак маънавият – енгилмас куч»** номли китобидир. Китобда шахс маънавиятини шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар инсоннинг юксак маънавиятга эришишида муҳим омиллардандир, деб таъкидлайдилар.

Биз ўқувчиларни китоб билан таништиришдан олдин уларга **маънавият ўзи нима?** деган саволга жавоб бериб, тушунтириб ўтамиз. **«Маънавият кишининг мақсад-муддаоларини ифодалайдиган, ўтмишни ва келажагини узвий боғлайдиган, орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган инсоний фазилат».**

Президентимиз Ислом Абдуғаниевич Каримовнинг **«Юксак маънавият – енгилмас куч»** номли китобида маънавиятнинг инсон ва жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти, халқимиз маънавиятини асраш ва юксалтириш, айниқса ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафкуралар таъсиридан сақлаш ва ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилган.

Асарни ўқувчилар билан биргаликда ўқиш баробарида ундаги айрим ўқувчиларга таниш бўлмаган сўзлар гаплардан ажратилиб, дастлаб луғат дафтарига ёздирилади, сўнгра **«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»** ёрдамида изоҳланади. Бунинг учун эса дарс жараёнида ўқитувчида, албатта, изоҳли луғат бўлиши керак.

*...дунёда зўравонлик ва **тажовузкор** кучлар қайси бир халқ ёки миллатни ўзига **тобе қилиб**, бўйсундирмоқчи, унинг бойликларини эгалламоқчи бўлса, аввалambор, унинг қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш **қадрият**лари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринадилар.* ***(И.Каримов. «Юксак маънавият енгилмас куч». Т, «Маънавият», 2008, 11-б.).***

Тобе – кимсага эргашувчи, қарам, бўйсунувчи; бировга қарашли.

Вариантлари: 1. Ҳоким қўл остидаги, унинг ҳукмида бўлган: қарам.

2. Лавозим, мавқе ва шу каби жиҳатдан қуйида бўлган, бўйсунувчи.

3. Шарт-шароит ёки муҳит жиҳатдан бўйсунган, боғлиқ, алоқадор **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, IV том, 127-б.).**

Тажовузкор – тажовуз қилувчилар, тажовуз, босқинчилик сиёсатини қўлловчи **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, III том, 638-б.).**

Қадрият – қиймат, аҳамият; қимматбаҳо буюм, халқ бойлиги. Воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, масалан, эркинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақиқат, яхшилик, моддий ва маънавий бойликлар ва бошқалар **қадрият** ҳисобланади. **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, V том, 207-б.).**

*Бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган буюк **аллома** ва азиз-**авлиё**ларимиз орасида Абдулхолиқ Ғиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанднинг муборак **сиймоси** алоҳида ажралиб туради* **(И.Каримов. «Юксак маънавият енгилмас куч». Т, «Маънавият», 2008, 40-б.).**

Аллома – энг билимдон, тўр олим. Илм-фаннинг бир ёки бир нечта соҳасини мукаммал эгаллаган шахс **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, I том, 72-б.).**

Авлиё – валилар. 1. Валилар, эътиқодли, диндор кишилар; азиз, муқаддас, Аллоҳга яқин кишилар; руҳонийлар **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, I том, 31-32-б.).**

Сиймо – юз, чеҳра; белги, аломат, қиёфа. Вариантлари: 1. Шахс, зот.

2. Қиёфа, кўриниш, чеҳра, юз.

3. Бирор шахс образи **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, III том, 498-б.).**

*Айниқса, темурийлар ҳукмронлигидан сўнг – яъни XVII асрдан XX асрнинг бошларигача бўлган даврларда Туркистон замини сиёсий **парокандалик**, жаҳолат ва **қолоқликка** юз тутди* **(И.Каримов. «Юксак маънавият енгилмас куч».** Т, «Маънавият», 2008, 50-б.).

Парокандалик – тарқоқлик, тартибсизлик **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, III том, 226-б.).**

Қолоқлик – 1. Тараққиёт поғонасининг қуйи босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқада қолган, унчалик тараққий қилмаган.

2. Дунёқараши, онг-тушунчаси паст бўлган, етук эмас.

3. Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан, эски.

4. Ишда, ишлаб чиқариш режаларини бажаришда, моддий-техника базасининг ривожланишида ва шу кабида бошқалардан орқада бўлган.

5. Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқада қолган, ёмон ўқийдиган, улгурмовчи **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, III том, 327-б.).**

*Барчамизга маълумки, инсон ўзлигини англагани, насл-насабини чуқурроқ билгани сари юрагида **Ватанига муҳаббат туйғуси** илдиз отиб, улғая боради. Бу илдиз қанча теран бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар юксак бўлади* **(И.Каримов. «Юксак маънавият енгилмас куч». Т, «Маънавият», 2008, 91-б.).**

Ватан – туғилиб ўсган жой, юрт. 1. Кишининг туғилиб ўсган ўлкаси шаҳри ёки қишлоғи; юрт, диёр.

2. Киши туғилиб ўсган ва ўзини унинг фуқароси ҳисоблаган мамлакат, она юрт.

3. Турар жой, бошпана, маскан.

4. Ўсимлик ва шу кабилар асли келиб чиққан ерни билдиради. **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, I том, 444-б.)**

Туйғу – Вариантлари: 1. Ташқи таъсирни сезиш, ҳис этиш, қабул қилиб олиш қобилияти; сезги.

2. Руҳий ёки жисмоний кечинмалар, ҳис-туйғулар мажмуи, ҳис-туйғу, ҳиссиёт. **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, IV том, 498-б.)**

Маълумки, ўзбек халқи азалдан ўзининг ***болажонлиги, оилапарварлиги*** *билан ажралиб туради.* **(И.Каримов. «Юксак маънавият енгилмас куч». Т, «Маънавият», 2008, 91-б.).**

Болажонлик – болаларни жондан ортиқ севишлик, болажон бўлиш **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, I том, 306-б.)**

Оилапарвар – ўз оиласини, бола-чақасини севувчи, у ҳақда доимо ғамхўрлик қилувчи **(Ўзбек тилининг изоҳли луғати, III том, 98-б.)**

Бу билан болажонлик, оилапарварлик бизнинг миллатимизга хос бўлган фазилатларидан бири эканлиги тушунтирилади.

Президентимиз И.Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асари ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларнинг онги ва қалбини маънавий ва ғоявий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, инсоннинг юксалишида маънавият оламининг қандай таъсир ва аҳамиятга эга экани, келажак авлодларимизни маънавий соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш билан боғлиқ вазифаларини аниқ белгилаб олиш борасидаги ҳаётий эҳтиёж маҳсули десак, янглишмаймиз.

Ёш авлодни юксак маънавиятли, миллий ва умуминсоний қадриятларга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг онг ва тафаккурида миллий ғурур туйғусини шакллантириш, инсоннинг руҳий ва ақлий оламига эзгулик уруғини экишдир.

МАЪНАВИЙ БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШ – ТАРАҚҚИЁТ МЕЗОНИ

Ф.ф.н.доц Л.ЖАЛОЛОВА,
Ш.ҲАСАНОВ – катта ўқитувчи, АДУ

Ҳаммага маълумки, истиқлол ғоясининг олий мақсади эзгу ғояларга таянган ҳолда халқни Ўзбекистоннинг буюк келажагини бунёд этишга сафарбар қилиш, ёшларни ҳозирги ҳаёт талабларига жавоб берадиган, ғояси мустаҳкам, юксак эътиқодли, огоҳ ва журъатли кишилар этиб вояга етказишдир.

Янгича, эркин фикрлайдиган, мустақил мулоҳазага эга бўлган, маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, уларда ватанпарварлик, қонунларни ҳурмат қилиш, эл-юртга фидойилик, иймон-эътиқод, бунёдкорлик, инсоф-диёнат, ҳалоллик, саховат каби юксак маънавий туйғуларни шакллантириш истиқлол мафкурасининг асосий вазифаларидир.

Ана шу олий мақсад ва вазифалар ҳозирги таълим тизимининг йўналишларини, яъни ёшларда Ватанга садоқат, юрт тинчлигини сақлаш туйғусини тарбиялашда, биринчи навбатда, уларда буюк мақсадни шакллантириш, ана шу мақсад сари йўналтириш, юрт равнақи ғоясини сингдириш, ёш авлод фаолиятини юксак маънавият мезонлари асосида ташкил қилиш кераклигини белгилаб берди

Президентимизнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида таълим - тарбиянинг мақсади фарзандларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган, комил инсонлар этиб тарбиялашдир, дейилади ва таълимни тарбиядан, тарбияни таълимдан ажратиб бўлмаслиги, бу шарқона ҳаёт фалсафаси эканлиги уқтирилади. Бутун ҳукуматимизнинг қўйган асосий вазифаларидан бири соғлом ва уйғун камол топган авлодни тарбиялаш,

ёшларимизни нафақат жисмонан, ҳам маънан соғлом қилиб ўстириш, интеллектуал билим ва бойликка эга бўлган инсонлар бўлиб ҳаётга кириб боришларини таъминлаш экани кўрсатилади.

Юртбошимиз, агар болалар эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самараси паст бўлиши муқаррарлиги мустақил фикрлаш ҳам катта бойлик эканлигини таъкидлайди. Эркин фикрлаш билан эркин сўзлаш, тафаккур билан тил ўзаро узвий боғлиқдир, чунки бизнинг фикр-мулоҳазаларимизни шакллантирувчи ва рўёбга чиқарувчи энг қудратли восита – бу тилдир. Ўз фикрини гўзал ва аниқ, равон ва изчил ифода эта оладиган ёшларни тарбиялаш эса нутқий маданиятни ривожлантириш омилидир.

Бунинг учун ёшларда биринчи навбатда ақлий қувватни оширишимиз керак. Туркий тил султони Алишер Навоий шундай ёзадилар: Кишининг бу вақт иккидур ҳолати, Эрур ақли ё нафсининг қуввати.

Зеро, нутқ инсоннинг маънавияти, маданияти, билими ва тарбияланганлик даражасини кўрсатувчи асосий мезондир. Чунки нутқ – тафаккур маҳсули, фикрни ифода қилиш воситасидир. Сўз ва тил, сўзнинг буюк қудрати ҳақида аждодларимизнинг кўплаб ҳикматлари мавжуд. Масалан:

Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарида «Айтур сўзни айт, айтмас сўздан қайт», – деган панд-насиҳати берилган.

Буюк ҳадисшунос олим Имом Исмоил ал-Бухорий «Ал жоме ас-саҳиҳ» асарида шундай ёзадилар: «Сўзнинг қудрати улуғдирким, ундан қудратлироғи йўқдир». Буюк донишмандларимиздан бири Кайковус сўзнинг аҳамияти ва мавқесини юқори қўяди. У «Билгилким, ҳамма ҳунарлардан сўз ҳунари яхши...» деб ёзади ва нотиқлик маҳорати, нутқий маданиятни тажриба орқали, машқ ҳамда меҳнат эвазига эришилувчи малака, лаёқат деб ҳисоблайди.

Бундай пурҳикмат нақллар ёшларнинг ўз тилига бўлган муҳаббатини, унга бўлган қизиқишини, мулоқот маданиятини, яъни ифода имкониятларини оширади.

Бизнинг вазифамиз нефбин ақл эгаларини тарбиялаш, уларга назарий билимлар бериш асосида илмини ошириш, амалий билимлар билан яхши ишларни бажаришга даъват этиш, шу йўл билан уларнинг салоҳиятини ошириш, бир сўз билан айтганда, комил инсонни тарбиялашдир.

Бу билан эса биз келажагимиз ворислари бўлган ёшларни камол топтириш асосида юртимиз равнақи, мамлакатимиз тараққиётига ҳисса қўшган бўламиз.

Шунинг учун биз – филологлар тил сатҳларини, тилимизнинг бой имкониятларини ва бекиёс адабий меросимизни ўргатиш асосида жамият ривожининг бош омили бўлган маънавиятни, миллий ва умуминсоний қадриятларимизни ёшлар онгига сингдиришни бош вазифа, деб биламиз. Чунки маънавий баркамол авлод келажагимиз тараққиётининг пойдеворидир.

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРГА МАЪНАВИЯТ МАСАЛАЛАРИНИ СИНГДИРИШ

С.ЖАЛИЛОВА – АДУ

Миллий қадриятларни тиклаш, улар асосида баркамол, етук, комил инсонни тарбиялаш ва вояга етказиш давлат сиёсатининг устувор талаби ҳамда йўналишига кўтарилди.

Миллий қадриятлар мураккаб ижтимоий-руҳий ҳодиса бўлиб, у миллатнинг тили, маданияти, тарихи, урф-одатлари, анъаналарини, жамики моддий ва маънавий бойликларини, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча томонларини қамраб олади.

Маълумки, мустақил ва ижодий фикр юритиш жараёнида ўқувчилар биринчи навбатда ўзининг тил захирасига таянади, тафаккур маҳсулини ўз она тили ёрдамида ифодалашга ҳаракат қилади. Ижодий тафаккур ва тил воситалари, унинг меъёр ва ифода имкониятлари матн мазмунини тўла англаш ва баҳолашда уйғунлашиб кетади. Шунинг учун ҳам она тили дарсларида нутқий жараённи амалга оширишда турли матнлар устида ишлаш, муаммоли вазиятни вужудга келтириш, мантиқий хулосалар чиқаришга ундаш, изчил фикр баён қилиш малакаларини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Бир сўз билан айтганда, ўқувчилар маънавий жиҳатдан юксак салоҳиятга эга бўлишлари учун ўқитувчи таълим жараёнида турли замонавий педагогик технологиялардан унумли фойдаланиши зарур.

«А) фаннинг илғор ютуқлари, педагогик технологиялардан унумли фойдаланиш, дарсни ўқув-тарбиявий жараён қонуниятлари асосида ташкил этиш; б) дарсда барча дидактик тамойил ва қоидаларнинг оптимал нисбатларини таъминлаш; в) ўқувчиларнинг қизиқишлари, лаёқати ва талабларини ҳисобга олиш асосида улар томонидан билимларни пухта ўзлаштирилиши учун зарур шароитларни яратиш; г) ўқувчилар англаб етадиган фанлараро боғлиқликларни ўрнатиш»[1] кутилган натижани беради.Демак, маънавият масалаларини ижобий ҳал қилиш учун ўқитишни иг турли усулларидан мақсадга мувофиқ фойдалана олиш зарурий масаладир.

Она тили дарсларининг самарадорлик даражаси ўқувчиларнинг ўз она тили бойликлари, унинг имкониятларини қандай ўзлаштириб олганлиги, ўз фикрини ижодий матн яратиш асосида ифодалай олиши қай даражада эгаллаганликлари билан белгиланади. Барчамизга аёнки, мамлакатимизда ёшларни маънавий-маърифий қадриятлар асосида тарбиялаш соҳасида кўпгина ишлар амалга оширилмоқда. Миллий маънавият, миллий қадриятлар, миллий истиқлол ғоясининг ўқувчи онгига сингиб бориши учун шу йўналишдаги ўқув материаллари барча ўқув фанининг мазмун-моҳиятига киритилиши даркор. Хусусан, она тили таълими бу борада алоҳида ўрин тутади.Чунончи, тилнинг қонун-қоидалари тарбиявий аҳамиятга молик мисоллар асосида тушунтирилади, мустаҳкамланади ва такрорлаб борилади. Она тили дарсларида ўқувчиларнинг боғланишли нутқ малакаларини ўстиришда матн устида ишлаш машғулотлари

[1] Педагогика. Муаллифлар гуруҳи. 1 қисм. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти. -Т. 2010, 169-бет.

алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, қуйидаги топшириқларни ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилиш кутилган натижани беради. Маънавият тушунчасини ифода этувчи «Кластер» усулини бажаринг. Уни мусобақа тарзида ташкил этинг.

Намуна:

Ёки Президентимизнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси XIV сессиясидаги «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» маърузасида берилган қуйидаги фикрларни бериб, уни ўқувчилар ҳар томонлама таҳлил қилишга ўргансалар мақсадга мувофиқ бўлади.

«Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен, аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг иймон, иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган ва виждонини уйғотадиган қудратли ботиний кучни тасаввур қиламан»[1]. Сўнгра матн мазмунига мувофиқ грамматик топшириқлар берилади. Яъни :

1.Маънавият сўзини морфемик таҳлил қилинг.

2.Матндаги маънодош сўзларни аниқланг ва маъно нозикликларидаги фарқларни айтинг.

3.Матндаги ўзакдош сўзларни аниқланг.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларга миллий истиқлол ғояси ҳамда маънавият масалаларини сингдиришда турли усуллардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш баркамол авлод тарбиясида кутилган натижани беради.

ТИЛ – МАЪНАВИЯТ КЎЗГУСИ

ф.ф.н.доц. Л.ЖАЛОЛОВА,
Ш.ҲАСАНОВ – катта ўқитувчи АДУ

Маълумки, яратиқлар ичида энг мукаррами, азизи – бу инсондир. Унга жуда кўп имтиёзлар берилган. Ана шундай нодир имтиёзлардан бири унинг сўзлай олиш, фикрлай билиш, тафаккур қудратидир. Ҳазрат Алишер Навоий инсонларга берилган бу неъматни шарафлаб, шундай ёзади:

Тангрики, инсонни қилиб ганжи роз,
Сўз била ҳайвондин анго имтиёз...[2]

Тил, нутқ, тафаккур қудрати инсонни бошқа жонзотлардан фарқлади, унинг улуғ ва табаррук бўлишига замин яратади. Инсоннинг маънавий баркамоллиги жуда кўп эзгу фазилатлар мужассамида бўй кўрсатади. Унинг хатти-ҳаракатлари, ўзини тутиши, кийиниши, овқатланиши, борлиққа муносабати, муомаласи, билими

[1] И.А.Каримов. "Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда" -Т.: Ўзбекистон, 1999.
[2] Ўзбек адабиёти (иккинчи том). А.Навоий "Ҳайратул-аброр", -Т.: Ўздавнашр, 1959 йил, 139-бет.

даражаси, одоб-ахлоқи, барчаси маънавий етуклик даражасини белгиловчи омиллар сирасига киради.

Бу узвийлик тартибининг бошида, албатта, муомала, нутқ маданияти туради. Нутқ кишининг маънавий қиёфасини яққол очиб берувчи бирламчи воситадир. Мухтарам Юртбошимизнинг «Юксак маънавият-енгилмас куч» асарида тилнинг қудратига шундай баҳо берилади: «Маълумки, ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади. Жамики эзгу фазилатлар инсон қалбига, аввало, она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Она тили – бу миллатнинг руҳидир»[1]. Ўзбек педагогикаси асосчиларидан бири Абдулла Авлонийнинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» асарида шундай ҳикмат бор: «Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадурғон ойинаи ҳаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур»[2].

Инсон моддий бой, бутун имкониятларга тўла эга бўлиши мумкиндир, аммо бунинг ўзи унинг етуклигига асос бўлолмайди, албатта. Севимли адибимиз Абдулла Қодирийнинг «Ўткан кунлар» асаридаги Юсуфбек ҳожи, Отабек, Кумуш, Мирзакарим қутидор каби тимсолларнинг китобхонларга севимли бўлишининг асосий сабабларидан бири уларнинг гўзал нутқ одобидир. Уларнинг ўзаро муомаласи, одоб-ахлоқи китобхонни оҳанграбодек ўзига тортади, ҳавасини келтиради. Ўзбек китобхони қалбида эса, шу миллат вакили эканлигидан чексиз фахр-ифтихор туйғуларини тўлқинлантиради.

«...ҳожи мулойимгина сўз очди.

– Ўғлим, ҳали сен эшитдингми, йўқми ҳайтовур бизнинг сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик...

Отабек маълумки, уларнинг «қилиб қўйган ёки қилмоқчи бўлган ишларини», албатта, билар эди. Шундоқ ҳам бўлса билмаганга солинди:

– Ақллик кишиларнинг ўғуллари устидан қилган ишлари албатта номаъқул бўлмас, – деди».[3]

Инсон доимо гўзалликка интилади, гўзал бўлишни орзу қилади. Лекин гўзаллик – фақатгина ташқи кўринишнинг чиройли бўлиши билан мукаммал бўлмайди. «Энди тилга қайтайлик. Тил бир жиҳатдан табиат ва инсондаги гўзалликни акс эттирувчи восита бўлса, иккинчи жиҳатдан унда гўзалликни вужудга келтирувчи жавҳарлар ҳам мавжуд дейлик. Биз тилга гўзаллик жавҳари сифатида назар соладиган бўлсак, унинг кишини ҳайратлантирадиган даражада етуклиги бор»[4].

Тил миллатнинг, маънавиятимизнинг асосий кўзгуси экан, ундан оқилона фойдаланиш, унга доғ туширмаслик ҳаммамизнинг муқаддас бурчимиз саналади. Келажаги буюк бўлган, эртаси, бугунидан нурафшон халқнинг ҳар бир вакили миллат тўғрисида қайғурмоғи, миллат ғурурини, ор-номусини сақламоғи, миллатнинг маънавий юксалишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшмоғи инсонийликнинг муҳим шартидир.

---

[1] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: "Маънавият", 2011, 83-бет.
[2] Абдулла Авлоний. Ўзбек миллий истиқлол файласуфлари. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Т.: "Шарқ" 1993, 100-бет.
[3] Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1992, 108-бет.
[4] Азабек Рустамов. Сўз хусусида сўз. –Т.: "Ёш гвар." 1987, 12-бет.

ЮКСАК МАЪНАВИЯТЛИ ШАХС ТАРБИЯСИ МИЛЛИЙ ТАРБИЯ ВАЗИФАСИ СИФАТИДА

Ш.Ж.ЮСУПОВА – п.ф.д., АДУ

Таълимнинг асосий вазифаларидан бири қайси фан бўлишидан қатъий назар комил инсонни тарбиялашдан иборат бўлмоғи шарт. Шунинг учун ҳам шахс ривожида таълимнинг энг мақбул йўналишини белгилаб олиш, шу билан бирга, таълимга мос равишда тарбия йўналишларини ҳам уйғун ҳолда олиб бориш баркамол шахс тарбиясида муҳим роль ўйнайди. Чунки маънавий тарбияга хизмат қилмаган таълим «сувсиз тегирмон»дир.

Ўқитувчининг чуқур билим ва тафаккурга эгалиги, методологик билимдонлиги унинг касбий маданиятининг, шунингдек, маънавиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ўқитувчининг бу борадаги савияси ўқувчига ҳам таълим, ҳам тарбия бериш ва уни шахс сифатида шакллантириш мақсадларига эришишда алоҳида аҳамият касб этади.

Демократик жамиятда таълимнинг ижтимоийлашувини тўғри йўлга қўйиш натижасида шахс ўз-ўзини англайди ва ўз қобилиятини ижодий мулоҳаза қилиб кўради. Инсон юксак маънавиятли шахс бўлиши учун у оламдаги нарса-ҳодисаларни билишгина эмас, балки жамиятда юз бераётган ўзгаришларнинг моҳиятини ҳам, мазмунини ҳам англай олиши зарур. Чунки шахс улардан жамият тараққиёти йўлида оқилона фойдалана олиш даражасига кўтарила олгандагина комилликка эришади. Комил инсон-юксак маънавиятли шахсдир. Бундай кишилар иқтисодий, маънавий, сиёсий ислоҳотларнинг моҳиятини тушуна олади, ҳуқуқий-демократик давлат, фуқаролик жамиятини барпо қилишга, унга ҳисса қўшишга ўзида куч топа олади. Президентимиз баркамол наслни камол топтиришга интилиш бизнинг миллий хусусиятимиз эканлигини бундан бир неча йиллар олдин таъкидлаб ўтган эдилар.

Республикамизда таълим-тарбия тизимини тубдан ислоҳ қилиш, уни замон талаблари даражасига кўтариш, юксак маънавиятли шахслар тарбиялашнинг янги тизимини барпо этиш, юрт келажаги учун баркамол, етук, салоҳияти юксак авлодни тарбиялаш ҳозирги кунда давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланган. Шу боис, ҳар бир фан юксак маънавиятли шахс моделини яратиб, уни амалиётга жорий этиш муҳим вазифалардан биридир. Чунки ҳар қайси жамият ўз истиқболини ҳар томонлама уйғун ҳолда камолга етган шахс, баркамол авлодсиз таъминлай олмайди.

«Қадимги аждодларимиз, комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонавий тилда айтсак, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар»,-дея тўғри таърифлаган эди Президентимиз. Бу фикрнинг исботини Абдулла Авлонийнинг миллий тарбиямизнинг моҳиятини ўзида мужассам этган «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ»асари мисолида кўришимиз мумкин. Чунки Авлоний тарбиянинг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни белгилайди:

а) вужудни қувватлантириш; б) фикрни нурлантириш; в) ахлоқни гўзаллаштириш; г) зеҳнни равнақлантириш.

Қомусий олим Абу Наср Форобий ҳам «... инсонлар ўзини-ўзи билмайди, ҳар бир инсон аввало ўзининг ўзлигини билиши лозим. У хато-камчиликларини, жоҳил феъл-атворларини тузатсагина фозиллик даражасига, яъни ҳақиқий инсон

даражасига кўтарила олади, энг юксак камолот ва бахт-саодатга эришади»,- деб уктирган эдилар.

Маълумки, шахсни бирлаштирувчи бошланғич асос-инсонийлик хисобланади. Бундай муҳим белгини таълим жараёнида кўшалоқ олиб бориш замон талаби. Шу боис аждодларимиз бундан бир неча асрлар олдин ҳар бир шахснинг маънавий оламини ўрганиш зарурий масалалардан бири эканлигини уктирган эдилар. Форобийнинг фикрича, «фозил жамоанинг ҳар бир аъзоси фозил, яъни ҳақиқий инсон бўлиши лозим. Инсон ҳам табиий жонзот, ҳам ижтимоий мавжудот. Битта инсон танасида икки олам сир- асрорлари мужассам, яъни унда ҳам табиий биологик хислатлар, ҳам ижтимоий сифатлар ва фазилатлар мавжуд, шу билан биргаликда, инсондаги инсонийлик ва ҳайвонийлик хислатлари қоришиб кетган, ана шунинг учун ҳам одамлар жамиятда ижтимоий муҳит таъсирида жоҳил ёки фозил кишиларга айланадилар».[1] Кўриниб турибдики, фозил киши жамият ривожига, давлат равнақига ўз ҳиссаларини қўша олади. Бундай фозил кишиларнинг маънавияти-инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишига чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, ифодасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.[2] Шу боис таълим жараёнида таълим ва тарбия уйғунлиги тамойилини кенг йўлга қўйиш, юксак маънавиятли шахсни тарбиялаш йўл-йўриқларини ишлаб чиқиш ва уни амалиётга жорий этиш, баркамол инсонларни тарбиялашда долзарб масаладир.

Юртбошимиз маънавиятни шакллантирувчи омиллар хусусида фикр юритар экан, таълим-тарбия тизими ҳақида алоҳида тўхталади. Кўзланган мақсадга эришиш учун таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади. Зеро, «таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди-бу шарқона қараш, шарқона ҳаёт фалсафаси».[3] Модомики, таълим ва тарбия бирлигига эришиш ҳамда юксак маънавиятли шахсни камол топтиришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўяр эканмиз, бунинг учун ҳар бир дарснинг тарбиявий мақсадини аниқлаштириб,юксак маънавиятли шахс тарбиясини амалга оширишнинг мундарижаси ва йўналишларини белгилаб олиш даркор.

Шахс такомилининг ҳар бир босқичида унинг маънавиятини юксалтириб боришнинг ўзига хос йўналишларини белгилаш ғоятда муҳим. Маънавий тарбия мундарижасини белгилашда шахс ривожининг физиологик, психологик, педагогик хусусиятларини ҳам эътиборга олиш зарур. шу билан бирга, маънавият тарбияси йўналишлари ва мазмунидаги узвийлик ва узлуксизликни ҳам назардан қочирмаслик керак. Яъни, таълимнинг қуйи бўғинида олинган тарбия кейинги босқичда айнан такрорланмасдан, мазмунан бойитилиши ва ўқувчи ёшига мос йўналишлар билан мураккаблаштирилиб, такомиллаштириб борилиши зарур. Хулоса қилиб айтганда, миллий хусусиятларимизни, ўзлигимизни таълим жараёнида ўқувчиларга узлуксиз равишда сингдириб бориш юксак маънавиятли шахсни тарбиялашда асосий омил бўлади.

БОЛАЛАРДА ДИҚҚАТ БАРҚАРОРЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АХЛОҚИЙ-ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

М.ҚУВВАТАЛИЕВ – АДУ

Боғча ёши даври ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб турадиган давр хисобланади. Бу даврда болалар мустақил фаолиятлари ривожланади ҳамда шахсий индивидуал хусусиятлари (инсоний фазилатлари) таркиб топа бошлайди. Бу давр болалик даврининг катта қисмини ташкил этади. Боғча ёшидаги болаларнинг психик жиҳатдан ривожланишларида боғча муҳити жуда катта роль ўйнайди. Боғчадаги тартиб, интизом ва турли-туман ўтказиладиган машғулотлар, болаларда юксак ижтимоий, интеллектуал, ахлоқий ва гигиеник эҳтиёжларнинг юзага келиш учун шароит туғдиради. Боғча ҳаётининг кўп қиррали ва сермазмунлиги болалар билиш фаолиятларининг кенгайишига ҳамда чуқурлашишига ёрдам беради. Шу ўринда биз фикр юритмоқчи бўлган болалар билиш жараёнлари таркибида шаклланувчи диққат муаммосига алоҳида тўхталмоқчимиз. Чунки диққат муаммоси таълим жараёнидаги ўрганилиши керак бўлган муаммолардан ҳисобланади.

Психология фанида таъриф этилишича, диққат – бу психик фаолиятнинг бирор бир предмет, вазият ёки ижтимоий муносабатга йўналтирилганлигидир. Ҳеч бир психик жараённинг вужудга келиши, ривожланиши диққатнинг муайян объект ёки субъектда тўпланиши, (концентрацияси) барқарорлашуви сифатларисиз амалга ошмайди. Шу нуқтаи назардан бола шахсининг ривожланишида диққат жараёни алоҳида эмас, балки, барча психик жараёнлар таркибида шаклланганлик нуқтаи назардан муҳим жараёнлардан биридир.

Шу ўринда;

«Хўш, болаларда диққат жараёни қандай кечади?, ва

«Уни психологияда таҳлил қилиш моҳияти қандай?»-

деган савол туғилиши табиий.

Бу саволга жавоб бериш орқали, биз болалар диққатининг турли ҳолатларда ва турли психологик таъсир натижасида ривожланишини ва барқарорлашувини кузатамиз.

Маълумки, бола шахси ва унинг психологик хусусиятлари қандайдир тасодифий омилларнинг тартибсиз таъсир этиш натижасида эмас, балки муайян конкрет омилнинг қонуний таъсир этишида шаклланади. Шунинг учун психик жараёнлар ўзига хослигини ифодалайди.

Бу даврда боланинг диққати тарқоқ бўлади. Болаларнинг эҳтиёжлари қизиқишлари, майл ва истаклари, қобилиятлари, диққатлари, нутқ ҳамда тафаккурларининг бирин-кетин бир-бирига боғлиқ ҳолда ривожланиши, боланинг ижтимоий муносабатларга киришиш имкониятларини кенгайтиради. Чунки боланинг психик ривожланиш даврида турли туман янги шарт шароитларнинг, ижтимоий муносабатларнинг ва ижтимоий гуруҳларнинг таъсири кучли бўлади. Бу эса болаларда диққат эътиборини бир нарса устида тўплаш кўникмаларини шакллантиради.

Боғча ёши давридаги болалар диққатининг ривожланиши икки даврни ўз

ичига олади. 1-давр тўрт ёшгача бўлган давр. Бу даврда боланинг диккати физиологик ривожланиши билан боғлик ҳолда юзага келади. Яъни мияни активлаштирувчи ва қабул қилувчи системалари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик шаклланади. 2-давр олти-етти ёшдан бошланади. Бу даврда боланинг ривожланишида интеллектуал соха хам кўшилади. Қизиқиш ва эхтиёжлари ривожланади. Боғча ёши даврдан бошлаб боланинг мустакил фаолияти кучая бошлайди. Шунингдек, бу даврда боланинг мустакил бўла олиш учун зарур бўлган иккита кудратли кучга эга бўлади. Биринчидан, маълум даражада ўзига бўйсундирилган ҳаракат аппаратига эга. Иккинчидан эса, атрофидаги катта одамлар ва ўз тенгдошлари билан бир кадар эркин муносабатда бўла оладиган нуткка эга.

Боғча ёшдаги болалар диққатининг ривожланиши фақат боғчадаги шароитгагина эмас, балки кўп жиҳатдан оиладаги шароитга хам боғлиқ. Шунинг учун ҳам болаларининг диккати бир текисда ва бир даражада ривожланмайди. Айрим болалар оилада тегишли назорат остида бўлмаслиги, ёки ҳаддан ташқари эрка қилиб, талтайтириб юборилганлиги сабабли уларнинг ҳатти-ҳаракатлари, хулқ-атворларини тартибга солиш қийин бўлади. Бундай болалар ҳамма нарсаларга рухсатсиз тегаверадиган, бир жойда тиниб-тинчиб ўтира олмайдиган, тартибга чақирилганда гапга қулоқ солмайдиган бўлади. Бундай болаларда диққат жуда бекарор бўлгани учун улар хеч бир нарса устида қунт билан машғул бўла олмайди. Диккатни бошқара билмаслик, маълум муддат давомида бир нарсага йўналтира олмаслик, машғулотларда интизом бузиш ва бошқаларга халақит беришга олиб келади. Ана шунинг учун тарбиячилар бундай болаларга нисбатан индивидуал муносабатда бўлишлари, уларда диққатининг кучини хар онда баркарорлик хусусиятини тарбиялаб боришлари зарур.

Болаларда мактабгача ёш даврида олий асаб марказларининг бошқарувчанлик таъсири секин-аста мукаммаллашиб боради. Бунинг натижасида, диққат характеристикасида аҳамиятга молик ўзгаришлар юз беради, унинг барча хусусиятлари жадал суръатларда ривожланиб боради; айниқса, диккат кўлами кескин (2 баробар) ортади, унинг турғунлиги ошади, диккатни кўчириш ва тақсимлаш кўникмалари ривожланади.

Болаларнинг диккат баркарорлигини ўрганиш учун бир катор усуллар ишлаб чиқилган. Булардан: «Бурдон Анфимов» методикаси, «Рақамларни тартибга келтириш» усули, «Ошиқчасини топинг» проектив усуллари шулар жумласидандир. Бундан ташқари топшириқнинг қизиқарлиги ва бола диққатини тортувчи таъсирчан (масалан ёрқин ранглар, ёкимли товушлар, ҳаракатли ўйинлар ва ҳ.к.) предмет ва ходисалар бола диққатини тўплаш имкониятини беради.

Боғча ёшидаги болаларда диққат баркарорлигини таъминланиши қуйидаги тартибда амалга оширилади:

1.Кузатиш натижаси асосида дастлаб бола диккати қай йўсинда йўналтирилган ва объектнинг англаниш даражаси ҳамда берилган топшириқларни бажаришга уларнинг идрок установкалари қандай шакллантирилади? деган саволга жавоб бериш лозим.

Бунинг учун қуйидаги элементларга элементларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ:

а) тарбиячининг гурухга кириши, унинг ташки кўриниши. ўзининг тутиши, болаларга муносабати ва муомала услубларига;

б) машғулотларнинг режа асосида ўтказилиши, давоматнинг текширилиши,

машғулот темасининг эълон қилиниши, унинг мазмуни ва аҳамиятининг очиб берилишига;

в) хонанинг жиҳозланиши ва унинг санитария гигиена шароитига эътибор берилиши ҳолатига.

2. Машғулотлар жараёнида бола диккатини бўлиб юбормаслигининг йўли ва усуллари. Буни аниқлаш учун талабалар диккати машғулотнинг қуйидаги элементларига қаратилади:

а) бола томонидан материалнинг тушунтирилишидаги изчиллик, сермазмунлик, системалилик ва мантиқийлик, фикрни ифодалашдаги эмоционаллик ва ёрқинлик. Аввалги билим, шунингдек кузатиш, экскурсия маълумотларидан фойдаланиш;

б) янги материалларни баён этишда болаларнинг мустакил фикрлашларини активлаштиришга қаратилган саволларнинг хилма-хиллиги ва алмашланиб туриши;

в) турли кўргазмали куроллардан фойдаланиш;

г) машғулотни таъсирчанлиги, бола диққатини жалб эта олиши;

д) машғулотда бола диккатининг намоён бўлиш хусусиятлари, диккатнинг баркарорлиги, тақсимланиши, кўчиши. Бола фаолиятида диккатнинг етакчи тури. Ихтиёрий диккатнинг ихтиёрий диқкатдан кейинги диккат турига ўтиши, бунинг сабаби, болалар диккатининг чалғиши ва унинг сабаби;

е) ҳар бир бола диққатига ҳамда болаларнинг ўз шахсий диққатларига онгли жавобгарликни сезишининг кўринишлари;

ё) болалар диққати индивидуал хусусиятлари.

Ушбу ҳолатлар бола диккатини баркарорлаштириш имкониятидан келиб чиқиб шаклланади. Албатта ташки таъсирнинг аҳамияти катта бўлади.

«Бурдон Анфимов» усули ёрдамида турли расмлар, харфлар, ва рақамлар, шаклларини тартибга келтириш топшириқлари асосида ўрганилади.

Диккатнинг биринчи, учинчи, бешинчи, еттинчи ва иккинчи, тўртинчи, олтинчи, саккизинчи минутлари бўйича баркарорлик даражаси ҳисоблаб чиқилади. Бунинг учун дастлаб тўғри ўчирилган харфлар умумий сонидан ўчирилмай қолган ёки нотўғри ўчирилган харфлар сони айириб ташланади ва ҳар бир минутда кўздан кечирилган тўғри ўчирилган белгилар проценти ҳисоблаб чиқилади. Натижа диққатнинг қуйидаги баркарорлик нормасига асосланиб кўрсатилиши мумкин.

- Энг яхши – 81-100
- яхши кўрсаткич – 61-81
- ўртача кўрсаткич – 41-61
- паст кўрсаткич – 21-40

Диққатнинг баркарорлигини аниқлашда синалувчига қўшимча қўзғовчи орқали таъсир кўрсатилган рангли қоғозлар ёрдамида, эртак қаҳрамонлари расмлари ёрдамида ўтказилган топшириқлар бола диккатини баркарорлигини шакллантириш имкониятларини оширади. Бунда, болалар қизиқиши ва фаоллигининг кўрсаткичи, айниқса характерли ҳисобланади.

Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, болалар диккатининг баркарорлик хусусиятини шакллантиришни турли туман машғулотлар асосида амалга ошириш мумкин экан. Шунингдек, бола психик ривожланишида диққатнинг ривожланиши ва баркарорлигини таъминланиши муҳим ижтимоий психологик характерга эга ҳисобланади.

Мақсадимиз, ватанимизнинг порлоқ келажагини яратувчи ёш авлод учун муҳим бўлган кузатувчанлик ва диққатни тарбияласак, инсонлар психологиясидаги худбинлик ва лоқайдликнинг олдини олган бўламиз.

ЖАМОАДА ЎҚУВЧИЛАР ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ф.МАМАТКАРИМОВА АДУ

Ҳозирги буюк ислоҳотлар амалга оширилаётган Ўзбекистон шароитида мустақил фикрловчи ёшларнинг бўлиши давр тақозоси бўлиб, шахсий дунёқарашга эга бўлган инсонларгина жамият тараққиётини таъминловчи кўплаб лойиҳаларни ишлаб чиқишга қодир бўладилар. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, шахс фаоллиги бир қарашда шахснинг индивидуал хусусияти бўлса-да, бу хусусият жамиятда, инсонлар ўртасидаги муносабатлар муҳити яхши бўлганда ривожланади. Яъни агар кичик ёшиданоқ боланинг кўплаб берадиган «нега?», «нима учун?» каби саволларига ўринли жавобларнинг берилиши, ундаги шахсий фикрнинг рағбатлантирилиши, ўқитувчи фикрининг сўралиши ва вақтида жавобларнинг маъқулланиши каби омиллар фаол фикрлашнинг шарт-шароитларидан ҳисобланади. Демак, ўқувчи фаоллигини ижтимоий муҳитга боғлиқ ҳолда, гуруҳ шароитида ташкил этиладиган тўғри мулоқот ва самимий муҳит, баҳс ва тортишувларнинг оммавоpона йўлга қўйилиши тарбиявий аҳамият касб этади.

Кичик мактаб ёши даврини боланинг турли фаолиятларда муваффақиятга эришишини белгилаб берувчи асосий шахсий хусусиятларни юзага келиш ва мустаҳкамлаш даври деб ҳисоблаш мумкин.

Кичик мактаб ёши ўқувчиларининг ривожланиши ва янги фаолият тури доирасида кўникмалар ҳосил қилишида фаолликнинг ўрни каттадир. Ўқувчилар ўқув фаолияти жараёнида дастлаб ўқитувчи ва синф хоналар билан танишадилар. Айни шу даврдан бошлаб уларнинг ўқув фаоллиги бошланади. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчилар фаоллиги уч хил кўринишда бўлади:

- Жисмоний фаоллик; бу жараён соғлом организмнинг ҳаракат қилишга ва турли мавжуд тўсиқларни енгишга бўлган боланинг табиий эҳтиёжлари ҳисобланади. Бу ёшдаги болалар ниҳоятда серҳаракат бўладилар. Жисмоний ҳаракат боланинг атрофдаги нарсаларга қизиқиш билан қараётганлиги ва уларни ўрганишга ҳаракат қилаётгани билан характерлидир. Боланинг жисмоний ва психик фаоллиги ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлади. Чунки психик соғлом бола ҳаракатчан бўлади, чарчаган, сиқилган бола эса деярли ҳеч нарса билан қизиқмайди.
- Психик фаоллик – бу жараён нормал ривожланаётган боланинг атроф оламдаги предметларни, инсоний муносабатларни билишга нисбатан қизиқиш бўлиб, боланинг ўзини билишга нисбатан эҳтиёжи ошади. Мактабга биринчи бор келган болада бир қанча қийинчиликлар юзага келади. Уларга аввало бир қанча мактаб қоидаларига бўйсуниш кийин бўлади. Бошланғич синф ўқувчиси учун энг қийин қоида - бу дарс вақтида жим ўтиришдир.
- Ижтимоий фаоллик – ижтимоий фаоллик даврида боланинг синф жамоаси билан биргаликдаги фаоллиги назарда тутилади.

Кичик мактаб ёши даври ўзига хос хусусиятларга эга бўлганлиги учун бу

даврда жамоавий муносабатларни тарбиялаш учун катта имкониятлар мавжуд. Тўғри тарбияда кичик мактаб ёшидаги ўқувчи бир неча йил ичида ўзини кейинги ривожланиши учун муҳим бўлган жамоа учун фаолият малакасини тўплаб боради. Жамоавий сифатларнинг шаклланиши доимий жараёндир. Синфдаги биргаликда қилинган ишлар ўзи–ўзидан болалар гуруҳини жамоа қилиб бирлаштириб қўймайди. Биринчи синф ўқувчилари ҳали ўзларини бутун бир жамоанинг бир бўлаги деб ҳисобламайди. Улар қандайдир бир маънода бир-биридан айри ва боғлиқ бўлмаган бўлишади. Ҳали уларнинг ҳаммаси ҳам бир-бирига ғамхўр эмаслар. Кўпинча уларда бегоналик, уятчанлик, содда мақтаниш хусусиятларини кузатиш мумкин. Бошланғич синф ўқувчилари ўзларининг ўқув мажбуриятларини яхши бажаришга ҳаракат қилишади ва ҳатто ўзаро ёрдам ҳақида ўйлашдан кўра, уларни партадош қўшниларининг уларга халақит бермасликлари кераклиги ҳақидаги масала кўпроқ ўйлантиради. Бу ҳолатни Н.Ф.Добрынина ва А.М.Бардиан томонидан ўтказилган тадқиқотлар исботлаган. Агар бошланғич синф ўқувчилари бир-бирларига ёрдам берса ҳам, бу кўпинча шахсий ташаббуслари билан эмас, балки ўқитувчининг тўғридан-тўғри талаби, кўрсатмаси орқали амалга оширилади. Бундан ташқари, бу ҳолатда ўқитувчининг ўзи бевосита иштирок этади. Бу даврда болаларнинг билимлари кенгаяди ва чуқурлашади, кўникма ва малакалари секин аста ўқитувчи ёрдамида ривожланиб боради. 3-4-синфларга бориб кўпчилик болаларда умумий ва махсус лаёқатлар кўзга ташланади. Кичик мактаб ёши даврида ҳаёт учун ниҳоятда аҳамиятли бўлган муваффақиятга эришиш мотиви мустаҳкамланади, бу эса ўз-ўзидан бошқа лаёқатларнинг жадал ривожланишига олиб келади. Бу ёшдаги болаларда идрок, диққат, хотира, тафаккур ва нутқ тўлиқ шаклланиб бўлгани учун ҳам уларга таълим беришда катталарга қўлланиладиган услублардан фойдаланиш мумкин бўлади. Кичик мактаб ёшидаги болалар психик ривожланишида уларнинг атрофидаги одамлар, ота-онаси ва, айниқса, ўқитувчи билан бўладиган муносабатининг таъсири юқори бўлади. Айниқса, ўқув фаолиятидаги турли туман машғулотлар уларнинг фаоллигини ошириш омиллари бўлиб хизмат қилади.

Ўқув фаолияти кичик мактаб ёшидаги ўқувчи учун нафақат билиш жараёнларининг юқори даражада ривожланиши, балки, шахсий хусусиятларини ривожлантириш учун ҳам имконият яратади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, етакчи бўлган ўқув фаолиятидан ташқари бошқа фаолиятлар, яъни ўйин, мулоқот ва меҳнат фаолияти ҳам ўқувчи шахси ривожига бевосита таъсир кўрсатади. Шунингдек, бу фаолиятлар асосида муваффақиятга эришиш мотивлари билан боғлиқ бўлган ижобий сифатлар таркиб топа бошлайди.

Ўқув фаолияти кичик мактаб ёшидаги болаларда ўқишда маълум ютуқларга эришиш эҳтиёжини қондиришга, шунингдек, тенгдошлари орасида ўз ўрнига эга бўлишига имконият яратади. Айнан ана шу ўрин ёки мавқега эришиш учун ҳам бола яхши ўқиш учун ҳаракат қилиши мумкин. Бу ёшдаги болалар доимий равишда ўзлари эришган муваффақиятини бошқа тенгдошлари муваффақияти билан солиштирадилар.Улар учун доимо биринчи бўлиш ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Кичик мактаб ёши даврида болалардаги мусобақага киришиш мотиви табиий психологик эҳтиёж ҳисобланиб, бу мотив уларга кучли эмоционал зўриқишни беради. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг билиш жараёнлари, ақлий тараққиётига хос хусусиятлар, унда келгусида билим эгаллаш учун имкониятлар мавжудлигидан дарак беради. Бу имкониятларни бола фаоллигини рағбатланти-

риш, актив, мустақил ва ижодий фикрлашга ўргатиш, ундаги имкониятларни қобилият даражасига етиши учун тизимли ҳаракат қилиш орқали шакллантириб бориш талаб қилинади. Янги фаолиятга ўтиш ўқувчида фаолиятга нисбатан янги муносабатни пайдо қилади. Унда бурч ҳисси ўса бошлайди. У ўқиш шарт эканлигини ва у унинг бурчи эканлигини, белгилаб қўйилган қоида ва талаблар бажарилиши шартлигини англайди. У ўзини ўқувчидек ҳис қилади ва унда яхши ўқишга эҳтиёж пайдо бўлади. Бу даврда ахлоқий хатти-ҳаракат қоидалари ўзлаштирилади, шахснинг ижтимоий йўналиши таркиб топа бошлайди. Бу ҳолатлар эса ўз-ўзидан уларнинг фаоллигини таъминлайди. Ва бу жараён ўқувчиларнинг етакчи фаолиятига айланиб боради.

Жамоа тарбияси муаммоси устида иш олиб бораётган тадқиқотчи олимлар ўқувчилар фаоллигини ривожлантириш, тарбиявий жараённи такомиллаштириш, жамоанинг эмоционал имкониятлари асосида жамоавий муносабатларни шакллантириш истиқболини тартибга солиш деб ҳисоблайдилар.

ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-МАЪНАВИЙ МАЗМУНИ

Б.ЎРИНБОЕВА – АДУ

Баркамол авлод орзуси, комил инсон тарбияси ҳамма жамиятларда ва замонларда ҳам долзарб масала бўлиб келган. Дунёда биронта ота-она йўқки, зурриёдининг жамиятда ўз ўрнига, мустаҳкам мавқеига эга бўлишини истамаган ва шу фарзанд орқали бошини баланд кўтариб, гурурланиб юришини орзу қилмаган бўлса. Шарқда бунга қадимдан алоҳида эътибор берилиб, ўзига хос аҳамият касб этиб келган. Тарихий манбалардаги маълумотларда ҳам, ҳукуматимиз олиб бораётган бугунги сиёсат негизида ҳам фарзандларимизга таълим-тарбия бериш, миллий мафкуравий онглилигини ошириш, уларни касбкорли қилиш масаласи ёшларни мустақил ҳаётга тайёрлашнинг долзарб муаммосидир.

Касбга йўналтиришнинг асосий мақсади - бу умумтаълим мактабларининг ўқувчиларини онгли ва мустақил равишда касб-ҳунар танлашга тайёрлаш, келгуси таълимнинг йўналишини ва касб-ҳунар эгаллашнинг усулларини аниқлашдир. Шунингдек, унинг моҳияти, умумтаълим фанлари ва меҳнат таълими жараёнида ўқувчиларни турли меҳнат фаолиятлари билан таништириш орқали уларнинг қизиқишлари, лаёқатлари, қобилиятлари ва индивидуал хусусиятларини, маънавий-ахлоқий тарбиясини ривожлантиришни кўзда тутилади ва жамият эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Мактаб ўқувчиси касб-ҳунар танлаш билан яқин келажак, керак бўлса бир умрга ўз ҳаёт тарзи даражасини, мазмуни ва ижтимоий мавқеини белгилайди. Бундан кўринадики, ўқувчиларни касб - ҳунарга йўналтириш муаммоси нафақат жамият, балки ҳар бир шахс учун ўта долзарб ва ҳаётий аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам мактабдан бошлаб ўқувчиларни касб ҳунарга йўналтириш муҳимдир. Бунинг учун мактабда ташкил этилган ўқув-тарбия жараёни ҳам ўқувчиларни онгли касб-ҳунар танлашга йўналтирилган бўлиши керак.

Касб-ҳунарга йўналтириш инсонга унинг шахс сифатидаги хусусиятларини инобатга олган ҳолда бериладиган ёрдам, унинг бир томондан жамият учун

керакли бўлиши, иккинчи томондан ўзининг шахсий ҳаракатларига эришиши, ҳаётий шароитларининг ўзгариши давомида таълим ва меҳнат соҳаларини мустақил ва онгли танлай олиши учун имконият яратишни назарда тутади. (Касб-ҳунарга йўналтиришда ўқувчи-ёшларнинг касбни эркин ва мустақил танлашининг илмий ва амалий тизими сифатида қараш керак.) Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ўқувчига фақат у ёки бу касб-ҳунар тўғрисидаги маълумотларни бериш, уни касб-ҳунарга қизиқтириш билан чегараланмасдан, ўқувчи шахсини ҳар томонлама ривожлантириш ҳамдир. Бу вазиятларда, аввало, қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. Ўқувчига касбий маълумотларни фаол ўзлаштирувчи ва ўзининг қизиқишлари, лаёқати ва қобилиятига мос равишда мустақил касб-ҳунар танловчи, реал субъект сифатида қараш керак. Шунда ўқувчи касб- ҳунарга йўналтириш ишлари, касб-ҳунарга йўналтирувчилар, ота-оналар, таниш-билишлар ва оммавий ахборот воситалари таъсири остига тушиб қолган объект бўлиб қолмайди.

2. Турли мутахассисликларга бўлган эҳтиёж ва ижтимоий буюртмани инобатга олиб, ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтиришнинг аниқ вазифаларини белгилаш, касб-ҳунарга йўналтириш ишларини ҳамкорликда ташкил этишни кўзда тутувчи комплекс дастурларни ишлаб чиқиш зарур. Бу уларни тўғри касб эгаллаш имкониятларини беради..

3. «Мактаб – ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаси Олий таълим ишлаб чиқариш корхонаси» тизимида уч томонлама ҳамкорлик дастури асосида ташкил этилиши ва бунда ўқувчилар кейинги фаолиятлари тўғрисида тасаввурлар ҳосил қилиш керак. Бу жараёнда ҳам ўқувчиларнинг касб танлашларида ўз лаёқати ва қобилияти, қизиқишлари, тарбиялангани к даражаси асосида касбга йўналтириш мумкин.

Бундай ёндашув ўқувчиларни касб-ҳунарга узлуксиз йўналтиришнинг мазмуни, шакл ва усулларининг таълим босқичлари - мактаб, академик лицей, касб-ҳунар коллежи олий таълим ўзаро мос келишини таъминлайди. Шунинг учун ҳам, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида қуйидагиларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

– ўқувчиларни касб-ҳунар коллежларига қабул қилиш жараёнида тест, имтиҳон ва турли синовлар эмас балки ўқувчиларнинг саломатлиги, ақлий ва индивидуал-психологик хусусиятларини диагностик таҳлил қилиш асосида касбий танлов ўтказишни ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

ўқувчиларнинг гуруҳларда янги шароитда ўқишга касбий ва ижтимоий-психологик мослашуви, касбий қизиқишлари, касб-ҳунарни баҳолаш мотивларини ривожлантириш, маънавиятини шакллантириш ишларини амалга ошириш, уларни касбий кўникмаларини шакллантириш имкониятини беради;

– академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари битирувчиларининг келгуси касбий ривожланишида олий ўқув юртига кириш, касбий карьерада истиқболга эга бўлиш каби аҳамиятга эга бўлган сифат ва мотивларни шакллантириш зарур.

Бунда ҳар бир шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини ҳамда халқ хўжалиги манфаатлари нуқтаи назаридан меҳнат ресурсларини тўлақонли таъминлашнинг зарурлигини ҳисобга олиш керак.

Касбни мустақил танлаш шахс ривожланишидаги мураккаб жараёндир. Шундай экан, бу жараён унинг ички моҳияти барча меҳнат турлари тўғрисидаги

билимлар тизимини шакллантириш, касб-ҳунарга йўналтириш, амалий лаёқат ва кўникмаларини йўналтириш, ижтимоий аҳамиятли фаолиятни уддалай билишни тарбиялаш ва мазкур фаолиятга кўникма ҳосил қилишини қамраб олади. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ўқувчиларнинг ҳаммаси касб танлашга келганда оқилона ва тўғри йўл тутади, деб бўлмайди. Улардан баъзилари таваккалига иш тутсалар, айримлари ота-онасининг касбини танлайдилар ёки кўзга ташланиб турган яққол намуналарга тақлид қиладилар, гоҳо севимли кишилари изидан боришни мўлжаллайдилар. Касб танлашга бундай ёндашув ёшлардан умумий иш учун фаол меҳнат қилиш қобилияти ва интилишларини тарбиялашни талаб қилади. Мактаб ўқувчиларини касб танлашга йўналтириш жараёнида уларни касбий билим билан қуроллантириш, ижтимоий унумли меҳнатга ва ижтимоий фойдали муносабатларга киришиб кетишга ўргатиш муҳимдир.

Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ишлари самарадорлигини таъминлаш қуйидаги омилларга боғлиқ бўлади.:

1. Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ишларини ташкил этишда масъул шахсларнинг касб-ҳунарга йўналтириш масаласига жиддийроқ эътибор қаратиши, масъулият билан ёндашиши;

2. Касб-ҳунарга йўналтириш ишларини илк мактаб ёшидан бошлаб, ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш;

Шунингдек, касб-ҳунарга йўналтиришнинг узлуксизлигини таъминлаш, мактаб амалиётчи психологлари, касб-ҳунарга йўналтирувчилар, ота-оналар ва ўрта-махсус касб-ҳунар таълими вакиллари ҳамкорлигида ўқувчиларнинг касбий қарор қабул қилиши, онгли равишда касб танлаши, касбий мослашув ҳамда ўз мақсадини амалга ошириш режасини ишлаб чиқиш каби малака ва кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш билан бевосита боғлиқ бўлган жараёнларни алоҳида эътиборга олишни тақозо этади.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти муносабатларини шакллантиришнинг ўзига хос ва мос хусусияти шундан иборатки, бу муносабатлар ижтимоий-маънавий йўналтирилган, миллий мазмунга эга бўлмоги лозим. Ана шу муносабатларни шакллантирадиган ва унда фаолият кўрсатадиган касб эгаларининг маънавий дунёси – «Мен»и юксак идеаллар, миллий қадриятлар асосида қарор топиши лозим.

ЎҚУВЧИЛАРДА АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ЭСДА САҚЛАБ ҚОЛИШ ЖАРАЁНИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

доц. М. ХАЛИМОВА, Б.ЯҚУБОВА – АДУ

Хотира – бу тажрибамизга алоқадор ҳар қандай маълумотни эслаб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушириш ва унутиш билан боғлиқ мураккаб жараён бўлиб, у ҳар қандай тажрибамизга алоқадор маълумотларнинг онгимиздаги акси ҳисобланади. Хотира одамнинг ҳаёти ва фаолиятида жуда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у одамнинг ўз ўтмиш тажрибасини узлуксиз равишда кенгайтириб боришга ва ундан амалда фойдаланишига имкон беради. Хотирадан маҳрум бўлган одамни бир дақиқа тасаввур қилиб кўрайлик. Бундай одам бошқа кишиларни ва теварак-атрофдаги нарсаларни таниш имкониятидан маҳрум бўлади. У ўз она тилини

унутган бўлиб, бирор жумлани ҳам айта олмайди. Бундай одамда ҳаракат хотираси йўқолиб, у ҳеч бир ҳаракатини ҳам қила олмайди. Болаликда ҳосил қилинган билим ва малакаларидан асар ҳам қолмаган, бинобарин, бундай одам ҳеч бир янги нарсани ўрганиш имконияти йўқлигидан азият чекади.

Демак, хотира жараёни билиш жараёни сифатида инсон ҳаётининг муҳим хусусияти ҳисобланар экан, унинг психик тараққиёт босқичларида ҳам алоҳида аҳамиятга эга эканлиги шубҳасиздир.

Маълумки, кичик мактаб ёши даври 7-11 ёш даврини ўз ичига олиб, бу даврда боланинг психик ривожланиши таълим фаолияти билан бирга амалга оширилади. Шунингдек, энди унинг билиш фаолиятини такомиллаштиришда ўқитувчи таъсири ҳам кучаяди. Янги муҳит, янги топшириқлар, янги муносабатлар бола психикасида янгиланишларга сабаб бўлади. Боланинг билиш жараёнлари, диққати, идрок қилиши, тафаккури ва хотира жараёнларининг ривожланиши мазмун жиҳатидан ўзгаради. Айниқса, уларда эслаб қолиш хусусиятларини ихтиёрий равишда ривожлантириш эҳтиёжи туғилади. Бу ўқув фаолиятида ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни эслаб қолиш билан боғлиқ жараёнларни ўз ичига олади. Ўқувчиларда хотира жараёни таълимнинг таъсири билан икки йўналишда ривожлантирилади.

1.Сўз-мантиқ хотирасининг ва маъносига тушуниб эсда олиб қолишнинг роли ва унинг салмоғи кучаяди ҳамда бола ўз хотирасини онгли равишда бошқариш, хотиранинг намоён бўлишини тартибга солиш имкониятига эга бўлади.

2. Кичик мактаб ёши даврида механик хотиранинг ривожланиши кузатилади. Улар ўқитувчи томонидан такрорланган ҳаракат ва сўзларни эслаб қолишга ҳаракат қиладилар.

Болаларнинг хотира фаолияти эсда олиб қолишдан бошланади. Улар ҳамиша бир нарса ёки ҳодисани идрок қиладилар, бирон нарса ҳақида ўйлайдилар ва бирон нарса ёки ҳодисани эсда олиб қоладилар. Шунинг учун, эсда олиб қолиш жараёни, барча ёш даврларда шахснинг билим, кўникма, малакаларни эгаллашининг ижобий сифат ва фазилатларини шакллантиришнинг мезони ҳисобланади. Айниқса, уларнинг тасаввурларидаги мавжуд ҳолатларни айтиб бера олишларида ва ҳаракатларида бажариш жараёнидаги ифода эта олиш қобилиятларида буни кўриш мумкин.

Кичик мактаб ёши даврида эсда олиб қолишнинг тезлиги, тўлалиги, аниқлиги ва мустаҳкамлиги ҳар хил бўлади. Уларнинг бу сифатлари эсга туширишнинг тезлиги, тўлалиги ва аниқлигига, шунингдек тез ёки секин унутилишига қараб аниқланади. Болаларда шаклланган тез, тўла ва аниқ эсга тушириш ва тезда унутиб қўймаслик жараёнлари уларнинг эсда қолдириш хусусиятларининг энг яхши сифатлари ҳисобланади. Бу жараён орқали уларнинг турли тасаввурлари шаклланади. Кичик мактаб ёши даврида эсда олиб қолиш сифатларини

- биринчидан, эсда қолдириш хилларига;
- иккинчидан, эсда олиб қолинаётган материалга кишининг (шахснинг) муносабатига;
- учинчидан, эсда қолдириш учун қўлланилган махсус методик усул ва приёмларга боғлиқ бўлар экан.

Бироқ ҳар ҳолда эсда мустаҳкам олиб қолиш, албатта, энг аввал нерв системасининг аҳволига боғлиқ бўлади. Нерв системаси соғлом ва тетик бўлса, муваққат нерв боғланишлар тезроқ ҳосил бўлиб, пухтароқ бўлади, бинобарин,

эсда олиб колиш ҳам тез ва пухтарок бўлади. Шунинг учун болалар билан муносабатларда ота-оналар, катталар ва ўқитувчи - тарбиячилар алоҳида аҳамият беришлари, болаларни турли ташқи таъсирлар натижасида нерв системаси фаолиятига салбий таъсир этиш ҳолатларидан эҳтиёт қилишлари шарт.

Таълим таъсирида ўқувчилар эсда олиб қолишни фаол жараён сифатида шакллантирадилар. Бу фаоллик икки хил бўлади, шу сабабли ихтиёрсиз ва ихтиёрий эсда қолдириш хиллари ажратилади. Дарс жараёнида ўқитувчи турли вазиятларни тасаввур қилишини сўрайди. Бу ҳолат албатта бирон-бир ёрдамчи қуроллар-предметлар, макетлар, схемалар бўлган тақдирдагина ўқувчи тасаввурини ривожлантириш мумкин. Акс ҳолда бу ёшдаги болалар ҳали мустақил тасаввур ҳаракатлари қилишга қийналадилар. Тасаввур асосан болалар расм чизишида, шунингдек эртак ва ҳикоялар тўқиётганларида ривожланади. Болалар тасаввури жуда кенг ва хилма-хил бўлади. Айрим ўқувчилар асосан реал борлиқни тасаввур этсалар бошқалари фантастик образ ва вазиятларни тасаввур этадилар. Шунга боғлиқ болаларни хаёлпарастлар ва фантазёрларга ажратиш мумкин. Болалар кўпинча ўзларига маълум образлар, сюжетлардан фойдаланган ҳолда янги образларни тасаввур этадилар, яратадилар. Бу тасаввурлар асосида уларнинг қўрқувни енгиш, дўст топиш, хурсандчилик хислари ётади.

Бундан ташқари, тасаввур терапевтик натижа олиб келувчи фаолият сифатида ҳам намоён бўлиши мумкин. Бола реал ҳаётда қийинчиликларга дуч келиб, улардан чиқиб кета олмаган ҳолатда кўпинча хаёлга берилади. Масалан, меҳрибонлик уйида тарбияланаётган бола ўзининг ҳамма ҳавас қиладиган оиласи, уйи бўлишини, бу уйга ўғрилар келиб қолса, у қаҳрамонлик қилишини тасаввур қилади. Тасаввур болани вақтинчалик бўшашига ва бу бўшашиш вақтида ота-онасиз яшашини давом эттириш учун куч тўплашига имконият яратади. Ўз боласига доимий бақирадиган асабий она ўз фарзандининг тасаввурида меҳрибон фаришта, ўз онасини катта, қўрқинчли хавфдан қутқараётган қаҳрамонлик ёки болага доимий равишда озор берганлиги учун ҳам ўлиб ётган она сифатида тасаввур этиши мумкин.

Ўз тасаввурида яхши ёки ёмон ҳолатларни бошидан кечирган бола ўзининг келгуси хатти-ҳаракатлар мотивациясини тайёрлайди. Катталарга нисбатан тасаввурнинг болалар ҳаётида аҳамияти жуда катта. Бола тасаввур қилиб атроф-ҳаётни чуқурроқ била бошлайди, ўз-ўзининг шахсий тажрибасидан тасаввур ёрдамида четга чиқа олади, ижодий лаёқати ривожланади, шахсий хусусиятларининг ривожланишига хизмат қилади.

5-6 ёшли даврида кўзга ташланган болаларнинг психологик хусусиятлари 4 йил давомида ривожланади ва мустаҳкамланади. Мазкур ҳолат ўсмирлик даврининг бошларига келиб жуда кўп шахсий фазилатлар шаклланишига асос бўлади.

Болаларнинг индивидуалликлари уларнинг билиш фаоллигида ҳам кўринади. Бу даврда болаларнинг билимлари кенгаяди ва чуқурлашади, кўникма ва малакалари такомиллашади. 3-4 синфларга бориб кўпчилик болаларда умумий ва махсус лаёқатлар кўзга ташланади. Кичик мактаб ёши даврида ҳаёт учун ниҳоятда аҳамиятли бўлган муваффақиятга эришиш мотиви мустаҳкамланади, бу эса ўз-ўзидан бошқа лаёқатларни жадал ривожланишига олиб келади. Бу ёшдаги болаларда идрок, диққат, хотира, тафаккур ва нутқ тўлиқ шаклланиб бўлгани учун ҳам уларга таълим беришда катталарга қўлланиладиган услублардан фойдаланиш мумкин бўлади. Албатта, бунда ўқувчиларнинг индивидуал психологик хусусиятларининг, ёш хусусиятларининг шаклланганлик даражаси эътиборга олинади.

Болалар психик ривожланишига уларнинг атрофидаги одамлар, ота-онаси ва айниқса ўқитувчи билан бўладиган муносабати орқали эришиш мумкин. Болаларнинг ёши катта бўлиши, синфдан синфга юқори поғонага кўтарила бориши улар учун ўртоқлари ўртасида, бошқалар билан муносабатнинг ҳам аҳамияти ортади ва ўзгариши сезилади. Бу муносабатлардан катталар таълим-тарбия мақсадларида фойдаланишлари мумкин. Бу ёшдаги болалар соатлаб ёлғиз ҳолда севимли машғулотлари билан шуғулланишлари мумкин ва шу асосда уларда меҳнатсеварлик ва мустақиллик, ижодкорлик фазилатларини шакллантириш мумкин.

Демак, хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, болалар психик тараққиётида хотира тасаввурларининг ўзига хос характерга эга. Уларнинг билиш фаоллигини оширишда, ўқув билув фаолиятида ўзини-ўзи адекват баҳолаш малакаларига эга бўладилар, ўзларининг хатоларини тўғри қабул қилиш ва тасаввурларидаги ижобий ва салбий жиҳатларни ажрата олиш имкониятларига эга бўладилар.

ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЁРДАМИДА ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

И.ф.н., доцент В.Г.АБДУРАХМОНОВ,
М.З.МУТАЛИБХОНОВА – АндМИ

«Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»ни амалга ошириш узлуксиз таълим тизимининг тузилмаси ва мазмунини замонавий фан ютуқлари ва ижтимоий тажрибага таянган ҳолда туб ислоҳотларни кўзда тутади. Бунинг учун, аввало, таълим тизимининг барча шаклдаги муассасаларида таълим жараёнини илғор, илмий-услубий жиҳатдан асосланган янги ва замонавий услубиёт билан амалда таъминлаш лозим. Ёш авлодга таълим-тарбия беришнинг мақсади, вазифалари, мазмуни, услубий талабларига кўра фан, техника ва илғор технология ютуқларидан унумли фойдаланиш, барча фан ўқитувчиларини янги педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар билан қуроллантириш ҳамда олган билимларини ўқув-тарбиявий машғулотларда қўллаш малакаларини узлуксиз ошириб бериш бугунги таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таълим сифатини ошириш, ўқув жараёнини самарали ташкил этиш мақсадида дарс жараёнида интерфаол усуллардан фойдаланиш ижобий натижалар бермоқда. Масалан, ақлий ҳужум, кичик гуруҳлар тузиш, ишбилармонлик ўйинлари, ВЕНН диаграммаси, кейс, мулоҳаза, кластер, ролли ўйинлар дарс жараёнининг сифатини ошириб, ўқитувчи меҳнатини анча енгиллаштиради.

Тадқиқот ўтказаётган гуруҳларда ўқув машғулотларини ўтказишда интерфаол усулларни қўллаш модулидаги технологик харитада акс этади. Технологик харитада қўлланиладиган интерфаол усул мақсади, вазифалари, фан ўқитувчиси, талабанинг фаолияти, қўлланиладиган ҳар бир усулга ажратилган вақт аниқ белгиланади. Ўқув машғулотларини олиб беришда ўқитувчининг ўрни, талабанинг фаоллигини ошириш усуллари аниқ кўрсатилади. Интерфаол усулларни қўллашда фаннинг хусусияти, талабаларнинг билим даражаси ва уларни мустақил таълим олишга йўллаш имкониятлари ҳисобга олиниш зарур. Талабалар билимини

баҳолашнинг рейтинг тизимида ЖБ ни ўтказишда фойдаланилаётган интерфаол усулда талабанинг фаоллиги, мустакил фикрлаш даражаси, масаланинг ностандарт ечимларини таклиф этиш ва уни асослашга интилиш, таклиф этилаётган бир неча ечимдан энг самаралиси ва оригинал ечимга якинини танлашга ҳаракат қилиши тўла хисобга олиниши ҳамда уларни рейтинг ишланмасидан акс эттирилиб, талабалар эътиборига ҳавола қилинишини услубий жиҳатдан самара беради. Фанлардан ўқув машғулотларини режалаштиришда, интерфаол усулларни танлашда асосан талабаларнинг ижодий тафаккурини ўстириш, мустакил таълим олиш имкониятларини яхшилашга эътибор бериш керак.

Шундай қилиб интерфаол усуллар қўлланилган гурухларда талабалар фаоллиги кескин ортмоқда. Уларда тез карор кабул килиш, реал вазиятдан фойдаланиш, мустакил дадил асосли фикр юритиш кобилияти ошиб бормоқда. Талабаларнинг ўзлаштириш сифати хам, сони хам ортмоқда.

Баҳолаш мезонлари **1-жадвал**

Баҳолаш	Ҳарфли белгилар	Фоизда	Баҳолаш мезонлари	Тайёрланиш даражаси
Аъло	A	91-100	Умумлаштиради ва баҳолайди, таҳлил килади, қўллайди, тушунтиради, билади.	4-Даража. Ижодий даража
Жуда яхши	B	81-90	Таҳлил қилади, қўллайди, тушунади, билади.	3-даража. Малака ва кўникма даражаси (автоматик ҳолда)
Яхши	C	71-80	Қўллайди, тушунади, билади	3-даража. Малака ва кўникма даражаси
Каноатлантиради	D	61-70	Тушунади ва билади	2-даража. Қайта тиклаш (репродуктив)
Етарли	E	51-60	Билади	1-даража. Тасаввур даражаси
Етарли эмас	FY	41-50	Ёмон билади	0-даража. Умуман тасаввур килмайди
Етарли эмас	F	40дан паст	Умуман билмайди	0-даража. Умуман тасаввур килмайди

Тадкикот ўтказилаётган гурухларда талабаларнинг фан бўйича ўзлаштиришини назорат қилиш ва баҳолаш семестр (ўкув йили) куйидаги турлар оркали амалга оширилади:

– жорий баҳолаш ;
– оралик баҳолаш;
– якуний баҳолаш:

Талабаларнинг фанлардан семестр давомидаги ўзлаштириши 100 баллик тизимда аниқланади, ЖБ га 35 балл (35%), ОБ га 35 балл(35%),ЯБ га 30 балл(30%)ажратилади

Талабаларнинг фанлардан ўзлаштиришининг назорати куйидаги баҳолаш мезонлари бўйича амалга оширилади (1-жадвал):

Биргина «Иктисодиёт» йўналиши 1-курс 1-гуруҳ мисолида кўрмокчи бўлсак гуруҳда мавжуд 18 нафар талаба «Иктисодиёт назарияси» фанининг интерфаол усуллар асосида ўкитилиши натижасида 13 нафари 86-100% лик рейтингга, 3 нафари 71-86% лик рейтингга, 2 нафари 55-71% лик рейтингга эга бўлган бўлса, худди шу гуруҳда «Иктисодчилар учун математика» фанидан 86-100% лик рейтингга ўзлаштирган талабалар сони 3 нафарни, 71-86% лик рейтингга ўзлаштирган талабалар сони 8 нафарни, 55-71% лик рейтингга ўзлаштирган талабалар сони 7 нафарни ташкил килган. Сифат ўзлаштириш кўрсаткичи ноанъанавий усулда 88%, анъанавий усулда 61% ни ташкил килди (2- жадвал).

2- жадвал

Анъанавий ва ноанъанавий усуллардан ўкув жараёнида фойдаланишнинг таълим сифатига таъсири.

Курс, гурух	«Иктисодиёт назарияси» фанидан интерфаол усуллар қўлланилганда						«Иктисодчилар учун математика» фанидан интерфаол усуллар қўлланилганда					
	86-100%		71-86%		55-71%		86-100%		71-86%		55-71%	
	Талаба сони	%	Талаба сони	%	Талаба сони	%	Талаба сони	%	Талаба сони	%	Талаба сони	%
«Иктисодиёт» 1 курс 1 гурух												

Ушбу мисолдан кўриниб турибдики, дарсни жозибали қилиб ўтиш, турли усуллар билан талабаларни жалб этиш ўз самарасини бериши табиий. Эслатиб ўтмокчимизки, 1-курс 1-гуруҳида ўкитишнинг интерфаол усулларини жорий қилиш ҳамда замонавий таълим тизимларидан фойдаланиш билан бирга бу борада тўпланган тажриба натижалари мунтазам таҳлил килиб борилмокда. Таҳлиллар шуни кўрсатмокдаки, янги педагогик технологияларни, шу жумладан интерфаол усулларни кенг жорий этиш баъзи бир ютуқ ва муаммоларни келтириб чиқармокда.Масалан,

Талабалар нуктаи назаридан камчиликлар:

1.Айрим вақтда танлов асосидаги фанларнинг кўплиги.
2.Айрим талабаларда компьютер саводхонлигини пастлиги, етишмаслиги.

Ўкитувчи нуктаи назардан камчиликлар:

1.Талабалар тўпланмаганлиги туфайли фанларнинг бекор қилиниши.
2.Ўқитувчига қаттиқ талабларни қўйилиши.

Олий ўкув юрти нуктаи назардан камчиликлар:

1. Талабалар учун доимий кураш.
2. Фанларни режалаштириш ва профессор-ўкитувчилар таркибини танлаш бўйича иш хажмини катталиги.
3. Таклиф этилган фанларнинг бекор қилиниш холларида олий ўкув юрти

маъмурияти чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиши зарур ёки буни акси.

Бир тарафдан қараганда юқоридагиларни камчилик деб айтиш мумкинми?

– балки булар замонавий таълим технологияларини жорий этишда бўладиган қийинчиликлардир.

– Бу қийинчиликлар ушбу таълим тизимининг ҳаракатлантирувчи кучлари хисобланади.

– Булар таълим сифатини ошириб боришдаги воситалардир.

– Булар ушбу таълим тизимининг қадр қимматини тушуриб юбормайди, балки рақобат кураши натижасида таълим сифатини оширишга ёрдам беради.

– Пировардида бу тизимдан барча манфаатдорбўлади.

Ютуқлар ҳақида гапирадиган бўлсак, таълим технологияларидан фойдаланиш ўқув дастурларининг мослашувчанлигини таъминлайди, фанлардан ўқув-услубий мажмуалар яратилишига олиб келади. Талабалар учун афзалликларига тўхталадиган бўлсак, талаба ўзининг ўқиш суръати ва юкламасини аниқ билади; фанларни танлаб ўқиш имконига эга бўлади; компьютер саводхонлигини оширишга интилади.

«Иқтисодиёт» йўналишида тадқиқот натижаларининг таҳлили ўқув жараёнига янги педагогик технологияларни, шу жумладан интерфаол усулларни кенг жорий этиш орқали қуйидагиларга эришилди:

- Таълим сифати, ўқитиш мазмуни ва самарадорлиги ошади;
- Дарсда қулайлик-сифат-самарадорлик боғлиқлиги амалга оширилади;
- Мустақил иш соатлари кенгайиши ҳисобига талабалар ўз иш вақтларини мустақил тақсимлашга ва бу вақтдан самарали фойдаланиш ҳуқуқига эга бўладилар;
- Талабаларнинг топшириқларни олдиндан бажаришларига имкон яратилади;
- Талабалардамотивациянинг юқори бўлиши таъминланади;
- Ўтилган материалларни эсда сақлаб қолиш даражаси ортади, мулоқотга кириш кўникмаси шаклланади;
- Талабаларда мустақил ишлаш қобилияти ва қарорлар қабул қилиш санъати ривожланади.

Замонавий педагогик технологияларни, жумладан интерфаол усулларни ўқув жараёнида самарали қўллашни ташкил этиш учун қуйидагилар тўсқинлик қилади:

- Катта аудитория шаклидаги маъруза дарсларида бу усулларни қўллашнинг ноқулайлиги;
- моддий техник базаси билан таъминланишининг етарли эмаслиги;
- ўқув режасидаги фанларнинг сон жиҳатдан кўплиги.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида иқтисодий фанларнинг аҳамиятини янада боғлаш ҳамда иқтисодий ислоҳотлар мазмун-моҳиятини тўлиқ англовчи рақобатбардош кадрларни тайёрлашда ўқитишнинг интерфаол усулларидан кенг фойдаланиш ҳаётий заруратлигини назарда тутган ҳолда, қуйидагиларни таклиф қилишимиз мумкин:

- барча таълим йўналишлар бўйича ўқув жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллашни ташкил этиш;
- профессор-ўқитувчиларнинг малака ва маҳоратларини оширишни таъминлаш;

- аудиторияларнинг моддий-техник воситалар ва замонавий асбоб-ускуналар билан таъминланиш даражасини кўтариш;
- талабаларни моддий ва маънавий рағбатлантириш (устама стипендиялар белгилаш);
- таълим сифатини ошириш мақсадида гуруҳларда талабалар сонини камайтириш орқали кичик гуруҳларда талабалар сонини камайтириш орқали кичик гуруҳлар ташкил этиш;
- мустақил иш сифатини назорат қилишнинг доимий тизимини яратиш;
- мустақил ишлаш сифатини ошириш мақсадида интернет тизимидан фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтириш;
- жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, йўналишлардаги ўхшаш фанларни қисқартириш.

Тадқиқотларга кўра, ҳар қандай фаолиятнинг тарбиявий самарадорлигини кўпроқ уни ташкил этиш даражасига боғлиқ. Шундай экан, биз педагоглар жамоаси ёш авлодни тарбиялашда, уларни замон талабига мос кадрлар бўлишида ўқитишнинг замонавий усулларидан кенг фойдаланиб, кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг ижросини таъминлашга муносиб улуш қўйишимиз лозим.

ТАЛАБАЛАРНИ ИШГА ЖОЙЛАШТИРИШГА КЎМАКЛАШИШНИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ

И.ф.н., доцент В.Ғ.АБДУРАХМОНОВ,
Ф. ҚУВВАТОВА – АндМИ

Президентимиз И.Каримов ўз маърузаларида таъкидлаганидек, 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларда, аҳоли бандлигини таъминлаш ва янги иш ўринларини ташкил қилиш муаммосини ҳал этиш алоҳида устувор вазифа эканлигини, 2011 йилда касб-ҳунар коллежларини тамомлайдиган ва олий ўқув юртларини тамомлаб чиқаётган битирувчиларни ишга жойлаштириш, уларни тайёрлаш сифати ва меҳнат бозорини қанчалик чуқур ўрганишимизга боғлиқ эканини, бўлажак ҳар бир битирувчининг иш жойини олдиндан белгилашга киришиш, зарурлигини алоҳида кўрсатиб ўтди.

Ҳақиқатдан ҳам, меҳнат бозоридаги талаб ва таклиф ўртасидаги мувозанатни таъминлаш иқтисодиётдаги муҳим масалалардан биридир. Айниқса, ўқув юртларида ўқишни тугатаётган ёшларнинг иш билан бандлигини таъминлаш, иш берувчилар ва ўқув юртлари ўртасидаги алоқани кучайтириш, битирувчиларнинг қисқа муддатда бўш иш ўринларига ишга жойлаштиришни амалга ошириш долзарб ҳисобланади.

Ишга жойлашмоқчи бўлган талаба учун бўш иш ўринлари ва уларнинг тавсифи ҳақида ҳам ахборотга эга бўлганидек, иш берувчилар ҳам ишга жойлашмоқчи бўлган фуқаролар, айниқса, ўқув юртлари битирувчилари, уларнинг мутахассислик билимларини ўзлаштирганликлари, касбий кўникмалари, психофизиологик хусусиятлари ва шахсий фазилатлари тўғрисида ҳам маълумотга эга бўладилар.

Кўплаб ривожланган мамлакатларда иш берувчиларга керакли ходимни таклиф қиладиган ва ишга жойлашмоқчи бўлган фуқароларга бўш иш ўринлари

тўғрисида ахборот берадиган ва уларни бўш иш ўринларидаги талабларга мослаштирадиган мустақил воситачи фирмалар агентликлар марказлар ёки ўқув юртлари таркибидаги бўлимлар фаолият кўрсатишади.

Талабаларни ишга жойлаштиришга кўмаклашадиган ўқув юрти таркибидаги марказлардан бирига яққол мисол қилиб Польша Республикасидаги Адам Мицкевич университетида фаолият кўрсатаётган «Карьера» марказини айтиш мумкин. Марказ 1994 йил апрель ойидан талабаларни ишга жойлаштириш хизмати, 1997 йил июль ойидан «Карьера офиси» шаклида университет маъмурий бўлими сифатида фаолият кўрсата бошлади.

Марказнинг асосий ғояси талабалар ва битирувчиларнинг самарали иш билан банд бўлишларини рағбатлантириш ва уларнинг қизиқишлари ҳамда мутахассисликларига мос лавозимга эришишларига кўмаклашиш ҳисобланади.

Марказнинг асосий ютуқлари сифатида университет билан ишга ёллаш бошқармаси ўртасида ҳамкорликнинг йўлга қўйилганлиги, талабаларга кўплаб ишга жойлаштириш хизматларининг яратилганлиги, университет битирувчилари каталоги ишлаб чиқилганлиги, Польшадаги барча ишга жойлаштириш бошқармалари, агентликлар билан узвий боғланиш тармоғи яратилганлигини айтиш мумкин.

Демак, юқорида кўрсатиб ўтганимиздек ҳозирги кунда Андижон вилоятидаги олий ўқув юртлари ва касб ҳунар коллежлари қошида «Карьера»га ўхшаган марказларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ташкил этилган бандликка кўмаклашиш марказларининг асосий фаолияти қуйидагилардан иборат бўлиши керак:

– талабалар ва битирувчиларнинг иш билан банд бўлиш фаолиятларига кўмаклашиш;

– меҳнат ярмаркалари ташкил қилиш;

тадбиркорлар билан йиғилишлар ўтазиш;

– таълимнинг касбий мақсадларга мос келишига кўмаклашиш;

– талабаларнинг кучли жиҳатларини аниқлаш;

– касбий йўналишни танлашни муҳокама қилиш;

– иш излаш жараёнида интернет хизматини кўрсатиш;

– касбга оид интервьюлар ўтказиш;

– касбга тайёлаш курслари, семинар, конференцияларни ташкил қилиш;

касбга тайёрлаш, иш, амалиётни ўташ жойини излаш бўйича мақола ва рекламалар тайёрлаш;

талабалар ва битирувчиларга ишга жойлашиши ҳамда лавозимни ошириш бўйича маслаҳатлар бериш;

Бу марказ талабаларни ишга жойлаштиришга кўмаклашиш билан биргаликда, иш берувчиларнинг яхши мутахассисни излаш фаолиятларига ҳам кўмаклашади. Бу борада марказ шаҳар ва туманлардаги бир қатор корхоналар, ташкилотлар, муассасалар, ишга ёллаш бошқармалари, бандликка кўмаклашиш марказлари, нодавлат ташкилотлар ва илмий марказлар билан ҳамкорликда иш юритади.

Марказнинг веб – сайтида ўз саҳифаси мавжуд бўлиб, талабалар, битирувчилар, корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар ушбу интернет саҳифасидан ўз фаолиятларида кенг фойдаланишларига имконият яратилади.

Марказда ишга жойлаштириш хизматларидан бири сифатида иш ўринларига

талабаларни тайёрлаш хизматларининг яхши йўлга қўйилган бўлиши [illegible]

Бунда эса қуйидаги хизматлар кўрсатилиши лозим:

- замонавий меҳнат бозори тўғрисида етарли маълумот [illegible]

- талабаларни аппликация шаклини тўлдириш ва [illegible] бериш, иш берувчилар билан бўладиган интервью, тест [illegible] лаш;

- талабаларнинг ўз тадбиркорлик фаолиятлари [illegible] маслахат ва кўрсатмалар бериш;

- ишга жойлашган талабалар билан алоқани узвий таъминлаш.

Шунингдек, марказ иш берувчилар ҳақида маълумот [illegible] ларни доимий таништириб бориши, талабалар ва иш [illegible] лаштириш бошқармалари, хусусий агентликлар [illegible] семинарлар ташкил қилиши мақсадга мувофиқ бўлиб, [illegible] рувчилар ва талабаларда вужудга келаётган муаммолар, [illegible] бозоридаги ўзгаришлар муҳокама қилиниши, битирув [illegible] дагида иш ўринларига эга бўлишлари ва иш берувчиларнинг [illegible] қисқа вақтда ёллаш имкониятининг пайдо бўлишига олиб келади.

Талабаларнинг ишга жойлаштириш хизмати кўрсатилганда [illegible] ишга жойлашиши учун қандай имкониятлари мавжудлигини [illegible] лозим.

Талабанинг ўз лавозимини ошириб бориш тўғрисида сўз [illegible], талабанинг меҳнат қилиш имконияти ва қобилияти тушунчаси [illegible] нинг лавозим имконияти» (талабанинг карьера потенциали) [illegible] олаётган шахснинг ўз лавозимини оширишга керак бўлган [illegible] ўзида тўлик акс эттириши керак.

Талабанинг лавозим имконияти – талабанинг лавозим бўйича [illegible] ши учун зарур бўлган жисмоний, маънавий ва интеллектуал [illegible] си тушунилади.

Талабанинг лавозим имкониятини таҳлил қилиш шахснинг [illegible] лаши ҳамда ўз лавозимини тўғри йўналишда ошириб боришига [illegible] кўмак беради. Бу иш бир неча босқичларда ўтказилиши лозим.

Талабанинг лавозим имкониятни таҳлил қилиш қуйидагича [illegible] лади:

- талабанинг маълумотлилик даражаси;

- шахсий фазилатларини ифодалайдиган диплом ва унинг [illegible];

- сертификатлар;

- меҳнат дафтарчаси;

- тавсифнома; тавсиянома ва бошқа хужжатлар.

Лавозимни режалаштириш жараёнида мана шу хужжатлардан қайси бири муҳимлиги танлаб олинади ва таҳлил қилинади. Талаба эга бўлган хужжатларнинг ҳаққонийлиги ва асослилигини текшириш, кузатиш, анкета сўрови, интервью, психологик тест ўтказиш орқали амалга оширилиши керак.

Талабанинг лавозим имкониятини баҳолашда фойдаланиладиган мезонларни уч гурухга ажратиш лозим:

1.Мутахассислик, яъни мутахассислик мезони бўйича асосий кўрсаткичлар талабанинг маълумотлилик даражаси, меҳнат стажи ва бошқалар ҳисобланади.

2.Психофизиологик, яъни психофизиологик гурухга талабанинг жисмоний

ва руҳий хусусиятлари киради.

3.Шахсий, яъни шахснинг дунёқараши,эхтиёжлар погонаси, қизиқишлари ва бошқа хусусиятларини айтиш мумкин.

Ҳозирги кунда ўқув юртларида талабаларни ишга жойлаштиришга катта эътибор қаратиш, улар иш ўрнига эга бўлишлари учун керакли хизматларни шакллантириш ҳамда ҳар бир талаба ва битирувчининг ўз мартабасини ошириб боришига кўмаклашиш мақсадида Ўзбекистон олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида янги – «Карьера маркази»ларини ташкил этишни тавсия этамиз ва бу ишни энг долзарб масалалардан бири деб ҳисоблаймиз.

TALABALAR TURAR JOYLARIDA O'TKAZILADIGAN MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNING TALABA QIZLARNI OILAGA TAYYORLASHDAGI ROLI

P.f.n., dotsent A. NEGMATOVA,
D.MIRZAJONOVA – ADU

Har qanday ijtimoiy–iqtisodiy jamiyatda bir necha ijtimoiy institutlar mavjud bo'lib, bu institutlarda kishilarning ezgu orzusi bo'lmish komil, yetuk insonni ko'rish bosh maqsaddir. E'tirof etilgan orzuning ilk ibtidosi oiladan boshlanadi.

Qiz bolalarni oilaga tayyorlash masalasi har bir millat, elatning an'analari qadriyatlari va urf-odatlari negizida amalga oshirilgan. Shakllanayotgan urf-odatlarga esa har bir davrning ishlab chiqarish potensiali, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy-mafkuraviy, «Yuzi» o'z ta'sirini ko'rsatib kelgan.

Aslida xotin-qizlarga bo'lgan e'tibor jamiyatning muhim bo'g'ini sanalmish oila mustahkamligiga qaratilgan jiddiy munosabat, desak mubolag'a bo'lmaydi. Uning sog'lig'i kelajak avlodlar salomatligini belgilaydi. Bugun ayol nafaqat uy bekasi, farzandlar tarbiyachisi, balki jamiyatning ilg'or vakilasidir.

O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasining 63-moddasida oila jamiyatning asosiy bo'g'ini ekanini hamda jamiyat va davlat muxofazasida bo'lish huquqiga ega ekanligini ta'kidlanishi, ijtimoiy tuzum bilan oila o'rtasidagi uzviy bog'lanish haqida dalolat bo'lib, mazkur aloqa xotin-qizlarning oilada, davlat va jamiyat qurilishidagi ro'lini kuchaytirishda, ularning xuquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy manfaatlarni himoya qilishda namoyon bo'ladi. Bu borada 2004 yil 25 mayda Prezdentimiz tomonidan qabul qilingan «O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF 3434-sonli Farmoni Xotin-qizlar qo'mitasining va Xotin-qizlar jamoat tashkilotlarining xotin-qizlarni oila va jamiyatdagi mavqeyini oshirishga qaratilgan, muhim ahamiyatga ega bo'lgan me'yoriy xujjatdir.

Xotin-qizlarga berilgan keng huquq va erkinliklar, ular to'g'risidagi davlat g'amxo'rligi amalga oshirilib, respublikamiz Mehnat kodeksi, Fuqarolik, Jinoyat kodekslarida, Sog'liqni saqlash, fuqarolarning pensiya ta'minoti va boshqa qonun xujjatlarida o'z aksini topgan. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksida Xotin-qizlar mehnat qilish huquqlarining amalga oshirilishi uchun keng imtiyozlar berilishi bilan birga hayotga tadbiq etilishi kafolatlangan.

Yer yuzidagi millatlar, elatlarning madaniy rivojlanishi yakka holda bo'lmay, ak-

sincha ular bir-biri bilan bog'liq, bir-birlariga ta'sir ko'rsatgan holda rivojlanib kelgan.

Axborot texnologiyalarining eng jadal rivojlanayotgan XXI asrda turli kerakli keraksiz axboratlarni shaxs ongiga ta'sirini to'xtatish bo'lmay qoldi. Bu esa talaba qizlarni oilaga tayyorlash ishlariga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Mazkur murakkablikni, xususan «ommaviy madaniyat»ni zararli oqibatlarini talabalar turar joylarida tashkil etib o'tkazilayotgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali tushintirib borish foydadan holi emas. Ayniqsa bunday tadbirlarni tashabbuskorlari talabalarni o'zlari bo'lishlari maqsadga muvofiqdir.

Davlatimiz tomonidan so'ngi yillarda oilaga, uning ravnaqi, mustahkamligiga alohida e'tibor qaratilayotganligi va 2012- yilni «Mustahkam oila yili» deb e'lon qilinganligi fikrimizning yorqin dalilidir. Talabalar turar joylarida o'tkazilayotgan «KVN"'lar, tibbiyot hodimlari, el-yurt hurmatiga sazovar taniqli shaxslar bilan uchrashuvlar, davrning dolzarb muammolariga bag'ishlangan davra suhbatlari turli mutaxassislar tomonidan olib borilayotgan seminar-treninglar tadbirlarning an'anaviylari bo'lib hisoblanadi.

Nomi zikr etilgan tadbirlardan seminar-treninglarda «O'zbek xalq maqollari va ularni oila mustahkamligida o'rni», «Milliy an'analarda ayollar ishtirokining o'ziga xosligi» kabi mavzularda bahs yuritish ham muhim tadbirlardandir.

«OILA SIRLARI», «XOTIN-QIZLARNI TARBIYALASH» kabi maktab mashg'ulotlarini muntazam o'tkazib borish aynan qizlarni oilaga tayyorlashga bag'ishlanadi. Maktablar mashg'ulotlari davriy hisoblanib, ular oyda ikki marotaba o'tkazish mo'ljallanadi. Mashg'ulot o'tkazuvchilar esa turli soha mutaxassislaridirlar. Bu maktablarda oilada ayol faoliyatining «a» dan «z» sigacha maslahatlar beriladi, amaliy ko'nikmalar hosil qilinadi (mehmon kutish odobi, uy jihozlash, pazandachilik sirlari, tikish-bichish ishlari, sanitariya-gigiyenik holatlar va hakozolar).

Talaba qizlarni oilaga tayyorlash negizida uni oilaga muhabbati, sadoqati ham shakllanib boradi. Kasbiy bilimlar bilan oiladagi bekalik ko'nikmalarini shakllantirishni uzviy olib borish jamiyat uchun ham jismonan , ham ruhan sog'lom avlodni yaratish va voyaga yetkazishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadbirlardan tashqari navbatchi o'qituvchilar faoliyatini mo'tadillashtirish, aniq maqsad asosida rejali ravishda suhbat va qizlar yotoqlaridagi tartib saranjom-sarishtalikni ham nazorat qilib borish foydali jihatlardandir. Ma'lumki yil taqvimidagi bayram kunlariga atalgan tadbirlarda, jamiyatni sog'lomlashtirishga yo'naltirilgan tadbirlarda talabalar turar joyidagi qizlar ishtirokini faollashtirish ham ko'zlangan maqsadga eltuvchi asosiy vositalardandir. Kitob o'qish, qiroatxona ya'ni o'quv zallarida o'quv mehnati madaniyatini egallashga ham ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi.

Demak, mustahkam oilani barpo etish uchun albatta talaba qizlar tarbiyasi muhim ahamiyatga ega bo'lib , bu tarbiya ta'lim-tarbiya dargohlaridagina emas balki talabalar turar joylarida ham turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar orqali amalga oshirilsa, samarali natijalar beradi. Yuqorida qayd etilganlardan tashqari quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir:

– Har bir o'tkazilayotgan tadbirlarda imkon qadar talabalar tashabbusi qo'llab quvvatlansa;

– Tadbirlarda talaba qizlarda amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratilsa;

– Har bir o'tkazilayotgan tadbirlarda talabalarning imkoniyatlari chegaralanmasa;

- Oilada yaxshi beka, ona, kelin, rafiqa bo'lish motivlari shakllantirilsa ;
- Mashg'ulotlarga turli soha vakillari muntazam taklif etib turilsa;
- Mashg'ulot natijalari turli tanlovlar ,taqdimotlar orqali namoyon etib borilsa;
- Oilaning muqaddas ekanligini uqtirilib, talabalar ongiga singdirib borilsa;
- Ko'zlangan maqsadga erishish chora-tadbirlarmini ishlab chiqilsa;
- Qizlarni oilaga tayyorlashda umuminsoniy va milliy qadriyatlar, an'ana udumlar uyg'unlasha olsa ko'zlangan maqsadga yetishishning eng optimal yo'li tanlangan bo'lar edi.

O'QITUVCHI VA TALABA HAMKORLIGI – TA'LIM SAMARADORLIGINING MUHIM OMILI

F.SAIDOVA, D.ABDUJALILOVA – ADU

Mustaqil respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, uni rivojlantirish, «Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi»ni amalga oshirish, yoshlarga zamonaviy taolablar darajasida bilim va tarbiya berish, talaba-yoshlar ongida yuksak manaviy-axloqiy fazilatlarni kamol toptirish, xalqimizning bilim salohiyatini yuksaltirish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalardan biridir. Bu vazifani bajarish esa, oliy ta'lim tizimida va ishlab chiqarishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalana oladigan, siyosiy ongi va siyosiy madaniyati yuksak bo'lgan malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash demakdir.

O'zaro hamkorlikning muhim omili va talabalarning o'zaro munosabati xususiyatini belgilovchi asos o'qituvchi bilan talaba hamkorligining shakllaridir. Hamkorlikdagi o'quv faoliyati o'qituvchi va talaba munosabatlarining va birgalikdagi xatti-harakatlarining alohida turi, u o'zlashtirish ob'ektini, bilish faoliyatining barcha qismlarini qayta qurishni ta'minlaydi.

Hamkorlikdagi o'quv faoliyatining maqsadi o'zlashtirilgan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat va muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli talabalar mustaqil holda ilgari surgan yangi g'oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog'liq maqsadlar va sheriklikda shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir. Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda, o'qituvchi bilan talabaning birgalikdagi xatti-harakatlari tizimini tushunish kerak. Bunday xatti-harakatlar o'qituvchining talabalaga ko'rsatadigan yordamidan boshlanadi.

Psixologiya fanida hamkorlikning bir nechta shakli mavjud, ular quyidagilardan iborat:

1. Faoliyatga kirish.
2. Mustaqil harakatlar (o'qituvchi bilan talaba hamkorlikda bajaradi).
3. O'qituvchi harakatni boshlab beradi va unga talabani jalb etadi.
4. Taqlid harakatlar (o'qituvchidan ibrat olgan talaba ana shu namuna asosida harakat qiladi).
5. Madad harakatlari(o'qituvchi talabaga maqsadni va unga erishish usullarini tanlashda yordam beradi).
6. O'zini o'zi boshqarish harakatlari.

7. O'zini o'zi qo'zg'atuvchi harakatlar.
8. O'zini uyushtiruvchi harakatlar.

O'qituvchi va talabaning hamkorligidagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda asosiy e'tibor o'zaro munosabatning rivojlanishini o'rganishga qaratilgan, o'qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilingan.

A.V.Petrovskiy jamoadagi shaxslararo munosabatlar faoliyatdan kelib chiqishini o'rganib, ta'lim jarayonida o'qituvchining talabalar bilan hamkorligini tashkil qilish faqat ularning muloqotga ehtiyojini qondirish vositasi emas, balki o'quv materialini o'zlashtirishning ham vositasi ekanini ta'kidlagan edi.

Bu muammoga boshqacharoq yondoshgan A.A.Badalev o'qituvchi bilan talaba munosabati ularning samarali hamkorligini vujudga keltirish uchun qulaylik yaratish zarur deb hisoblaydi. Buning uchun o'qituvchilar talabalarning shaxs sifatidagi xususiyatlarini maqsad va ehtiyojlarini hisobga olishi kerak edi.

Hamkorlikdagi maxsuldor faoliyatni psixologik jihatdan o'rganishni V.Y.Lyaudis boshchiligidagi psixologlar guruhi amalga oshirdi. Uning asosiy maqsadi yangi psixik fazilatlarning shakllanishida o'qituvchi bilan talaba hamkorligining rolini ifodalash edi. Ushbu nazariyaga binoan o'quv faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o'zlashtirishning negizi emas, balki shaxsning ijtimoy – madaniy qadriyatlarini egallash jarayonidir. Mazkur nazariya asosida o'quv vaziyatini talaba shaxsining rivojlanishidagi «Yaqin kamolot zonasi»nigina emas, balki «Perseptiv rivojlanish zonasi»ni ham yaratadigan tarzda loyixalash mumkin.

V.Y.Lyaudis o'quv vaziyati tarkibidagi 4 ta o'zgaruvchan holatni ko'rsatadi:

1. Tashkiliy o'quv jarayonining mazmuni;
2. Ta'lim mazmuni va o'quv faoliti usullarini o'zlashtirish. bir bosqichdan boshqasiga o'tish tartibi;
3. Talaba bilan o'qituvchining o'zaro ta'siri va hamkorlik tizimi;
4. Ta'limdagi o'zgaruvchan omillarning o'zaro aloqasi takomillashuvi.

Hamkorlikdagi faoliyat usullari birgalikda xatti-harakatlar shaklida namoyon bo'lib, unga muloqot davrlari singari mazkur faoliyatning oddiy birliklari deb qarash mumkin. Birlikdagi harakat davri quyidagicha almashinuvni o'z ichiga oladi: o'qituvchi harakatni boshlaydi, talaba uni davom ettiradi yoki tugallaydi.

Hamkorlikdagi faoliyatning xususiyatlarini o'rganish va tajribalarda sinab ko'rishning asosiy maqsadi talabalarning bilimlarini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarning sabablarini aniqlash va ta'lim jarayonida bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishning asosiy omillarini aniqlashdan iborat.

ЁШЛАРДА МУСТАҲКАМ ЭЪТИҚОДНИ ТАРБИЯЛАШ

З.ЭСОНОВА, М.ДЖЎРАЕВА, А.АЗИМОВА – АДУ

Улкан ислоҳотлар амалга оширилаётган юртимизда ўз эътиқодига суянган, танлаган йўлидан қайтмайдиган, ватан шаънини ҳар нарсадан устун деб биладиган ёшларнинг бўлиши давр талабидир. Чунки, мустаҳкам эътиқодга ва мустақил фикрга эга бўлган ёшларгина юртимиз фаровонлигини юксакларга

кўтара олади. Республикамизда олиб борилаётган сиёсатнинг ва Президентимиз даъватларининг моҳиятини ҳам маънавияти теран, бошқалар фикрига эргашмайдиган, иймон-эътиқоди соф авлодни етиштириш масаласи ташкил этади. Зеро, эътиқодсизлик, турли ёт оқим ва мафкураларга эргашиш ҳолати жамиятни инқироз сари етаклайди. Шу боис, Президентимиз деярли барча асарларида ёшлар тарбиясига жиддий ёндошиш ва уларни ёт ғоялардан муҳофаза қилиш лозимлигини таъкидлайдилар: «Такрор айтишга тўғри келади – ота-оналар, устоз мураббийлар бу масалада ҳушёрликни йўқотмаслигимиз, ёшлар тарбиясида асло бепарво бўлмаслигимиз зарур».

Мустақил Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» халқимиз минг йиллар давомида яратган, асраб-авайлаб келаётган билим хазиналарига, бой қадимий меросимизга асосланади. Чунки, ота-боболаримиз ҳаёт тажрибалари натижасида яратган ўгит ва пандномаларида, дунёвий билимларида ватанни асраш, улуғлаш каби инсонпарварлик ғоялари мавжудки, улар нафақат бугунги кундаги, балки келажакдаги авлодлар учун ҳам аҳамиятли ва қадрлидир. Айниқса, ўзбек халқининг фахри ва ғурури ҳисобланган Широқ, Тўмарис, Муқанна, Спитамен, Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик ва Амир Темур каби ватанга эътиқодли, ватан учун жонини аямаган инсонларнинг ҳаёт йўли ва фаолиятини ўрганиш ҳамда ватанпарварлик мактаби тарбиясидан ўрнак олишни йўлга қўйиш бугунги давр талабидир.

Ватанга бундай эътиқод инсоннинг дунёга келган кунидан бошлаб она алласи орқали сингдирилади. Бола нутқи шакллана бошлаган даврдан бошлаб «менинг онам», «менинг отам», «менинг уйим», «менинг боғчам» каби сўзларни айта бошлайди. Бу боланинг қалбида «менинг Ватаним» тушунчасини шакллантиришнинг дастлабки босқичидир. Ватанга эътиқод бола мактабга келган кундан бошлаб мунтазам шуғулланиш орқали шакллана бошлайди. Зеро, «Ёшликда ўрганилган билим тошга ўйилган нақшдир деб халқимиз бекорга айтмаган.

Демак, бугунги кунда юртимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш учун ватанга эътиқодли инсонларни тарбиялаш, вояга етказиш мамлакатимиз тараққиётида юзага келаётган эҳтиёж ва юртимиз зиёлилари олдида турган асосий вазифалардан экан, бу долзарб муаммони мақсадга мувофиқ тарзда ечиш имкониятларини излаш лозим. Ривожланиш даврини бошдан кечираётган мамлакатимиз тараққиёти йўлида хизмат қилиш учун албатта мустаҳкам эътиқодга эга бўлган, миллий қадриятларимизнинг қадрига ета оладиган, миллий ғурур ва ифтихорга эга бўлган, ватанга садоқатли ёшларни шакллантириш педагогик заруратга айланди ҳамда давлатимиз диққат марказида турган масалалардандир. Хусусан, бу масала педагоглар зиммасига ҳам катта масъулият юклайди.

Шахснинг энг қадрланадиган туйғуларидан бири, унинг ватанига бўлган эътиқодидир. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»да, ватан тушунчасига шундай таъриф келтирилади: Ватан – кишиларнинг туғилиб ўсган жойи, юрти, мамлакати; тарихан муайян халққа тегишли ҳудуд ҳамда унинг табиати, аҳолиси, ўзига хос тараққиёти, тили, маданияти, турмуши ва урф-одатлари мажмуи. Ватан она каби муқаддас. Ватан олдидаги қарздорлик туйғуси, масъулияти ҳар бир етук инсонга хос хусусиятдир. Ватанни севиш ватанпарварликда намоён бўлади.

У.Маҳкамов «Ахлоқ-одоб сабоқлари» китобида ватан тушунчасига қуйидагича таъриф беради: «Ватан – ҳар бир кишида ўз уйига, туғилиб ўсган юртига, энг

яқин кишилари ота-она, ака-ука, опа-сингилларига бўлган муносабатида акс этади. Она-Ватан шундай тушунчаки, у киши қалбида ҳеч қачон ўзгармайди. Ватанга муҳаббат туйғуси она сути билан қонга киради. Бу эзгу туйғуни она алласи парвариш этади, вояга етказади».

Эътиқод инсон маънавиятининг юксак чўққиларидан бири бўлиб, унинг пойдеворини болаликдан бошлаб яратиш, соғлом эътиқодли инсонларни тарбиялаш билан баробардир. Ватанга эътиқодли инсонларни шакллантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, эътиқод тушунчаси ҳақидаги илмий фикрларга тўхталиб ўтамиз. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да эътиқодга шундай таъриф келтирилган: «Эътиқод» – арабча сўз бўлиб, қатъий ишонч, маҳкам ушланган мослак, дунёқараш: бирор кимсага ёки нарсага бўлган ишонч, эътиқод, унга боғланган умид; Худога, ёки, умуман, бирор ғайритабиий кучга ишониш; имон, дин маънoларини англатади.

А.Иброҳимов, Х.Султонов, Н.Жўраевларнинг «Ватан туйғуси» китобида «Эътиқод» – бу ўз фикр ва қарашларига маҳкам, собит қадамлик билан ишониш ва ўзгаларни ҳам ўзидек ҳисоблаб, уларнинг лафзига самимият билан ишонишдир. Эътиқод журъатни, мардликни, фидойиликни тақозо қилади. Буларсиз у қуруқ ғоя бўлиб қолаверади» – деб талқин этилади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, инсоният тарихида ватанга эътиқодни шакллантириш ўзининг муайян тарихий йўлига эга бўлган масаладир. Бу масала ҳар доим таълим ва тарбия жараёнининг етакчи вазифаларидан ҳисобланган. Бугунги кунда юксак маънавиятли мутахассис тайёрлаш эса таълим тизимини ислоҳ этишни янада чуқурлаштириш, педагогика фани имкониятларидан янада кенгроқ фойдаланиш, таълим тизимини, ўқув дастурларини мустақиллигини мустаҳкамлаш учун масъулиятли, ватанпарвар, миллатпарвар, миллатлараро тотувлик, ҳалол, ташаббускор ва миллий ғоямизга садоқат каби фазилатларни ўзида мужассам қилган зиёли ёшларни тарбиялашга қаратилган ҳолда тузишни талаб этади.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА «УСТОЗ-ШОГИРД» АНЪАНАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

П.ф.н., доцент М.АРТИКОВА,
п.ф.н. Н.АБДУЛЛАЕВА – АДУ

Ўзбекистон Республикасида таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштириш, ўқитиш ва тарбиялаш мазмунига миллий қадрият ва анъаналарни сингдириш, уларни илғор ғоялар билан бойитишга йўналтирилган ҳаракат кенг кўламда амалга оширилмоқда.

Истиқлол шарофати билан аждодларимиз томонидан асрлар давомида яратиб келинган бебаҳо маънавий мерос, унутилган қадриятларни қайта тиклаш, миллий ўзликни англаш масаласи ҳукумат даражасига кўтарилди. Миллий анъана ва қадриятлар қайтадан мустаҳкам қарор топиши натижасида ўқитувчи-устоз фаолияти бўлажак педагог кадрларни тайёрлашда нафақат фан асослари юзасидан билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, балки аудиториядан ташқари бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш, уларнинг иқтидори, қизиқиш ва

интилишларини инобатга олган ҳолда илмий-тадқиқот ишларига жалб этиш, маънавиятини юксалтириш ҳамда касбга йўналтиришда «устоз-шогирд» анъаналаридан фойдаланиш эҳтиёжга айланиб бормоқда.

«Устоз-шогирд» анъаналари – ёшларда касбий маҳоратни тарбиялаш, маънавий-маърифий салоҳиятини ошириш, изланиш, ижод қилиш, бир сўз билан айтганда ҳар томонлама етук шахсни шакллантиришда ўзига хос тарбиявий таъсир кўрсатиш мавжудлиги билан катта аҳамият касб этади. Яна бир характерли жиҳати шундаки, унда талабанинг ўз имкониятларига ишонч, вазиятни тўғри баҳолаш ҳамда иродавий сифатлар шаклланади, қолаверса талабанинг ижтимоий фаоллиги устозлар назоратида бўлади.

Устознинг энг буюк бурчи – юрт равнақига ўзининг муносиб ҳиссасини қўша оладиган, ақл-идрокли, фаҳм-фаросатли ва қобилиятли шогирдлар тайёрлашдан иборат. Устоз яхши шогирд тайёрлаш учун аввало унинг ўзи касбий салоҳиятли, маънавий баркамол, кенг дунёқараш ва соғлом фикрга эга бўлмоғи лозим.

Қадимдан «устоз-шогирд»лик анъаналарида устоз нафақат шогирдига йўл-йўриқ, кўрсатма берибгина қолмай, ўз навбатида уларни мустақил фаолиятга тайёрлаган ҳамда ўзидан кейин иш-тажрибаси, билим ва маҳоратни авлоддан-авлодга ўтишига имконият яратган.

«Устоз-шогирд» муносабатлари муайян дастур, режа асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқ. Бу борада шогирд билан олиб бориладиган иш шаклларида устоз қуйидагиларга риоя қилиши лозим:

– шогирдга тарбиявий таъсир кўрсатишда замон талабларига, жамият қонун-қоидаларига мос билимлар билан қуроллантириш;

– ягона мақсад сари интилишга, ишнинг натижасини кўра билишга ўргатиш;

– шогирднинг руҳияти, маънавиятига ижобий таъсир кўрсата олиш ва ўз ўрнида талабчан бўлиш;

– ўз-ўзини ва ўзгаларни ҳурмат қилишга одатлантириш;

– муваффақиятни кўзлаган ҳолда олға одимлаш;

– ижобий қайтувчан алоқани ўрнатиш;

– тарбияда турли хил усуллардан фойдаланишга эътибор қаратиш;

– тарбия жараёнида устознинг ҳар томонлама: маънавий, ахлоқий, касбий жиҳатдан намуна бўлиши;

– бурч, масъулият, жавобгарлик ҳиссини шакллантириб бориш ва ҳоказо.

Устоз-шогирд анъаналарида қуйидаги педагогик тамойиллар муҳим ўрин тутади:

– **онглилик ва фаоллик**, яъни эгаллаётган у ёки бу фаолиятнинг ўзига хос жиҳатлари, моҳиятини онгли тарзда тўлиқ англаб етиш, унинг истиқболи ва равнақида фаоллик билан ҳаракат қилиш;

– илм-фаннинг сир-асрорларини эгаллашда **пухталик**;

– таълим-тарбиянинг **турмуш, ҳаёт билан чамбарчас боғлиқлигини** инобатга олиш;

– мустақилликка, ижодий изланишга йўналтириб боришда **назарий билимларнинг амалиёт билан боғлиқлигини** ҳисобга олиш;

– ўқитиш, тарбиялаш мазмуни ва шогирдлик босқичлари **изчиллик** билан белгилаб қўйилган аниқ мантиқий тартибга эга бўлиши;

– шогирднинг **ёш ва ўзига хос хусусиятларини** ҳисобга олиш;

Демак, олий таълим тизимида «устоз-шогирд» анъаналаридан фойдаланиш кўзланган самарани беради. Педагогик таълимот ғояларига кўра амалий кўникма ва малакалар бевосита машқлантириш, яъни муайян фаолиятни амалда бевосита бажариш орқали шаклланади. «Устоз-шогирд» анъанаси эса талаба-ёшларда бевосита ишлаш, уларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда ёндашиш, мавжуд иқтидорларининг янада ривожлантириш учун қулай шарт-шароитни яратиши билан аҳамиятлидир. Бу каби ҳолатлар ёшларни нафақат меҳнат ва ишлаб чиқариш фаолиятига масъулият билан ёндашиш, балки ўзгалар меҳнатини қадрлаш, ҳалол меҳнат қилиш, меҳнат самарадорлигидан ғурурланиш каби маънавий-ахлоқий сифатларни ҳам тарбиялайди. Фарзанд тарбиясида шарқона, қадимий аждодлар урф-одатлари, анъаналари, ахлоқ-одоб қоидаларига амал қилишда халқимизнинг миллий тарбия тизимидан унумли фойдаланишга алоҳида эътибор бериш ва бу борада устозлар ўз кучи, ақл-заковатини аямасликлари лозим. Юқоридаги фикрлардан кўринадики, ҳозирги даврда келажак авлодининг ватан равнақи сари ишонч билан онгли ривожланиб боришида уларнинг маънавияти, миллий ўзлигини англаб бориши кечиктириб бўлмас вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Миллий тарбия халқ номи ва унинг тарихи билан чамбарчас боғлиқдир. Ўтмиш маданий, миллий мерос ва анъаналар ёшлар тарбияси учун муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бу борада таълим муассасаларида миллий тарбияни самарали ташкил этишда «Устоз-шогирд» анъаналари муҳим саналади.

TALABA QIZLARDA LIDERLIK SIFATINI SHAKLLANTIRISHDA MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARNING ROLI

P.f.n. A.M.NEGMATOVA, M.A.G'OZIYEVA – ADU

Farzandlarimiz bilan hamfikr bo'lib, ularning fe'l-atvori va qobiliyatini boricha qabul qilish va kurtak yozayotgan iste'dodini shakllantirishimiz kerak.

I.A.Karimov

Mamlakatning kelajagi uning qurolli kuchlari, zavod-fabrikalari va ishchilar soni bilan emas, balki maktab partalarida o'tirgan bolalarning nimani qanday o'rganayotgani bilan o'lchanadi. Shunday ekan o'qituvchilarni davlatimiz yaratib qo'ygan imkoniyatlardan foydalanib, dars sifatini ko'tarish yo'lida fidokorona mehnatga chorlashimiz kerak. Bunga javoban esa yoshlarimiz olgan bilimlarini puxta egallab, ular ustida qayta ishlab mustahkamlasa, albatta, o'zlari tanlagan oliygohlarda davlat granti asosida tahsil olishlari mumkin.

Ayni kunda talabalar Prezidentimiz tashabbuslari hamda «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da belgilangan imkoniyatlardan foydalanib bilim olmoqdalar. Ta'lim berish jarayonida ustoz murabbiylar interaktiv metodlardan unumli foydalanmoqdalar. Bu esa talabalarda o'z bilim, ko'nikma va malakalariga befarq bo'lmaslik, o'z ustida individual ishlash, mustaqil fikrlash, jamoa bo'lib faoliyat

yuritish ko'nikmalarini vujudga keltirishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Mazkur xatti-harakatlar talabalardagi liderlik sifatini shakllantirishga xizmat qilib, ular qator metodlarda o'z ifodasini topmoqda: ya'ni «Tengdosh - tengdoshga» usuli fikrimizning yorqin dalilidir. Bunda tengdoshlar nafaqat bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchilarga ijobiy ta'sir etadi, balki a'lochi o'quvchilarning bilimini yana-da, mustahkamlashga imkon yaratadi. Iqtidorli talabalarimizni o'quv faoliyatlarini, guruhdagi tengdoshlari bilan fikr almashishlari, o'zaro muloqotlar, guruh ichida o'quv mashg'ulotini ixtiyoriy olib borish ularning liderlik sifatini shakllantirib boradi. Talabalarni liderlik sifatini shakllantirishda ma'naviy-ma'rifiy tadbir va ishlarning roli beqiyosdir. Tahsil davomida turli tadbirlarda qatnashishlari, Navoiyxonlik va Boburxonlik kechalarida g'azalxonlik qilishlari, Navro'z bayrami tadbirlaridagi ishtiroklari talabalarni liderlik sifatini namoyon qilishlariga imkon yaratadi.

Lider talabalar guruh ichida tashabbuskorlik bilan turli xil tadbirlarda bosh bo'ladilar, nafaqat o'zi, balki butun guruhni shu tadbirga jalb eta oladilar. Sport musobaqalari, «Fond forum» va «Mehr nuri» jamg'armasi tomonidan tashkil qilingan tanlovlar, seminar-treninglar va konferensiyalarni asosiy ishtirokchilaridan hisoblanadilar. Ular kamolat yoshlar ijtimoiy harakatining faol a'zolaridir. Lider talabalar boshchiligida o'tkaziladigan ko'rik tanlovlar va barcha tadbirlar ko'tarinki kayfiyatda o'tadi. Ustoz va murabbiylar ham guruh lider talabalari bilan nafaqat dars davomida, balki darsdan tashqari vaqtlarda ham individual shug'ullanishlari, turli to'garaklarda faoliyat yuritishlari bugungi kunda o'zining yuqori samarasini bermoqda.

«Yosh pedagog», «Yosh psixolog», «Mohir qo'llar» to'garaklari va boshqa ko'plab to'garaklar shularga misol bo'la oladi. Talabalarda liderlik sifatlarini shakllantirishda quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Jumladan:

- Talabalar o'rtasida turli tadbirlar, seminar-treninglarni o'tkazish sonini yana-da oshirish;
- O'quv mashg'ulotlarida erkin fikrlilikni bosh maqsad qilib olish va unga erishish;
- Haftada bir yoki ikki marotaba o'quv faoliyatini amaliyot bilan bog'lagan holda tashkillashtirish;
- Talabalar olgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishlari uchun ma'muriyat tomonidan imkoniyat yaratish;
- Tashkil etilayotgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil qilish va o'tkazish imkoniyatini to'laqonli talabani o'ziga berish;
- Talabalarda tashabbuskorlik motivlarini vujudga keltirish va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash;
- So'zlash, namoish qilish, turli chiqishlarda demokratik tamoyillarga asoslangan holda plyuralizmga, xurfiklilikka imkoniyat yaratish maqsadga muvofiqdir.

МУНДАРИЖА

XXI аср – юксак маънавиятли, интеллектуал ёшлар асри *М.Қуронов, З.Азимова* 3

Олий таълим муассасаларида замонавий тарбия тизимини ташкил этиш ва бошқариш *Т.Мадумаров* 8

Маънавий огохликка даъват *Ш.Тўраев* 10

Маънавиятга таҳдид – келажакка таҳдид *А.Собиров* 12

Олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишларнинг ижтимоий-сиёсий асослари *З.Азимова* 14

Axborot xuruji va uning oqibatlari *A. Abdusalimov* 18

Ўқувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш жараёнида ўқитувчи фаолияти диагностикаси *И.Охунов, И.Окхунов* 20

Олий таълим муассасаларида маънавий-маърифий ишлар *Т.Матибаев* 21

Миллатлараро тотувлик ғоясини ёшлар онгига сингдириш *М. Ходжиева* 25

Глобаллашув жараёни ва бегоналашув тушунчасининг ижтимоий – фалсафий моҳияти *С.Жабборова* 27

Ёшларда миллий менталитетга ёт «демократия экспорти»га қарши иммунитетни шакллантириш *О.Х.Базаров* 30

Tasviriy san'at darslarida ijodiy ishlar tahlili va tarbiyaviy ahamiyati *B.O'.Qo'chqorov, A.O.Mahmudov* 34

Tasviriy san'at darslarini tashkil qilish va o'qitishda ma'naviy tarbiyani shakllantirish *A.O.Mahmudov, G.B.O'lmasova* 36

Талаба-ёшлар онгига миллий ғояни таълимдан ташқари жараёнларда сингдириш усуллари *М.Раджабов* 38

Миллий ғоя кучли фуқаролик жамияти шаклланишининг муҳим омили *О.Ходжаев* 41

Миллий-маданий марказлар – халқлар маънавий яқинлигининг манбаи *С.Ерматов* 43

Oliy ta'lim muassasalarida I.A.Karimovning «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asari o'qitilishining asoslari va uning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati *F.Mirsoliyeva* 45

I.A.Karimovning «Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch» asari o'qitilishining yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati *M.Sattarova* 47

Талаба-қизлар ўртасида олиб борилаётган маънавий-маърифий ва ахлоқий тарбия ишлари самарадорлигини ошириш омиллари *Н.Жўраева* 49

Yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasi O'.*Suyarov* 53

Ёшлар онгига миллий истиқлол ғоясини сингдиришда «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобининг аҳамияти *Қ. Бегниязова* 55

«Юксак маънавият енгилмас куч» асарида ёшлар тарбияси ҳақидаги фикрлар *З.Ўтанова, М. Бадалова* 57

Жамиятни модернизациялаш жараёнида маънавият соҳасидаги сиёсатнинг аҳамияти *Х.Очилов* 58

Талабаларга миллий-маънавий тарбия беришда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш *Х.А.Тўрақулов* 60

Таълим жараёнида тил бирликларини ўзлаштириш омиллари *Ҳ.Боқиева* ... 62
Ташкилотчилик сифатлари маънавий-ахлоқий тарбия негизи *Ф.М. Комилова* ... 64
Глобаллашув жараёнида ахборот таҳдидларидан маънавий - психологик хавфсизлик *О.Мухторов* ... 66
Маънавий баркамол авлоднинг хукукий тарбиясини такомиллаштириш муаммолари *А.А.Исаев* ... 68
Юксак салоҳиятли авлодни тарбиялаб етказишда миллий ғоянинг роли *К.А. Юнусов* ... 70
Талабанинг олий ўқув юртидаги қадриятларга мосланишининг психологик хусусиятлари *Х.Р.Хайдарова, О.Пўлатова* ... 73
Талабаларни маънавий – ахлоқий тарбиялашнинг педагогик асослари *С.С.Абдукаримова, М.И. Искандарова* ... 75
Соғлом авлодни шакллантиришнинг ижтимоий иктисодий асослари *М.М Дадажонова, Д.С.Раҳмонова* ... 77
Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантиришда жамоатчилик назоратининг ўрни *Т.У. Яздонов* ... 79
Ўсмир йигитларни ижтимоий мустақил хаётга тайёрлашда маҳалланинг ўрни *О. Мухторов, Ш. Мухторова* ... 81
«Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» асарида ёшлар тарбияси ҳақида фикрлар ва уларнинг таҳлили *Б. Ботирова, Н.Нурматова* ... 84
Касб -ҳунар коллежи ўқувчилари касбий фаолиятини шакллантиришда мустақил соғлом фикр *Б.М. Раҳмонов, Ж.Б.Мирзаев* ... 87
Табиий фан ва илмий-оммабоп китоб, журналларнинг касб -ҳунар коллежи ўқувчилари ҳаётидаги роли *Б.М.Раҳмонов, С.Ш.Азизова* ... 89
Ижтимоий муҳитни соғломлаштириш вояга етмаганларда хулқ оғишини олдини олиш омили сифатида *И.М. Саттарова, Ш.Турдиева, М.Д.Собиржонова* ... 92
Ахборот хавфсизлиги ва фуқаролар позицияси *Ж.Очилов* ... 94
Маънавиятнинг улуғворлиги *Н.Хушвақова, А.Маматқулов* ... 97
Президент Ислом Каримов ибрат ҳақида *М.П.Юнусова, Х.Ғозибоев, Д.Ғоффорова* ... 98
Меҳнат ва касб таълими йўналиши талабаларини миллий қадриятларимиз руҳида тарбиялаш имкониятлари *А.А.Запаров, А.Юнусов, А.А.Зафаров, М.Ўринбоева* ... 102
Давлат ва жамият ривожланишида таълим тизимидаги устувор вазифалар ва таълим жараёнидаги фаоллик *Ж.Шоназаров, Ҳ.Эргашева* ... 104
Соғлом авлод – жамият тараққиётининг пойдеворидир *М.Дадажонова, Ф. Жалолов, Х.Сайфутдинов* ... 107
Оила ва жамиятда хотин-қизларнинг фаоллигини ошириш даир талаби *С.С.Абдукаримова* ... 111
Талабаларга маънавий-ахлоқий тарбия беришнинг тарихий асослари *И.Х.Тўрақулова* ... 115
Ёшлар маънавиятида оиладаги муаммоли вазиятларга муносабат ҳиссини шакллантириш *М.Абдуллаева, М.Артикова, М.Турсунова* ... 116

Диний маросимлар ва урф-одатларнинг кишиларни эзгулик руҳида тарбиялашдаги роли *Р.М. Юсупов, Н.Р. Исроилов* ... 119
Талабаларга маънавий-ахлоқий тарбия беришни такомиллаштириш *Д.Р. Фарсахонова* ... 121
Ахборотлашув жараёнининг тиғизлашуви – маънавий-маърифий тизимни такомиллаштириш омили *Г. Аҳмадбек қизи* ... 123
Маънавий-маърифий тизимни такомиллаштиришда ижтимоий-фалсафий фанлар ролини кучайтириш муаммолари *А.Бобоев, Т.Саидмуродова* ... 125
Нодавлат матбуот нашрларининг ёшлар маданий-маънавий ҳаётига таъсири *Ф.Т.Тўраева* ... 127
Баркамол авлод тарбияси ва камолотида маънавиятнинг ўрни *Ф.Маматқулов* ... 130
Олий таълимда маънавий-маърифий ишларни самарали ташкил этиш омиллари *А.Р.Баҳриев, Н.А.Баҳриева* ... 132
Ўзбек оиласининг этнопсихологик хусусиятлари *М.Н.Усманова, Д.Б.Раҳмонова* ... 134
Barkamol avlodni tarbiyalashda ijtimoiy pedagogika fanining tutgan o'rni *I.Oxunov* ... 137
Талаба ёшларни баркамол шахс қилиб тарбиялаш *Н.Х.Кушвақтов, М.Р. Исақулов* ... 139
Талабаларни юксак маънавиятли қилиб тарбиялаш воситасида ижодий фаолиятга тайёрлаш мазмуни *Ў.Н.Фармонов* ... 140
Оилавий хаёт ва ёшлар тарбиясида маҳалла тизимининг ўрни ва аҳамияти *М.М. Дадажонова, Д. С. Раҳмонова, О. Х. Пўлатова* ... 142
Бўлажак мутахассислар маънавий дунёқарашини бойитишда таълимий қадриятларнинг ўрни *Д.А.Алибеков, Ҳ.М.Содиқов* ... 146
Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида китобида» мустақиллик ғояси масалалари талқини *Т.Абдуллаев, А.Махсуталиев, Б.Мўминов* ... 148
Ёшларда ватанпарварлик, ҳалоллик туйғуларини тарбиялашнинг долзарб масалалари *М.Тўлапов, М.Акрамов* ... 151
Ёшларни миллий истиқлол ғоялари руҳида тарбиялашнинг шакл ва воситалари *А.Махсуталиев, О.Тўйчибоева, Н.Исроилов* ... 154
Миллий ғоя тарғиботининг педагогик хусусиятлари *Н.У.Усмонов* ... 156
Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини Миллий ғоя тарғиботига тайёрлаш *Н.У.Усмонов* ... 158
Миллий истиқлол ва жамиятнинг маънавий янгиланиши *А.М.Саттаров, Д.Т. Исанова* ... 161
Маънавий комиллик ва инсон қалбига йўл *А.Саттаров, Д.Исанова, Б.Ботирова* ... 163
Бўлажак офицерларнинг маънавий тарбиясида халк қахрамонларининг жасорати намуна сифатида *Б.А.Гайбуллаев* ... 165
Фуқаролик жамиятини шакллантиришда шахс сиёсий маданиятининг аҳамияти *Ғ.Қ.Ўсаров* ... 166
Особенности семейного воспитания *Л.Н.Адылгёзалова, Н.М. Саттарова, А.Адылгёзалов* ... 168

Формирование личности — важнейшая задача высшей школы *Д.Ж.Сафаязова* 170
Значения гибкости в творчестве режиссёра и актёра *Н.Батырова* 172
Взаимодействия профилактических служб с органами самоуправления в противодействие незаконного оборота пиротехнических изделий *А.А.Исаев, С.А.Исаев* 173
Аспекты взаимосвязи духовности и правовой культуры *И.А.Исаева* 176
О некоторых аспектах предупреждения оперативными аппаратами овд уклонения лиц от следствия и суда *С. Н.Гордеев, А.А.Исаев* 178
Педагогические основы формирования здорового сознания у молодежи *С.О.Атаханова* 180
Оилада ёшларга урф-одатларни сингдириш воситалари *К.Юлдашев* 183
Болаларни шахс сифатида шаклланишига мухитнинг таъсири *К.Г.Юлдошев, Л.Даминова, Н.Тошпемирова* 186
Мустақиллик тарихи бўйича ишончли манба *О.Абдуқаддоров* 188
Oliy ta'lim muassasalarida I.A.Karimovning «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» asari o'qitilishinig asoslari va uning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati *F.X.Mirzoliyeva* 191
Маънавиятни шакллантиришда педагогнинг ўрни *У.Д. Муродова* 193
Болаларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда оила билан ишлаш *И.М.Саттарова, Ш.Турдиева, З.Адизўзалова* 194
Таълим-тарбияда гендер муносабатларини намоён бўлиши *М.А.Абдувахобова* 197
Ўсмир ёшдаги ўқувчилар ижтимоийлашуви *К.Турсунбоев, Тешабоев, М.Зулунов* 200
Маънавият – талабалар касбий – маънавий қобилиятини шакллантириш омили *И.М.Саттарова, Л.Н.Адизёзалова* 204
Воспитание духовного облика нового гражданина республики *Р.С.Янкина* 206
Формирование нравственной культуры учителя как проблема междисциплинарного исследования *З.М. Насырова* 209
Ўқувчилар луғат бойлигини оширишда президент асарларидан фойдаланиш *С.Исмоилова* 211
Маънавий баркамол авлодни тарбиялаш – тараққиёт мезони *Л. Жалолова, Ш. Хасанов* 214
Она тили дарсларида ўқувчиларга маънавият масалаларини сингдириш *С.Жалилова* 216
Тил – маънавият кўзгуси *Л.Жалолова, Ш.Ҳасанов* 217
Юксак маънавиятли шахс тарбияси миллий тарбия вазифаси сифатида *Ш.Ж.Юсупова* 219
Болаларда диккат баркарорлигини шакллантиришнинг ахлоқий-тарбиявий ахамияти *М.Қувваталиев* 221
Жамоада ўқувчилар фаоллигини ривожлантириш *Ф.Маматкаримова* 224
Ўқувчиларни касбга йўналтиришнинг ижтимоий маънавий мазмуни *Б.Ўрунбоева* 226
Ўқувчиларда ахлоқий сифатларни шакллантириш ва эсда олиб қолиш жараёнининг психологик хусусиятлари *М.Халимова.Б. Якубова* 228

Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари *В.Г.Абдурахмонов, М.З.Муталибхонова* 231
Талабаларни ишга жойлаштиришга кўмаклашишнинг самарали йўллари *В.Г.Абдурахмонов, Ф. Кувватова* 235
Talabalar turar joylarida o'tkaziladigan ma'naviy–ma'rifiy tadbirlarning talaba qizlarni oilaga tayyorlashdagi roli *A. Negmatova, D.Mirzajonova* 238
O'qituvchi va talaba hamkorligi – ta'lim samaradorligining muxim omili *F.Saidova, D.Abdujalilova* 240
Ёшларда мустаҳкам эътиқодни тарбиялаш *З.Эсонова, М. Джўраева, А.Азимова* 241
Олий таълим тизимида «устоз-шогирд» анъаналаридан фойдаланишнинг ўзига хослиги *М.Арипова, Н.Абдуллаева* 243
Talaba qizlarda liderlik sifatini shakllantirishda ma'naviy-ma'rifiy ishlarning roli *A.M.Negmatova, M.A.G'oziyeva* 245

МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАРКАЗИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

«ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАР ТИЗИМИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ»

мавзуидаги Республика илмий-назарий конференцияси

«Сано-стандарт» Тошкент, 2012

Нашр учун масъул *М.Умирова*
Муҳаррир А.Тилавов
Техник муҳарир *М.Қосимова*
Бадиий мухаррир *И.Захидова*

Нашр.лиц. № AI 177, 03.01.2011.
Теришга 14.08.2012 йилда берилди. Босишга 21.11.2012 йилда рухсат этилди.
Бичими: 60x84 1/16. Офсет босма. Таймс гарнитураси. Шартли б.т. 14,88.
Нашр б.т. 22,37. Адади: 3000. Буюртма №1488.
Баҳоси шартнома асосида.

«Сано-стандарт» нашриёти, 100190, Тошкент шаҳри,
Юнусобод-9, 13-54. E-mail: sano-standart@mail.ru

«Сано-стандарт» МЧЖ босмахонасида босилди.
Тошкент шаҳри, Широқ кўчаси, 100-уй.
Телефон: (371) 228-07-94, факс: (371) 228-07-95